

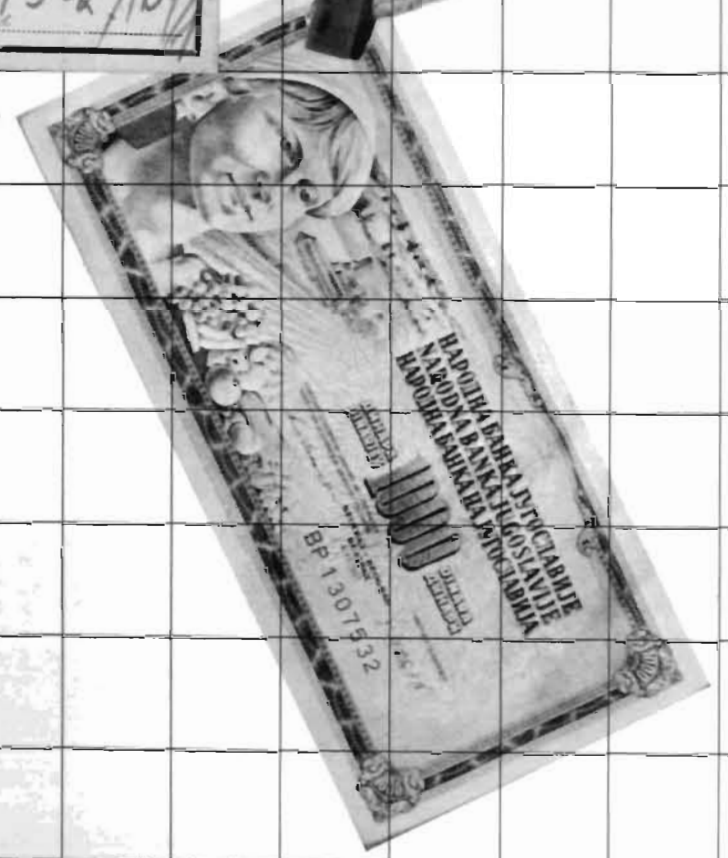
93.26/85

Branko Horvat **JUGOSLAVENSKA PRIVREDA**

Branko Horvat JUGOSLAVENSKA PRIVREDA

1965-1983
prognoze i kritike

Народна библиотека
Србије
1132/167

BIBLIOTEKA

Branko Horvat (rođen 1928. u Petrinji), jedan od vodećih jugoslavenskih ekonomista, već je dvadesetak godina poznat i u široj javnosti po svojim kritičkim analizama našeg privrednog sistema. Bio je član Saveznog ekonomskog savjeta, ekonomski savjetnik predsjednika SIV-a, direktor Instituta ekonomskih nauka u Beogradu, a sada je profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Godovao je s predavanjima o ekonomskoj analizi i političkoj ekonomiji socijalizma na pedesetak sveučilišta po cijelome svijetu. Objavio je 23 knjige i oko 300 znanstvenih radova, koji su prevodjeni na dvadesetak jezika. Njegova najvažnija knjiga »Political Economy of Socialism« (New York 1982) donijela mu je nominaciju (na prijedlog američkih ekonomista) u najuži izbor za Nobelovu nagradu na ekonomiju 1983. godine. U knjizi »Jugoslavenska privreda 1965–1983« (I i II) objavljuju se odabrani Horvatovi radovi, dosad djelomice neobjavljeni, u kojima autor kritički prati sve naše ključne ekonomske teme i dileme u posljednja dva desetljeća.

N
BIBLIOTEKA

Andrej Novak
PAPA KAROL WOJTYLA

Branko Horvat
JUGOSLAVENSKA PRIVREDA
1965–1983 (I i II)
– PROGNOZE I KRITIKE
– PRIJEDLOZI I RJEŠENJA

U pripremi:

Arso Milatović
PET DIPLOMATSKIH MISLI
Rim, Sofija, Tirana, Bukurešt, Varšava

Vladimir Kavčić
ZAPISNIK
roman

Lojze Kovačić
FRAGMENT II
roman

Vladimir Devidé
JAPANSKA HAIKU POEZIJA
ogled i prijevodi

Borislav Pekić
GODINA 1999
roman

Urednik: Slavko Goldstein

BRANKO HORVAT

JUGOSLAVENSKA
PRIVREDA
1965–1983
prognoze i kritike

CANKARJEVA ZALOŽBA
LJUBLJANA
ZAGREB
1984

11332/167/1

PREDGOVOR

Knjigu uredio: dr Martin Žnideršič

9826/85-

U ovoj knjizi objavljujemo odabrane radove prof. dra Branka Horvata koji su nastali u razdoblju od 1965. do 1983. godine. Prilikom pripremanja za štampu uredništvo je poštivalo autentičnost ranije objavljenih tekstova, pa nisu vršene nikakve redaktorske promjene. Čak se nije diralo ni u pravopis: tekstovi ranije objavljeni u hrvatskim časopisima ovdje se prenose ijekavicom, a tekstovi koji su bili objavljeni u srpskim časopisima prenose se ekavicom. Uredništvo je jedino nastojalo izbjeći neka ponavljanja, jer se ponekad ista autorova misao razradjivala u više njegovih radova, pa su u tom smislu izvršena neka manja skraćivanja.

Ovdje objavljeni radovi sistematizirani su kronološki i po temama. Neki su možda izgubili aktualnost, ali su i nadalje ostali važni izvori za praćenje razvoja našeg privrednog sistema i naše ekonomske misli. Neki su, međutim, još uvijek aktualni i mogu biti doprinos tekućim diskusijama o našoj privrednoj situaciji, o funkcioniranju našeg privrednog sistema i o provođenju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Uredništvo

Ova knjiga može se smatrati direktnim nastavkom moje knjige Ekonomska nauka i narodna privreda koja je u izdanju Naprijeda objavljena godine 1968, a pokrivala je razdoblje od 1962. do 1966. Obje su knjige u toj mjeri zajednički orijentirane da i ovaj predgovor mogu započeti istom konstatacijom kao i predgovor iz 1966: »Govori se o angažiranim umjetnicima i angažiranoj umjetnosti. Manje se govori o angažiranoj nauci i naučnim radovima. Ova knjiga pripada upravo toj kategoriji. Zbog toga argumentacija nije akademski nezainteresirana i, ponekad, nije lišena emocionalnih elemenata.« Druga sličnost jest i u ponavljanju ekonomskih zbivanja. Prva knjiga pokriva »razdoblje relativno velike privredne nestabilnosti, donošenja novog ustava, oštih polemika o centralizaciji i decentralizaciji i drugim problemima našeg privrednog i društvenog razdoblja«. Ova knjiga pak pokriva razdoblje 1967–1983, u kojem je ponovno donesen novi ustav sa sličnim popratnim pojavama.

U obje knjige uvršteni su radovi sa posve konkretnim privrednim prognozama, tako da čitalac može provjeravati znanstvenu utemeljenost autorove analize. Iako je ekonomija još daleko od rigoroznosti jedne potpuno egzaktne znanosti, ona se ipak, od svih društvenih nauka, najviše približila tom znanstvenom idealu. Zbog toga se može očekivati da će prognoze, iako ne sasvim precizne, ipak u osnovi pogoditi bit budućih ekonomskih zbivanja. Kad god se u tekstu bude postavila neka prognoza, čitalac će u napomeni ispod teksta naći podatak o stvarnim privrednim kretanjima tako da će moći sam prosuditi tačnost prognoziranja. Jednu takvu prognozu prenosim iz predgovora 1966. s tim da je možemo danas provjeriti: »Sredinom 1966. godine prognozirano je – ukoliko se ništa bitno ne promjeni – novi ciklički uspon s maksimumom u drugoj polovini 1968, nakon čega vjerojatno

9826/85

slijedi novi val promjena u režimu privredjivanja.« U stvarnosti zbivanja su se odigrala s jednogodišnjim zakašnjenjem: do početka novog cikličkog uspona došlo je sredinom 1967, a maksimum je postignut u 1969, nakon čega slijedi napuštanje reforme i velike promjene u režimu privredjivanja. Jednogodišnji pomak objašnjava se činjenicom što se ipak nešto bitno promijenilo, i to na sasvim nevjerojatan način: Narodna banka zavela je takav stupanj monetarne restrikcije kakav nikad nigdje u svijetu nije bio primijenjen. Uslijed toga produžena je silazna faza ciklusa, početkom 1967. privreda je bačena na koljena, stopa rasta je potisnuta ispod nule i tek kad je ta nemoguća ekonomska politika napuštena došlo je do obrtanja ciklusa na gore. Ukoliko pojedini ekonomisti, kao i autor u ovom slučaju, mogu postizavati relativno točne prognoze, onda bi dobro organizirane grupe znanstvenih radnika morale institutskim radom biti kadre da preciznost analize i prognoze znatno poboljšaju. Upravo za takvo povezivanje znanosti i privrede zalažu se obje knjige.

Medjutim, u tom pogledu ne može se konstatirati napredak. Simptomi određenog raskoraka između znanosti i privrednih reformi, uočeni u prvoj knjizi, razvili su se kasnije u dosta jako izraženu tendenciju. Komercijalizacija institutskog rada poslije godine 1968. dovela je do snižavanja znanstvene kvalitete istraživanja, rutinerstva, oportunitizma, zaostajanja za svjetskom ekonomskom naukom i potrebama jugoslavenske privrede. U tom pogledu izuzeci pojedinačnih znanstvenih radnika samo potvrđuju pravilo. Određeni politički voluntarizam dobivao je sve više maha i zamjenjivao je znanstveno fundirana rješenja koja su rijetko nudjena ili nisu ni izradjivana. Veći broj priloga u ovoj knjigi posvećen je upravo tom fenomenu.

U knjigu su ušli ogledi, studije i nekoliko intervjua pisanih jezikom razumljivim svakom obrazovanom laiku. Čitaoca koji se zanima za sistematsku znanstvenu analizu funkcioniranja jugoslavenske privrede upućujem na svoje knjige Privredni ciklusi u Jugoslaviji i Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije (obje u izdanju Instituta ekonomskih nauka), a čitaoca koji se želi upoznati s konceptijskim problemima izgradnje privrednog sistema upućujem na knjige Ekonomska teorija planske privrede (Kultura), Ekonomske funkcije federacije (Institut ekonomskih nauka), Ekonomska politika stabilizacije (Naprijed) i Politička ekonomija socijalizma (Globus).

Većina ovdje sabranih radova bili su objavljeni, uglavnom u stručnim časopisima. Neki pak radovi ostali su dosada iz raznih razloga neobjavljeni. I radovi pisani u posljednjoj godini dana objavljuju se sada po prvi put. Kako se ti radovi odnose na jedno

izrazito turbulentno razdoblje našeg privrednog razvoja, koje još očekuje svoju znanstvenu ocjenu, oni mogu poslužiti i kao gradnja za povijest ekonomske politike tog razdoblja. To posebno vrijedi za polemičke i dosad neobjavljene radove.

Kritika, da bi bila konstruktivna, mora kao svoj komplement imati i alternativna rješenja. Tog principa uvijek sam se držao u svojoj javnoj djelatnosti pa je on stoga došao do izražaja i u ovoj zbirci polemika i studija. Radovi su podijeljeni u dvije knjige od kojih se prva odnosi na prognoze i kritike, a druga na prijedloge i rješenja. Prva knjiga dijeli se dalje na dva vremenska razdoblja od kojih se prvo odnosi na reformu iz 1965, a drugo na u mnogo čemu različitu reformu poslije 1971. Druga knjiga podijeljena je po tematici na radove o planiranju i na one o privrednom sistemu. Unutar svake grupe radovi su razvrstani kronološki. Neki od priloga koji su ušli u ovu zbirku izazvali su svojevremeno oštre polemike. Iz retrospektive od desetak godina bit će moguće mirnije i objektivnije ocijeniti koliko je autor bio ili nije bio u pravu. Samo se po sebi razumije da ću znanstvenu kritiku, kao i uvijek, bezrezervno pozdraviti.

Branko Horvat

1.

RAZDOBLJE
1967–1972

1. KOJA JE CIJENA USPORAVANJA PRIVREDNOG RASTA¹

Čini se da je jedan od značajnih a malo zapaženih rezultata reforme to što su se štampa i drugi organi masovnih komunikacija pored svojih tradicionalnih veza s državnim aparatom počeli obraćati znanstvenim radnicima i sve se više interesirati za rezultate znanstvenih istraživanja. Toj orijentaciji trebalo bi svakako pružiti punu podršku. Stoga sam i ja sa zadovoljstvom primio VUS-ov poziv da na pristupačan način od vremena do vremena iznesem neke od rezultata svojih istraživanja ukoliko se odnose na aktualne probleme ekonomike naše zemlje. S obzirom na diskusije koje su u toku, posebno u Skupštini, kao najaktualniji problem čini mi se problem privrednog rasta. Da bi se taj problem postavio u pravu perspektivu, potrebno je izvršiti određene kvantifikacije. I to je upravo zadatak ovog članka.

Usporavanje rasta u protekle tri godine

Jugoslavenska privreda, kao i svaka tržišna privreda, inherentno je nestabilna. Usljed toga nastaju kolebanja koja nazivamo privrednim ciklusima. Smišljenom i znanstveno utemeljenom anticikličnom politikom ciklusi se mogu u velikoj mjeri izravnati i postići visoka stopa rasta. S druge strane, neadekvatnom politikom ciklusi se mogu produbiti, a stopa rasta drastično smanjiti. Privredni ciklusi postojali su u čitavu poslijeratnom razdoblju, samo što oni prije nisu bili poznati ni znanstvenim radnicima ni organima ekonomske politike. Osobito nije bio poznat mehanizam privrednih ciklusa u Jugoslaviji. Danas, nakon dvogodišnjeg istraživanja u Jugoslavenskom institutu za ekonom-

¹ Vjesnik u srijedu, 8. XI 1967.

ska istraživanja² o tome već podosta znamo i jednom prilikom ćemo vjerojatno i u VUS-u moći objaviti neke interesantnije rezultate. Tako npr. znamo da se privredna nestabilnost povećala osobito od 1961. nadalje. Otada, naime, naša privreda postaje u pravom smislu tržišna privreda. Medjutim, organi ekonomske politike nisu se pripremili da upravljaju jednom decentraliziranom privredom. Stoga se otada raskorak između potreba privrede i znanja, pripremljenosti i mogućnosti aparata – državnog, komorskog, sindikalnog – sve više povećava. Kao konzekvencija ciklusi se produbljuju a stopa rasta opada. Znači li to možda da je decentralizaciju trebalo zadržavati dok se aparat malo bolje ne pripremi? Očigledno ne, jer potrebe privrede su nezavisna varijabla u ovoj društvenoj jednadžbi i njoj treba sve ostalo, pa i aparat, da se prilagode. Prema tome možemo govoriti o klasičnom zaostajanju teorije iza prakse i prakse iza potreba.

Od godine 1960. razvio se jedan ciklus potpuno a drugi do polovine. Prvi ciklus započeo je u 1960, bio je produbljen reformom iz 1961, minimum je dosegnuo u 1962, a maksimum u 1964. Drugi je započeo u 1964, bio je drastično produbljen reformom iz 1965, i sada se upravo nalazimo u njegovom dolu tj. na najnižoj tački. Kako se taj drugi ciklus kreće, vidi se iz podataka o promjenama stope rasta nepoljoprivredne materijalne proizvodnje (industrija, šumarstvo, gradjevinarstvo). Radi potpunije informacije navodim i podatke o kretanju realnih osobnih dohodaka.

Zapažamo neprekinuto i drastično smanjivanje stope rasta dok nije došlo do potpune stagnacije pa čak i apsolutnog smanjivanja proizvodnje u toku ove godine. Stagnacija i smanjivanje proizvodnje nije se očekivala – da budem precizniji: organi ekonomske politike to nisu očekivali – tako da se privreda našla u vrlo teškom položaju. Postavlja se prirodno pitanje: Koliko nas to košta?

Prije no što odgovorimo na to pitanje razmotrimo podatke o osobnim dohocima. Proizvodnja nije sama sebi cilj. Ono što se želi postići jest povišavanje životnog standarda. Promjene u životnom standardu dobro se mjere kretanjem realnih osobnih dohodaka. Ukoliko se zaposlenost ne mijenja, realni osobni dohoci po zaposlenom – uz ostale nepromijenjene uvjete – kreću se istim tempom kao i proizvodnja. Ukoliko se zaposlenost povećava, što je normalan slučaj, onda dohoci rastu sporije nego proizvodnja. Iz tabele 1 vidi se da je u dvanaestogodišnjem razdoblju ostvari-

² Ova istraživanja financiraju gradske privredne komore Beograda, Zagreba i Sarajeva. Podaci u ovom članku uzeti su iz tih istraživanja.

Tabela 1.

		Stope rasta	
		Proizvodnja	Realni osobni dohoci
		%	%
Prosjek	1952–1964	10,3	5,4
1965.	I kvartal	10	13
	II kvartal	5	9
	III kvartal	3	-1
	IV kvartal	3	-3
1966.	I kvartal	3	1
	II kvartal	3	6
	III kvartal	2	19
	IV kvartal	0	19
1967.	I kvartal	0	14
	II kvartal	-1	8
	III kvartal	-2*	4**

* Bez septembra

** Bez septembra i augusta

Izvor: Indeks 1952–1967.

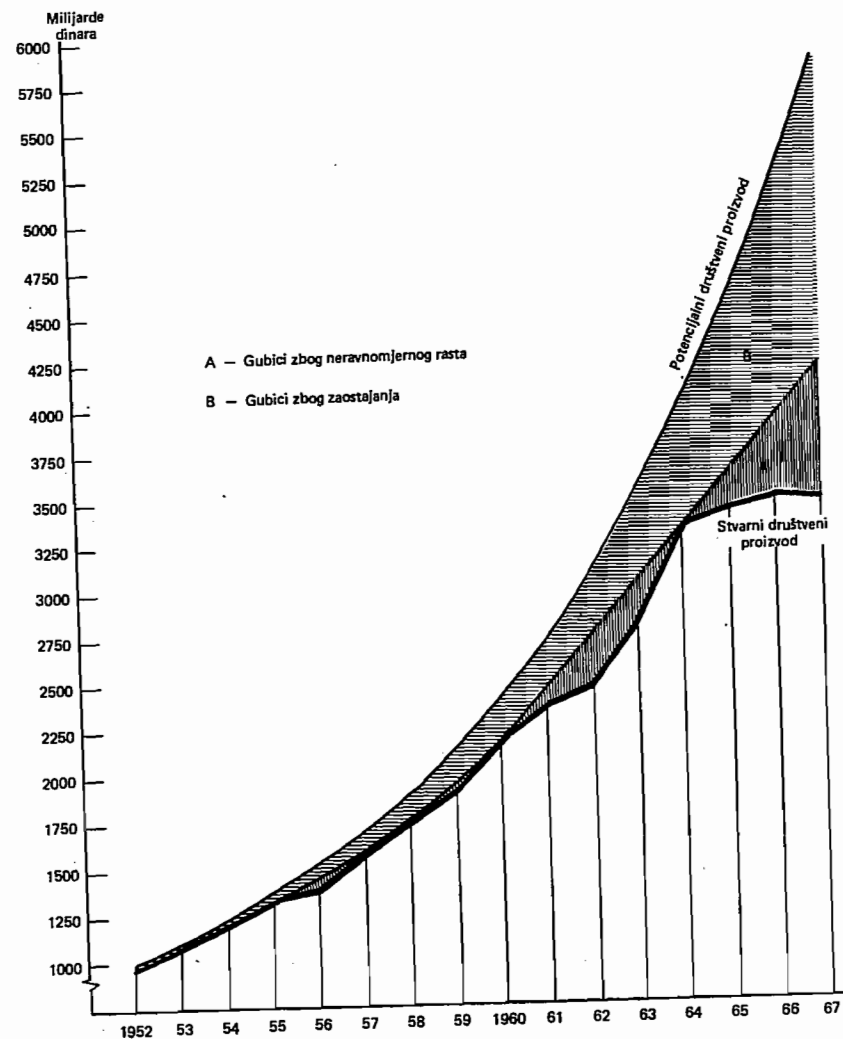
van porast proizvodnje od 10,5% godišnje i da je time omogućavan porast realnih osobnih dohodaka po zaposlenom od 5,5% na godinu. Inauguriranjem reforme željelo se ukupnu potrošnju svesti u okvire raspoložive proizvodnje. Budući da je stopa rasta proizvodnje počela opadati, to se i povećavanje realnih ličnih dohodaka usporilo u toku 1965 g. Medjutim, tada počinje proces preraspodjele dohotka, te je usprkos daljnjem usporavanju proizvodnje došlo do naglog povećanja tempa rasta ličnih dohodaka. Budući da su budžetski doprinosi vezani za lične dohotke, to su preraspodjelom znatna nepredvidjena sredstva otišla i budžetima. Taj je proces završen koncem prošle godine s rezultatom da se *akumulacija upotrijebljena za povećanje proizvodnih kapaciteta prepolovila*. Budući da proizvodnja i dalje opada, a lični dohoci (s doprinosima, budžetima) se više nisu mogli povećavati, to je u toku ove godine došlo do naglog usporavanja rasta realnih ličnih dohodaka. Za razliku od 1965. g. ovo je usporavanje sada definitivno. U navedenom razdoblju moguća je ova alternativa: ili će privreda ostati na nivou prepolovljene akumulacije, što bi značilo upola nižu stopu rasta ubuduće a samim time otprilike isto toliko usporeno povećavanje realnih ličnih dohodaka i životnog standarda – ili će se ići na usaglašavanje proizvodne akumu-

lacije s apsorpcionim mogućnostima jugoslavenske privrede, a u tom slučaju daljnjom redukcijom ličnih dohodaka treba platiti preraspodjelu iz prošle godine. Ma koje od ta dva rješenja ekonomska politika odabrala, u razdoblju koje nam neposredno predstoji porast dohodaka i životnog standarda bit će osjetno sporiji nego ranije. Na kraju treba spomenuti i žučne polemike koje se sada vode oko toga da li su lični dohoci ili doprinosi i budžet »pojeli« akumulaciju. Ono što se stvarno desilo jest to da je recesija najprije »pojela« akumulaciju,³ a sada su na redu i dohoci.

Koštanje usporavanja rasta

Ukoliko poduzeće iz nekog razloga ne koristi svoje kapacitete, proizvodnja je manja no što bi mogla biti, a s njom je manji i dohodak kolektiva. Prema tome koštanje nekorištenja kapaciteta može se izmjeriti veličinom izgubljenog dohotka. Sličan obračun možemo primjeniti i na privredu u cjelini. Kod toga treba isključiti poljoprivrednu proizvodnju, jer je ona velikim dijelom ovisna o vremenskim prilikama. Poslužit ćemo se podacima Saveznog zavoda za statistiku o društvenom proizvodu (bez poljoprivrede) u stalnim cijenama iz 1960. g. za razdoblje 1952–1965. Tu seriju produžujemo na 1966. i 1967. g. pomoću indeksa nepoljoprivredne materijalne proizvodnje (industrija, šumarstvo i gradjevinarstvo) za 1966. i prvih sedam mjeseci 1967. g. Na žalost SZS još uvijek ne izračunava kvartalne serije društvenog proizvoda, pa se moramo poslužiti godišnjim podacima koji onemogućavaju točnije vremensko profiliranje ciklusa. Rezultati izračunavanja prikazani su na grafikonu, koji ćemo podvrći kratkoj analizi.

³ Iz ekonomske historije drugih zemalja poznato je da u recesiji dolazi ne samo do smanjivanja akumulacije, već ona može i potpuno iščeznuti tako da dodje do dekumulacije, tj. do dezinvestiranja.

Graf 1: Stvarni i potencijalni društveni proizvod (bez poljoprivrede, cijene 1960)

Donja masna linija prikazuje stvarno kretanje društvenog proizvoda, gornja potencijalno kretanje, a razmak između njih predstavlja gubitke zbog usporenog rasta proizvodnje. Ti se gubici sastoje od dva dijela: gubitaka uslijed neravnomjernog kretanja proizvodnje i gubitaka uslijed zaostajanja u rastu. Evo o čemu se radi.

Kad se u toku ciklusa linija stopa rasta okrene prema dolje, putanja ostvarenog društvenog proizvoda pokazuje izbočinu u desno. Vidi se da su dolovi ciklusa postignuti u 1953, 1956, 1958, 1962. i 1967. godini. Ako sad vrhove ciklusa spojimo ravnim linijama dobit ćemo jednu neprekinutu liniju između koje i izlomljene linije ostvarenog društvenog proizvoda leži šrafirana površina A. Ta površina predstavlja društveni proizvod izgubljen uslijed neravnomjernog kretanja proizvodnje.

Samim time što je uslijed sekcesivnog usporavanja izgubljena određena proizvodnja, *smanjena je i prosječna stopa rasta*. Za koliko? To, naravno, ne znamo točno, već možemo izračunati na osnovu nekih pretpostavki. Pretpostavit ćemo da su moguće stope rasta negdje na sredini između prosječnih stopa rasta u toku ciklusa i stopa rasta u fazama cikličnih uspona. To drugim riječima znači da pretpostavljamo kako visoka stopa rasta u fazi cikličkog uspona samo djelomično odražava dugoročne razvojne mogućnosti privrede, dok je drugim dijelom rezultat neiskorištenih kapaciteta i akumuliranih zaliha. Tako na primjer za ciklus 1957–1960 prosječna stopa rasta iznosi 11,6%, a stopa rasta u fazi uspona (1958–1960) 12,5%, pa je kao moguća stopa rasta uzeto $\frac{11,6 + 12,5}{2} = 12,1\%$. Konačni rezultati ovih izračunavanja navedeni su u tabeli 2.

Tabela 2. Izgubljeni društveni period uslijed privrednih ciklusa (cijene 1960. g., milijarde starih dinara)

	1952–60	1960–64	1964–67	1952–67
Gubici uslijed neravnomjernog rasta	238	570	1 310	2 118
Gubici uslijed zaostajanja	769	1 766	3 896	6 431

	1952–60	1960–64	1964–67	1952–67
Ukupno izgubljen društveni proizvod	1 007	2 336	5 206	8 549
Ostvareni društveni proizvod	13 316	10 998	10 384	34 698
Gubici u % ostvarenog društvenog proizvoda	7,6	21,2	50,2	24,6

Što je privreda razvijenija, to je složenija i tako osjetljivija na svaki poremećaj. Osim toga isti procentualni gubici znače sve veću masu izgubljene proizvodnje, a gubici uslijed zaostajanja kumuliraju se iz razdoblja u razdoblje. U koliko se o svim tim momentima ne vodi dovoljno računa, gubici mogu postići iznenađujuće veličine. Tako se iz grafikona vidi da je razdoblje 1952–60 predalo narednom razdoblju u nasljedstvo razliku između stvarnog i potencijalnog društvenog proizvoda od 214 mrđ din. Do kraja 1964. godine ta se razlika povećala na 659 mrđ din. i sa tim deficitom je započeta reforma. U toku reforme deficit se multiplicirao tako da za posljedne tri godine izgubljeni društveni proizvod iznosi polovinu ostvarenog društvenog proizvoda. I to je upravo mjera usporavanja i stagnacije što smo je htjeli utvrditi.

Možemo sad učiniti još jedan korak dalje u analizi. Očigledno je da se kolebanja privrede ne mogu potpuno eliminirati. Zbog toga se u praksi jedan dio utvrdjenih gubitaka nije mogao izbjeći. Koji dio? Vjerojatno nije sporno da upravljanje privredom u razdoblju 1952–60 nije bilo idealno. Ako stoga proporciju gubitaka iz tog razdoblja (7,6%) uzmemo kao neizbježivi minimum, onda ostatak od 42,6% za posljednje tri godine sigurno nije preuveličan kao gubitak koji se mogao izbjeći da je od 1960. godine na dalje sprovedjena adekvatna ekonomska politika. Kada se tako dobiveni gubitak od 4420 mrđ din. valorizira po cijenama iz 1966. g. primjenom, u nedostatku boljih podataka, indeksa cijena na veliko što – prema podacima SGJ – 1967 daje valorizacioni faktor 1,63 – dobiva se iznos od 7200 mrđ din. Kakvo je privredno značenje te mase sredstava vidi se iz narednih nekoliko ilustracija.

Društveni proizvod jugoslavenske privrede (bez poljoprivrede) iznosi u 1966. g. 7200 mrđ din. Prema tome proizlazi da je izgubljena čitava jednogodišnja proizvodnja zemlje. Ukupni rashodi za obrazovanje, nauku i kulturu iznosili su u 1965. g. 453 mrđ din. Upoređujući ta sredstva s izgubljenim društvenim proizvodom proizlazi da su se svi gorući materijalni problemi u

navedenim oblastima mogli riješiti, pa da još preostanu značajna sredstva za druge potrebe. Poznato je da se mi već četvrt vijeka borimo sa stambenim problemom. Ukupne stambene i komunalne investicije u 1966. g. iznosile su 444 mrd din. Znači da je s navedenim sredstvima i stambeno pitanje moglo da se skine s dnevnog reda. Takodjer moglo se zaposliti nekoliko stotina hiljada novih radnika i tako likvidirati sada registriranu nezaposlenost. Ovi primjeri, naravno, ne impliciraju zaključak da je baš to, a ne nešto drugo trebalo uraditi. Oni samo na konkretan način predočuju ogromnu potencijalnu privrednu snagu koja se krije u višim stopama rasta. I obrnuto, oni pokazuju da bi, bez obzira na subjektivne želje, perpetuiranje niskih stopa rasta bio najsigurniji put za potkopavanje tekovina Reforme.

Relevantnost dosadašnje analize

Kad čovjek doživi neuspjeh onda veoma iritantno djeluje kvantifikacija tog neuspjeha i nabranje svih ranijih neuspjeha. Prirodna psihološka reakcija je da se kaže: što je bilo – bilo je, a sada treba da se nadje inteligentan izlaz iz situacije. Iz istih razloga može se učiniti da izračunavanje izgubljene proizvodnje predstavlja nepotrebno profesorsko cjepidlačenje. Ono što se u ovom trenutku traži jesu konkretna rješenja.⁴ Medjutim, upravo zbog tih konkretnih rješenja treba analizirati učinjene pogreške. Jer ukoliko se to ne uradi, nova rješenja mogla bi da se pokažu kao – nove pogreške.

Osnovna orijentacija ekonomske politike u protekle tri godine bila je orijentacija na stabilizaciju cijena. To se pokušalo postići restriktivnom kreditno-monetarnom politikom. I cilj i instrument predstavljaju klasičnu formulu poznatu iz teorije i prakse i karakterističnu za liberalni kapitalizam druge polovine prošlog i prva dva decenija ovog stoljeća. Taj obrazac ekonomske politike dovodi do stabilizacije valute, ali izaziva žestoke deflacione efekte s opadanjem proizvodnje i povećanjem nezaposlenosti. Naša današnja situacija samo je jedna zakašnjela potvrda toga inače poznatog iskustva. Posljedni put su zemlje s tržišnom privredom općenito primjenjivale tu politiku u svom klasičnom vidu neposredno poslije Prvog svjetskog rata. To razdoblje završilo se sa svjetskom ekonomskom krizom početkom tridesetih godina. Kriza je porodila novu teoriju i novu praksu. Engleski

⁴ Uzgred rečeno, što se tiče naučnih institucija i takvih bi rješenja već bilo kad bi mogao da se nadje netko tko će financirati njihovu izradu!

ekonomist Keynes je 1935. godine formulirao teoriju u kojoj pored valutne stabilizacije kao drugi, i to mnogo važniji cilj ekonomske politike figurira puna zaposlenost. A kao drugi instrument, pored monetarno-kreditne politike, pojavljuje se fiskalna politika. Prije tog vremena fiskalna politika – slično kao i kod nas danas – imala je gotovo jedini zadatak da prikuplja sredstva u državnu blagajnu za financiranje rashoda državne administracije. Keynes je fiskalnoj politici dao aktivnu ulogu u upravljanju privredom. I od tog vremena zemlje s tržišnom privredom naučile su da spretnim kombiniranjem fiskalnih i monetarno-kreditnih instrumenata vode anticikličku politiku koja osigurava zadovoljavajući stepen stabilnosti i pune zaposlenosti. Radi preciznosti treba dodati da se ovaj nauk nije lako usvojio. Keynesijanska je terapija u prvo vrijeme u mnogim zemljama – u Americi na primjer – bila stavljena na indeks zajedno s marksizmom. No privredne teškoće su dobar učitelj i nekadašnja hereza našla je svoje mjesto u standardnim univerzitetskim udžbenicima. Novo razdoblje javlja se poslije Drugog svjetskog rata. Pod uticajem prakse Sovjetskog saveza, a i iz drugih razloga, kao treći, i najvažniji, cilj ekonomske politike postavlja se postizavanje visoke stope rasta. A kao treći instrument javlja se politika raspodjele narodnog dohotka zajedno s politikom naučnih istraživanja i obrazovanja.

Ukoliko nam tuđe iskustvo može nešto koristiti, a čini se da može, onda je prilično očigledno gdje treba tražiti rješenja. Potrebno je što hitnije preći onaj intelektualni i organizaciono-politički put koji su razvijene zemlje prošle u proteklih četrdesetak godina i pored monetarno-kreditne politike u jedan jedinstveni sistem integrirati i fiskalnu, dohodnu, naučnu i obrazovnu politiku. Medjutim, jugoslavenska privreda nije samo tržišna privreda, ona je i socijalistička. A to dodaje još jedan cilj i zahtijeva još neki instrument za postizanje tog cilja i utoliko čini zadatak složenijim.

Nakon ovoga što je upravo rečeno prirodno se nameće slijedeće pitanje. Ako se rješenja znaju, ili se bar zna gdje ih treba tražiti, zašto se onda ne traže, ne izgradjuju i ne primjenjuju? To je pitanje vjerojatno najiritantnije od svih – i najozbiljnije. Bilo bi stoga veoma korisno da se na nj pokuša dobiti odgovor. Ja odgovor na to pitanje ne znam; u svakom slučaju ne znam zadovoljavajući odgovor. Vjerojatno je da neznanje igra veliku ulogu. No isto je tako vjerojatno da se sav problem ne svodi samo na neznanje. Prilično je jasno da kadrovi zaduženi za pripremanje određenih mjera nedovoljno poznaju funkcioniranje mehanizma tržišne privrede. Ali nije jasno zašto se ti kadrovi ne obrazuju?

Prilično je poznato da se mnoge mjere donose na brzinu, nedovoljno pripremljene i na osnovu improvizacija. Ostaje, međutim, da se objasni tko i zašto paralizira pokušaje i prijedloge da se te mjere studijski pripremaju? Prilično je očigledno da je danas u zemlji veoma složena društvena i privredna situacija, da mnoge pojave izmiču kontroli i da prakticistička rješenja mogu izazvati i stvarno izazivaju velike i nenadoknadive štete. I stoga je očigledno potrebno razviti intenzivan i sistematski naučni rad koji će pripremiti adekvatna rješenja. No ostaje nejasno zašto sve, ili gotovo sve, inicijative u tom pravcu propadaju?

Čini se da ono što je u ovoj fazi najhitnije nisu nekā gotova rješenja, već stvaranje *preduslova* da se do rješenja dodje i da se ona zatim primijene. U tom poslu ne bi trebalo više gubiti ni trenutka. Kakve su konzekvence zakašnjavanja, pokazuju grafikon i tabela.⁵

⁵ Ovaj je članak izazvao jednu od rijetkih polemika u jugoslavenskoj štampi uz mnoštvo pisama čitalaca novinama i autoru. Polemika se, karakteristično, umjesto traženja rješenja za iskrse probleme, odmah pretvorila u debatu o sukobu između ekonomista i političara:

1. Žarko Božić, »Postoji li sukob između ekonomista i političara?«, *Borba*, 11. XI 1967.
2. Živko Milić, »Traži se odgovor«, *Svet*, br. 578, 18. XI 1967. Milić se još jednom proslavio svojim razmatranjima u 1983. g. Vidi njegov članak »Branko Horvat i Nobelova nagrada«, *Danas*, 28. X 1983., s. 39.
3. Melita Singer, »Sukob nauka-politika?«, *Vjesnik*, 19. XI 1967.
4. Žarko Božić, »Ipak se traži odgovor«, *Borba*, 23. XI 1967.
5. Melita Singer, »Ipak se traži odgovor«, *Borba*, dec. 1967.
6. Branko Horvat, »Kome je potreban sukob između ekonomista i političara?«, *Borba*, 27. XI 1967.
7. Slavoljub Đukić, »Jedna promašena polemika«, *Borba*, 1. XII 1967.
8. Aleksander Bajt, »Da li se ignorisanjem kritičnih stavova može ići napred?«, *Borba*, 6. XII 1967.
9. *Vjesnik* u srijedu, »Borbin saltomortale«, 6. XII 1967.
10. Slavoljub Đukić, »Povodom odgovora profesora Bajta«, *Borba*, 7. XII 1967.
11. Živko Milić, »Malo laže, malo montaže«, *Svet*, br. 581, 9. XII 1967.
12. Redakcija *Borbe*, »Polemika – ali kakva?«, *Borba*, 10. XII 1967.
13. Živko Milić, »Posle laže i montaže evo sad i eskivaže«, *Svet*, 23. XII 1967.
14. Krešimir Džeba, »Stalna ofenziva«, *VUS*, 29. XI 1967.
15. Slavoljub Đukić, »Polemika o polemici«, *Borba*, 27. XII 1967.
16. Milan Bajec, »Nauka i politika«, *Borba*, 19. XI 1967.
17. Albrecht Roman, »Šta predviđaju pojedini ekonomisti«, istupanje na VIII plenumu CK SKJ, *Borba*, 24. XI 1967.

*Kome je potreban sukob između ekonomista i političara?*⁶

U Borbi od 11. novembra novinar Žarko Božić napisao je pomalo dramatičan članak pod naslovom »Postoji li sukob između ekonomista i političara?«. Izuzev nespretno formuliranog naslova – koji je čitaoca morao zbunjivati isticanjem sukoba koji ne postoji i dramatičnog završetka: »Tko ima pravo i u kolikom obimu, naučnici ili političari? Krajnje je vreme da se to kaže.« – koji se mogao opravdati uobičajenim novinarskim pretjerivanjem u svrhu pobudjivanja pažnje – i neukusnog isticanja Zagreba kao centra »gde su se, kako može da izgleda koncentrisale kritike koje ekonomisti upućuju politici« – sticao se dojam da je drug Božić pokušao objektivno prikazati neke dileme kako ih on vidi.

Međutim, nedjelju dana kasnije u *Svetu* novinar Živko Milić člankom pod naslovom »Traži se odgovor« već traži pogrom univerzitetskih profesora koji napad vrše iz »pseudonaučnih bunkera«. Drug Milić doduše nije ekspert za teoriju ekonomske politike, ali on ipak pouzdano zna da su rezultati istraživačkog rada naučnih radnika pogrešni. »Zbog toga – poziva nas drug Milić – nije dovoljno da tu kritiku samo proglasimo opasnom, a da pri tome njeni autori ne budu javno, argumentima naučnim i naučno ubedljivim odgovorima solidno potučeni«. Drug Milić doduše ne citira ni jedan od naučnih radova ili objavljenih knjiga ekonomista koje navodi – ali ga to ne sprečava da objavi kako su profesori kao doktor Aleksander Bajt iz Ljubljane i doktor Branko Horvat iz Beograda »... knjiški ljudi, od prakse odvojene individue... teoretski čistunci i oni koji operišu izvan vremena i prostora« i koje kao takve treba napasti, pa čak ni to nije dovoljno.

Prošlo je još nekoliko dana i 23. novembra pojavila se u *Borbi* polemika Ž. Božića s *Vjesnikovim* novinarom Melitom Singer. Polazeći od sasvim razumnog pitanja (»Zašto drug Božić želi – ili bar objektivno tome doprinosi – izazivanju sukoba između... naučnih radnika i političara? Je li svjestan medvjedje usluge koju time čini i nauci i politici, i u konkretnom slučaju i privrednoj reformi?«), Božić u žaru polemike dolazi do konstatacija, koje, kad se uzme u obzir sve što je do sada rečeno, zahtijevaju da javno reagiraju i oni preko čijih ledja se vodi ta polemika. Drug Božić naime smatra da prigovor o vještačkom izazivanju sukoba treba uputiti ne njemu nego prof. Bajtu i meni; da je »jasno kakva pitanja i kakve posledice proizlaze iz koncepcija prof. Bajta i

⁶ *Borba*, 27. XI 1967.

dr Horvata«; ako naučni radnici po svojoj savjesti iznose rezultate svojih istraživanja, tj. »tvrde ono što tvrde, onda efekat može da bude čak i porazan. To može da poljulja poverenje mnogih u politiku... a to opet sa svoje strane može da demobilise vrlo značajne snage u borbi za reformu«; drug Božić skromno i simpatično izjavljuje da je »laik u ekonomskoj nauci«, ali ga to ne sprečava da nekoliko odlomaka dalje autoritativno utvrdi: »Ali, za svakog ko je pročitao prof. Bajta i dr Horvata, izgleda jasno da oni ne plediraju za usavršavanje, nego za likvidiranje ekonomske politike kakvu danas imamo. Naravno i to, kako kažu, u krajnjoj liniji radi njenog usavršavanja. Način na koji to rade ne vodi, mislim, ujedinjavanju napora u tom smislu, nego totalnoj dezintegraciji«.

Čemu ovo harangiranje drugovi Božiću i Miliću? Kome ono može koristiti? Reformi? Zar smatrate da se reforma može sprovesti žmireći na teškoće, nojevskom taktikom? Ne bi li to bio dobro poznati birokratski oportunistički? Pokazuje li se politička odgovornost prešućivanjem činjenica? Ili otvorenim uočavanjem teškoća i angažiranjem da se one prevladaju? Zar tako malo cijenite društveno-političko jedinstvo ove zemlje da doista smatrate da nekoliko naučnih kritika može učiniti darmar? Zar doista toliko sumnjate u progresivnost našeg samoupravnog društva da a priori pretpostavljate kako će mu nauka naškoditi, a ne koristiti? Zar nije normalnije pretpostaviti da će javna naučna kritika doprinijeti pronalaženju boljih rješenja? Nauka, naravno nije nepogrešiva. A ekonomska politika, upravo zato što je i *politika*, ne može se svesti isključivo na nauku. To su banalne istine koje jedva da je potrebno ponavljati. No zar *naučni socijalizam* ne pretpostavlja upotrebu naučnih metoda gdje god i dokle god je to moguće, ne znači oslanjanje na nauku ma kako ova bila nesavršena? Zar to nije i jasno proklamirana politika Saveza komunista, pa je tako u upravo objavljenim zaključcima Osmog plenuma, pored traženja da zbog »sve većeg značaja inicijativa iz samoupravne društvene baze... svi... društveni faktori blagovremeno odgovaraju na prijedloge i kritike... radi nalaženja što boljih rješenja u sistemu i tekućoj politici«, opet jednom istaknuto: »Savez komunista će, kao i uvijek, svoju politiku i praksu zasnivati na rezultatima progresivne društvene misli i naučnih istraživanja«, boreći se, među ostalim, i protiv suprotstavljanja ekonomske nauke ekonomskoj politici. Umjesto imputiranja zakulisnih motiva, zar nije bilo jednostavnije pretpostaviti da se naučni radnici javljaju svojim prijedlozima upravo zato što su *kao samoupravljači životno zainteresirani za uspjeh reforme*, što zbog toga ne mogu biti indiferentni prema pogreška-

ma koje miniraju ciljeve reforme, posebno kad se radi o ljudima koji su bitku za reformu započeli davno prije nego što je reforma zakonski inaugurirana, kako se to, među ostalim, vidi iz bibliografije njihovih radova?

Javljaju se i druga pitanja. I prije reforme – i njenog neposrednog proizvoda, Brionskog plenuma – radjene su pogreške u ekonomskoj politici, možda i veće nego danas. I tada su se mnoge stvari mogle popraviti, mnoge štete izbjeći, no naučni radnici nisu izlazili u javnost s kritikom. Zašto nije bilo javne naučne kritike? Je li to bilo korisno ili štetno za izgradnju socijalizma u Jugoslaviji? Žele li drugovi Božić i Milić da se ponovo vratimo u to stanje? Kada stvari ne idu najbolje, treba li savjesni naučni radnici da šute i sliježu ramenima? Da šute to dublje, što su devijacije od normale veće? Zar nije povlačenje u privatni krug mnogo jednostavnije i prijatnije od društvenog angažiranja? Zar ne uvidjaju drugovi Božić i Milić da njihovo pronalaženje sukoba tamo gdje ga nema i harangiranje u ime pogrešno shvaćenih interesa – objektivno upravo vodi u situaciju za koju smo smatrali da je reformom definitivno prevladana i prepuštena prošlosti? Zar nije očigledno da huškanje ekonomista na političare ili obrnuto doista čini medvjedju uslugu svima? Zar ne bi bilo konstruktivnije sugerirati radnim organizacijama i forumima koji raspolažu sredstvima da financiraju studije, naučna istraživanja, naučne skupove i polemike u kojima bi se naučnim metodama i standardima raščistila sporna i nejasna pitanja? A od kritičara bi se tražilo da pokažu šta znaju u pozitivnoj izgradnji privrednog sistema i mjera ekonomske politike? Zar takav jedan proces ne bi veoma brzo i efikasno odijelio pljevu od pšenice i javnosti pružio elemente za ocjenu gdje tko stoji i šta tko stvarno hoće? Zar ne bismo mogli imati puno povjerenje u jugoslavenske naučne radnike da će onemogućiti naučne i političke diverzije i pronaći najadekvatnija rješenja? Ili bi to bilo toliko opasno, da bi vodilo »totalnoj dezintegraciji«?

Samoupravno društvo je deetatizirano, depolitizirano društvo. Odumiranje države znači zamjenjivanje državno-političkih mehanizama (i političara) samoupravnim mehanizmima (i samoupravljačima). Kod nas taj proces traje već više godina. Zar u takvoj situaciji ne izgleda, blago rečeno, čudno kad netko političare kao profesiju suprotstavlja ekonomistima ili bilo kojoj drugoj profesiji? Radi li se tu o jednom lingvističkom lapsusu, ili pak o odrazu dubljih shvaćanja po kojima političari *jesu* profesija i kao takvi treba da čvrstom rukom prave red u ovoj našoj nemirnoj socijalističkoj zemlji?

Ili uzmimo ovaj aspekt problema. Dodje recimo, do neke epidemije. Vlasti poduzmu određene mjere za sprečavanje epidemije. Stručnjaci epidemiolozi utvrde da predložene mjere nisu adekvatne i da program zaštite treba mijenjati. Znači li to da je izbio sukob između epidemiologa i političara? Znači li to da epidemiolozi »ne plediraju za usavršavanje, nego za likvidiranje« politike suzbijanja epidemije? Znači li to političku neodgovornost jer su se epidemiolozi javili onda kad je od epidemije počelo stradavati mnogo ljudi, a bilo bi oportunije da su se javili nakon što se epidemija završila? Dovoljno je postaviti ta pitanja da bi se uvidjelo koliko su takve tvrdnje besmislene. A upravo te besmislenosti drug Božić imputira prof. Bajtu, meni i zagrebačkim i beogradskim ekonomistima okupljenim oko Ekonomskog instituta u Zagrebu.

Na kraju još i napomena o jednoj činjenici koja bi trebalo da bude očigledna. Nigdje na svijetu, pa tako ni kod nas, političari – tj. vlada i parlament – ne izmišljaju ekonomsku politiku iz svojih glava. Ekonomska politika se izgrađuje na osnovu analiza i materijala koje pripremaju stručnjaci službe državnog aparata. Politički sociolozi su odavno utvrdili u kojoj mjeri aparat predodređuje formuliranje politike. Ovdje je dovoljno citirati zaključak zagrebačkog ekonomista dr Baletića (*Vjesnik*, 22. novembra), koji je o tome rekao uglavnom sve što je trebalo reći: »U uvjetima društvene podjele rada ne može se očekivati da političari jednako tako znaju ekonomiju kao ekonomisti. Za to postoje stručna tijela i službe. Da li kvaliteta provedenih analiza i predloženih rješenja, što ih te službe nude, sa stručne strane zadovoljava, pitanje je na koje mogu odgovor dati samo ekonomisti. Zato ako neki ekonomisti takve analize i rješenja napadaju kao neadekvatna i nenaučna, onda to nije prije svega napad na političare, već na ekonomiste i 'ekonomiste' koji iza njih stoje. Interes političara ne sastoji se u eliminiranju diskusija o ekonomskoj politici, već naprotiv u njihovu poticanju, jer se samo tako može poboljšati kvaliteta rada ekonomista, omogućiti bolje snalaženje samih političara u složenim ekonomskim problemima i poboljšati kvalitete odluka koje oni donose«.

Prema tome sukob između političara i ekonomista ne samo što ne postoji, već bi po prirodi stvari takav sukob bio besmislen. To, naravno, ne znači da *pojedini* ekonomistima i *pojedini* političarima neće iz raznih razloga sasvim odgovarati da harangiraju jedni na druge kamuflirajući te harange sukobom nauke i politike. No treba li takve službe podržavati ili ih naprotiv demaskirati?

Postoji, međutim, jedan drugi veoma realan sukob. To je sukob između naučnosti i nenaučnosti, između stručnosti i nestručnosti. Taj sukob se odvija između političara i politikana, između ekonomista i »ekonomista«, između naučnih radnika i diletanata – i slično na ostalim područjima rada. Taj je sukob do sada bio registriran uglavnom samo u radnim kolektivima poduzeća. Općenito se kod nas radni kolektivi u privredi paušalno optužuju za sve defekte privrede počevši od sporog prilagodjavanja reformi pa do niske stručnosti privrednih kadrova. U te stereotipne ocjene skorašnje diskusije unijele su jedan novi momenat. Pokazalo se da za privredne defekte nisu odgovorni jedino radni kolektivi; efikasnost privredjivanja ovisi vjerojatno u mnogo većoj mjeri o stručnosti kadrova na svim razinama izvan i iznad razine poduzeća (državni aparat, savezni, republički, lokalni; komore; sindikati; banke).

Ako tako stoje stvari, zar ne bi jedan od mogućih konstruktivnih prilaza bio taj da se umjesto traganja za sukobima profesija i raspirivanja netrpeljivosti svi zajedno angažiramo – bar svi oni kojima je doista stalo do uspjeha reforme – u jednoj intenzivnoj i sistematskoj akciji povišavanja stručnosti na svim nivoima i zamjenjivanju improvizacija naučnim metodama i naučno fundiranim rješenjima vodeći, naravno, u punoj mjeri računa o političkim komponentama dane situacije? Zar je tu poruku bilo tako teško pročitati iz objavljenih radova?

Beograd, 24. novembra 1967.

2. EKONOMSKA NAUKA I PRIVREDA

A. KRATAK SPOJ IZMEDJU ZNANJA I NJEGOVE PRIMJENE¹

Predsjednik Skupštine općine Rijeka Dragutin Haramija, koji je u ovoj rubrici govorio prije vas, postavio vam je pitanje što treba učiniti da dobijemo bolje i potpunije teoretsko objašnjenje naših svakodnevnih dilema. Budući da ste vi naučni radnik i direktor Jugoslavenskog instituta za ekonomska istraživanja, predložio bih da se u odgovoru zadržimo na području ekonomike.

Vjerojatno ne želite reći kako je sve što se kod nas događa u redu i sad samo teorija treba da objasni zašto je to tako pa da budemo posve zadovoljni?

Dapače, ambiciozni smo, a ambiciozni se teško zadovoljavaju postignutim. Pitanje vam je postavljeno upravo zato što se susrećemo s teškoćama koje bismo s pomoću teorije trebali savladati, ali pomoći od teorije nema.

Očito, mnogo toga nije u redu. I budući da ne želimo govoriti o pasivnom, fatalističkom objašnjavanju, već o objašnjavanju u marksističkom smislu, usmjerenom na mijenjanje, na prevladavanje teškoća, vidim nekoliko aspekata naše sadašnje ekonomske problematike. Prije svega, postoji mnogo veće znanje – i teorijsko, i u smislu moguće primjene – nego što dolazi do izražaja u ekonomskoj politici.

Na osnovu znanja koja već imamo s priličnom sigurnošću možemo predvidjeti novu reformu oko 1970. godine, *ako se ništa bitnije ne promijeni* u vodjenju naše ekonomske politike.² Tu sad

¹ Vjesnik, 25. VI 1967. Razgovor vodio T. Butorac.

² Do reforme je zaista i došlo u prognoziranom vrijeme: započela je ustavnim amandmanima i završila novim ustavom iz 1974.

nastaju dileme i za nas teoretičare. Naše privredne nezgode nekako se uzimaju kao prirodne nepogode. I nema mnogo ljudi kojima je jasno da su to najvećim dijelom rezultati poteza što su mogli biti i drukčiji i koji su se mogli predvidjeti.

Iz vašeg izlaganja proizlazi da je raskorak između teorije i prakse kod nas veći nego bi objektivno morao biti? Možete reći zašto je tako?

Jugoslavenska privreda po svojoj je društvenoj organizaciji jedinstvena u svijetu. Mi ne možemo kao naši istočni i zapadni susjedi kupiti licence za rukovođenje privredom. Sve moramo sami izmisliti. Svjesni smo toga da u poduzećima treba prevladati epohu tuđih licenca, ali nismo svjesni potrebe da bismo to još prije trebali učiniti u naučnoj bazi, u području ekonomije, sociologije, političkih nauka... Mnoge negativne društvene potrebe izbjegli bismo ili bismo ih ublažili kad bismo različite alternative prije definitivne odluke raspravili naučnim metodama. Opseg naučnog rada potreban našoj privredi upravo zato što je nauka u dobrom smislu riječi avangarda privrede mnogostruko je veći nego što smo trenutno sposobni dati. I to je drugi aspekt problema o kom sam htio govoriti. Kad bismo sve naše ladice s gotovim i projektiranim naučnim radovima otključali i dali ih privredi i državnim organima i kad bi oni uz to bili spremni da rezultate tog rada i primijene – sve bi to bio još uvijek tek mali dio onoga što bi trebalo i što naša privreda i društvo zahtijevaju da bi se kretali naprijed bez grčeva i potresa kroz koje prolaze. Medjutim, između postojanja znanja i njegove primjene imamo kratak spoj. I to iz vrlo jednostavnog razloga: na komandnim pozicijama našeg privrednog života nalaze se ljudi koji su se školovali u praksi, ljudi koji su došli do svojih pozicija radeći i napredujući u praksi kakva je bila. A ta naša praksa bila je administrativna, centralistička, itd. Zato je tim ljudima robna, tržišna, decentralizirana privreda potpuno strana.

Ne bih želio na sve gledati ružičasto, ali mislim da nema opravdanja za toliki pesimizam. Prolazimo kroz teškoće, ali ipak napredujemo. To se ne može zanijekati.

Ni ja nisam pesimist. Nikad nisam rekao da ne može biti i drukčije. Ja vidim izlaz. On je u stvaranju klime i društvenog pritiska da se radi bolje, jer ne treba imati iluzija da će se stvari same od sebe poboljšati. Od naučnih radnika i ljudi iz prakse treba tražiti da se izrade dugoročna rješenja. Optimist sam s obzirom na mogućnosti stručnjaka, jer ih imamo koji su kadri da rješenja predlože u relativno kratkom roku. Ostaje nam da ta rješenja provedemo, a to je teži dio posla.

Uporno izdvajate naučne radnike i suprotstavljate ih – kako vi kažete – ljudima iz prakse. Ne bi li trebalo prevladati to razdvajanje?

Trebalo bi shvatiti da postoji prirodna podjela rada. Npr. između državne administracije i političkih aktivista na jednoj i naučnih radnika na drugoj strani. Na žalost; ta se podjela kod nas nepotrebno pretvara u nekakve sukobe. Državni funkcioner ne može izaći pred javnost i reći, na primjer, reforma ide loše. Po prirodi stvari on to ne može. Ne zato što štiti svoju poziciju, nego zbog toga što bi takvom ocjenom pogoršavao situaciju. On profesionalno mora biti optimist kako bi mobilizirao snage za rješavanje teškoća. I to je za mene prirodno. Tako je svagdje u svijetu i kad tako ne bi bilo, morali bismo na tome inzistirati, morali bismo zahtijevati da tako bude. Ali to je samo jedna strana stvari. Mi – s druge strane – moramo imati kritičku savjest društva. I to u pozitivnom smislu, ne u kritizerskom. A to može biti nauka koja je po prirodi stvari nepovjerljiva, jer svakom problemu unaprijed prilazi sa skepsom da to možda nije tako, svaku stvar ispituje da možda nema neki skriveni defekt. I ako se naviknemo na to da takvu podjelu prihvatimo kao pravila igre, onda državni forumi mogu mnogo dobiti od naučne kritike, a i nauka može mnogo naučiti od prakse. No ukoliko nema naučne kritike, nužno se pojavljuje pragmatički oportunistički oporunizam koji opet neprimjetno odvodi u društvenu neodgovornost.

Na žalost i s primjerima iz nauke možemo dokazati kako neracionalno trošimo. Često se čuje kako ne dajemo dovoljno novaca za naučna istraživanja. Poznato je, međutim, da imamo previše naučnih instituta i da novac koji im dajemo zapravo nerazumno trošimo jer svakome dajemo po nešto, nikome dovoljno.

Te su konstatacije i tačne i pogrešne u isto vrijeme. Imamo previše instituta ubrajamo li u to sve ustanove koje su u svoj naziv napisale ime institut. A imamo ih premalo ubrajamo li tu kadrovski izgrađene i dobro opremljene institucije. Imamo možda samo dva donekle zadovoljavajuća instituta u području ekonomskih nauka (Zagreb i Beograd). Slično je i s institutima u ostalim društvenim naukama. Isto je tako tačno da s onim novcem koji imamo za nauku možemo uraditi više. Rasipanje, međutim, nastaje i zato što nemamo dugoročnih aranžmana. Ja kao direktor Instituta pola svog radnog vremena izgubim na sastancima u raznim forumima da nadjem novac za naše projekte. A mogli bismo sve drukčije organizirati kad bismo imali nekoliko velikih interesenata; da je to vlada ili njeni organi, da

su to komore ili neka velika poduzeća. S njima bismo sklopili aranžmane na 5–6 godina, obavili organizacioni posao i onda prionuli na naučni rad. A mi činimo suprotno – stalno se bavimo organizacijom, a stvarnim radom bavimo se najmanje. Naravno, tako trošimo sredstva, a rezultata nema.

Da ne bi to bila neka apstraktna, generalna kritika, molio bih vas da preciznije odredite na koga se odnose vaše primjedbe. Poznato je da se financiranjem naučnog rada bave fondovi za naučni rad u čijim upravnim odborima sjede i naučni radnici.

Iskustva znam da od predlaganja naučne teme do trenutka kad je potpisan ugovor s Fondom za naučni rad u prosjeku prolaza dvije godine. A to likvidira svaki smisao takvog ugovaranja. U Institutu imamo jedan drastičan slučaj da je zaključivanje ugovora trajalo više od četiri godine i još nije zaključen definitivno, u cjelini, već nekako parcijalno. Dešava se da ugovaranje traje dvije godine, a odredi se rok za izradu naučnog rada od šest mjeseci. A trebalo bi biti obrnuto, jer je očigledno teže napraviti rad nego potpisati ugovor.

Kad imate toliko primjedaba na organizaciju i financiranje naučnog rada, vjerojatno imate i prijedloge kako bi to trebalo da izgleda?

Ne samo kako bi to kod nas trebalo da izgleda nego svagdje je tako – naučni rad treba da organiziraju naučni radnici. Naravno, društvo treba da ima određenu ingerenciju, nekog inteligentnog predstavnika koji će sjediti u Savjetu za naučni rad i zastupati interese budžeta. Sredstva treba da se daju savjetu koji bi morao biti sastavljen od naučnih radnika i koji bi radili isključivo po kriterijima nauke. U decentraliziranoj privredi kao što je naša mogli bismo malo decentralizirati i financiranje naučnih istraživanja, da ne ovisi sve o jednom centralnom državnom fondu. I fondovi po republikama su zapravo centralizirani fondovi, samo manji i prema tome neefikasniji. Zato je nekoliko nas povelu akciju da u zemlji stvorimo svojevrsne fondacije za financiranje nauke. Bilo je najlogičnije da počnemo sa Saveznom privrednom komorom koja bi financirala djelatnosti i istraživanja koja imaju veze s privredom. Međutim, ta ideja nije prošla u Saveznoj privrednoj komori. Za cjelokupna istraživanja dodijeljeno je 300 milijuna starih dinara, a osim toga formiran je upravni odbor fonda isključivo od direktora poduzeća umjesto od naučnih radnika. Time je ideja o radikalnoj intervenciji i o stvaranju dugoročnog programa naučnog istraživanja iza kojeg bi stajala privreda – najvećim dijelom pala u vodu.

Kažete: »nauka – naučnim radnicima«. Po istoj formuli mogli bismo reći kultura – kulturnim radnicima, zdravstvo – zdravstvenim radnicima, politika – političkim radnicima. Očito je da bi nas takva parcelizacija dovela do apsurdnih situacija nespojivih s našim samoupravljačkim društvom.

Pogrešno me interpretirate. Ni u jednoj razvijenijoj naučnoj sredini ne troše se društvena sredstva tako neodgovorno kao kod nas. I u najbogatijim zemljama, ako razgovarate o nekom naučnom projektu, svaki će vam profesor reći koliko stoji jedan radni dan, kolike su režije, kako se to može iskalkulirati, gdje nalazi svoj interes... A kod nas naučni radnici još i danas smatraju da im je ispod časti da o tome vode računa. I kad tražimo da dodju do izražaja naučni radnici, imamo na umu upravo to da se poveća odgovornost i naučnih radnika. Dok o tome budu vodili računa činovnici, bit će ovako kako je bilo dosad. Svi seriozni naučni radnici upravo su za to da se odgovornije postupa sa sredstvima, da bude bolja organizacija i, prije svega, kvalitetniji rad. A tko će se za to bolje brinuti od onih koji su za naučni rad najviše zainteresirani. U tom smislu ja sam za to da se nauka više prepusti naučnim radnicima nego do sada. Otprilike na isti način na koji smo i tvornice prepustili radnicima, a državnu administraciju eliminirali. Danas, zahvaljujući još uvijek ovoj ili onoj vezi, ovom ili onom direktoru, sve naučne organizacije nešto rade, sve životare; one koje su loše žive na račun dobrih, a one dobre ne mogu davati društvu i privredi ono što bi trebale.

Više smo govorili o promašajima nego o dostignućima. To je, čini se, postala nekako naša osobina. Svi vodimo računa o svemu i naročito lako pronalazimo pogreške drugih. Nezadovoljni smo već i sa samim nezadovoljstvom.

Ja bih to postavio obrnuto. Imamo potencijalno veoma plodan društveni sistem, u suštini – izvanredno vitalan sistem. I zato, kad smo nezadovoljni, nismo nezadovoljni s onim što smo radili, već s onim što nije urađeno. Nezadovoljni smo kad shvatimo što smo sve objektivno mogli uraditi.

Molim vas da na kraju odredite sugovornika za slijedeću nedjelju i da mu postavite pitanje.

Za razliku od ekonomista naučni radnici u humanističkim disciplinama – filozofi, pedagozi, književnici, umjetnici, čini mi se – smatraju da inzistiranjem na ekonomskim stimulansima možda miniramo fundamentalnije vrijednosti socijalističkog sistema. To je, međutim, tema za diskusiju. Na žalost, ta diskusija

između ekonomista i njihovih kolega u oblasti »društvene nadgradnje« nije se vodila u direktnom dijalogu. Zbog toga bih iskoristio ovu priliku i postavio pitanje filozofu Mihailu Markoviću, dekanu Filozofskog fakulteta u Beogradu, da iznese svoje rezerve, eventualno kritiku i možda pitanja ekonomistima s obzirom na povratno djelovanje tržišta i tržišne stimulacije na humanističke vrijednosti koje očekujemo od socijalizma kao društvenog sistema.

B. NAUČNI INSTITUTI DANAS³

Ja ne bih hteo da govorim o opštem principu, tj. o tome da li je nauka potrebna ili nije, jer svi znamo da je potrebna, i slažemo se sa ulogom nauke u savremenom društvu i ovde i van ove zgrade; ne bih hteo da govorim ni o svim naučnim institutima jer se ne smatram kompetentnim. Jedino poznajem institute iz oblasti društvenih nauka.

Prva moja konstatacija je da je situacija u oblasti naše nauke zaista kritična. Mi danas imamo mnogo više naučnih organizacija nego pre rata i za nauku se daje više nego pre rata. Ali to nije kriterijum, jer mi i pored toga zaostajemo za potrebama privrede i društva. Može se naći niz kriterijuma koji to nedvosmisleno ilustruju, a ja ću neke navesti. Na primer, naša zemlja se nalazi na poslednjem mestu u Evropi po izdacima za naučni rad.

Od simptoma zaostajanja, odnosno neadekvatnih rešenja nauke i njene uloge u našem društvu i privredi, treba napomenuti da je najteži simptom emigracija naučnih kadrova. Drugovi koji putuju u inostranstvo poslednjih godina verovatno su kao i ja sa zaprepašćenjem konstatovali kako se iz godine u godinu, gotovo bih rekao iz meseca u mesec, povećava broj naučnih radnika Jugoslovena u Engleskoj, Francuskoj, Americi i u čitavom svetu. Ja ne znam zemlju gde ih nisam nalazio. Kad razgovarate s tim ljudima i pitate šta ih je nateralo da odu napolje, onda su njihova obrazloženja suprotna onome što se obično kaže za odlazak u inostranstvo. Naime, nije tu reč o materijalnom momentu, nego kod većine je posredi svest da su došli u situaciju da predviđaju upropašćavanje svoje životne karijere. Kad naučni radnik govori o karijeri on ne misli na materijalne mogućnosti, nego na svoje stvaranje. Da bi se u nauci nešto stvorilo potreban je dug rad.

³ Izlaganje sa savjetovanja u Sindikatu društvenih djelatnosti Beograda. *Gledišta*, 5, 1967, 721–724.

Medjutim, ako imate seckanje »iz kvartala u kvartal«, da li će ostati u institutu ili neće, da li će biti para, da li će doći direktor ili neće, da li će ovaj fond raspisati konkurs ili neće, onda se ne može razmišljati o stvaranju životnog dela. Drugovi koji su napolju i koji sada emigriraju smatraju da će tamo nešto stvoriti.

Mi smo proklamovali politiku ubrzanog razvoja nauke i naša Skupština je tu politiku donela i javnost podržala. Jedan od dokumenata su i Teze o planiranju. Čitao sam te teze, i na šest raznih mesta se ističe potreba nauke, a slično se ponavlja i u kasnije donetom sedmogodišnjem planu. Medjutim, nijedna konstatacija od tih šest nije sprovedena što se tiče institucija koje te teze primjenjuju.

Ili, razmotrimo zaključak: u sedmogodišnjem finansiranju naučnog rada sredstva za finansiranje treba da se povećavaju po stopi od 15%. To su svi pozdravili, jer je to dva puta brže od stope koja se predviđa za privredni rast u tom periodu. Ali dešava se da u drugoj godini sprovođenja tog plana, konkretno u ovoj godini, Fond za naučni rad neće više imati 15% nego neki procenat manje sredstava.

Prošle nedelje čitao sam u Biltenu Saveznog saveta za naučni rad da će se program za 1967. god. prebaciti na 1968. godinu. Medjutim, institucije koju su znale šta se prema programu predviđa, jer je taj program radjen pre dve godine, moraju da razmotre i svoje programe jer su predvidjele da se pojave na konkursu. U pomenutom Biltenu se kaže »nećete u ovoj godini, nego u sledećoj«. Kako da preskočimo tu jednu godinu?!

Druga strana medalje su naše naučne organizacije. I tu mislim da se može bez ikakvog ograničenja i ustezanja dati ocena da je kvalitet rada izvanredno nizak i da je naučni kvalitet naučnog radnika u proseku vrlo nizak. Zašto je to tako mogu da se daju razna obrazloženja. O tome je danas bilo govora. A ja mogu reći da je zbog nesigurnosti došlo do toga da su instituti postali svaštari i najbolji kadrovi se sele. I umesto ozbiljne naučne institucije imamo nešto između biroa i zavoda. To je nivo odnosno prosek tzv. naučne organizacije u oblasti društvenih nauka.

Mi smo iz etatističkog perioda nasledili situaciju da je naučne radnike, odnosno njihova radna mesta, cela javnost smatrala za sinekuru i često su bila sinekura za ljude koji na normalnim radnim mestima ne bi mogli tako da prodju. Pretpostavimo da je polovina saradnika društvenih instituta napustila te institute. Jugoslovenske društvene nauke ne bi osetile da je to i stvarno tako. Možda bi bio napisan neki elaborat manje i možda

bi neki od skupova u prijatnim primorskim i planinskim mestima bili manji, ali se i to ne bi osetilo.

Pomenimo dalje jednu simptomatičnu pojavu kod naučnih institucija. To je mesto direktora i postavljanje direktora u naučnim institutima. Meni i drugovima se čini da direktori instituta moraju biti organizatori naučnog rada, odnosno vrhunski naučni radnici. Ako pogledate konkurse za poslednju godinu dana koji su objavljeni u beogradskim listovima za direktore naučnih organizacija, onda ćete naći da Institut u Novom Sadu raspisuje konkurs za direktora, i traži da direktor tog instituta ima završen II stepen i 5 godina prakse. Jedan drugi institut u Beogradu traži za svog direktora da je naučni ili stručni radnik. U jednom trećem konkursu koji nije sasvim precizno definisan ne proizlazi jasno da li direktor treba da ima završen II stepen itd.

Sledeća osobina te druge strane medalje je potpuna neorganizovanost naučnih organizacija. Imamo stotine instituta koji međusobno ne saraduju i postalo je notorno da se iste stvari po nekoliko puta rade. Svaki od instituta ima svoju vezu ili vezicu u organima koji su zadržali karakteristiku etatizma; i po toj vezi se dobijaju vrlo često projekti, odnosno sredstva, a projekti služe kao paravani.

Ja bih iz svega ovoga zaključio, govoreći o drugoj strani medalje, da su instituti ovakvi kakvi jesu slabi i uopšte ne pomažu našu privredu i društvo. U tom smislu i u javnosti vlada takvo uverenje, a to je, u stvari, nepoverenje prema naučnom radu i naučnim radnicima.

Možemo konstatovati da Jugoslavija nema uopšte program naučnih istraživanja. Postoji spisak tema, ali to nije supstitut za program naučnog rada za sledećih 5–10 godina.

Ne zbog nekih reformskih parola, nego je suštinski pogrešno da naučni radnici čekaju da im neko reši njihove probleme.

Na toj liniji, dozvolite da iznesem nekoliko predloga koji bi možda mogli, a možda ne bi mogli, doprineti rešavanju određenih problema.

Prvo, mislim da je pitanje odnosa osnivača i naučne organizacije rdjavo rešeno, jedan od elemenata koji bi nedvosmisleno mogli i trebali da rešimo jeste da osnivači naprave dugoročne aranžmane sa naučnim institutima koje su osnivali ili kod kojih funkciraju kao osnivači. Društveno-političke organizacije, ukoliko su osnivači, da se odluče koje su to aktivnosti koje će financirati i da sklope dugoročne ugovore koji obavezuju, a ne da se desi, što je govorio drug Aćimović, da se sa Saveznim zavodom za

naučni rad sklopi ugovor na 100 miliona dinara, a u julu i septembru Savet kaže da su sada sredstva smanjena i nisu 100 miliona nego 90 mil. dinara. Svi ugovori kad su sklopljeni treba da imaju važnost kao i svi ostali ugovori koji se sklapaju.

Sledeći predlog odnosi se na jedan nesporazum koji je možda delimično došao do izražaja danas – očigledno dolazi do vulgarizacije u tom pogledu i to se pojavljuje u štampi no tačno je – da je dinar odličan kontrolor organizacije naučnog rada. Ako odete u zemlju u kojoj postoji jača tradicija naučnog rada, onda možete videti da postoje instituti koji imaju veći budžet nego što je u našoj zemlji predviđeno za ceo naučni rad. U tim institutima se i ekonomiče i znate kuda treba da ode svaki peni. Najrenomiraniji naučni radnici u drugim zemljama znaju koliko šta košta. Neko može kazati da je to kapitalizam. No, podjite i u Moskvu, pa ćete vidjeti da i tamo naučni radnici znaju kakvi su normativi. U Beogradu videćete nonšalantno odnošenje prema finansijskoj strani stručnog rada, što je karakteristično za nerazvijene zemlje.

Naredna tačka odnosi se na mecenatstvo. (O tome je govorio drug Aćimović.) Ja ne mislim na putujuće fratre koji traže da im se dodeli, nego u drugom smislu – da onog koji ima sredstva zainteresujemo za naučni rad. Ne može se reći da nema mecenatstva. Ima ga. Poznato je mecenatstvo u oblasti nogometa. Privredne organizacije daju velike sume klubovima. To nije loše. Ali nije mi poznato da su veća preduzeća ili banke mecene instituta. To je ono što je loše, jer mecenatstvo postoji svuda u svetu. Na tome bi se moglo raditi i kod nas, ako bi se išlo smišljenim načinom i ako bi poreska politika bila stimulatívna za preduzeća. Preko političkih i društvenih organizacija treba da se povede kampanja u tom smislu. U vezi s tim imam konkretan predlog, koji je lansiran od male grupe naučnih radnika i o kome će se uskoro diskutovati u Naučnom odboru Komore: da se jugoslovenski fond za naučni rad formira u našoj zemlji i bio bi to fond privrede za naučni rad; on ne bi raspolagao sa 2–3 miliona novih dinara, nego sa sumama koje su deset puta veće.

Nadalje, mislim da bismo morali izdejsstvovati da se stvore rigorozni standardi šta je institut, šta je naučni rad i šta su naučni radnici. Prethodno treba da rehabilitujemo nauku i naučni rad, a za rehabilitaciju je potrebno da postoje standardi. Postoje standardi za cipelu, a ne postoje standardi za naučni rad i za institute.

Pretposlednji moj predlog odnosi se na jedno od ključnih pitanja gde smo do sada gotovo sasvim zatajili, a to je pitanje integracije i samoorganizacije naučnih organizacija. U tom pogledu iskustva našeg instituta na polju koordinacije i objedinjavanja

uvek su bila negativna, uvek su se pojavljivali otpori, i svako ima svoju računicu ili vezu koju bi eksploatisao na račun drugog, tako da do kooperacije i koordinacije nismo mogli doći. U tom pogledu državni organi mogu pomoći ako preseku sve te veze i vezice.

Na kraju, u poslednje vreme pojavljuju se određeni pozitivni simptomi od strane privrede. U poslednja dva-tri meseca mi smo imali vrlo prijatno iznenadjenje u tom smislu da su se privredne organizacije i njihove komore počele ubedjivati da je došlo vreme da postaju akteri u pomaganju i aktiviranju nauke u zemlji. Tim ljudima često nije bilo jasno kako to treba da ide, i smatraju sebe kao prodavce cipela, ali ipak te inicijative svestrano i oheručke prihvataju.

C. EKONOMSKA NAUKA I NAŠA PRIVREDA⁴

Dinamičan privredni život – a da je on dinamičan u našoj zemlji o tome nema nikakve sumnje – neprestano otvara nove probleme. Tek što su stare teškoće nekako prebrođjene iskrsavaju nove i nepredvidljive. Vjeronanje da se privredna kretanja mogu odvijati po unaprijed precizno utvrđenim programima zasnovanim na tačno izračunatim optimalnim varijantama, naivna je iluzija. U tom trenutku samokritičkog nadahnuća jedan je čuveni ekonomist konstatirao da ekonomska nauka uspijeva dati egzaktna rješenja pojedinih problema otprilike jednu generaciju pošto su se odigrali događaji na koje se rješenja odnose.

No, iako je sve to tačno, ipak se postavljaju određena pitanja:

da li je doista bilo neizbježno da stopa rasta industrijske proizvodnje padne ove godine na svega 1,5%;

da u zalihe ode više robe no što iznosi prirast proizvodnje;

da li je stvarno moralo doći do otpuštanja bosanskih rudara?*

da li je uistinu neophodno da naučni kadrovi emigriraju;

da li je nužno da se za isti rad pojavljuju tako velike razlike u nagradjivanju, ovisno o tome gdje je netko slučajno zaposlen;

da li naše planske prognoze ne mogu biti tačnije;

da li je potrebno da bude toliko nezaposlenih i posebno, da se poveća nezaposlenost kvalificiranih kadrova?

I tako dalje.

⁴ *Vjesnik*, 15–25. IX 1967. Uključen je i dio originalnog teksta koji je redakcija *Vjesnika* isпустиła ili prepričala.

* Pa kad je svega šest godina kasnije izbila energetska kriza, rudara više nije bilo.

Uz rizik da se moj odgovor na ovakva pitanja shvati kao paušalni optimizam, htio bi ipak odmah ovdje na početku sasvim određeno utvrditi da u svim tim pojavama nema nikakve nužde i neophodnosti. Iako mi nismo sposobni da ekonomske procese kontroliramo onom preciznošću kojom kontroliramo rad nekog stroja, ipak smo kadri – bar potencijalno – da to radimo mnogo efikasnije no do sada.

Zbog čega onda nismo to već i uradili?

Upravo je svrha ovog članka da ukaže na neke od uzroka nezadovoljavajuće kontrole privrednih kretanja u našoj zemlji. Želi li se povećati efikasnost rukovodjenja privredom, potrebno je, očigledno, najprije otkriti uzroke neefikasnosti. U tom pogledu posebne obaveze prema društvu imaju, čini mi se, naučni radnici i ako se radi o privredi, naučni radnici ekonomisti. Ako privreda ne funkcionira kako treba, javno mnijenje će pozvati na odgovornost ekonomiste. U uvjetima društvene podjele rada to je, nesumnjivo, jedino ispravna akcija. Pozivati se onda na to da ekonomisti ne utječu na formuliranje ekonomske politike, da ih odgovorni faktori ne slušaju i slično prilično je deplasirano, jer profesija koja u svom vlastitom profesionalnom području nema utjecaja mora da je u nečemu defektna.

Ne bi bilo jako korisno kad bismo današnja privredna zbivanja promatrali apstraktno, izvan određenog društvenog konteksta. Očigledno je da ih treba smjestiti u kontekst društvene reforme i tako analizirati. No očito je i to da je takav pristup nemoguće konzekventno ostvariti u okviru jednog prostorno ograničenog novinskog feljtona. Zbog toga je, pored onoga što će kasnije biti rečeno, potrebno još nekoliko prethodnih napomena.

Ekonomski dio reforme zakasnio je, po mom mišljenju, bar za godinu dana: trebalo je započeti u uzlaznoj, a ne u silaznoj fazi privrednog ciklusa. Započinjanje reforme u silaznoj fazi dovelo je do produbljenja ciklusa. Nadalje, reforma je i kadrovski i naučno bila nedovoljno pripremljena. A i danas se u tom pogledu ništa bitnije nije izmijenilo. Mnoge teškoće koje se pripisuju decentralizaciji, tržištu ili prosto fatumu proizlaze iz ta dva faktora.

Reforma je u našoj zemlji primljena s punim povjerenjem i dobila je punu podršku. To je golem moralni kapital koji valja sačuvati. Zbog toga reforma mora uspjeti. I zbog toga se ekonomska nauka mora angažirati.

Da razmotrimo поближе neke mogućnosti.

Neprijatni dijalozi

Privredna reforma izazvala je priličan interes među naučnim radnicima u svijetu. Sveučilišni profesori stručnjaci međunarodnih organizacija, doktorandi koji pišu disertacije, uče naš jezik, studiraju pojedine aspekte naše privrede. Ostaju po više mjeseci, pa i po godinu dana, objavljuju studije o našoj privredi. Općenito se može reći da su svi ti ljudi fascinirani onim što se dešava i ujedno razočarani nedostatkom naučnog prilaza u rješavanju ekonomskih problema.

Ne jednom desilo mi se da je moj sugovornik bio čvrsto uvjeren kako određene studije negdje moraju postojati – jer kako bi se tako zamašne mjere donosile a da ih prethodno nisu obradili čitavi štabovi naučnih radnika i instituta – ali da zbog nepovjerenja prema njemu – jer je Amerikanac ili Rus ili nekakav drugi sumnjivi stranac – naprosto neću da kažem gdje se te studije nalaze i koji su instituti pripremali te reforme.

Razgovori sa stranim naučnim radnicima u izvjesnom su smislu veoma konstruktivni. Njihove, naime, prirodne reakcije dovode do svijesti određene pojave koje, iako poznate, ipak nekako ostaju van naše pažnje.

Profesor nekog poznatog stranog univerziteta interesira se za pripremanje i sprovođenje reforme. Želio bi da se upozna sa najznačajnijim studijama iz te oblasti. On zna da nije vjerojatno da su te studije prevedene na engleski, ali on je naučio nešto naš jezik, a važnije partije netko će mu prevesti.

Odgovor: Takvih studija nema.

Pitanje: Pa nećete valjda reći da je reforma provedena bez opsežnih višegodišnjih studija?

Odgovor: To nipošto. Nije poznato da li su baš bile višegodišnje, ali izradjeni su mnogobrojni interni elaborati u državnom aparatu.

Pitanje: A šta je sve publicirano?

Odgovor: Objavljena je jedna knjižica dvojice zaista inteligentnih zagrebačkih novinara.

Pitanje: Je li to potpuna bibliografija?

Odgovor: Potpuna ukoliko ne računate i nekoliko članaka.

Budući da je Jugoslavija i socijalistička zemlja i ima tržišnu privredu, to formiranje cijena izaziva posebno velik interes.

Pitanje: Vi ste nedavno izvršili velike reforme u vašem sistemu cijena a zatim su cijene bile zamrznute. Možete li nam navesti nekoliko važnijih studija koje obraduju formiranje cijena, reakcije proizvođača i prognoze tržišnih kretanja i koje su, eventualno, služile kao baza za te reforme i kasniju politiku?

Odgovor: Takvih studija nema, bar ne objavljenih.

Pitanje: Ali vi imate Zavod za cijene koji postoji već deset godina. Ta institucija nesumnjivo mora da zasniva svoju aktivnost na nekoj prostudiranoj metodologiji i mora da ima neku makar rudimentarnu teoriju formiranja cijena?

Odgovor: Možda ima neku teoriju i metodologiju, ali to za sada naučnoj javnosti nije poznato.

Pitanje: A da li je Zavod pokušavao angažirati naučne organizacije na studiji odgovarajućih problema?

Odgovor: Koliko mi je poznato nije.

U vezi sa cijenama javlja se i veoma akutno pitanje inflacionih tendencija. To je opet vezano s problemima fiskalne i monetarne politike, kao i s problemima raspodjele dohotka.

Pitanje: Vi ste proteklih godina imali ozbiljnih problema s inflacijom. Govori se da i investicije i potrošnja prelaze okvire raspoloživog dohotka. Depresijacija nacionalne valute, naravno, onemogućuje liberalizaciju vanjske trgovine što je opet, jedan od programiranih ciljeva ekonomske politike. Možete li mi dati jednu iscrpniju studiju o tim kardinalnim problemima vaše privrede?

Odgovor: Takve studije nema.

Pitanje: Pa zar vaši naučni radnici nisu zainteresirani za rješavanje tih problema?

Odgovor: Naprotiv, veoma su zainteresirani, ali netko treba da financira takva istraživanja.

Pitanje: A zar vaša vlada ne smatra da bi joj ta istraživanja mogla biti korisna za fundiranje odgovarajuće politike?

Odgovor: Pretpostavljam da smatra.

Pitanje: Pa zašto vlada onda ne financira takva istraživanja? Ne ćete valjda reći da nema sredstava?

Odgovor: Ne znam da li je kada o tome bilo riječi na sjednici vlade, ali odgovorni funkcioneri, s kojima naučni radnici dolaze u kontakt i predlažu takve i slične studije, tvrde da nema sredstava za takva istraživanja.

U tržišnoj privredi ključnu ulogu igra financijski sistem. Jedan inostrani financijski stručnjak želio bi da se obavijesti kako u tom pogledu stoje stvari kod nas.

Pitanje: Vi ste u proteklih desetak godina sproveli pola tuceta reformi bankarskog sistema. Imam utisak da su neke od tih reformi bile nepotrebne, jer se vraćalo na prvobitnu organizaciju, a osim toga izgleda mi da je to bilo prilično skupo eksperimentiranje. Zar kod vas ne postoji neki financijski institut koji bi studiozno pripremao evoluciju vašeg financijskog sistema?

Odgovor: Vaši su utisci tačni. A što se instituta tiče, on ne postoji. Štaviše, u mnogobrojnim ekonomskim institutima u zemlji ne postoji ni jedno odjeljenje specijalizirano za financije.

Pitanje: A kako stojite s kadrovima? Funkcioniranje decentralizirane privrede, uključivanje u međunarodnu privredu i uspješno provodjenje reforme očigledno zahtijevaju štabove prvoklasnih financijskih stručnjaka na komandnim punktovima financijskog sistema.

Odgovor: Prisustvovao sam jednom sastanku na kome je utvrđeno da u bankarskom aparatu u cijeloj zemlji postoji oko 10 (deset) suvremeno obrazovanih financijskih stručnjaka.

Pitanje: Otkud ta averzija prema financijama kod vaših naučnih organizacija?

Odgovor: Ne bih rekao da se radi o averziji. Dolazilo je do različitih inicijativa. No ni financije se ne mogu studirati bez financiranja. A naša Narodna banka i ostale banke do sada nisu našle za shodno da stave na raspolaganje sredstva za obuku financijskih kadrova⁵ i za dugoročno financiranje naučnih istraživanja.

Privredna reforma zahtijeva specijalističko obrazovanje rukovodećih i analitičkih kadrova u privrednim organizacijama. Nedavno je čak i Fordova fondacija u New Yorku došla do tog zaključka i poslala komisiju da ispita kako bi se program Fondacije u Jugoslaviji mogao prilagoditi toj svrsi. Međutim, naša Savezna privredna komora još ne uvidja problem i u tom pogledu razgovori liče potpuno na onaj o financijama i bankama.

Jedan strani doktorand skuplja literaturu za svoju tezu. Naučio je jezik i raspituje se za najbolji ekonomski časopis u Jugoslaviji da se na njega pretplati. Odgovaraju mu da je to *Ekonomist*. On bi zatim želio vidjeti posljednje godište. Ispostavlja se, međutim, da časopis već duže vremena ne izlazi.⁶

Jedan od najčešćih predmeta razgovora sa stranim naučnim radnicima jesu samoupravljanje i planiranje. Na uobičajeno pitanje koja je najbolja *jugoslavenska* studija o samoupravljanju, slijedi odgovor da je to *Workers' Management in Yugoslavia*, monografija *Medjunarodne organizacije rada*. Razgovor o planiranju vrijedi potpunije registrirati:

Pitanje: Ja sam prikupio zbirku vaših planova, ali nigdje ne mogu naći analizu izvršavanja planova? Kao što znate američka privreda nije planska privreda, ali Vijeće ekonomskih savjetnika

⁵ Prijatno je ustanoviti da su stvari u tom pogledu upravo počele da se mijenjaju.
⁶ I u ovom slučaju je došlo do promjene.

Predsjednika svake godine objavljuje studiju u kojoj se potanko analizira realizacija prihvaćene ekonomske politike i prognozira budući razvoj. Postoji li nešto slično kod vas?

Odgovor: Mi nemamo Vijeće ekonomskih savjetnika, ali imamo devet zavoda za planiranje – jedan savezni, šest republičkih i dva pokrajinska. Ti zavodi proizvode planove ali se uglavnom ne upuštaju u sistemsku analizu izvršavanja planova. U svakom slučaju takva analiza do sada još nije objavljena.

Pitanje: Kod vas se planiranje narodne privrede provodi već dvije decenije. U zavodima za planiranje nesumnjivo mora postojati potanko razradjena metodologija planiranja. Bih li je mogao upoznati? Koje suvremene ekonometrijske metode upotrebljavate u planiranju?

Odgovor: Govori se već više godina da bi trebalo sistematski obraditi metodologiju planiranja, ali to za sad nije uradjeno. Ekonometrijske metode se ne upotrebljavaju. U zemlji je registrovano ukupno pet ekonometričara, a sad se na jednom Institutu završava poslijediplomski kurs koji će taj broj potrostručiti. Inače, nedavno mi je jedan kolega pokazao pismo iz kog proizlazi da će prvi ekonometrijski model Jugoslavije možda izraditi jedan američki doktorand jugoslavenskog porijekla.

Pitanje: Zar nije uočena potreba upotrebe suvremenih metoda analize i tehnike planiranja.

Odgovor: Uočena je i čak fiksirana skupštinskom rezolucijom. Samo zaključci nisu provedeni.

Budući da ovaj tekst ne pripada oblasti beletristike, nema potrebe da se dalje nastavlja u obliku dijaloga. Isto tako je očigledno da nam nisu bili potrebni strani profesori da uoče spomenute probleme. Oni su uočeni odavno, dana su upozorenja, pokrenute inicijative – ali bez naročitog uspjeha. Uzimamo kao ilustraciju problem iz posljednjeg dijaloga.

Očigledno je da je seriozni studij izvršavanja planova jedan od ključnih preduvjeta za poboljšavanje metodologije planiranja. Odgovarajući ekonomski institut stavio je stoga taj projekt u svoj program istraživačkog rada i ponudio ga Saveznom zavodu za privredno planiranje. Zavod je odgovorio negativno uz pismeno obrazloženje da se »...smatra da studija ne bi mogla da ukaže na neke značajne do sada nesagledane momente.« Valja dodati da taj odgovor nije citiran zato što je *izuzetak*, već zato što je *karakterističan* za odnose između naučnih i državnih i privrednih organa.

Proletos je s Skupštini održana politički veoma ozbiljna debata o našim nerazvijenim područjima. Tom je prilikom u ime Fonda za kreditiranje razvoja nerazvijenih područja izjavljeno da

ne postoji metoda kojom bi se različita obilježja razvijenosti mogla agregirati u jedan jedini objektivizirani pokazatelj. Međutim, ta metoda postoji, razvio ju je jedan naš naučni radnik koji je o njoj objavio knjigu, a ta je knjiga već prevedena. Moglo bi se primijetiti da predsjednik Fonda za nerazvijena područja ne mora poznavati radove iz područja diskriminacione analize. Problem je, međutim, u tome što je institut u kojem odnosni naučni radnik radi upozorio Fond na postojanje te metode i ponudio svoje usluge. Fond nije reagirao.⁷ Radi potpunosti valja dodati da su spomenutog naučnog radnika u isto vrijeme dok je bio ignoriran u zemlji angažirali Ujedinjeni narodi za rad na ocjeni razvijenosti zemalja svijeta!

Treba li da navodim još primjera? Bojim se da bih time navukao na svoj institut više animoziteta no što ga on, u ovoj eri samofinanciranja, može podnijeti. I ovo što je spomenuto dovoljno je da se postavi veoma ozbiljno pitanje o interpretaciji tih fenomena. O čemu se radi?

Pretpostavljam da teorijski mogu postojati dvije mogućnosti: ili naš državni i privredni aparat radi tako dobro da naučni radovi ne bi mogli da ukažu na neke značajne do sada nesagledane momente, a privreda je toliko dobro organizirana da nema što bitno da se popravlja, pa prema tome ni da se istražuje,

ili postoji tako velik stupanj nerazumijevanja da ne samo što ne postoje društveni uvjeti za efikasno *rješavanje* problema već relevantno javno mnijenje još uvijek ne uočava ni samo *postojanje* problema.

Kao naučni radnik ne želim apriorno tvrditi da je tačna bilo prva bilo druga, bilo neka treća – pretpostavka. Navest ću činjenice, a čitalac neka donese sud za sebe.

No prije toga potrebno je, radi realnog prikazivanja situacije, ukazati i na to da pored indolentnosti, nepokretnosti i otpora, na jednoj strani, postoje i sve se više razvijaju žarišta aktivnosti na drugoj strani. Ako savezna privredna komora ne shvaća potrebu obrazovanja rukovodećih privrednih kadrova, to je shvatila gradska privredna komora Beograda i akcija je započeta. Osim toga SPK je nedavno dala pohvalnu inicijativu u financiranju istraživanja iz područja privrednog sistema, u čemu su zatajili državni organi. Ako državni organi nisu shvatili potrebu sistematskog istraživanja privrednih kretanja i određenih teorijskih i sistemskih pitanja, to su shvatile tri gradske privredne komore –

⁷ Prijatno je utvrditi da je taj nesporazum nedavno eliminiran.

Beograda, Zagreba i Sarajeva – koje su ujedinile svoja sredstva i istraživanja su započela. Ako Savezni zavod za privredno planiranje nije našao za shodno da obrazuje svoje kadrove na poslijediplomskim studijima, to su uradili »Prva petoljetka« iz Trstenika i Kombinat Trepča koji financiraju izvodjenje poslijediplomske nastave za rukovodeće stručne kadrove u svojim kolektivima.

Pouke 1961., 1964 i 1966. godine

I na mnogim drugim punktovima brzo se razvija svijest o neophodnosti baziranja privrednih i društvenih odluka na rezultatima rigoroznih naučnih istraživanja. Pozitivne tendencije prilično su očigledne. No, na žalost ostaje činjenica da je potraćeno dragocjeno vrijeme. Intelektualno i organizaciono zaostali smo za potrebama naše privrede i društva. To zaostajanje skupo plaćamo. Evo ilustracija.

Prije tri godina napisao sam u Vjesniku feljton pod gornjim naslovom. U stvari naslov nije bio baš sasvim isti: nedostala je godina 1966. No ta godina bila je sadržana u prognozi koja je bila dana u tekstu. Provjeravanje prognoze jedan je od načina da se procijeni ispravnost naučne analize. Danas možemo tadašnju prognozu provjeriti na činjenicama.

Poznato je da je 1961. godine došlo do naglog usporavanja rasta, a godina 1964. bila je jedna od najuspješnijih godina našeg poslijeratnog razdoblja. Evo što je o tome rečeno u feljtonu napisanom sredinom 1964. godine:

»Godine 1960. radjen je petogodišnji plan privrednog razvoja za razdoblje 1961–1965. Za prvu godinu tog plana, 1961. bilo je predviđeno povećanje narodnog dohotka za 12,5%. Trebalo je da se industrijska proizvodnja poveća za 12%, a stvarno povećanje bilo je upola manje, 7%. Za poljoprivrednu proizvodnju planirana je stopa rasta od 15%, a došlo je do faktičkog smanjenja od 3%. Izvoz je bio znatno ispod planiranog, uvoz iznad planiranog, stopa rasta uvoza bila je devet puta veća od stope rasta izvoza, čime su se škarje platnog deficita znatno otvorile. Privredne investicije porasle su upola sporije od planiranih. Slična kretanja privrede – uz sličan raskorak s planom – nastavila su se i naredne godine. Zbog toga je izvršenje petogodišnjeg plana bilo dovedeno u pitanje. Tada je odlučeno da se izradi nov sedmogodišnji plan za razdoblje 1964–1970.« (Kasnije je i taj plan napušten i izradjen novi, B. H.).

»Za prvu godinu sedmogodišnjeg plana 1964. planirano je povećanje industrijske proizvodnje od 11%, a u prvih pet mjeseci ostvareno je povećanje od 18%. Predviđao se porast nominalnih ličnih dohodaka otprilike za 10% a dohoci u industriji porasli su 19%. U izvozu planirana je stopa ekspanzije od 13 posto, a ostvareno je 17%, u uvozu planirano je 8,5 a ostvareno 26%. Trebalo je da se investicije povećaju po stopi od 10,5%, a faktički su nominalne investicije porasle po četiri puta većoj stopi od 50%. Vrijednost izvršenih građevinskih radova u tekućim cijena- ma bila je čitavih 34% veća od planirane (indeks plana: 112%, indeks ostvarenja 150%). Ukratko, ostvarenja daleko nadmašuju najoptimističnija očekivanja.«

»Na prvi pogled 1961. i 1964. godina znatno se razlikuju, prva je veoma neprijatno a druga veoma prijatno iznenadjenje. Međutim, pažljivije promatranje pokazuje da ima mnogo više elemenata sličnosti nego elemenata razlike. I jedna i druga godina predstavljaju *iznenadjenje*. Očigledno je da su privredna kretanja izmakla kontroli društva. Ako ta privredna kretanja pokušamo nacrtati na milimetarskom papiru, dobit ćemo klasičan privredni ciklus s maksimumom u 1959. godini, s minimumom u 1964. godini. A što će se desiti u 1965. i 1966. godini? Hoće li doći do ponovnog usporavanja rasta? Da li je 1964. godina vraćanje na stare trendove rasta ili znači početak novog ciklusa?«

Umjesto direktnog odgovora na postavljena pitanja dana je bila dijagnoza situacije u kojoj je navedeno da 1964. godina predstavlja ciklički bum. Bilo je očigledno da će se taj bum liječiti reformom. A kako se kod nas provode reforme, bilo je opisano u narednom odlomku feljtona:

»I najradikalnije reforme, pogotovu one manje značajne, provode se tako da se formiraju komisije, komisije formiraju potkomisije, ove potonje formiraju radne grupe, administrativni aparat se zaduži da na brzinu prikupi podatke i procijeni efekte mjera – često zbog uvjeta rada veoma sumnjive vrijednosti – i za nekoliko mjeseci ili nekoliko tjedana, ako se radi o pojedinačnim mjerama, novi privredni sistem stavlja se u djelovanje. Prirodno, takav sistem ne može funkcionirati kako treba. Javljaju se bezbrojne teškoće i onda započinju protupožarne mjere. Službeni list postaje sve deblji i deblji, jedna uredba krpi drugu, a kad se to krpanje toliko zakomplicira da se i zakonodavci već u njemu teško snalaze, onda se pripremi novi privredni sistem. Komisije, potkomisije, grupe, rok od tri mjeseca – i ciklus počinje iznova.«

Kako će se malo kasnije vidjeti iz podataka, taj je ciklus zaista i započeo. Na kraju slijedi jedan zaključak, koji bih i danas želio istaći:

»Ako sad još treba izvući i jedan formalni zaključak iz naših razmatranja, on bi mogao glasiti ovako: 1961. i 1964. godina indiciraju da je društveno-ekonomska struktura zemlje postala toliko složena da se ad hoc rješenjima bez ozbiljnih naučnih istraživanja ni planiranje ni ekonomska politika više ne mogu voditi uspješno. To ne znači da je doveden u pitanje daljni razvoj privrede uopće, ali znači da bi taj razvoj mogao biti i bez nepotrebnih žrtava.«

»Nerazumijevanje javnosti i nadležnih organa i loše riješena pitanja financiranja zakočila su razvoj naučnoistraživačkog rada u području ekonomije u našoj zemlji i dovela do raskoraka između potreba prakse i mogućnosti nauke da na njih odgovori. Zbog toga naša privreda trpi milijardske štete.

Da bi se situacija popravila nedovoljno je provesti neke sitne organizacione promjene. Potrebno je, naprotiv, povesti široku i sistematsku društvenu akciju da se opći stav prema naučnom radu suštinski – ne deklarativno kao do sada – izmijeni i da se što prije ostvari adekvatniji i fleksibilniji sistem financiranja. Uspijemo li to provesti, ostvarit ćemo radikalno podizanje standarda u području ekonomskih istraživanja. Ne uspijemo li, treba da očekujemo još koju 1961. godinu i tempo razvoja koji je znatno ispod mogućnosti našeg društvenog ekonomskog sistema.«

U pogledu financiranja naučnog rada situacija se u protekle tri godine osjetno pogoršala. A kao što će nam statistički podaci pokazati, godina 1961. doista se ponovila, i to u pogrešnom izdanju.

Malo statistike

Na ovom mjestu nemoguće je i nepotrebno izvršiti potanku analizu svih privrednih kretanja, analizirati komponente proizvodnje, kretanje investicija i zaposlenosti, cijena i vanjske trgovine. To je, uostalom, uradjeno u jednoj studiji Jugoslavenkog instituta za ekonomska istraživanja (koja nije objavljena jer se nije mogao pronaći platežno sposoban interesent koji bi je financirao).⁸ Mi ćemo naš problem maksimalno pojednostaviti.

⁸ Financiranje te studije upravo je preuzela Privredna komora Beograda.

Istraživanja su pokazala da se cjelokupna naša privreda (s izuzetkom poljoprivrede) ponaša onako kako se ponaša industrija. Prema tome osnovnu predodžbu o kretanjima u privredi možemo dobiti ako promatramo kretanja industrijske proizvodnje. Evo lančanih indeksa (indeksi porasta proizvodnje u toku godine u usporedbi s prethodnom godinom) kretanja industrijske proizvodnje u dva perioda koja uspoređujemo:

Lančani indeksi industrijske proizvodnje

1960. godina 115	1964. godina 116
1961. godina 107	1965. godina 108
1962. godina 107	1966. godina 104

Paralelizam je potpun. Jedna reforma započela je na početku 1961. godine, druga sredinom 1965. U oba slučaja došlo je do prepolovljenja stopa rasta u toku godine. Depresivne stope rasta održale su se i u idućoj godini. Povoljne 1963. i 1964. godina nisu bile iskorištene za studiozno pripremanje dugoročne stabilizacione politike čime bi se izbjegla drastična usporavanja u daljnje dvije godine. U stvari mehanizam cikličkog kretanja naše privrede ostao je nepoznat organima ekonomske politike kao što se to vidi iz usporedbe planiranih i ostvarenih stopa rasta industrijske proizvodnje:

Stopa rasta industrijske proizvodnje

	Plan	Izvršenje
1961.	12,0	7
1962.	13,0	7
1963.	10,0	16
1964.	11,0	16
1965.	11,0	8
1966.	7,0	4,3

Sve do 1965. Zavod za planiranje predviđao je tačno obrnuto od stvarnih kretanja: kad je planiran porast stope rasta došlo je do pada, a kad je predviđeno smanjenje, ostvaren je izvanredan porast.

Za 1961. g. Savezni zavod za privredno planiranje uglavnom je eksploatirao raniju visoku stopu rasta. No kako je sredinom 1960. već započelo usporavanje, koje je ostalo nezapaženo, ostvarena stopa rasta bila je za 42 posto niža. To se smatralo slučajnim

pa je za 1962. planirana još nešto viša stopa rasta da bi se nadoknadio razmak. Međutim, pojačano neadekvatnim mjerama, usporavanje se produbilo pa je ostvarena za 46 posto niža stopa.

Nakon kadrovskih promjena u Savplanu je prihvaćeno načelo opreznog planiranja, pa je za 1963. bila predviđena jedna od najnižih stopa privredne ekspanzije za čitav decenij. No, u međuvremenu je došlo do obrata, što je opet izmaklo organima planiranja: privredni ciklus zašao je u akcelerativnu fazu tako da je planirana stopa premašena za 60 posto.

Ti promašaji pridonijeli su tome da su napuštene dvije sukcesivne varijante petogodišnjeg plana izradjene u međuvremenu, pa je u 1965. godini radjena treća varijanta, a razdoblje od 1960. do 1965. ostalo je bez petogodišnjeg plana.

Godine 1964. planirana stopa nešto je povećana, no konjunktura se nastavlja pa je plan opet znatno premašen. U toku te godine došlo je do obrata u ciklusu koji je ostao nezapažen, pa je za 1965. god. ekstrapolirana ista stopa. No usporavanje, kad je jednom započelo brzo se produžilo, pa je plan podbačen 27 posto.

Za 1966. više nije objavljen godišnji plan. Zavod za planiranje i resori u svojim internim analizama predviđjeli su nisku stopu rasta od 7 posto. Ovaj put uočeno je da će reforma produpsti usporavanje ali je pogrešno ocijenjena drastičnost tog usporavanja. Stvarni pad stope rasta bio je za 70 posto niži. Valja dodati da je prošlogodišnji porast industrijske proizvodnje najniži od vremena ekonomske blokade.

Nije mi poznato jesu li za ranije godine i negdje izvan državnog aparata vršene samostalne prognoze privrednih kretanja. Zbog toga, iako je očigledno da se moglo bolje planirati, ipak se to ne može pokazati i kvantitativno. Za 1966. godinu prognoza privrednih kretanja radjena je u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja i dobivena je stopa porasta industrije od 5,5 posto, što je znatno bliže ostvarenom rezultatu nego predviđanja u državnom aparatu.

Ekonomске dogme

Ljudi su skloni dogmama. Vjerovanje u nešto što je apsolutno izvjesno – olakšava orijentaciju u životu. A zaključci koji se mnogo puta ponavljaju postaju ubrzo apsolutno izvjesni, postaju dogme. Ni organi ekonomske politike nisu imuni od tih psiholoških zastranjivanja.

Nekad je identičnost socijalizma i centralnog planiranja bila takva jedna dogma. Danas štampa, radio-televizijski intervjui, državni aparat, politički forumi i poneki naučni radnici upornim ponavljanjem odredjenih zaključaka stvaraju čitav niz drugih dogmi. Za sve te dogme, pored psihološkog efekta da blokiraju racionalnu analizu karakteristično je još i to da su pogrešne. A ako se mjere ekonomske politike zasnivaju na pogrešnim zaključcima, onda one dovode i do pogrešnih tj. neočekivanih i neželjenih rezultata.

U nauci, kao i u životu, mnoge se stvari ne mogu rigorozno dokazati. Veoma često predložena rješenja problema ovise o gledištima autora, ukusu i ostalim subjektivnim momentima koje je po prirodi stvari nemoguće eliminirati. Međutim, u svakoj nauci ima problema čija se rješenja čine isto toliko izvjesna koliko i to da su dva i dva četiri. Za ilustraciju odabrao sam pet ekonomskih problema za koje pretpostavljam da pripadaju upravo toj kategoriji.

Rješenja tih problema tako su poznata i često spominjana da nema potrebe da se potkrepljuju citatima pojedinih autora ili institucija. U stvari ne bi bilo u redu da se citiranjem pojedinci učine odgovornim za stavove koji su široko rasprostranjeni. Valja, osim toga, dodati da odabrani stavovi nisu nipošto jedini široko rasprostranjeni pogrešni stavovi u području ekonomske politike.

1. Niska produktivnost rada onemogućuje razmjenu s inozemstvom. Produktivnost rada u Jugoslaviji je niska u usporedbi, na primjer, sa Zapadnom Evropom. Zbog toga, tvrdi se, mi imamo vanjskotrgovinski deficit. Niža ili viša produktivnost rada drugi je termin za manju ili veću privrednu razvijenost. Prema tome manje i više privredno razvijene zemlje ne bi mogle uspješno međusobno trgovati, ili u najmanju ruku ne na obostranu korist. Uzmimo, međutim, jedan primjer iz privredne stvarnosti. U Njemačkoj je produktivnost rada upola manja nego u SAD. Pa ipak Njemačka ima trgovinski suficit i uz to donedavno tako stabilnu valutu da ju je morala revalorizirati, dok mnogo razvijenije Sjedinjene Države imaju platni deficit.

Spomenuta postavka ilustracija je jedne elementarne ekonomske pogreške koju je još prije stoljeća i po eliminirao poznati engleski ekonomist Ricardo svojom doktrinom o komparativnim troškovima. Same po sebi razlike u produktivnosti rada irelevantne su za vanjsku trgovinu. Do trgovine dolazi na osnovi relativnih razlika u produktivnosti rada, tj. na osnovi razlika u komparativnim troškovima. Ako je, na primjer, produktivnost rada i u

tekstilnoj i u automobilskoj industriji kod nas niža – svejedno koliko puta niža – nego u SAD, ali u odnosu na američke troškovi proizvodnje automobila kod nas su relativno veći nego troškovi proizvodnje tekstila, onda će Jugoslavija izvoziti tekstil i time plaćati uvoz automobila, a obje zemlje imat će koristi od takve razmjene.

2. Štetnost »ekstenzivne« i poželjnost »intenzivne« proizvodnje. Taj problem nije tako jednostavan kao prethodni i dopušta različite prilaze. Pozabavit ćemo se pojednostavljenom verzijom.

Kaže se da je prije do porasta proizvodnje dolazilo više novim zapošljavanjem, a manje zbog porasta proizvodnosti rada. To je ekstenzivno privredjivanje koje je štetno jer sporiji porast proizvodnosti rada onemogućuje integraciju u međunarodnu privredu. U razvijenim zemljama najveći dio porasta proizvodnje dolazi od porasta proizvodnosti rada i tome treba težiti.

Prva pogreška u toj argumentaciji sastoji se u tome što se zaboravlja da postoji i poljoprivreda u kojoj je zaposlena gotovo polovina našeg radnog stanovišta. Relevantan porast produktivnosti jest onaj za privredu u cjelini koji se mjeri društvenim proizvodom po zaposlenom, a ne samo u industriji ili samo u društvenom sektoru. Umjereni porast produktivnosti u industriji praćen odgovarajućim porastom produktivnosti u poljoprivredi dovest će do većeg porasta ukupnog društvenog proizvoda i stoga je poželjniji, iako »ekstenzivniji« – nego višak porasta u industriji i stagnacija u poljoprivredi.

Druga pogreška sastoji se u tvrdnji da niža produktivnost rada po sebi onemogućava vanjsku trgovinu, a čemu je već bilo govora.

Treća pogreška sastoji se u usporedbi s razvijenim zemljama koje su već iscrpile svoje rezerve radne snage pa je moraju uvoziti, dok naša zemlja ima na selu još uvijek velike rezerve radne snage – koju izvozi. Čehoslovačka i Njemačka ne mogu povećavati društveni proizvod drukčije nego porastom proizvodnosti rada. Jugoslavija i Bugarska mogu postizati mnogo više stope rasta većim zapošljavanjem.

Navedene tri pogreške su u rezoniranju iz kategorije dva i dva su četiri.

Četvrta je pogreška empirijskog karaktera. Pretpostavlja se da malo zapošljavanje podiže produktivnost rada, a ova opet podiže proizvodnju dok, obrnuto, veliko zapošljavanje djeluje depresivno na porast proizvodnje. Empirijska istraživanja, međutim, dovode do sasvim drugačije slike. Prikazuje se da u vrijeme privrednog buma i zapošljavanje i produktivnost rastu

brzo, a u vrijeme depresije oboje raste sporo. Na primjer, ove godine i zapošljavanje i produktivnost stagniraju.

Potrebno je dodati da uočavanje ovih četiriju pogrešaka još ni izdaleka ne implicira optimalnu ekonomsku politiku. Sasvim je moguće da se kočenje zapošljavanja u industriji pokaže efikasnom politikom. Ona bi se mogla braniti manjim troškovima urbanizacije, većom industrijskom disciplinom i brzim približavanjem strukture troškova međunarodnim standardima, čime se olakšava kontrola i usmjerevanje vanjske trgovine.

No ta politika ne može se braniti – kao što se to često radi – tezom da će povećana produktivnost omogućiti veće osobne dohotke, a ovi opet stimulirati veću produktivnost. Jer i tu se opet zaboravlja na činjenicu da postoje seljaci i radnici neprivrednih djelatnosti s kojima te povećane dohotke treba podijeliti – ako se ne žele nepotrebni politički problemi. A tada bi opet došlo do porasta cijena poljoprivrednim proizvodima i uslugama iz čega bi slijedio porast troškova života pa opći porast cijena i privredna nestabilnost.

Nadalje, kočenje zapošljavanja u industriji znači kočenje progressa u poljoprivredi i pojačani eksport radne snage. Jedno i drugo osim ekonomskih ima i određene političke posljedice.

Ukratko, ma koliko bila velika ljudska potreba za jednostavnošću, optimalna ekonomska politika u tom području ne može se zamijeniti s nekoliko jednostavnih i zvučnih fraza o ekstenzivnosti i intenzivnosti. Do nje možemo doći samo na temelju složenih ekonomskih proračuna.

Nije mi poznato da su takvi proračuni izvršeni. Zbog toga ne znam ni kakva bi ta politika trebala biti. Takodjer ne znam da li je to poznato nekom drugom ekonomistu. A ipak, politika se vodi i po prirodi stvari mora se voditi.

3. Raspodjela prema radu ostvaruje se kad se dohodak raspodjeljuje na osnovi postignute produktivnosti rada. Ako jedno poduzeće poveća produktivnost rada za 10%, a drugo za 20%, onda kolektiv prvog poduzeća može povećati lične dohotke do 10%, a drugog do 20%. To je jedan od najpopularnijih principa u našoj javnosti – i jedan od najpogrešnijih.

Taj bi princip bio ispravan kad bi se primjenjivao na dva potpuno ista poduzeća koja posluju pod podjednakim uvjetima. Kad se primjenjuje na različita poduzeća, on direktno krši raspodjelu prema radu. Stvar je u tome što su razlike u promjenama produktivnosti rada više rezultat tehnologije, veličine tržišta i ostalih vanjskih faktora, a manje zavise od umješnosti i zalaganja radnog kolektiva. Evo jednostavnog primjera koji to objašnjava.

Promatrajmo rad domaćice koja započinje svoju karijeru u dvočlanom domaćinstvu, a zatim se porodica postepeno povećava na osam članova. Ta se domaćica bavi kuhanjem i šivanjem. Na šivaćem stroju za povećanje »proizvodnje« od dvije košulje na osam košulja treba gotovo četiri puta više vremena. Prema tome, proizvodnja se ovdje povećava povećanom zaposlenošću, a produktivnost rada stagnira. Međutim, u kuhinji pripremanje juhe za osam osoba zahtijeva otprilike isto toliko vremena koliko i kuhanje za svega dvije osobe. Prema tome, zaposlenost ostaje ista, a proizvodnost rada povećava se četiri puta.

Šivaćem stroju odgovara tekstilna industrija, a kuhanju odgovara naftna industrija koja u svojim visokim loncima »raskuhava« naftu na rastavne frakcije. Ako pogledamo statističke podatke, vidjet ćemo da u naftnoj industriji produktivnost rada raste nekoliko puta brže nego u tekstilnoj. Međutim, naša domaćica zna da to nije zato što bi naftaši bili bolji radnici od tekstilaca, već zbog tehničkih razloga koji nemaju nikakve veze sa zalaganjem. Statistički podaci također pokazuju da su i osobni dohoci naftaša znatno viši nego tekstilaca.

Upravo opisani fenomen ekonomisti nazivaju ekonomijom obujma. Fenomen sa suprotnim efektima jest disekonomija obujma.

Postoje zatim stare privredne grane sa sporim tehnološkim napretkom kao, na primjer, dobivanje ugljena i nove grane koje se tehnički brzo razvijaju kao elektronska industrija. I među njima će postojati velike razlike u tempu rasta proizvodnosti rada. No ni te razlike nisu ni u kakvom direktnom odnosu s radom kolektiva u tim granama.

4. *Uravnotežen budžet je preduvjet stabilnosti uopće i cijena posebno.* Taj se zaključak oslanja na zdravorazumsko rasudjivanje: ako se troši toliko koliko se zaradjuje, onda ne može biti poremećaja. Međutim, zdrav razum nije uvijek najsigurniji vodič u rješavanju naučnih problema. U ovom konkretnom slučaju obrazovani ekonomist zna da je navedena teza pogrešna. Potrebno je odredjeno poznavanje ekonomske teorije da bi se shvatilo zašto je tako. Ja ću se ograničiti na konstataciju da ponekad budžetski suficit, u drugim okolnostima budžetski deficit mogu biti preduvjeti stabilnosti, a ponekad uravnoteženi budžet može biti izvor inflacije.

U našem poslijeratnom razvoju nisu nastupile okolnosti kad bi budžetski deficit trebalo iskorišćivati kao element stabilizacione politike. U tom smislu tačno je općenito prihvaćeno mišljenje da je financiranje budžetskog deficita emisijom novca bilo jedan

od značajnih izvora inflacije. U tom smislu pozitivno je inzistiranje reforme na uklanjanju budžetskog deficita. Međutim, čini se da je organima ekonomske politike ostalo nepoznato da i uravnoteženi budžet – što je postavljano kao cilj politike – može biti izvor inflacije. Da bi se to pokazalo na rigorozan način, valjalo bi primijeniti tehniku modeliranja koja nije prikladna za jedan novinski feljton.

U osnovi problem je u ovome. Uzmimo da su prethodno lična, investiciona i budžetska potrošnja planirane tako da njihov razvoj odgovara raspoloživom proizvodu. Uzmimo da u toku godine dodje do porasta cijena. Tada će preduzeća ostvarivati veće nominalne lične dohotke i veće fondove, a samim tim i u budžet će priteći više sredstava. Ako se sad dodatni lični dohoci i fondovi čak i ne potroše – što nije vjerojatno – trošenje svih budžetskih prihoda, tj. politika uravnoteženog budžeta, predstavljat će inflacioni pritisak. Druga mogućnost pojavljuje se kad privreda ne povećava cijene ali država povećanim porezima pokriva svoje rashode. Tada se trošenjem dodatnih poreskih prihoda novac vraća poduzećima koja nastavljaju svoju ličnu i investicionu potrošnju, a povrat toga treba proizvodno pokriti i dodatnu budžetsku potrošnju. Ako privreda već posluje na granici kapaciteta, ta dodatna budžetska potrošnja predstavlja inflacionu potrošnju, iako je budžet uravnotežen.

Čini se prilično očiglednim da se naša fiskalna politika već odavno trebala orijentirati na politiku budžetskog suficita. Nije mi, međutim, poznato je li takav program ikada bio predložen ili razmatran.

5. *Financiranje nauke od neposrednih korisnika.* To načelo ne misli se primjenjivati sasvim doslovno. Na primjer, ne očekuje se – pretpostavljam – da će filološka istraživanja ili istraživanja na području čiste matematike financirati neki neposredni korisnik. Ali ako neko poljoprivredno dobro želi poboljšanu sortu pšenice, neka plati odgovarajućem institutu da je proizvede. A ako neki institut želi izraditi ekonometrijski model Jugoslavije onda treba da nadje interesenta kome će taj rad koristiti. Ako interesenta nema, onda je rad nepotreban – jednako kao što cipele koje nitko ne kupuje nije trebalo proizvesti.

U toj argumentaciji sadržane su tri ekonomske pogreške.

Prvo, troškovi proizvodnje nove sorte pšenice mogu biti veći od financijske mogućnosti jednog dobra koje stoga nije kadro da financira istraživanja i razvoj. No kad je sjeme proizvedeno, tim pronalaskom koristiti će se cijela poljoprivreda i tada se pokazuje da je rentabilnost naučnog rada mnogostruko veća od ma kojeg

privrednog objekta. U svim takvim slučajevima kad se efekti neke aktivnosti ne mogu prodavati »na komad«, tj. kad su korisnici mnogobrojni i dobit se ne može ostvariti direktnim naplaćivanjem cijene svima njima, – a to je tipično za naučna istraživanja – potrebno je tu aktivnost financirati iz društvenih fondova. Društveni fondovi, naravno, nisu isto što i državni fondovi, ali su različiti i od »neposrednog korisnika«.

Drugo, ekonometrijski model može biti interesantan za neki državni organ koji sam nema sredstava da ga financira. Drugim riječima, »postojanje interesenata«, veoma je različito od »postojanja platežno sposobnih interesenata«. U slučajevima kad postoji društveni interes, a platežna sposobnost nije adekvatna tom interesu, korekcije treba izvršiti iz društvenih fondova. Nauka i obrazovanje tipični su slučajevi.

I, treće, ekonometrijski model Jugoslavije treba izraditi čak i ako nijedan državni organ nije pokazao zanimanje za njegovu upotrebu. Nauka ima specifičnu, avangardnu ulogu u društvu. Ona otvara nove putove i otkriva društvene interese koji još nisu poznati. Svesti nauku na odnos s neposrednim korisnikom znači zapravo likvidirati nauku, a zemlju osuditi na vječno zaostajanje u međunarodnom razvoju.

Mi smo s državnim financiranjem nauke (i visokog obrazovanja) imali loših iskustava. Ulaganje sredstava nije dovelo do željenih i mogućih rezultata. Stoga je opravdano i nužno tražiti druge putove da se zadovolje društveni interesi. Ti putovi postoje, iako nije ovdje mjesto da se o njima govori. No dok se ne nadju adekvatna nova rješenja, dok se ne izvrše potrebna prilagodjavanja, dok se nalazimo u prijelaznom periodu, mislim da je očigledno da je državni aparat u punoj mjeri odgovoran za ono što se dešava s našom naukom i našim naučnim kadrovima. Vjerojatno možemo sebi dopustiti da eksportiramo nekvalificiranu radnu snagu – iako ni to nije posve sigurno i traži odgovor na određena pitanja o socijalističkim društvenim odnosima. No eksport postojećih kadrova blizak je nacionalnom samoubojstvu.

Zaključna razmatranja

Proizvodnjom po stanovniku Jugoslavija se danas približila predratnoj Francuskoj, a slovenski per capita proizvod osjetljivo je viši od predratnog francuskog. Mi još uvijek proizvodimo znatno manje čelika nego Francuzi prije rata, ali zato proizvodimo trećinu više žita, dvije trećine više elektroenergije, dvostruko više cementa itd. (računamo po stanovniku).

Navodim tu usporedbu da bi se stekla predodžba o revolucionarnim promjenama u našoj privredi u toku protekla dva decenija i činjenici da je jugoslavenska privreda postala izvanredno složena, pa stari institucionalni okviri postaju kočnicom, a rutinske i prakticističke metode usmjeravanja i kontrole privrednih tokova sasvim neadekvatne.

U tom kontekstu i privredna reforma dobiva svoj puni smisao. U stvari zemlja je ekonomski bila zrela za reformu još 1961. godine kad je ona na jedan nespretn način i pokrenuta, pa onda usporena i gotovo obustavljena. Razloge za kolebanja treba vjerojatno tražiti u činjenici što zemlja za reformu nije bila zrela i politički – kako se to objasnilo na prošlogodišnjem brionskom plenumu CK SKJ. Danas su političke prepreke dobrim dijelom uklonjene.

Medjutim, iz svega što je navedeno stječe se jak dojam da zemlja još uvijek nije kadrovska i stručno pripremljena za reformu. U tom području procesi su se odvijali stihijski, događaji su pretekli razvoj naše kadrovske baze. Time se, čini se, mogu objasniti propusti i promašaji i u onim slučajevima kad inače postoji potpuno jedinstvo s obzirom na cilj i riješenost da se on ostvari.

Empirijska istraživanja pokazuju da je u cijelokupnom poslijeratnom razvoju postojala jaka ciklična nestabilnost u privrednim kretanjima u našoj zemlji.⁹ Ta nestabilnost bila je veća nego u usporedivim privredama bilo istočnoevropskih bilo zapadnoevropskih zemalja. Činjenica je, medjutim, i to da smo mi postigli brži tempo razvoja od tih zemalja. No što privreda postaje složenija, ciklična kolebanja postaju sve opasnija i sve ih je teže kontrolirati.

Za posljednjih deset godina ciklusi se stalno produbljuju. Ako izuzmemo razdoblje kominformske blokade, najniža tačka u godišnjem porastu industrijske proizvodnje postignuta je prošle godine kad taj porast iznosi svega 4,3 posto, dok su jugoslavenski potencijali razvoja tri puta veći. Sretna je okolnost što je prošle godine žetva bila rekordna, pa je porast poljoprivredne proizvodnje od oko 20 posto podigao porast ukupne društvene proizvodnje na oko 9 posto. Medjutim, takvu korekciju ove godine ne možemo očekivati, pa nije isključeno da društveni proizvod stagnira. Platna bilanca, kao neposredna posljedica devalvacije, privremeno se izravnala, a zatim se opet pojavio deficit. Uvoz raste brže od izvoza. Cijene i troškovi života se povećavaju.

⁹ Uspored. B. Horvat: »Privredni ciklusi u Jugoslaviji«, *Ekonomist* 1–4/1966.

U privredi koja je bila adaptirana na visoke stope rasta takva kretanja morala su izazvati ozbiljne posljedice. Sporovi oko financiranja prosvjete, zdravstvene zaštite i nauke odraz su te situacije. Sredstava jednostavno nema, a preraspodjele bi narušavale nužnu disciplinu u provodjenju reforme. Problem nezaposlenosti postaje akutan.

Poseban su problem nerazvijena područja. Može se lako pokazati kako uz jednu visoku stopu rasta jugoslavenske privrede u cjelini privreda Kosmeta treba da ekspandira otprilike dvaput brže nego privreda Slovenije da bi se u toku jedne generacije eliminirale razlike u proizvodnji po stanovniku. No ako je opća stopa rasta niska, kosmetska privreda mora se povećavati 36 puta brže od slovenske da bi se postigao isti cilj. To je, naravno, nemoguće. Prema tome umjesto jedne generacije bilo bi potrebno jedno stoljeće i više da se eliminiraju razlike u privrednoj razvijenosti. No može li se to politički tolerirati? Čini se prilično očito da je visoka stopa privrednog razvoja ključ društvene stabilnosti naše zemlje.

Može li se nešto reći o našim neposrednim izgledima? Za autoritativan odgovor na to pitanje bila bi, naravno, potrebna studija štaba kvalificiranih eksperata. Moje vlastite studije omogućavaju samo jedan grub uvjetan odgovor. Radeći prije nešto više od godinu dana na prognozi privrednih kretanja za 1966. godinu, došao sam do zaključka da će se minimum sadašnjeg ciklusa dostići u drugom kvartalu prošle godine s porastom industrijske proizvodnje od 4 posto. Taj je procent doista i ostvaren, ali ne u drugom, već u četvrtom kvartalu 1966. g. Na žalost smanjivanje stope rasta nastavilo se i u ovoj godini pa nije sigurno da li je već dostignuta donja obrtna tačka ciklusa.

Na osnovi svih tih podataka možemo reći da je sadašnji ciklus, prema prethodnom koji je započeo potkraj 1960. godine, proširen bar za jednu godinu i, mjeren godišnjim efektima, produbljen bar za 3 posto. To proširivanje i produbljanje može se djelomično objasniti većom dosljednošću kojom se provodi sadašnja reforma u usporedbi s prethodnom. U daljnjem kretanju moguće su, vjerojatno, ove alternative:

– ako se provodjenje reforme nastavi istom dosljednošću, uz neizmijenjene druge uvjete, vjerojatno će se depresivni dio ciklusa još više proširiti i oporavak će biti spor, stopa rasta niska;

– ako, međutim, organi ekonomske politike budu morali popuštati pred pritiscima i teškoćama, što mi se čini vjerojatnijim, ići će se na kompromise, oporavak će biti brži, stopa rasta bit će veća, analogija sadašnjeg ciklusa prema prethodnom

nastavit će se i u njegovoj akcelerativnoj fazi i 1970. godine imat ćemo novu reformu.

No postoji, čini se, i ova alternativa: da se učini radikalna prijelom¹⁰ s dosadašnjim prakticističkim načinom modeliranja privrednog sistema i da se u taj posao u punoj mjeri uključi nauka. Pri tome ne treba imati iluzije da je takav prijelom samo stvar dobre volje i da naučne organizacije i kvalificirani kadrovi samo čekaju potpuno spremni da se odmah efikasno uključe u posao. Broj kvalificiranih kadrova je minimalan, a naučne organizacije samo su rudimentarno razvijene. Posljedice dugogodišnjeg zanemarivanja ne mogu se eliminirati preko noći, a izgubljeno vrijeme ne može se ničim nadoknaditi.

Pa ipak, čini se da je to jedini pravilan put. To što se nije započelo ranije nije razlog da ne započnemo sada. Period rada nove Skupštine i novog Izvršnog vijeća prikladno je vrijeme za otpočinjanje inicijative. Uvjeren sam da se pravilnom anticikličnom politikom može izbjeći nova reforma u 1970. godini, a da uvjeti razvoja budu ipak osjetljivo povoljniji nego što su sada.

Neka istraživanja koja se sad dovršavaju već pokazuju prve obrise jedne adekvatne ekonomske politike. No valja imati na umu da će nam zbog dosadašnjih propusta biti potrebna još koja godina upornog i sistematskog rada.

¹⁰ Do prijeloma nije došlo. Reforma je bila diskreditirana kao liberalistička devijacija, prešutno je napuštena i nakon 1970. godine pripremljena je u mnogočemu suprotna reforma. Ta je dovela do krize 1980–81. tako da se za 1982. godinu može prognozirati nova reforma. Primjedba iz 1983. g.: Kao što je poznato tu reformu pripremila je Kraigherova komisija.

3. DVIJE POLEMIKE

A. ILUSTRATIVNI DIJALOG¹

Povodom mojih feljtona u *Vjesniku* o odnosu ekonomske nauke i narodne privrede (15–23. IX 1967.) javio se drug Šime Đodan sa serijom napisa na temu »Novi privredni sistem i koncepcije dr Branka Horvata« (24–28. X 1967.). Dr Đodan predlaže dijalog o privrednom sistemu i objavljuje kako nas dvojica »pripadamo različitim teoretskim školama«. Moram konstatirati da mi nije poznato kojoj teoretskoj školi pripada dr Đodan, no za sebe sam prilično siguran da se oslanjam na svoja vlastita istraživanja.

Što se tiče dijaloga, ja sam na nj uvijek spreman. Nezgodno je jedino to što niti u *Vjesniku* niti drugdje je nisam ranije pisao o svojim koncepcijama novog privrednog sistema pa nije jasno kako je drug Đodan o tim koncepcijama mogao povesti dijalog. U stvari, mene je uvijek čudila hrabrost ljudi koji pokušavaju čitati tuđe misli, a naročito onih koji takvom telepatskom metodom utvrdjene misli javno kritiziraju. No možda se prosto radi o bujnoj mašti? Što takvi dijalozi nisu naročito uspješni i plodni ne bi trebalo da iznenadjuje. Budući da moja koncepcija novog privrednog sistema nije bila pristupačna javnosti a neke pojedinosti svoje koncepcije dr Đodan je upravo izložio, jedino što se u ovom momentu u pogledu dijaloga može uraditi jest to

¹ »PRIMJEDBA REDAKCIJE 'VJESNIK' – Odgovor prof. dr Branka Horvata redakcija 'Vjesnika' primila je 1. studenoga 1967. Nije ga dosad stampala, jer je u međuvremenu pokušala uvjeriti autora da odgovor ne publicira, smatrajući da je ton, a ponegdje i rječnik Horvatova napisa bio uvredljiv za sugovornika. Na posebno inzistiranje prof. Horvata njegov odgovor ipak objavljujemo.« (*Vjesnik*, 23. i 24. II 1968.)

da se prodiskutira koncepcija druga Đodana onako kako je napisana. Uz to i po koja riječ o načinu rezoniranja.

Moji feljtoni bili su pisani jednostavnim razumljivim hrvatskosrpskim jezikom. Tako sam bar mislio do sada – očigledno neopravdano. Da ne bi opet došlo do nesporazuma htio bih ukratko rezimirati poruku sadržanu u tim feljtonima. Ekonomija je, uz ranije navedene specifičnosti danas nauka jednako kao i tehnika ili medicina. Mnogima to još nije poznato.² Organi ekonomske politike o tome vode sasvim nedovoljno računa. Zato se često dešavaju iznenadjenja i primjenjuju pogrešne mjere. Kao rezultat privreda trpi ogromne štete. Ideološko-politički stavovi mogu biti progresivni ili konzervativni, ali u jednom demokratskom društvu svatko ima pravo na svoje vlastito stanovište. Zbog toga sam ja u svojim feljtonima namjerno izbjegao svako politiziranje i ideologiziranje i ograničio sa isključivo na samo one probleme koji su danas u domeni egzaktnih nauka. I to zato jer u okviru nauke prestaju mogućnosti neodgovornog isticanja bilo vlastitih bilo direktnih stavova već se svaka teza mora zasnivati na naučnim argumentima izvedenim na opće prihvaćenim principima. (Medjutim, sav taj oprez bio je na žalost uzaludan, već prva diskusija zaglavila se potpuno u politiziranju.)

Teze i – komentar

U tom smislu feljtoni se odnose jednako na tekuću reformu, kao i na sve ranije reforme, a imali smo ih pet u protekla dva decenija. Nauka ne može reći – ili bar ne može u potpunosti odrediti – kakav društveni sistem, pa čak ni kakvu ekonomsku politiku treba odabrati. Ali kad je politika jednom fiksirana, nauka može pokazati koji je najefikasniji put za njeno provođenje. Bilo bi nesmisleno i neodgovorno zahtijevati da se prvi petogodišnji plan radio po svim kanonima ekonomske nauke. No mislim da je nedopustivo da se dva decenija nakon revolucije napušta jedan plan za drugim zato što su radjeni na nedovoljno ozbiljno teorijskoj i metodološkoj osnovici, jer se ne poznaju elementi funkcioniranja tržišne privrede i stoga prave nedopustive pogreške u provođenju usvojene politike. Ovo što je upravo rečeno jedini je politički stav u mojim napisima, pretpostavljam sam da ga dijele i ostali naučni radnici.

² Neki dnevni i tjedni listovi su u međuvremenu još jednom uspješno javno dokazali tu tezu.

Drug Đodan je navedenu poruku shvatio na način kako je niže navedeno, kod čega, radi dijaloga, svakoj tezi dodajem svoj komentar.

1. *Ne samo politika nego ni biologija nije uvijek bila zainteresirana za gole znanstvene istine. Primjer: Staljin i Mičurin.*

Teško da nekome treba dokazivati da politika nije nužno zainteresirana za naučne istine. Iz toga, međutim, ne slijedi da naučni radnici ne treba da vode politiku naučne istine. Posebno kad se radi o marksistima i komunistima. A što se tiče primjera, nije mi jasno kakve veze Staljinova parodija s Lisjenkom (Đodan pogrešno navodi Mičurina) ima sa suvremenom jugoslavenskom situacijom?

Monopol na ekonomsku teoriju

2. *»Kod nas su dugo monopol u ekonomskoj teoriji imali pristaše centralističkog načina privredjivanja, a da brojni ekonomisti tu nisu mogli ništa popraviti dok se progresivna grupa političkih ljudi nije zauzela za decentralistički privredni model.«*

Proizlazi, ako tačno shvaćam taj stav, da sudbina naše zemlje ovisi o tome kakva se grupa političara slučajno nalazi na vlasti. Da se slučajno ona progresivna grupa nije zauzela, ništa ne bi bilo od svih naših ekonomskih i društvenih teorija, akcija, nastojanja... Da li zaista stoji tako rdjavo sa socijalizmom u Jugoslaviji? Nije li logičnije pretpostaviti da je do reforme došlo upravo pod pritiskom progresivnih radnih ljudi, a među njima i ekonomista? Zar je drug Đodan zaboravio na savjetovanje ekonomista u siječnju 1963. g. o kome je i sam pisao i na kom se odigrala teorijsko-ekonomska bitka za reformu iz 1965. g.? Politički rukovodioci su, naravno, imali značajnu ulogu. Ali oni bi malo ili ništa uradili bez teorijskog rada, pritiska i podrške koja je dolazila iz svih profesija i slojeva ove zemlje, kod čega progresivni ekonomisti sigurno nisu igrali nevažnu ulogu.

3. *»Čini mi se da je pristup prof. Horvata reformi nedovoljno dubok, da je kenzijanski jer on smatra da se spretnim ubacivanjem uz uzlaznu fazu ciklusa moglo relativno glatko provesti... reformu...«*

Pretpostavit ću da atribut »kenzijanski« nije mišljen kao političko etiketiranje, nego da su namjere serioznije. Ostaje, međutim, nejasno odakle drugu Đodanu podatak da ja smatram kako je puka sinhronizacija s određenom fazom ciklusa dovoljna za glatko i uspješno provodjenje reforme? Ne znam da li čovjek

treba da ima baš matematičko obrazovanje da shvati ogromnu razliku između dovoljnog i nužnog uvjeta? Vjerojatno treba dati slijedeće objašnjenje. Organima ekonomske politike bio je, i još je to uvijek dobrim dijelom, nepoznat mehanizam cikličkog kretanja naše privrede. Uslijed toga desilo se da je ova, kao i sve ranije reforme, započeta u silaznoj fazi ciklusa, iako je notorno da se time ciklus opasno produbljuje, nastaju ogromne privredne štete i ozbiljno dovodi u pitanje ekonomski uspjeh reforme. Za ekonomski obrazovanog čovjeka to je isto tako notorno kao što je za medicinski obrazovanog čovjeka to da prije operacije treba oprati ruke. Međutim, samo pranje ruku još uvijek ne jamči za uspjeh operacije, a niti onoga koji se tako priprema za operaciju ne zovu sljedbenikom Pasteura (ili već prema tome tko je bio prvi liječnik koji je shvatio važnost pranja ruku).

Neobrazovani bankari

4. *»Pitanje je koliko prof. Horvat ima uvida u radove drugih autora, ali je činjenica da je o reformi već dosta pisano i govoreno.«* Kao dokaz o mom neimanju uvida u te radove navode se onda dvije knjige, od kojih je jedna pisana pod mojom redakcijom, i nekoliko savjetovanja ekonomista, na kojima sam i sam učestvovao. U ovom slučaju moje lingvističke teškoće da ispravno razumijem dra Đodana postaju tako velike da mogu reagirati još jedino interpunkcijom???

5. *»Kad se govori o bankama, prof. Horvat prelazi preko činjenice da su one, a naročito bivše državne banke: Jugoslavenska banka za vanjsku trgovinu, sada, samo u drugoj formi, predstavnici stare prakse bivših investicionih fondova. Pa se zalaže da se kompletiraju školovanim kadrovima umjesto da se ukinu i da privreda slobodno formira svoje banke...«*

Alternativa neobrazovanim bankarskim službenicima nije reorganizacija bankarskog aparata – što se kod nas i tako vrši bar jednom svake dvije godine – već obrazovani bankarski službenici. U tom pogledu teško je reći tko stoji gore, državne ili privredne banke. Od svih jugoslavenskih banaka, i državnih i privrednih, jedino je Narodna banka osjetila potrebu da suvremeno obrazuje – četiri svoja službenika. A i to nakon što je prošle godine slična inicijativa propala – na savjetu radne zajednice.

Dr Đodan je vjerojatno htio reći da je akcent trebalo staviti na reorganizaciju, a ne na obrazovanje, budući da se polemizira s tekstom koji jednostavno govori o obrazovanju bez obzira na

akcente i bez prejudiciranja drugih rješenja u drugim sferama – takva polemika jednostavno nije relevantna. A sam stav je uz to i veoma problematičan. Mogu se navesti niz tržišnih privreda – francuska npr. – u kojima je državni sektor u bankarstvu znatno jači nego kod nas, a privredne organizacije ipak imaju mnogo veću i financijsku i općeprivrednu autonomiju nego kod nas. A i birokratske smetnje su relativno male. Kako to?

»Pogrešna tehnika«

6. *»Takodjer nije jasno koji racionalni razlozi navode prof. Horvata da se zalaže za borbu administrativnim sredstvima protiv administrativnih ciklusa. Zna se da se naša privreda kretala ciklički, ali to su ciklusi koje je pruzrokovao plan i državna intervencija«.*

Ono što ovdje nije jasno jest na osnovi čega drug Đodan meni imputira zalaganje za administrativna sredstva? A što se tiče ciklusa, u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja utvrđeno je da su ti ciklusi u Jugoslaviji veći nego bilo na Istoku bilo na Zapadu, bilo u planskim bilo u neplanskim privredama. Čemu onda ideologiziranje tamo gdje se stvari mogu objasniti mnogo jednostavnije: nepoznavanjem funkcioniranja jugoslavenske privredne mašine. Osim toga teško da je sporno da u posljednjih nekoliko godina ima manje administrativnog upletanja u poslove privrede. A upravo u to vrijeme, kako pokazuju statistički podaci, ciklička nestabilnost privrede znatno se povećala.

7. *»Zbog toga se borba i za reformu ne može shvatiti kao reforma tehnike privredjivanja. Zbog toga je i kompleksnost borbe za reformu i čini veoma teškom pa je ispravna konstatacija da je posrijedi odsudna faza revolucije, a zahtjev da se ona svede samo na tehniku i »dezideologizira«, stvarna je ideologizacija i pokušaj da se spasi birokratska struktura koja iz podzemlja koordinira obranu birokratsko-centralističkih odnosa... Treba znati da birokratske strukture na svim nivoima više interesiraju njihovi privilegiji i obrana stečenih pozicija nego uspjeh reforme koji ih eliminira«.*

Reforma se očigledno ne svodi na promjenu tehnike. Ali iz toga ne slijedi da tehnika nije važna i da se pogrešnom tehnikom može uspješno provesti reforma. U stvari, pogrešna »tehnika« može upropastiti reformu – kao što se to desilo i 1961. godine, a ono što »političko podzemlje« može najviše poželjeti jest da se pogrešnom ekonomskom politikom ciljevi reforme diskreditiraju.

Reforma je očigledno ideološki duboko angažirana. Ali iz toga ne slijedi da se tehnički problemi mogu rješavati ideološkim stavovima. U davna vremena liječili su bolesnike – jer bolje nisu umjeli – ideološko-političkim stavovima. Suvremeni liječnici te metode nazivaju vraćanjem. Čini mi se da je krajnje vrijeme da suvremeni ekonomisti utvrde slične distinkcije. A što se tiče »birokratskih struktura na svim nivoima«, trebali bi biti i malo precizniji u takvim formulacijama. Sagledavši konzekvencije takvih paušalnih ocjena, drug Đodan bi, pretpostavljam, i sam poželio da se od njih ogradi.

Zašto škripi reforma

Da li se tu misli na primjer na saveznu vladu? Koliko ja mogu ocijeniti, članovi SIV-a i kao pojedinci i kao cjelina stoje na pozicijama reforme. Isto, po svemu izgleda poslije Brionskog plenuma i novih izbora vrijedi i za vodeće ličnosti u Skupštini, u Predsjedništvu i Izvršnom komitetu SKJ. A ipak reforma škripi na svim stranama. Znači li onda da antireformske orijentacije i aktivnosti treba tražiti u nižim ešalonima administracije?

Nesumnjivo je da postoje i birokratske strukture, i birokratski otpori, i birokratske deformacije. Nesumnjivo je i to da samo subjektivno opredjeljenje za reformu nije dovoljno i da uslijed nerazumijevanja objektivni efekti mogu biti antireformski. Nesumnjivo je, na kraju, da grupni interesi uvjetuju određeno asocijalno ponašanje i da u tom slučaju treba intervenirati političkim sredstvima. Ali nakon što su sve te očigledne istine rečene, moguće je još uvijek ovakvo hipotetičko pitanje: Pretpostavimo da svi državni komorski i drugi službenici i politički rukovodioci daju iskrenu i punu podršku reformi. Da li bi u tom slučaju privredna kretanja bila bitno drugačija nego do sada? Za nekoga tko je upoznat s praktičkim radom u zavodima za planiranje, državnim sekretarijatima, bankama, komorama, komisijama CK i tako dalje, prilično je očigledno da ekonomska politika ne bi bila bitno efikasnija. Onaj tko nikada nije čuo za teoriju komparativnih troškova, ne bi o njoj ni sada ništa više znao i zadržao bi svoje pogrešne predodžbe o vanjskoj trgovini. Onaj koji ne poznaje teoriju ekonomske politike i razvoj ekonomske misli i dalje bi smatrao da je *laissez faire* politika posljednje otkriće društveno-ekonomskog razvoja, onaj tko ne poznaje teoriju privrednih ciklusa smatrao bi i dalje da će ciklusi sami po sebi nestati čim se ukloni državna intervencija, a onih pet dogmi iz

mojih feljtona ostale bi i dalje tačno takve kakve su i danas sa svim razornim konkvencama koje pogrešni stavovi u vodjenju privredne politike mogu imati. I na koncu umjesto da jedan drugog plašimo mračnim silama političke reakcije, zar nije mnogo realističnije pretpostaviti da se u većini slučajeva radi o nečem mnogo jednostavnijem. Nedovoljno obrazovani politički i stručni kadrovi u državnoj administraciji, bankama itd. (a) prave pogreške mnogo više iz neznanja nego iz političkog uvjerenja; (b) plaše se naučnih rješenja jer ih ne razumiju i (c) odupiru se suvremenim metodama analize i upravljanja privredom jer nisu u stanju da ih primenjuju što onda neminovno dovodi u pitanje i njihov prestiž i njihova radna mjesta.

8. *Zbog toga prof. Horvat naivno drži da je sve lako ako se samo naučno objasni. Nikad se uvjeravanjem nije moglo u povijesti postići nešto takvo jer su svakoj vladajućoj grupi uvijek bili preči interesi od nauke...«.*

Iz mog inzistiranja na naučnom fundiranju ekonomske politike nikakvom normalnom logikom ne slijedi da je dovoljno dati naučno rješenje pa da se onda ono automatski prihvati – kako mi to drug Đodan imputira. Naprotiv, ja sam takodjer izričito inzistirao da su ekonomisti odgovorni za ekonomske promašaje jer treba da se bore za stručna rješenja – ukoliko ih znaju: a upravo dr Đodan smatra takvu borbu beznadnom, kako smo to utvrdili u t. 2.

Nadalje o kojoj se to konkretno vladajućoj grupi u Jugoslaviji radi?

Intenzifikacija privređivanja

9. *»Nikako se ne bih mogao složiti s prof. Horvatom da je zahtjev za intenzivnim razvojem na sadašnjem stupnju našeg ekonomskog razvoja puka ekonomska dogma jer je veoma poznata uloga koju u ekonomskom razvoju igra smjena ekstenzivnog vala razvoja«. »Jugoslavija je u ekstenzivnom razvoju išla dalje od SSSR-a i Poljske. A te dvije zemlje primijenile su napredniju tehniku pa imaju višu produktivnost rada«.*

Ovo je nakon dosadašnjeg politiziranja prvi stručni moment u diskusiji. Moram priznati da to djeluje kao osvježenje. Medjutim, stručne teze zahtijevaju odgovarajuću argumentaciju – inače su proizvoljne – a dr Đodan je iz nekih razloga propustio da tu argumentaciju navede. Ja sam nešto malo studirao teoriju ekonomskog rasta, o tome sam ponešto pisao, a i predavao u zemlji

i inozemstvu. Nije mi, medjutim, poznata »uloga koju u ekonomskom razvoju igra smjena ekstenzivnog i intenzivnog vala razvoja«. Možda sam ja nedovoljno obrazovan, a možda je dr Đodan pogrešno protumačio Schumpeterovu teoriju inovacija, koja s našom reformom nema nikakve veze. Iz podataka da je u Poljskoj i SSSR-u transfer poljoprivrednog stanovništva bio manji nego kod nas – ne bi slijedilo ništa, a najmanje to da te zemlje provode efikasniju ekonomsku politiku. U stvari u posljednjih petnaest godina jugoslavenska privreda se razvija znatno brže nego privrede tih dviju zemalja, pa je onda valjda i efikasnije organizirana. A što se tiče više produktivnosti rada u Poljskoj i SSSR-u, ekonomist bi morao znati da je produktivnost rada funkcija, prije svega nivoa privrednog razvoja, a ne razlika u izboru tehnike. Produktivnost rada u Jugoslaviji je znatno viša nego u Indiji, a znatno niža nego u Njemačkoj; u Njemačkoj je opet znatno niža nego u SAD. A tome je tako, ne zato što Indijci ne bi htjeli da imaju američku tehniku, već stoga jer je to upravo redoslijed razvijenosti navedenih tehnika. Primjena neke apstraktne bolje tehnike u tom redoslijedu ne može ništa izmijeniti, ali to mogu stope rasta, koje onda omogućuju i pronalaženje i primjenu bolje tehnike. Uostalom, cijela ova diskusija o intenzifikaciji privredjivanja kao cilju reforme ima samo akademski karakter. Kako se vidi iz upravo pripremljenih materijala savezne administracije, po svim pokazateljima intenzivnosti privredjivanja sada stojimo lošije nego prije reforme.

Ekstenzivno i intenzivno

10. *»Navest ću ovdje osnovne koncepcije ekonomskih modela zasnovanih na ekstenzivnoj metodi razvoja i drugog zasnovanog na intenzivnoj metodi razvoja«:*

I. Ekstenzivni model: maksimalizacija rasta bez obzira na dobit, voluntarističke investicije donesene po centralnom planu; planirane administrativne cijene; inflaciono financiranje izgradnje; visok kapitalni koeficijent; autarkija u vanjskoj trgovini itd.

II. Intenzivni model: optimalizacije rasta ovisno o dobiti na investicije; induktivne investicije donesene po poduzećima; tržišne cijene; deflaciona politika, niski kapitalni koeficijenti; uklapanje u svjetsku podjelu rada itd.

Sa žaljenjem moram konstatirati da se ovdje ne radi o ekstenzivnom i intenzivnom modelu već o ekstenzivno-intenzivnoj zbrci pojmova. Prije svega maksimiranje rasta neke zemlje

nemoguće je a da se ne vodi računa o efikasnosti investiranja, međutim dobit individualnih poduzeća nije jedini kriterij efikasnosti. »Induktivne investicije donesene po poduzećima« dovele su do svjetske ekonomske krize, a »voluntarističke investicije donesene po centralnom planu« dovele su, npr., Čehoslovačku do stagnacije. Nije jasno zašto bi mi baš morali da biramo jedino između te dvije jednako neprijatne alternative. Administrativne cijene ima SSSR, za koji dr Đodan tvrdi da se intenzivnije razvija nego Jugoslavija gdje je polovica cijena formirana na tržištu. Znači, tačno obrnuto od predložene sheme. Inflaciono financiranje stvara nestabilnost, deflaciona politika nezaposlenost i stagnaciju. I opet nije jasno što je od toga dvoga gore i zašto bismo bili prisiljeni da biramo samo te alternative.

Kapitalni koeficijent se u Jugoslaviji smanjuje već više od decenija. Otkad je počela reforma, počeo je da se povećava. Za obrazovanog ekonomistu to je prilično razumljivo: u određenim okvirima kapitalni koeficijent je padajuća funkcija rasta. Potrebno objašnjenje tog fenomena dr Đodan bi mogao naći u odličnoj studiji Pavla Sicherla. U pogledu vanjske trgovine Amerika je mnogo autarkičnija nego, npr. Bugarska. Znači li to da se Bugarska razvija intenzivno, a Amerika ekstenzivno? I tako dalje za ostale elemente Đodanovih modela, o čemu, zbog štednje prostora, neću dalje govoriti.

Nagradjivanje prema radu

11. *»Pored toga što ne uvidja tehnološku opasnost od pretjeranog ekstenzivnog vala razvoja, prof. Horvat zaboravlja da se za ekstenzivni val razvoja traži i centralistička metoda prikupljanja sredstava radi izgradnje krupnih radno-intenzivnih objekata«.*

Jedan objekt se zove radno-intenzivnim upravo zato što zahtijeva mnogo rada i malo kapitala. Prema tome tačno obrnuto od zaključka dr Đodana: ako se želi izbjeći centralističko prikupljanje sredstava, onda treba forsirati radno-intenzivne objekte. Što se mene tiče, ja se a priori ne opredjeljujem ni za »ekstenzivnu« ni za »intenzivnu« varijantu, već za ekonomsku analizu koja treba utvrditi što je u konkretnom slučaju najsvrsishodnije, kako je istaknuto i u mojim feljtonima.

12. *»Kad prof. Horvat pledira za nagradjivanje prema radu, on nije ništa manje u zabludi od onih koje kritizira ... Zabluda ... vuče svoje podrijetlo iz onih stavova koji su proricali da će socijalistička privreda obligatno biti naturalna, a da će se razmje-*

na između društva i pojedinaca odvijati izravno po principu: za jednaku količinu utrošenog rada ... u jednom obliku jednaka količina rada ... u drugom obliku ... Robno-novčani odnosi ... diktiraju posrednu raspodjelu između različitih proizvođača različitih roba i usluga.

I tu je sada prednji princip nagradjivanja prema radu, za koji se zalaže prof. Horvat, nemoguće izvesti jer bi on uništio ... svaki smisao konkurencije ... Jasno se vidi da ni prof. Horvat nije baš sasvim imun od neadekvatne aplikacije starih načela na neadekvatne nove prilike«.

Umjesto da se uhvati u koštac s problemom ili da polemizira s mojim stvarnim stavovima – o kojima je s malo truda mogao da se obavijesti u mojoj knjizi »Teorija planske privrede« gdje je čitavo poglavlje posvećeno raspodjeli u socijalističkom društvu – dr Đodan opet jednom podmeće primitivistička shvaćanja o naturalnoj raspodjeli i sl. Međutim, nakon ovoga slijedi jedan mnogo ozbiljniji pothvat:

»Zbog toga princip nagradjivanja prema radu u uvjetima robno-novčanin odnosa treba shvatiti kao princip nagradjivanja prema financijskim efektima rada koji se postiže na tržištu. Naravno, uz obligatno oporezivanje monopolskog ekstradohotka«.

To je već sasvim određena koncepcija. I kapitalisti su nagrađeni prema »financijskim efektima rada«, a u svim razvijenim kapitalističkim zemljama postoji »obligatno oporezivanje monopolskog ekstradohotka«. Prema tome u čemu bi se jugoslavenski socijalizam razlikovao od suvremenog kapitalizma? Socijalizam stoji i pada s raspodjelom prema radu. Dr Đodan može biti za ili protiv raspodjele prema radu i prema tome za ili protiv socijalističke organizacije rada u ovoj fazi našeg ekonomskog razvoja. U demokratskoj zemlji se o svakom stavu može diskutirati, pa i o tome da li smo zreli za socijalizam. No čemu jasne dileme uvijati u »naturalno-financijske« mistifikacije? Pretpostavljam, ipak, da bi se drug Đodan i sam ogradio od ovakvih konzekvencija svog vlastitog rezoniranja.

Privredni dirizizam

13. *»Prof. Horvat pledira za suficitaran budžet radi bržeg ekonomskog rasta. Očito misli na injekcije koje bi administracija davala privredi ... Tako i taj argument prof. Horvata možemo smatrati neprihvatljivim za naše prilike.«*

Zna se da je namjena budžetskog suficita tačno obrnuta od toga što pretpostavlja dr Đodan. Budžetski suficit ne služi za

injekcije, nego, obrnuto, za povlačenje suvišnog novca; on nije instrument ubrzanja rasta, već instrument suzbijanja inflacije.

14. »U svom radu 'Kibernetika i privredno planiranje' prof. Horvat još je jasnije istakao zahtjev za privrednim dirizmom iz jednog centra uz primjenu matematičkih metoda«.

Ja, naravno, nikakav zahtjev za privrednim dirizmom nisam istakao niti u ovom niti u ma kom drugom radu, pa se opet radi o mašti ili imputiranjima dr Đodana. Kad bi bio nešto više upućen u stvar o kojoj piše, drug Đodan bi znao da se kibernetika jednako dobro može primijeniti i u decentraliziranoj kao i u centraliziranoj privredi. U stvari, decentralizirana privreda bit će utoliko efikasnija, humaniziranija, socijalističkija, što više uspijemo oteretiti društveno odlučivanje od rutinskih radova i ovo potonje povjeriti mašinama. Uostalom, i u zaključku citiranog rada drug Đodan je s malo pažnje mogao naći ovu ocjenu: »Taj sistem ne uklanja čovjeka i njegova vrednovanja. Ali on sve rutinske elemente planiranja prepušta mašinama i ostavlja čovjeku ono područje gdje je on nezamjenljiv. Oslobodjen rutinskog balasta, čovjek će onda moći da se posveti mnogo više humaniziranju svojih proizvodnih odnosa«.

Kakav model?

15. Tržišne privrede pokazale su se kao veoma efikasne, a planske privrede pokazale su stagnaciju. Kao dokaz slijedi uporedjenje Čehoslovačke, Finske, Madjarske, Austrije, Z. Njemačke, SSSR-a, Poljske, Japana i Egipta.

Te tvrdnje su jednostavno činjenično netačne. U Jugoslavenkom institutu za ekonomska istraživanja svake se godine analizira razvoj desetak ekspanzivnih privreda na svijetu, tj. onih čije privrede ekspandiraju po stopi većoj od 5% godišnje po stanovniku. Posljednja analiza izaći će uskoro u prvom broju časopisa »Ekonomska analiza«. U razdoblju 1952–1960. na prvom mjestu nalazila se Jugoslavija; poslije neuspjele reforme iz 1961. g. Jugoslavija se počela pomicati prema donjem dijelu ljestvice. Posljednji raspoloživi podaci daju slijedeći redoslijed stopa rasta društvenog proizvoda po stanovniku najdinamičnijih privreda na svijetu za razdoblje 1952–1965. (na ovim podacima zahvaljujem se kolegi Z. Popovu):

1. Japan	7,9 posto
2. Jugoslavija	7,7 posto
3. Bugarska	7,7 posto
4. Rumunjska	7,6 posto
5. SSSR	6,9 posto
6. Grčka	6,4 posto
7. Izrael	6,1 posto
8. DR Njemačka	5,8 posto
9. Poljska	5,4 posto
10. Madjarska	5,1 posto
11. SR Njemačka	5,1 posto
12. Austrija	5,0 posto

Vidi se da su uz izuzetak Čehoslovačke zastupljene sve istočnoevropske planske privrede. Prema tome, u odnosu na ostale te su privrede sasvim efikasne. Iz navedenih podataka bilo bi nedozvoljeno izvući zaključak – kao što to čini drug Đodan za tržišne, a naši konzervativci za centralno-planske privrede – da bi Jugoslavija morala modelirati svoju privredu bilo prema jednoj bilo prema drugoj grupi. Moglo bi se postaviti pitanje: kakav bi naš model trebalo da bude? Odgovor je: jednostavno takav da ponovo izbijemo na prvo mjesto po tempu privredne ekspanzije i povećavanja životnog standarda. A za izgradnju takvog modela potrebna je nauka!

Slobodna razmjena mišljenja

Stigosmo tako i do kraja našeg dijaloga. Mogli bismo sad zajedno s Korajčevim gradonačelnikom Auvergne – alias Slav. Požege, gdje je autor ovog napisa, jednako kao i Korajac dobio svoje prvo obrazovanje – zapitati: što smo anda sad čineći? Gradonačelnik je, doduše, tim pitanjem započinjao svoje sjednice, ali što smeta da ga mi postavimo na kraju? Možda, ovaj dijalog i ne spada sasvim u Korajčevu zbirku – ukoliko bi ga uvrstio, a s obzirom na to da se radi o prilično raširenim shvaćanjima, autor »Auvergnanskih senatora« produžio bi vjerojatno da govori o »auvergnanskim ekonomistima« – možda ga u njegovim nehumorističkim aspektima treba shvatiti i sasvim ozbiljno, pa od toga bude i neke određene društvene koristi. No ma kakvi bili neposredni rezultati, očigledno je da je i ovaj novinski dijalog odraz nove i osvježavajuće atmosfere slobodne razmjene mišljenja do čega je došlo pod utjecajem reforme i njenog produkta,

Brionskog plenuma. A slobodna razmjena mišljenja je ključni preduvjet za prodor nauke u vodjenju društvenih poslova.

B. RAZGOVOR U REDAKCIJI PITANJA³

STANKO POSAVEC: Htio bih vas zamoliti da razgovaramo i o slijedećim pretpostavkama i problemima ekonomskog razvoja naše zemlje.

Prije svega o odnosu između politike i ekonomije kao jednom pretpitanju za čitav daljnji naš razgovor, i to prvenstveno o situaciji koja se, recimo, može vremenski odrediti unatrag pet godina ili možda ne više od deset godina, jer su odnosi ekonomije i politike koji su bili u onome što smo nazvali etatizmom već dovoljno apsolvirani.

Zatim da porazgovorimo o osnovnim pretpostavkama kako da stvarno dovedemo proizvođača u poziciju nosioca proizvodnje i reprodukcije.

Treće, o našoj ekonomskoj politici, i to s obzirom na one aspekte u kojima se pokazuje da ta ekonomska politika zapravo jedva da i egzistira, preciznije: u onome gdje egzistira izuzetno je problematična, što se očituje i po inflatornim tendencijama i po cikličnom kretanju privrede i po izrazitoj tendenciji smanjenja stope rasta društvenog proizvoda, proizvodnje, nezaposlenosti, i da ne nabrajam sve one fenomene koji očituju rezultat izvjesne ekonomske politike.

U vezi s time, bilo bi neophodno naglasiti i precizirati mogućnost odgovornosti nosilaca ekonomske politike. Što je s tom odgovornošću, i kako to da unatoč nizu promašaja ekonomske politike, njezini nosioci nisu te iste promašaje morali odgovorno preuzeti na sebe?

Četvrto, a u vezi upravo s ekonomskom politikom, molio bih vas da nešto kažemo i o ulozi znanosti u našoj društvenoj »situaciji«, jer smatram da je uloga znanosti, s jedne strane, u našem dosadašnjem razvoju bila potpuno zanemarena, a s druge strane da ni u sadašnjim prijedlozima ono što je trebalo da bude znanstveni udio niti izdaleka, da ne kažem uopće nije bio prisutan. Tako da je tek sada, čini se, na znanosti da ona eventualno pokuša obrazložiti nešto što je već politički inaugurirano i što se već politički imperativno nalaže kao jedna alternativa, i kao kriterij političke diferencijacije. Znanost je, dakle, na neki način uključena u političku diferencijaciju.

³ *Pitanja*, 24, 1971. Razgovor je vodjen 15. V 1971.

Dr BRANKO HORVAT: Sva pitanja su vrlo interesantna i mislim da su dobro odabrana i zaista karakteriziraju ovu našu današnju situaciju. S druge strane, interesantan je i raskorak između načina kako ste Vi postavili ova Vaša pitanja i načina kako ih naša štampa postavlja. U štampi se ova pitanja koja su gotovo ključna jednostavno ne obrađuju, kao da ne postoje.

Prvo je odnos između politike i privrede. Tu ćete, ako pogledate poslijeratni historijat Jugoslavije, vidjeti da je taj odnos uvijek bio naopako postavljen: da je u politici vladao jedan voluntarizam, koji nas je najprije odveo u staljinizam, u centralno plansku privredu, a koji nas sada vodi u 19. stoljeće. Ni u prvom periodu a ni u drugom, mislim sadašnjem periodu, nije postojala jedna seriozna analiza procesa privredjivanja i odgovarajući prilaz u političkoj nadgradnji. U tom pogledu mislim da su beogradski studenti dobro uočili u svojoj nedavnoj rezoluciji, a to je u stvari abeceda marksizma, da ne može privreda biti privjesak politike.

Ono što je novo marksizam dao u formuliranju društvene politike i politike društvenog razvoja, to je upravo bilo to da privreda na neki način određuje mogućnosti razvoja društva. I konsekvencija takvog jednog stava je da ona politička struktura, ona politička organizacija koja omogućava najpuniji razvoj proizvodnih snaga, ta je eo ipso po marksističkom stanovištu najprogresivnija, a ona je najprogresivnija ne zbog nekih etičkih stanovišta, nego zato što će se ona čitavom svijetu nametnuti snagom privrednih činjenica.

Prema tome ona privreda, onih zemalja koje se najbrže razvijaju, postat će model za ostale zemlje i ostali dio svijeta morat će da ih slijedi. I obratno. Tamo gdje politika postaje kočnica privrednog razvoja to je očigledni znak njene nazadnosti ili u najmanju ruku znak da tu nešto nije u redu.

Imali smo, u stvari, tri perioda u našem razvoju. Prvi je bio taj etatistički gdje smo, nakon što je iscrpljen onaj poslijeratni revolucionarni elan u izgradnji, imali prilično velikih teškoća u privrednom razvoju, čak i stagnacije. Ona je bila velikim dijelom uvjetovana kominformovskom blokadom. Danas je teško dijeliti što je bilo blokada, a što je rezultat centralizma iz tog perioda, ali proučavanja koja sam ja vršio pokazala su da smo mi u to vrijeme imali čak negativan tehnološki progres što upravo ukazuje da je, nezavisno od kominformovske blokade, to bio jedan jako neefikasan način privredjivanja.

Zatim je došao period uspostavljanja samoupravljanja i decentralizacije. To je period 1952/1960. koji predstavlja zlatni

period razvoja i jugoslavenske privrede i jugoslavenskog društva. Zlatni period ne u tom smislu što je idealan, jer nitko od nas ne bi htio da se vrati, naročito u političkom smislu, već u tom pogledu što je značilo jedno stalno oslobađanje latentnih energija koje su u narodu postojale i uslijed toga doveo do jedne dosta dobre sinhronizacije između političkog razvoja i ekonomskog razvoja, tako da smo mi u to vrijeme imali najbrži razvoj na svijetu. Uostalom, dovoljno je da se to spomene pa da se istakne što se desilo.

Medjutim, taj razvoj sam po sebi sada je stvorio nove probleme. Mi smo iskočili iz jedne seljačke privrede, balkanske privrede, u jednu privredu koja je blizu suvremene privrede. Malo ljudi zna da je današnji per capita dohodak u Jugoslaviji iznad francuskog 1939, a u Hrvatskoj čak znatno iznad. Prema tome današnja privreda je već po svim karakteristikama jedna razvijena privreda.

Taj glavni skok je urađen u tih osam godina. U tih osam godina povećali smo proizvodnju više nego, recimo, Francuzi u toku jednog stoljeća. I time su se naravno stvorili potpuno novi i društveni i privredni problemi, a politička superstruktura je bila jednostavno nepripremljena za to. Mi smo doduše donijeli Program Partije 1958. koji je značilo jedan ogroman korak naprijed, naročito s onom tezom da ništa nije toliko sveto da se ne bi moglo mijenjati, znači eliminacija dogmatizma i s onom tezom iz Komunističkog manifesta gdje je sloboda svakog pojedinca preduvjet slobode za sve, dakle obrtanjem staljinizma na glavu, gdje je kolektiv bio početak a individuum je bio jedan kotačić bez ikakve svoje lične vrijednosti. To je sigurno bio jedan korak naprijed. Ali, onaj veliki organizacioni rad i u oblasti ekonomije i u oblasti politike, koji je trebalo da pripremi ovu našu nadgradnju za novo razdoblje jedne potpunije decentralizacije, potpunog samoupravljanja itd. izostao je. Izostao je, po mom mišljenju, zbog toga što ljudi na rukovodećim položajima jednostavno nisu bili svjesni složenosti društva i privrede, društva u cjelini, ja bih rekao u koje smo tada ulazili, te od onda imamo stalne krize.

Prva kriza je bila reforma 1961. koja je propala. 1962. smo imali drastično smanjenje rasta, pa zatim novu krizu 1965, sa reformom u 1965. i sada imamo opet treću krizu s ustavnim amandmanima. U međuvremenu naša stopa rasta od najbrže na svijetu svela se ispod svjetskog prosjeka. Nestabilnost jugoslavenske privrede veća je nego ma koje druge evropske privrede, izuzev Češke. Nezaposlenost u Jugoslaviji je maksimalna, tako da tu imamo apsolutni rekord u Evropi (u Hrvatskoj je opet maksimum

Jugoslavije, iz Hrvatske je opet najveća ekonomska emigracija itd.). Tako se desilo da su u toku od deset godina, od 1960. do 1970. tri srednjoročna programa koja su bila napravljena ostala neizvršena, a četvrti nije mogao više čak ni da se napravi.

Znači društvo – u stvari, to je loš termin, ne društvo nego tijela od kojih se očekuje da rješavaju probleme koji se u društvu pojavljuju – pokazala su se kao nemoćna, kao nesposobna ili kao nedorasla i umjesto da dodje do pouke iz prošlosti, učenja na progredima, ta politička tijela nastavljaju dalje s voluntaričkim prilazom koji smo imali i do sada, a budući da ne postoji u političkoj sferi, dobrim dijelom ni u ekonomskoj sferi, odgovornost za one koji donose odluke, to se onda perpetuira bez nekih vidljivih znakova da će se brzo završiti.

Mi imamo situaciju da ljudi koji su inaugurirali reforme i koji su ih doveli do neuspjeha danas provode novu reformu. I to po treći puta. I budući da su dvije reforme doveli do neuspjeha nema nikakve garancije da će treću reformu provesti bolje, u smislu te političke garancije. A u smislu stručnih garancija pogotovo nema.⁴

Tu se vraćam na jedno od vaših kasnijih pitanja. Ni u jednoj od te tri reforme naučni radnici nisu sudjelovali. Niti su čak bili konzultirani. Možda je naročito paradoksalan slučaj reforme iz 1965. godine, koja je prvenstveno bila ekonomska. Kada se takve reforme provode u drugim zemljama onda vlada obično angažira cjelokupni naučni potencijal dvije–tri godine unaprijed da se pripreme analize, izračunaju efekti itd., da bi onda mogla na osnovu raznih alternativa da se odluči za najoptimalniju. To čak radi i Sovjetska vlada. Čak i oni daju svojoj akademiji nauka i svojim institutima da unaprijed rasprave neke stvari, prije nego što to dodje na CK. Medjutim, naša vlada – ne samo vlada nego i CK i Skupština, dakle politički forumi – ponašali su se otprilike onako kako bi se ponašale afričke zemlje ili balkanske zemlje, ja drugo jedno uporedjenje ne znam, gdje su na svoju ruku, po intuiciji provodili stvari koje su vrlo često bile u kontradikciji s idejama. Ciljevi sami po sebi nisu loši, ali način na koji su provodjeni bio je takav da su oni morali biti vrlo brzo likvidirani.

Na primjer, jedna jedina ilustracija koja je dovoljna da pokaže totalno nepoznavanje suvremene privrede. U reformi od 1965. nema ni jedne riječi o zapošljavanju. A u suvremenoj privredi svaki program počinje prije svega zapošljavanjem, pa tek onda ide dalje.

⁴ Izbijanje krize u 1981. g. je tu ocjenu, na žalost, potvrdilo.

Kad je reforma koncipirana kao da problem zapošljavanja ne postoji onda su se naravno ti isti ljudi jako začudili kada je odjedanput došlo do nezaposlenosti, do masovne emigracije. I onda je čak uradjeno nešto što nije samo stvar neznanja, nego i stvar nepoštenja, kad je došlo do masovnog otpuštanja bosanskih rudara. Onda je to obrazlagano ne kao odgovornost aktera ekonomske politike nego kao cijena koju treba platiti da bi reforma uspjela. I na kraju cijena je plaćena, a 1970. kada je trebalo da imamo izravanu platnu bilansu, konvertibilni dinar i devizne rezerve i unutrašnje tržište potpuno slobodno itd., ispalo je točno obrnuto: zamrznute su cijene, zamrznuti dohoci, o konvertibilnosti dinara ni govora, nego devalvacija, a platni deficit takav kakav nikada nije bio. Evo, danas novine donose da je prvi puta od kada postoji Jugoslavija deficit veći nego ukupni izvoz.

I nitko nije ponio za to konzekvence. Kad se danas analizira ta situacija onda se može bez ikakvog ustezanja reći da to nije bilo nužno, da se moglo izbjeći. To se može vrlo prosto i dokazati. Naime, već 1965. vlada je upozorena da će 1969. doći do likvidacije reforme, dakle četiri godine unaprijed. A to je interno bilo rečeno. Javno je to bilo rečeno na savjetovanju ekonomista u Ljubljani 1967. godine gdje je to predviđanje bilo sasvim precizirano. Ne za 1969. nego za 1970. godinu, do čega je stvarno i došlo.

To je jedna strana problema, taj volutarizam kod nas, koji je kao što sam rekao jedan potpuno antimarksistički prilaz rješavanju osnovnih problema.

Medjutim, nažalost, taj volutarizam postoji ne samo u toj političkoj superstrukturi, i ja ne znam da li je on odraz jednog primitivizma, patrijarhalne sredine, ili nečeg trećeg, ali upravo putujući ovamo u avionu sam pročitao izvještaj sa ovog sastanka na studentskom vrhu u Ljubljani, gdje je upravo zagrebačko studentsko rukovodstvo izašlo s jednim totalno volutarističkim stavom u pogledu ekonomske organizacije zemlje. To je stav, koji bi ukoliko bi bio proveden bio katastrofalan za Hrvatsku, jer bi doveo do daljnjeg snižavanja stope rasta negdje na 3-4 posto. Takva privredna organizacija daje otprilike takve stope rasta, što bi onda naravno dovelo do još veće nezaposlenosti, do još veće emigracije Hrvata, još većeg političkog nezadovoljstva, političkih napetosti i slično.

Evo, to bi bio odgovor na prvo pitanje.

STANKO POSAVEC: U vezi s tim prvim pitanjem ja bih napomenuo samo neke elemente u odnosu na ono što ste rekli.

Naime, očito je da u tom odnosu između politike i privrede nije postojalo nešto što je vjerojatno trebalo biti racionalni medij. Nije postojala politička ekonomija, koja je mogla i morala teorijski utemeljiti osnovne proizvodne odnose. I upravo radi toga se u tim osnovnim proizvodnim odnosima i teoretski, pa naravno i praktički, vrludalo od časa do časa. Mislim da su tu nastale konfuzije koje se dakako sada razrješavaju ili su se razrješavale na volutaristički način.

S druge strane ima jedna tendencija koja rezultira iz ovakvog dosadašnjeg razvoja, koja se upravo sada očituje: budući da politička »nadgradnja«, politička struktura nije racionalno prilazila problemima privrede, nije ih obuhvatila s tog posebnog aspekta i rješavala na način koji bi u sebi maksimalno uključio stručnost, došlo se do toga da je politička struktura sada zapravo nemoćna; ona je iz svoje moći došla u poziciju nemoći zbog toga jer se samim kretanjem privrede naprosto koncentrirala moć na drugim mjestima, izvan te političke strukture. Ona može formalno još uvijek dirigirati. (Horvat: Može samo štetu još napraviti.) Medjutim, faktična društvena moć se sve više koncentrira van nje. I tu dolazi do postojeće kolizije, do karakterističnih razlika između »riječi i djela«, do toga da se unatoč mnogim dogovorima tih političkih struktura, unatoč uzastopnim plenumima ovakvim ili onakvim, situacija netom poslije njih opet nekako pogoršava jer su faktički oni koji diktiraju razvoj zapravo na neki način ipak van plenumskih ili nekakvih drugih službenih političkih struktura, i to unatoč dobroj volji jednog značajnog dijela ljudi koji su u političkim strukturama i unatoč dobrim idejnim programima.

Dr BRANKO HORVAT: Ja bih to sveo na dva ili tri momenta. Jedan je nedostatak znanja u političkim forumima. Politička ekonomija postoji, ali je politički forumi ne znaju. A naročito ne znaju one stručne aspekte ekonomije. Vi ste i sami napomenuli da ekonomska politika praktički nije postojala i to je točno. Mi smo imali jedino monetarnu politiku, a vlada nije znala da u modernoj privredi postoji fiskalna politika i da samo kombinacija fiskalne i monetarne politike može dovesti do ravnoteže uz rast. Ako se upotrijebi samo monetarna onda imamo stagnaciju, nemamo rast, itd.

Dakle, to je jedan momenat da ti ljudi jednostavno ne znaju kako moderna privreda funkcionira, a nisu često svjesni toga da ne znaju.

Drugi je, medjutim, momenat taj da to znanje danas u zemlji već postoji. Prije deset godina mi ga nismo imali, onda su tek prvi teorijski radovi iz takvog jednog tržišnog sistema kod nas pisani. Danas tu već imamo ekonometrijska mjerenja, imamo

prognoze. Pa molim vas, ako se 1967. godine moglo prognozirati što će biti 1970. onda se točno znalo kako ona privreda funkcionira. Ali danas ne postoji mogućnost da se to znanje komunicira onima koji donose odluke. Oni koji su donijeli odluke 1965. nisu htjeli da razgovaraju s naučnim radnicima.

STANKO POSAVEC: Dakle, ne radi se o neinformiranosti. Oni su informirani o tome što znanost predlaže.

Dr BRANKO HORVAT: Oni nisu informirani o stručnoj pozadini toga. Oni znaju da postoje negdje ljudi koji imaju druga shvaćanja, ali njihov čitav horizont je na tome da ti ljudi imaju druga shvaćanja, a ne da oni imaju drugačija shvaćanja s razlogom, naime jer više od njih znaju. To nikako nisu spremni prihvatiti.

Evo, sada na Brionima opet nije bilo naučnih radnika. Tako da se ključni potezi u organizaciji ovog društva, kao što je reforma 1965, kao što su ustavni amandmani itd, rade bez ljudi koji su najkvalificiraniji da te stvari stručno pripreme. Kod toga, naravno, ne treba miješati naučnu pripremu od političke odluke. Na političkim je predstavnicima da od tih stručno pripremljenih alternativa odaberu onu koja je prihvatljivija politički, to je jasno.

Medjutim, ako oni sami pripremaju alternative onda jednostavno nemaju mogućnost da dodju do jedne dobre alternative. Dovoljno je pročitati recimo što je Roman Albrecht pisao u »Komunistu« u posljednje vrijeme u više nastavka pa da se vidi koliko je veliko nepoznavanje jugoslavenske privrede. On polazi od krivih premisa i dolazi do krivih zaključaka. A on je, recimo, jedan od ljudi koji je tu vrlo aktivno sudjelovao. Medjutim, vidim iz ovog ranijeg razgovora da je Smailagić postavio pitanje gdje su bili pravници na Brionima. I onda se sjetio da je ipak bio jedan pravnik. Ja mogu da postavim pitanje gdje su bili ekonomisti? Ja ne znam da je bio i jedan među njima. Izuzev ako se članovi CK, samim tim što su članovi CK, ne smatraju ekonomistima.

Tako da danas problem više nije kao što je bio prije deset godina da imamo jedan novi privredni i društveni sistem a nemamo još znanja i iskustva kako da njime upravljamo. Danas mi to znanje imamo, ali imamo jedan izrazito politički problem: da ne postoji mogućnost komuniciranja tog znanja. Ili evo još jedna ilustracija. Čak kad postoji u nekoj od tih struktura dobra volja, recimo u Saveznom izvršnom vijeću izvjestan broj ljudi je tražio da se prije brionskih razgovora dađe naučnim radnicima da obrade ekonomske funkcije federacije. I tada je stvar bila malo neozbiljno postavljena jer se to tražilo u roku od dvije – tri nedjelje, ali cijenili smo dobru volju i dobru namjeru i čak smo

u roku od dvije nedjelje napravili tu »Bijelu knjigu« koja se tražila.

To je »Bijela knjiga« u bijelim koricama. To je bila grupa autora, iz svih republika po jedan.

Nezgodna je u tome što taj materijal u javnosti uopće nije ocijenjen. Nijedne novine nisu donijele nikakvu ocjenu. Mogu ljudi da se slažu i ne slažu, u demokratskom društvu toga uvijek ima, ali kad postoji jedna zavjera šutnje onda se zna što to znači. To je jedan momenat. Drugi momenat je da niti taj materijal, niti autori tog materijala, uopće nisu konzultirani kad su se odluke faktički donosile. Tako da mi imamo i dalje tu tendenciju jednog potpunog ignoriranja što nauka misli o društvenim i privrednim problemima ovog društva.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja bih rekao da upravo Društvo ekonomista u Zagrebu priprema na jesen jedan simpozij pod naslovom »Ekonomija i politika«, gdje bismo pozvali jedan broj najeminentnijih društveno-političkih radnika i ekonomista, gdje smo mislili upravo i na prisustvo druga Branka Horvata, jer ovdje u Hrvatskoj postoje – iskreno govoreći – različite ocjene o njegovim istupima, uglavnom negativne.

Ja mislim da je danas jugoslavensko društvo u toj fazi da su možda rješenja problema u sferi ekonomije pretežno u sferi gospodarske politike. Tako, da ma kakva genijalna rješenja ili ma kako pripremljene odluke na stručnom nivou ne mogu dati efekte ukoliko političke strukture, koje su danas nosioci tih odluka, ne respektiraju bitne interese radničke klase i nacije i osnovne odluke ne donose na samoupravnom principu. Ja mislim da je jugoslavenska privreda jedna složena struktura, mnogonacionalna, gdje se danas formiraju moderne nacionalne ekonomije i da taj trokut – da smo samoupravna, dohodovna i tržišna privreda – implicira u svemu jedan sasvim drugi pristup tim složenim problemima, a posebice jedan drugi pristup oko ove komponente da je Jugoslavija mnogonacionalna zajednica.

Dr BRANKO HORVAT: Ja se s time ne bih složio. I to iz jednog vrlo prostog razloga. Kada mi republika ne bi imali, kada nacija ne bi imali, mi bismo ih morali izmisliti, jer socijalizam je takvo društveno uređenje, koje nije i ne može biti centralizirano i koje se svodi direktno na pojedinca. Prema tome mi pojedincu moramo dati mogućnost da se on regionalno organizira, da sve svoje regionalne tradicije do maksimuma iskoristiti i ako se to slučajno historijski poklopilo i s nacionalnim momentima onda je prirodna konzekvenca da će takva jedna regionalna jedinica biti nacionalna jedinica. A ja ne bih zbog toga upravo što smatram da je to bitno za socijalizam, da čovjek ima pravo da

se afirmira kao ličnost u svakom pogledu, pa prema tome i u nacionalnom pogledu, upravo zato što je to tako nema nikakvog smisla govoriti da je mnogonacionalnost jedna specifičnost naše situacije.

Specifičnost naše situacije je da gradimo ili bar smo proklamirali da gradimo, a ja se pitam da li to zaista radimo, jedno samoupravno socijalističko društvo.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja se ne bih upravo s tim složio. Ja mislim da je Jugoslavija složenija struktura nego što je Francuska, nego što je Italija ili neke druge zemlje i da u ovoj etapi u kojoj se mi nalazimo, nacija se u okviru svoje radničke klase pojavljuje kao prva pokretačka kategorija razvoja.

Mislim da se moderna organizacija federacije kao jedne interesne zajednice, gdje se dominantne odluke ne mogu donositi više na jednom unitarističkom konceptu, koji htjeli ili ne htjeli priznati ipak preferira neka određena područja, javlja u ovom svjetlu. Koncept unitarističke Jugoslavije razdrobio je jugoslavensku strukturu, iako su – gledajući teoretski – postojale idealne pretpostavke da se ona tehnoekonomski optimalizira. To drugim riječima namaće jednu potrebu da se republike odnosno radne organizacije – uz afirmaciju radnog čovjeka kao osnovnog subjekta društveno-ekonomskog i političkog sistema pojavljuju u jednoj drugoj ulozi nego što su do sada bile kada je njihova uloga bila skoro bi mogli reći kompletno negirana, jer je unitaristička koncepcija u Jugoslaviji bila dominantno prisutna. I ideološki pogled bio je u stvari dominantno etatistički, koji je svoju ideološku platformu gradio na vrlo visokoj stopi rasta, na tome da prednost ima... (Horvat: To nije loše – visoka stopa rasta.) Znam, samo kakva je cijena bila visoke stope rasta u konkretnim jugoslavenskim prilikama, koja je dovela do jedne strukturne poremećenosti, do deficitarnosti trgovinske i platne bilance, dovela je... (Horvat: Do toga je dovela niska stopa rasta.) Bila je prije visoka pa je takodjer bio deficit. (Horvat: Beznačajan u uporedjenju s današnjim.)

Tako da se taj odnos između ekonomije i politike mora izmijeniti. Naime, ne može se mehanički više odvajati ni ekonomija ni politika, ni pravo, pa čak ni tehnika ni tehnologija. Jedan moderan koncept zahtijeva kibernetički pristup problemima gospodarstva i jedan složeni model kako da efikasno funkcioniraju ti dijelovi koji u Jugoslaviji postoje na nivou radnih organizacija a i na nivou općina i republika, gdje se federacija – koja u stvari normira osnovne elemente društveno-ekonomskog i političkog sistema – pojavljuje ne u funkciji direktnih ulaganja, jer će ova

investicijska funkcija federacije osjetno oslabiti, ona naprosto nestaje. Tako da će ona više biti prisutna u reguliranju nekih elemenata društveno-ekonomskog i političkog sistema, koristeći pri tome elemente budžeta, gdje bi, ukoliko se prihvati princip kotizacije kao načelo na kojem bi se financirali rashodi federacije, možda i drugi instrumenti ekonomske politike, kao posebice fiskalne politike poprimili jedan elastičniji karakter. Tako da se u stvari nameće ona potreba deetatizacije našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema i politika poprima jedan drugi karakter s obzirom na jedan proces podružstvoljenja politike. To znači, politika u ovom konceptu razvoja socijalizma više ne može biti djelatnost jednog tankog sloja, koji se uglavnom autonomno ponaša i donosi odluke izvan ponekad čak i vitalnih interesa pojedinih područja. Nego, otvara se jedan proces podružstvoljenja i u stvari svi pomalo postajemo političari i to je jedan proces koji je za mene bitan i nosi jednu kvalitetnu oznaku da politika prestaje kao djelatnost i to otvara jedan proces deprofesionalizacije politike i političari u klasičnom smislu riječi više ne mogu da se pojavljuju. Najbolji je dokaz da se mnogi funkcioneri bilo u republici bilo u federaciji ne mogu više uklopiti na bilo koje druge funkcije osim na one profesionalne funkcije koje već mijenjaju svoju fizionomiju.

Tu je jedno sporno pitanje koje je prisutno i koje još u znanosti nije dovoljno rasvijetljeno, a postoje različita mišljenja: da li će se veći stupanj društvene ekonomije rada osigurati na ovom konceptu koji znači potpunu deetatizaciju i – govoreći uvjetno – decentralizaciju, gdje odluke o alokaciji kapitala donosi samoupravljačka privreda ili bi se veći stupanj društvene ekonomije rada postigao u jednom kontekstu društveno-ekonomskog, političkog sistema gdje odluke donosi centum. Koristeći čak i ove stručne poluge, o kojima je govorio Horvat. Jer, mi smo svjedoci – nadam se da se drug Horvat s tim slaže – da u Jugoslaviji postoji jedno prostituiranje i znanosti, gdje je jedan veliki broj naših najjemenitnijih ekonomista služio često puta nekim interesima i nije imao jedan rigorozan znanstveni pristup da bi se eksplicirala složena struktura i da bi se pojavio jedan model koji bi bio konzistentan i poboljšao efikasnost privredjivanja i na toj osnovi ubrzao razvoj jugoslavenske privrede i pojedinih njenih segmenata. Tako da je pomalo već politika prisutna u znanosti. Kao što i obrnuto, znanost sve više postaje prisutna u politici. Moglo bi se čak postaviti i jedno načelno pitanje etike ponašanja pojedinih ljudi u smislu da prostituiraju svoju svijest i savjest radi nekih možda sitnih bilo osobnih kalkulantških interesa, bilo radi nekih obračunskih interesa svoje regije itd.

Odnos između ekonomije i politike mogao bi u Jugoslaviji biti u redu ukoliko bi se riješila neka sporna pitanja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema i mislim da ustavni amandmani neke elemente tu daju. Prvo daju elemente što polaze od toga da se republike formiraju kao državne zajednice, moderne, što je za mene vrlo važan element, skoro presudan jer je ovaj sistem ukočen u Jugoslaviji i pomalo svi proživljavamo taj politički grč zbog određenih razmimoilaženja i nejednake pozicije, možemo reći neravnopravne pozicije, pojedinih republika u ovom sistemu.

Dr BRANKO HORVAT: Zašto vi stalno zaboravljate na čovjeka i gradjanina. On je bio u neravnopravnom položaju. Ova sitna prelijevanja ovamo ili onamo, iz jedne republike jedne godine ovamo, druge onamo, to je savršeno irelevantno za poziciju čovjeka i gradjanina. Ova zemlja je samo u jednoj jedinog godini zbog pogrešne ekonomske politike, za koju apsolutno niko nije odgovarao, izgubila hiljadu milijardi starih dinara. Je li vama jasno što bismo mi sa tih hiljadu milijardi u svim republikama mogli da uradimo? Ona svake godine gubi – to je vrlo prosta računica, imamo 5 posto rasta a imali smo 10 posto – mogli smo da imamo dalje 10 posto i čitav niz zemalja u svijetu ima stope rasta u toj visini. Da bismo mi s tim stopama rasta mogli da riješimo sve naše kulturne, prosvjetne, medicinske i kakve god hoćete probleme i da kod tog rješavanja da li bi ove godine dobio netko malo više, iduće godine netko malo manje, to bi bilo sasvim irelevantno jer bismo imali znatno više nego sada.

A u isto vrijeme i ranije i sada, a ja se bojim i u doglednoj budućnosti, taj čovjek zbog koga taj socijalizam i gradimo, ostaje potpuno u pozadini. Zbog čega, kad se u Beogradu zabrani list »Student« ili neopravdano zatvore studenti, to nije događaj za sve univerzitete u Jugoslaviji? Zašto to nije prvenstveni događaj gdje treba taj socijalizam da se afirmira, nego je prvenstvena pažnja skrenuta na odnose državnih hijerarhija, da li rukovodstvo jedne republike u odnosu na rukovodstvo druge republike ima ovakvu ili onakvu moć u donošenju odluka, što je sa stanovišta socijalističkoga čovjeka ne samo irelevantno, nego znači perpetuiranje jedne etatističke strukture. Prilično je svejedno da li je ta struktura na nivou Jugoslavije ili na nivou republike ili na nivou općine. Sada se u tim prijedlozima sve više čuje o posrednim izborima, o likvidiranju direktnih izbora od izbornih tijela na dalje, a prijedlozi su upravo usmjereni u tom smislu da se perpetuiraju birokratske strukture koje će tom čovjeku zbog koga

se taj socijalizam i gradi, i dalje onemogućiti da upravlja svojom sudbinom.

Prema tome mi bismo se morali osloboditi tih šablona. U ovom momentu nacija je jedan od tih šablona. Prije smo imali Partiju kao taj šablon, ili smo imali neku parolu o međunarodnom proletarijatu, uvijek je u ovoj zemlji bio neki šablon koji je onda sakrio one stvarne i vitalne interese svakog našeg čovjeka, nezavisno od toga koje je nacije. Ako je netko bio eksploatiran u ovom društvu onda to nije bila ova ili ona nacija, onda su to bili gradjani ove zemlje i to u svim republikama podjednako. Kad nisu dobivali pasoše, kad nisu smjeli koristiti nacionalne ambleme, kad su studenti bili zatvarani, kad su bili eksploatirani u pogledu nedopustivih socijalnih razlika, kad oni radnici u tvornici duhana imaju dva ili tri puta niže osobne dohotke nego radnici u nekom vanjskotrgovinskom poduzeću itd., to su naši suštinski problemi koji se sada iza ovih paravana međudržavnih odnosa jednostavno sakrivaju i ne rješavaju i dalje se perpetuiraju. I onda imate situaciju da na Beogradskom sajmu automobila nema tako skupog automobila kojeg ne bi odmah deset ljudi htjelo da kupi. Kod toga ne mislim da je sada gore nego ranije. Razlika je samo u tome što su ranije skupi automobili kupovani za političke i državne funkcionere, a sad ih kupuju novopečeni bogataši. No, u oba slučaja kupovani su novcem koje se »prelio« iz tudjeg rada. To je naša situacija.

Dr VLADIMIR VESELICA: Samo mislim da je to isto jedan shematizam, jer ja bih mogao reći zašto stopa nije mogla biti 15 posto, kao što danas ima Japan. (Horvat: Nije mogla biti.) Mislim da ne smijemo robovati mehanički stopi rasta ukoliko ne vidimo cijenu te stope rasta i kakve nam daje efekte sa stajališta optimalizacije društveno-ekonomske strukture.

Dr BRANKO HORVAT: Vi polazite od jedne potpuno ne samo nedokazane, nego a priori pogrešne pretpostavke. Naime, da je centralizam bio uvjet i uzrok visoke stope rasta. A ja vam tvrdim da mi nismo imali centralističko ustrojstvo zemlje u to vrijeme, mi bismo imali višu stopu rasta i to tvrdim ne napamet jer sam to računao na osnovu ponašanja naših privrednih organizacija. Negdje oko 13 posto rasta godišnje je samoupravni potencijal jugoslavenske privrede, a sve ispod toga je šteta koju nanosi jedna neadekvatna politička nadgradnja.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ne bih se složio da su ta prelijevanja sitna, jer upravo ovi problemi koji su prisutni i odnosi koji su danas u Jugoslaviji uspostavljeni na bazi starog sistema i ovoga koji je još uvijek na snazi, dovode do velikih prelijevanja. Uzmimo samo prelijevanje na osnovi deviznog režima i nerealnog

kursa koji je prisutan u Jugoslaviji. Ako Hrvatska ostvaruje 40 posto deviznih sredstava i otudjuje ih danas po kursu od 15 dinara, a on je realno u praksi 20 dinara, onda su to velika prelijevanja.

Dr BRANKO HORVAT: Svaki ekonomist će vam odmah reći, da finalisti ne stvaraju jedini devize.

Dr VLADIMIR VESELICA: To znam, ali imamo neke segmente koji su čisti. Mi znamo da doznake iz inozemstva nisu ničije nego onoga radnika, one radne snage koja radi u inozemstvu, a znamo koliko je po prilici prisutno iz kojih republika.

Dr BRANKO HORVAT: I to je jedna od najžalosnijih stranica ekonomske politike ove zemlje, da faktički favorizira izvoz vlastite radne snage, suvremenu verziju prodaje roblja i na taj način rješava problem platne bilance.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali ima nejednake refleksije na pojedine republike.

Dr BRANKO HORVAT: Opet je to irelevantno, jer je politika kao takva duboko pogrešna. Mi tu politiku kao takvu moramo likvidirati. Nijedan naš građanin ne smije emigrirati zato što on ne može da nadje posla ili što mora raditi pod nemogućim uslovima (što je naročito karakteristično za znanstvene radnike, irelevantno da li iz Hrvatske ili iz koje druge republike). A kada to jednom postignemo, onda problema »nejednakih refleksa na pojedine republike« jednostavno više neće biti u ovom kao i u većini drugih slučajeva.

Dr VLADIMIR VESELICA: Gradjanin nije izvan vremena i prostora.

Dr BRANKO HORVAT: Gradjanin je čovjek. Dok smo mi u jednoj socijalističkoj zajednici, to je uostalom elementarni princip socijalizma, čovjek vrijedi jednako.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali praksa je socijalizma više-manje negativna u svim zemljama po kriterijima pune nacionalne ravnopravnosti.

Dr BRANKO HORVAT: Gdje su te zemlje gdje je socijalizam?

Dr VLADIMIR VESELICA: Vi sve negirate, to je druga stvar, ja mislim da socijalizam postoji. Ja se slažem da radni čovjek mora biti subjekt društveno-političkog i ekonomskog sustava, to je, moja pretpostavka. (Horvat: Tako je i odatle treba da podjemo). Ali ne robovati mehanički tome, jer pod tom firmom afirmacije samo te klasne komponente, nazovimo je tako, mi ne smijemo zanemariti nacionalnu komponentu, koja je vidimo u jugoslavenskoj praksi dala prilično ne samo pozitivne nego i negativne rezultate.

Dr BRANKO HORVAT: Ne samo nacionalnu, nego i regionalnu komponentu. Zašto samo nacionalnu? Sve što čovjek osjeća da ima za njega neku vrijednost on mora imati mogućnost da to afirmira.

Dr VLADIMIR VESELICA: Dobro, u redu, samo je nacionalna dublja i složenija kategorija nego što je regionalna pripadnost, jer druga je stvar biti pripadnik Slavonije a druga pripadnik hrvatske nacije. Mislim da se slažete.

Sada vi meni ovako odgovorite, kako vi gledate recimo na ovaj problem tih centara financijske moći? Što vi mislite, da li je ista pozicija Zagreba i Beograda i da li to sada implicira određene probleme na liniji svih odnosa koji nisu nastali zato što se Hrvati i Srbi međusobno mrže?

Dr BRANKO HORVAT: Bez daljnega. Hoću vam reći to da je vjerojatno i zagrebačko političko rukovodstvo dobrim dijelom krivo što je do toga došlo. Jer se odmah znalo kad se ide na razbijanje saveznih banaka da će to ostati u Beogradu. I nije trebalo neke velike mudrosti da se predvidi čitav ovaj današnji daljnji slijed događanja. Ja mogu da vam dam čitav niz drugih primjera.

U Beogradu je bio lociran izvjestan broj saveznih instituta. To nije bilo ispravno, jer je trebalo te institute isto malo dislocirati, odnosno neke od tih republičkih instituta trebalo je po kvalitetu pretvoriti u institute koji bi recimo služili federaciji i sl. Medjutim, umjesto da se ide tim putem i da se ispravi jedna greška koja je uradjena, tobože su likvidirani savezni instituti. Nisu likvidirani, nego su sada ostali u Beogradu. Beograd je danas najjači centar u oblasti društvenih nauka. I sutra dan će se netko naći u Hrvatskoj i prstom na to upirati, a sami su to svršili. Umjesto da dislociramo te institute mi smo ih tamo koncentrirali.

Ja mogu i ovo da vam kažem. Kad su svojevremeno Ranković i njegovi ljudi pritisli naš Institut, mi smo se bili dogovorili da ga pokušamo preseliti u Zagreb. No, ta inicijativa nije mogla da se sprovede u djelo. Mene su u Zagrebu primili objeručke – ali bez Instituta. Danas je taj Institut – jedini općejugoslavenski ekonomski institut, kome nikad nitko nije prigovorio republičku ili nacionalnu pristranost – na putu da postane srpski republički institut. Ironično je da je posljednji udarac nožem u ledja došao od predstavnika Izvšnog vijeća Hrvatske u Saveznom savjetu za naučni rad, nakon čega sam ja podnio ostavku na direktorsko mjesto.

Dr VLADIMIR VESELICA: Kako onda vi objašnjavate, zašto uzmimo taj radni čovjek u Srbiji, zašto radni čovjek iz »Crvene

zastave«, ako bi vi negirali da je taj interes zajednički, prema tome radni čovjek je bitna komponenta i sve drugo je manje važno; zašto on ne reagira uzмимо sa stajališta neravnopravne pozicije radnika, radnih ljudi, da se izvrši dislokacija saveznih banaka, da se izmijeni carinska politika, jer ti interesi su prisutni. Vi nećete reći da će radni ljudi Srbije negirati da savezne banke postoje u Beogradu iako je po logici stvari opći investicioni fond nastao na bazi alimentacije njemu cjelokupne jugoslavenske privrede i ne bi se ni jedna savezna institucija po logici stvari smjela onda transformirati u bilo čiju instituciju, bilo koje republike. Kako nema onda reakcije tog čovjeka kao progresivne komponente. Recimo, mi smo pravili analizu i Zagreb koristi 40 posto manje kredita nego što je jugoslavenski prosjek na jedinicu ukupnog prihoda. Ima marginalni kapitalni koeficijent jedan; što znači da se kapital u svom usmjeravanju ne rukovodi logikom i ne postoje pravila igre.

To je jedan fenomen. Recimo, za Ameriku nije problem što je kapital u Wallstreetu u New Yorku, on cirkulira po Americi i po čitavom svijetu (a za Jugoslaviju je to problem što je kapital pretežno u Beogradu).

Dr BRANKO HORVAT: To su dva problema što ste vi naveli. Jedan je reakcija građanina na to što se dešava, a drugo je to što se stvarno dešava, u jednoj situaciji, kada vrhunski naučni radnici nisu u stanju da dostave javnosti svoje stavove, a to je ono s čime smo počeli. Kada ste vi na beogradski televiziji – ne znam ali pretpostavljam da nije drugačiji slučaj ni na zagrebačkoj televiziji – vidjeli neku diskusiju koja je inače normalna u zapadnom svijetu, da se pozove recimo predsjednik vlade ili ministar financija ili ma koji od tih rukovodilaca koji je za nešto zadužen, i da onda s naučnim radnicima raspravi tu svoju politiku. Nikada.

Prema tome kada vrhunski ljudi, intelektualno mislim, nisu u stanju da prodru u javnost sa svojim stavovima, kada štampa šuti o njima, i to nerealno šuti, čim je nešto malo van te linije odmah dolazi telefonski poziv iz određenog ureda i štampa ne smije da objavljuje – to je jednako u Zagrebu kao i u Beogradu, kao i u svim našim centrima – je li mi možemo onda očekivati od radnika da on tu nešto bitno mijenja?

Prema tome treba da budemo svjesni da je ova naša politička realnost veoma daleko od jedne samoupravne političke organizacije i tu treba da pritisnemo. I kad god nekoga zatvore, kad god neki list zabrane, onda treba da se bunimo. Nezavisno u kojoj republici i s kojom nacijom. To je jedan moment. (Veselica: na kojoj platformi.) Na socijalističkoj platformi.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja se ne mogu složiti s beogradskim studentskim pokretom koji nema jedne jasne platforme oko bitnih elemenata mnogonacionalne i samoupravne Jugoslavije.

Dr BRANKO HORVAT: Na socijalističkoj platformi. To je naša platforma. A sada se vraćam na ovo što se stvarno dešava. U ovoj zemlji...

Dr VLADIMIR VESELICA: Oprostite, zašto taj studentski pokret nije nikada istakao problem položaja albanske nacionalnosti u Srbiji, dok u Hrvatskoj nema političke rasprave u kojoj se ne govori o položaju drugih nacija u Hrvatskoj.

Dr BRANKO HORVAT: Ja se ne sjećam da su to istakli negdje na ličan način kao sada ovi amandmani, ali se sjećam da sam slušao u razgovorima jedno oštro negodovanje i naročito u vrijeme kad je Ranković bio smijenjen 1966. godine, onda je to pitanje bilo dosta aktualno. I čitav se niz nekorektnosti prema Albancima bio pokazao u to vrijeme.

Dr VLADIMIR VESELICA: To može biti radikalniji studentski pokret, ali on je dosta nekorektan prema interesima drugih nacija.

Dr BRANKO HORVAT: Molim vas, o Albancima vam ja mogu isto nešto iz iskustva kazati. (Veselica: Ja sam ovo istakao kao primjer.) Baš kao primjer.

Mi smo u Institutu stali na stanovište, da ako hoćemo da imamo jedan općejugoslavenski institut moramo da imamo i kadrove iz svih republika. Iz Kosmeta nije nikoga bilo, bilo nam je jasno da iz Kosmeta nitko ne može da dođe, jer je to u toj mjeri nerazvijeno područje, da mi moramo nešto da uradimo. Ja sam lično sukcesivno bombardirao saveznu vladu i odgovorne članove kabineta zadužene za naučni rad i visoko školstvo, da nam daju neka mala sredstva da sami odaberemo u Prištini te mladiće i djevojke koji su perspektivni, da koju godinu budu kod nas i da odgojimo Kosmetu ekonomske kadrove. Ne da ostanu kod nas u Institutu, nego da oni natrag dobiju te svoje kadrove, jer jedino sa svojim kadrovima jedna regija može nešto učiniti. Ako se očekuje da jedna druga regija može to učiniti onda je to propala stvar.

Nijedna vlada za to nije imala nikakvog interesa. I ja nikada ni jedan dinar nisam dobio. Otišao sam na Kosovo, dogovorio sam se tamo s ljudima s Fakulteta, čak smo našli neke studente ali nismo mogli da istjeramo stipendije da ih dovedemo u Beograd.

Prema tome to je jedna ne samo srpska sramota, sigurno da je srpska sramota, ali nije samo srpska sramota već i jugoslaven-

ska. Sramota je svih naših saveznih vlada. To je jedan mentalitet, protiv kojega se mi moramo boriti.

Dr VLADIMIR VESELICA: Za mene je sada bitno konstituiranje moderne hrvatske nacije i ravnopravne pozicije drugih koji žive u Hrvatskoj, Srbiji i drugdje.

Dr BRANKO HORVAT: Ne nacije, čovjeka. Ja, vi i on. Pa ako smo vi, ja i on Hrvati da imamo pravo da budemo Hrvati i da to svoje hrvatstvo ističemo kako god hoćemo. Ali to zato jer smo prije svega građani ove zemlje.

Dr VLADIMIR VESELICA: Slažem se, ali mi se ne potvrđujemo samo kao građani. Mi se potvrđujemo i kao Hrvati, kao Srbi, Albanci itd.

Dr BRANKO HORVAT: Mi se potvrđujemo kao Hrvati zato jer smo slobodni ljudi, a nismo slobodni ljudi zato jer smo Hrvati. Tu uzročnu vezu treba uočiti. Socijalizam uključuje i pretpostavlja nacionalnost, nacionalizam je moguć – a najčešće je i realiziran – bez socijalizma.

STANKO POSAVEC: Ja bih samo na časak intervenirao. Meni se čini da se želi doći na isto samo se upotrebljavaju ona medijusredstva, dosta drugačija. Ja imam osjećaj ne samo u ovoj diskusiji nego je to karakteristično uopće za razgovore ovakve vrste, da je jedna tendencija u njima prisutna koja u njima ide na to da polazi od subjekata, neposrednog proizvođača, građanina ili čovjeka kao prvog suverena i slobodnog čovjeka i iz njega izvodi sve ovo ostalo.

Postoji druga tendencija koja ide na to – između ostalog mislim da je tu jedan od sudionika i onaj u »Gledištima«, ne znam tko je to govorio, kada se govorilo o funkcijama federacije pa se onda isto raspravljalo o tim polaznim postavkama – dakle, druga uključuje u sebi jedan teritorijalni aspekt. Ona kao medijator upotrebljava naciju i preko nacije – mislim da je to sada karakteristično – ta bi nacija trebala da bude onaj medij do neposrednog proizvođača, do građanina, do čovjeka.

Tu postoje dvije struje. Prva struja upozorava na opasnost svega toga nacionalnog apriorizma ili drugog apriorizma. Druga struja upozorava na situaciju koja je prethodila. I koliko god zagovara zapravo neposrednog proizvođača i klasu toliko ipak na neki način u prvi plan sad kao, ja bih možda čak kao prijelazno razdoblje rekao, nameće potrebu tog nacionalnog konstituiranja, ono što je Vlado govorio o modernoj hrvatskoj naciji ili modernim drugim nacijama.

Vjerojatno se ne radi toliko o nečemu što bismo mogli nazvati strateškim razlikama koliko se radi o nečemu što u sebi uključuje po mom sudu ipak na neki način neko taktiziranje, koje

opet proizlazi iz nečega što smo imali prije, a što je bio etatizam. Ja mislim da ova struja koja, na neki način, zanemaruje ovo republičko konstituiranje ide radikalnije u onom smislu socijalizmu s ljudskim licem, dok je ova druga više taktička i možda je više real-politička.

Dr VLADIMIR VESELICA: Na koji način se može ostvariti direktnije i čak i brže interes, nego ako se ne konstituiraju nacija. Uzmimo ovo pitanje ekonomskog hegemonizma koji u Jugoslaviji postoji, čije postojanje postaje politički hegemonizam. Ja sam Hrvat i ništa nemam protiv bilo koje nacije u Jugoslaviji, ali sam za njihovu samoupravnu poziciju.

Dr BRANKO HORVAT: O tome sam baš htio govoriti. Kad je reforma 1965. donešena i kad su bile one velike parole kako će sada radni kolektivi vršiti reprodukciju, onda je bilo jasno svakom ekonomistu, ali ponovno nije bilo jasno onima koji su donosili te odluke, da je samo pitanje vremena kada će se taj kapital iz državnih fondova preseliti u banke. Jer mi moramo prije svega imati jedan konzistentno formiran privredni sistem, koji dobro funkcionira, da bi taj radni kolektiv uopće mogao da se ponaša kao autonomni kolektiv. Tako dugo dok taj naš sistem ne funkcionira, a on nije mogao funkcionirati jer je bio naopako postavljen, onda ti kolektivi dolaze u tako nemoguće situacije da on prosto da bi preživio mora poduzimati kakve god uvjete može da nadje, mora da ide i kod reeksportera i kod banke i kod države i u inozemstvo i da pravi čak i nelegalne aranžmane samo da bi preživio.

Sve to oni moraju da rade a sve to proizlazi iz nesposobnosti ili neodgovornosti organa koji su zaduženi da održavaju red u privredi. To je bio jedan momenat.

Drugi momenat, nešto što se još dalje provodi i u čemu sam ja pokušao da interveniram u ovim pripremama za kongres samoupravljača, ali bez ikakvih upjeha, to je ova parola integriteta. Svima su probijene uši kako je samo to put organiziranja našeg privrednog sistema. Medjutim, opet svaki brucoš ekonomije zna da kad ta integracija predje određeni minimalni nivo, naime kad dodje do koncentracije u jednoj grupaciji, ili grani nekog određenog nivoa dobivamo monopol. Sa svim konzekvencama koje iz monopola proizlaze.

Još prije nekoliko godina kada smo vršili ekonometrijska mjerenja nismo mogli utvrditi nikakve efekte monopola u Jugoslaviji. Danas te efekte već utvrđujemo. A integracija najlakše ide u financijskoj sferi i danas je Beogradska banka jedna od

svjetskih banaka. Velika banka u sredini gladnoj kapitala nužno postaje monopolist. To je koncentracija moći.

Iduća sfera gdje ona najlakše ide to je prometna sfera, vanjskotrgovinska. I zato smo i dobili ove centre moći. I amandmani su sada tako formirani da se ti centri moći i ti monopoli, ne samo mogu, nego moraju u stvari multiplicirati, jer mi nemamo nikakvih drugih mehanizama koji bi inače koordinirali tokove u privredi. Onog momenta kada ste vi stali na stajalište da jedan Đerdap ili skopsku željezaru ili autoputove, itd. mora financirati sama privreda, onog momenta ste vi tu privredu natjerali na financijske koncentracije. A budući da se privredna poduzeća po prirodi stvari ne mogu baviti financijama, ona moraju proizvoditi strojeve, tekstil itd. onda se time bavi onaj koji je za to specijaliziran. A to je banka.

Prema tome, onim momentom kada smo mi rekli da nećemo interventne fondove u federaciji i republici, mi smo rekli da hoćemo monopolističke banke. A to ljudima nije bilo jasno i ni danas im nije jasno.

Prema tome naš put nije put niti republičkog zatvaranja, niti istjerivanja nekakve samoorganizacijske privrede na toj bazi recimo financijske i druge koncentracije, nego naš put je ostvarivanje onog vašeg kibernetičkog sistema, koji će dobro funkcionirati i na taj način omogućiti svakom elementu da ima zaista svoju autonomiju. Ali da bi sistem mogao dobro da funkcionira, mi moramo imati čitav niz instrumenata koji važe za sistem u cjelini, a čega smo se mi sada odrekli.

Kod toga financiranja i troškova federacije to je jedna od tih naivnih ideja koje ja jednostavno nisam u stanju da razumijem. Ako odbijete vojsku za koju se, pretpostavljam, svi slažemo da je potrebna, ono ostalo što predstavlja federacija u troškovima tako je minimalno i sitno da možemo sasvim zaboraviti. To je dva ili tri posto narodnog dohotka. (Veselica: Sada po ovim instrumentima federacija ima 25 posto nacionalnog dohotka.)

Druga je stvar po kojim instrumentima. Druga je stvar što ima ovaj monstruozi sistem poreza.

Dr VLADIMIR VESELICA: Po ovom konceptu koji se nudi, ako se prihvati, da ima samo Armija i vanjski poslovi i nešto za sigurnost, onda bi bilo negdje između 8 i 10 posto nacionalnog dohotka.

Dr BRANKO HORVAT: A od toga je četiri petine armija.

Dr VLADIMIR VESELICA: Armija oko 6 posto sudjeluje u nacionalnim dohotku, približno.

Dr BRANKO HORVAT: Prema tome ovaj resto što ostaje taj je u pogledu tereta sasvim, sasvim beznačajan. Da li je to 4, ili 4,5 posto ili 3,5 posto od toga jugoslavenska privreda ne ovisi. Ali sada imamo jedan drugi efekt. Ako idemo na ono što amandmani predviđaju, naime na kotizaciju, onda smo se mi lišili mogućnosti fiskalne politike. Nema te uspješne fiskalne politike koju vodi svaka republika za sebe.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ne svaka republika. Neki ljudi ne razumiju tu koncepciju kotizacije kao najčišćeg ekonomskog odnosa. Jer, mi u Jugoslaviji imamo svi osjećaj – da smo u ovom sistemu tu i tamo izigrani i da oko tih saveznih financija, izvanbudžetske bilance federacije postoje neke stavke koje nisu čiste i jasne, a koje mislim da stvarno postoje. Zastupnici nemaju tu čistu izvanbudžetsku bilansu federacije.

Prema tome što se dešava? Ne može, uzмимо, svaka republika voditi svoju carinsku politiku, da carinskim stopama opterećuje uvoz opreme ili bilo kojeg drugog artikla, nego federacija normira zaštitu privrede kao takve, ali je carina ne izvorni prihod federacije, nego se ona pojavljuje kao izvorni prihod republike odnosno općine. (Horvat: Čemu to?) Evo čemu, jer je onda pozicija ravnopravnija. Evo iznijet ću vam jedan primjer.

Hrvatska nema automobilske industrije. Srbija je ima, ima je Slovenija, ima je nešto BiH. Kroz ovaj sistem uvijek je interes Srbije da carina bude što veća. Vidjeli ste čak da je bio otpor Izvršnog vijeća Srbije nakon ovog smanjenja carine od 50 na 40 posto.

Dr BRANKO HORVAT: Ma čekajte, interes mene i vas kao potrošača tih automobila je da carina bude što manja.

Dr VLADIMIR VESELICA: Medjutim, kada ja kupim automobil ja plaćam carinu koja je direktan prihod saveznog budžeta. No, druga je stvar, ako je već industrija tako zastupljena, ako je carina prihod one republike gdje se automobil kupuje, onda je pozicija Hrvatske ista kao Srbije.

Dr BRANKO HORVAT: Ali mene ne interesira pozicija Hrvatske i Srbije, mene interesira moj džep, ja neću da plaćam taj automobil skuplje. I u tom pogledu imam isti interes kao i svaki Srbin. Svaki Srbin ima interes da dobije jeftin automobil. Briga njega za ono što ima tamo 1000 radnika u Kragujevcu. (Veselica: ima 120.000 koji su kooperanti.) Dobro, ima ih više.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja vam govorim da vi nećete dobiti radnika da on glasa za ovo, mislim radnika »Crvene zastave«.

Dr BRANKO HORVAT: Pa i ne treba mi, ja hoću jugoslaven-skog gradjanina da glasa. U tome je osnovna razlika izmedju naših stavova.

Dr VLADIMIR VESELICA: Sasvim je jasno da svaki gradjanin hoće da kupi automobil po nižoj cijeni, da carina bude 10–12 posto kao što je uobičajena u svijetu. Ali ja sam u drugoj poziciji, ako je carina prihod republike i općine, jer onda i grad Zagreb ima koristi od te carine.

Dr BRANKO HORVAT: Ali ne interesira mene grad Zagreb.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali kao gradjanin ja tu ostvarujem svoj interes. Druga je stvar pozicija Zagreba kad on od bruto naplate prihoda budžeta i fondova daje drugima preko 20 posto.

Dr BRANKO HORVAT: To isto tvrdi Beograd. Tu brigu neka brinu grad Beograd i grad Zagreb, a ja kao potrošač brinem brigu da imam što jeftinije snabdijevanje i kao potrošač hoću da imam mogućnost direktnog političkog predstavnštva na onim punkto-vima, gdje se te odluke donose. To danas nemam i s forsiranjem ovih nacionalnih momenata ni u buduće to neću imati, jer će uvijek netko umjesto mene donositi odluke. A ja sam taj koji hoće da donosi odluke, a ne neko moje rukovodstvo. To je osnovni smisao samoupravljanja. Bez toga samoupravljanje se svodi na demagošku frazu.

Samo dajte da se vratimo natrag. Mi smo u »Bijeloj knjizi« predložili jedan mnogo efikasniji mehanizam.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja se ne slažem s osnovnim konceptom kako ste vi zamislili taj mehanizam.

Dr BRANKO HORVAT: Taj mehanizam se sastoji u ovome, da onaj koji je oštećen treba da dobije kompenzaciju. I ako su oštećene radne organizacije u Hrvatskoj...

Dr VLADIMIR VESELICA: Kako mislite, da li teritorijalno ili granski?

Dr BRANKO HORVAT: Ni teritorijalno ni granski, nego radne organizacije. Ako je ta radna organizacija locirana u Hrvatskoj pa je obeštećena onda je automatski i Hrvatska obeštećena. A principe obeštećivanja neće ni jugoslavenko rukovodstvo da nam diktira, jer onda oni sve svoje politikantske motive u to ubace i izadje van sasvim deseta stvar. Nego, to treba da radi arbitraža, jedna društvena arbitraža, koja treba da ima status ustavnog suda za ekonomska pitanja.

Dr VLADIMIR VESELICA: Mi smo stvorili masu arbitarnih organa u federaciji, koji nisu dali nikakvih efekata, oko bilo kojeg pitanja. (Horvat: Nismo stvorili ni jedan, koji smo stvorili?) Evo, sada smo stvorili jedan oko ispitivanja anonimnog kapitala u

saveznim bankama. (Horvat: Kakav je to arbitarni organ?) To je par eksperata.

Dr BRANKO HORVAT: To su eksponenti politikantskih struktura, to nije nikakav arbitražni organ. Molim vas, kada je ustavni sud donio jednu odluku koju je republika promijenila?

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja samo mislim da kompenzacija nema svog rezona... na konceptu modernih tržišnih odnosa i odnosa s inozemstvom i respektirajući ovaj kriterij jednog dijela sredstava za ubrzani razvoj republika. Imamo mi i sada kompenzaciju. Ja sam čitao onaj stav što je pisao Nikola Minčev u »Novoj Makedoniji« »Za čiste račune«, gdje se obično pod kompenzacijom misli samo na domicilne cijene i domicilne mehanizme, ali ako se govori o kompenzaciji onda ona mora uključiti u sebe sve segmente privrednog sistema. To znači za mene je kompenzacija i devizni kurs. Ali mislim da je za nas povoljnija situacija da jedan mehanizam dobro funkcionira ako priznamo devizama tržišni karakter. Meni onda ne treba kompenzacija.

Dr BRANKO HORVAT: Ne možemo mi to priznati u jednom ovakvom kaosu kakvog imamo. To ne može funkcionirati. Pa takva jugoslavenka privreda bi se sutra raspala sa slobodnim tržištem deviza. (Veselica: Nije točno.) Sutra će se raspasti. Pročitajte samo jedno pismo u posljednjoj »Ekonomske politici«. Lijepo je čitalac pokazao da bi to značilo jedan takav inflacioni pritisak u ovoj zemlji, da bi ona eksplodirala.

Mi moramo stvoriti konvertibilni dinar.

Dr VLADIMIR VESELICA: Kako ćemo ga stvoriti? Jedno su parolaški ciljevi, a od toga ništa. Mi sada ponovno imamo razvojnu koncepciju Jugoslavije do 1975. i treba postići konvertibilnost dinara. Medjutim, znam da se konvertibilnost dinara ne postiže parolama, niti nekim ne znam kako suptilnim mehanizmom, ukoliko se devizi ne prizna onaj valer kojega daje tržište. To je najdemokratskije.

Dr BRANKO HORVAT: Mi najprije moramo zavesti red u našoj privredi, da bi se ona mogla svojim vlastitim mehanizmom uključiti u vanjsku privredu, a ne da joj stalno trebaju nekakve poštapalice. Bez toga nema konvertibilnog dinara, a bez konvertibilnog dinara nema slobodnog raspolaganja devizama. To je elementarno. A mi taj red nismo zaveli zato jer je reformom bila inaugurirana naopaka ekonomska politika, poreska politika je bila gotovo imbecilna. Ovakav porez na dohodak ne postoji nigdje u svijetu s ovom inflacijom budžeta i svim onim što je dalje bilo. Fiskalne politike nije bilo, monetarna politika dovela je do stagnacije, pa u takvoj situaciji što je i moglo da se desi?

I ja ne vidim ni jedan elemenat poboljšanja te situacije. A Savezno izvršno vijeće, izašlo je sa zamrzavanjem cijena, sa zamrzavanjem dohotka, sve nekim administrativnim mjerama. To je jedino što oni znaju. Prema tome nikakva podjela carina ili skupljanje carina, kvote, to ne samo da ne rješava stvar nego još više komplicira stvar i još više će potencirati inflaciju.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja mislim da se decentralizacija Narodne banke mora izvršiti i amandmani su dosta blizu toga.

Dr BRANKO HORVAT: I to je isto pogrešno.

Dr VLADIMIR VESELICA: Meni nije jasno na kojem ste vi konceptu.

Dr BRANKO HORVAT: Ja sam na konceptu potpune autonomije radnog kolektiva i čovjeka gradjanina. I sve ono što pomaže tu autonomiju to je u redu, a sve ono što krši, makar i pod nacionalnom parolom, to je pogrešno.

Ja sam o naciji i nacionalizmu napisao jedan rad koji je u stvari trebalo da izadje u Hrvatskoj, pa su mi ga onda uzeli u Beogradu pa će sada izaći u »Gledištima«, tako da sam tamo rekao što sam imao da kažem.

STANKO POSAVEC: Iako smo mi već u toku našeg razgovora u velikoj mjeri apsolvirali ono drugo pitanje koje sam je naznačio na početku, mislim da bismo mogli nešto preciznije, makar u nekim kraćim formulacijama, reći o pitanju koje su osnovne pretpostavke stvarnog dovodjenja proizvođača u poziciju nosioca proizvodnje i reprodukcije?

Dr VLADIMIR VESELICA: Moja je ocjena ovakva, (Posavec: taksativno koje su pretpostavke): Za mene je prva pretpostavka da se vrši integracija uvjeta rada i viška rada. To znači deetatizacija i kao što je kod nas poznato pod terminom rasterećenja jugoslavenske privrede.

Dr BRANKO HORVAT: Mi smo je rasteretili, pa su opet sve pare otišle iz privrede.

Dr VLADIMIR VESELICA: Mislim da bi proizvođač bio subjekt i nosilac sistema reprodukcije mora se izvršiti integracija uvjeta rada i viška rada, jer ta dezintegracija koja je kod nas faktički dovodi do polarizacije društva, jer se radnička klasa pojavljuje kao jedna proizvodna sila, a birokracija... (Horvat: A kako?) Mislim ovaj koncept dominantne pozicije proizvođača u sistemu reprodukcije znači ujedno slabljenje uloge ili možda na neki način negaciju uloge društveno-političkih zajednica i drugih struktura u mehanizmu.

Po jednoj mojoj kalkulaciji koju sam pravio jugoslavensku privredu trebalo bi rasteretiti za 1200 milijardi akumulacije.

Dakle, nije sporna čak stavka nekih elemenata budžetske potrošnje, koja je vezana za elemente zdravstva, obrazovanja, Armije i policije, nego je to najvažnije pitanje u čijim rukama treba da bude najprogresivnija ekonomska funkcija društva, a to je funkcija akumulacije. I upravo se radi o tome rasterećenju jugoslavenske privrede. Moj stav nije antibankarski, jer banke ne mogu imati vlast nad društvenim sredstvima reprodukcije, jer njihova je uloga sekundarna i na zapadu. Uzmimo u američkoj privredi 70 posto kapitala nalazi se u američkoj privredi.

Dr BRANKO HORVAT: Amerika je dosta specifična. Japan je sasvim obrnut primjer. Ali u Americi je nešto provedeno i to još pred pola stoljeća, što kod nas još nitko nije niti pomislio. Naime, banka ne može imati filijale van svoje republike. I najveća volstritska banka ne ide van svoje republike, odnosno State of New York.

Dr VLADIMIR VESELICA: Dakle, banka ne može imati vlasnički odnos prema kapitalu, a danas je učešće bankovnog kapitala oko 50 posto u financiranju investicija u osnovna sredstva u Jugoslaviji. Učešće privrede je po prilici 30–32 posto, a to je manje nego što je čak amortizacija koju privreda plaća koristeći mogućnost da plaća amortizaciju iznad ovih propisanih zakonskih stopa.

Mene malo čudi što ovaj instrument kamate na poslovni fond još uvijek funkcionira, to bi trebalo hitno ukinuti.

Dr BRANKO HORVAT: To je dobar instrumenat, samo ga treba ostaviti radnoj organizaciji.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja mislim da ga treba ukinuti, apsolutno.

Dr BRANKO HORVAT: Samo se onda dira jedan princip tržišne privrede u kojoj kapital mora da ima svoju cijenu. Kapital je društveni.

Dr VLADIMIR VESELICA: To je društvena cijena, jer kod nas poduzeća plaćaju dva puta kamatu. Jedanput plaća kada diže kredit, a drugi puta plaća kada ulaže u poslovni fond.

Dr BRANKO HORVAT: Ne, on plaća kamatu na ono što ostaje u poslovnom fondu, a ne na kredit. Na kredit posebno plaća.

Dr VLADIMIR VESELICA: On plaća kada diže kredit. On gradi tvornicu. Kad otplati kredit ostaje dalje obaveza da plaća na poslovni fond. (Horvat: To je poslije otplate kredita.) Ja mislim da on ne bi smio dva puta plaćati.

Dr BRANKO HORVAT: To su društvena sredstva.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ni u jednoj zemlji svijeta ne postoji obaveza kao što je ova.

Dr BRANKO HORVAT: Ne postoji, jer nema socijalizma u svijetu. A tamo gdje ima socijalizma tamo ti za upotrebu sredstava koja nisu tvoja treba da platiš odgovarajuću cijenu.

Dr VLADIMIR VESELICA: Dobro, ja govorim o instrumentima koji bi mogli rasteretiti jugoslavensku privredu i dovesti je u jednu poziciju da bude dominantan faktor u sistemu reprodukcije.

Dr BRANKO HORVAT: Veselica, zar vam nije jasno, da onog momenta čim ste ukinuli kamatu, kao ranije kad su ukidani ostali elementi poreza da će se pare ponovo preseliti iz privrede.

Dr VLADIMIR VESELICA: Neće! Koji je to model koji može biti konzistentan? Prvo moramo biti načisto s tim, da li mi hoćemo da sredstva privrede, vlastita sredstva privrede treba da budu dominantna u sistemu reprodukcije, u financiranju osnovnih i obrtnih potreba. (Horvat: Dobro bi bilo.) Na toj osnovi mogli bi riješiti, jedino, prezaduženost jugoslavenske privrede. Jer ova transformacija na bazi odluka Narodne banke, kratkoročni i dugoročni kapital, to je lakrdija koja isto ništa ne rješava jer i dalje rastu blokade, troškovi spora, sudskih kamata itd. Prema tome se jedan model ne može napraviti ukoliko bude ovakva pozicija odnosa u raspodjeli. Mehanizmi koji bi po mojoj ocjeni bili, tu može biti razlike u gledanjima, tu prije svega mislim na kamatu na poslovni fond.

Druga najveća stavka, koju jugoslavenska privreda plaća, a koja je direktno vezana na smanjenje akumulacije, predstavlja kamate na kredite, koji iznose prema podacima završnih računa za 1970. godinu preko 650 milijardi starih dinara. I kamata na poslovni fond preko 400 milijardi, prema tome to je već oko tisuću milijardi.

Mislim da se ovi stavovi amandmana ustava koji regulira drugačiju poziciju banaka prilično približavaju ovom konceptu gdje će jedan veliki dio tog kapitala ostati u integraciji privrede, a manji dio će ići u kreditne fondove banaka, odnosno gdje će se razbiti taj vlasnički odnos. Mislim da u svim ovim segmentima treba slabiti te odnose.

Drugo, mislim da je velika greška i da je to u stvari možda jedna diverzija, da se porez na promet ne računa kao element novoostvarene vrijednosti nakon prelaska sistema obračuna sa naplaćene na fakturiranu realizaciju, jer je porez na promet u Jugoslaviji danas preko 1.400–1.500 milijardi. Tu je sporno čak pitanje carine, mada meni osebno nije poznata neka ozbiljnija

rasprava oko toga, kako i na koji način, kad se govori o nacionalnoj raspodjeli, da li bi i ove elemente trebalo uzeti u obzir. Obično se do sada to nikada nije uzimalo u obzir, ali po mojoj vlastitoj ocjeni porez na promet je element nacionalnog dohotka i kad se govori o odnosima u raspodjeli treba uključiti i tu stavku.

Ukoliko će slabiti uloga društveno-političkih zajednica, mislim tu na općinu, republiku i federaciju – posebice na federaciju koja ima najnaglašeniju svoju poziciju, onda od tih sredstava može jedan dio biti namijenjen rasterećenju, ili da se ostavi privredi. Bilo je čak kombinacija, gledajući ovako čisto operativno, da bi sredstva ovih bivših saveznih banaka, kao sredstva ostala federaciji kako bi ona pokrivala svoje rashode, a izvršila bi se na taj način indirektna decentralizacija odnosa u ukupnoj raspodjeli. Ukoliko se to ne napravi, mislim da je odnos 70:30 još uvijek jako aktualan i bitan, da on nije samo statističke prirode, jer je to upravo taj odnos koji daje privredi dominantnu poziciju, ekonomski govoreći superiornu i onda će biti drugačija pozicija banaka pa i drugih financijskih institucija itd.

To je ovako moj prijedlog koji sam dao taksativno. I naravno u vezi s tim treba riješiti probleme deviznog sustava, vanjskotrgovinskog sustava, jer je devizni režim danas kod nas tako postavljen da on takodjer znači veliko opterećenje privrede i ovi odnosi u raspodjeli, s obzirom na malu retencionu kvotu i mora da kupuje slobodna devizna sredstva da bi nabavila opremu ili da bi čak otplatila svoje anuitete koje mora otplatiti u iznosu valutnom, mislim konvertibilnom a ne u dinarskom. To su problemi koji su prisutni i ukoliko se to ne riješi onda će to biti jedna parola kao što je bila 1965. godine. Iako je u 1966. godini nastalo izvjesno rasterećenje, ali je kasnije zbog stagnacije i zbog drugih odnosa došlo do daljnjih pogoršanja odnosa u praksi.

To je moj grub prijedlog, a kasnije ću to razraditi.

Dr BRANKO HORVAT: Moja je reakcija da će čim se provedu sva ta rasterećenja pare odmah otići iz privrede. Prema tome ništa nećemo uraditi. To je bila ona ista naivna ideja 1965. godine kada smo smanjili poreze. Prva je reakcija bila da su poduzeća iskoristila te poreze da nešto malo napune fondove i povećaju osobne dohotke i onda je počeo mehanizam raditi i za tri godine se sve preselilo u banke. Te banke bile ovako ili onako organizirane ostaju banke. Pare kad su u banci nisu kod tebe, a mi moramo stvoriti takve uvjete da pare ne odu u banku, da ostanu kod tebe. A to može da se stvori kad mi imamo jedan dobar privredni sistem koji dobro funkcionira, koji ima interventne fondove koji ima pametne ljudi i odgovorne političare i koje, ako

naprave neki kiks kao što su i radili ovih godina, Skupština smijeni. A mi to nemamo. Ovi amandmani idu čak u suprotnom smislu, jer smanjuju ulogu Skupštine i povećavaju ulogu političkog pogadjanja. Ako imate ministra za privredu neke republike i on napravi nekakav kiks, onda će predsjedništvo delegacije te republike nastojati da taj kiks zabašuri. I opet neće biti nitko odgovoran.

Tako da mi nemamo ni ekonomsko-sistemske ni političko-sistematske pretpostavke danas, niti u doglednoj budućnosti, da ostvarimo parole koje se stalno izbacuju u pogledu kontrole i reprodukcije na nivou radne organizacije. Da to bude potpuno jasno i da ne bude onda nikakvog razočarenja za godinu ili za dvije godine kada bude situacija još mnogo teža nego sada. Mi smo sada u jednoj inflacionoj situaciji i vi znate kada je inflacija onda svatko ima para i to nekako ide, ali onog momenta kada mi predjemo na deflaciju, a to je sada pitanje nedjelja, jer se ovaj platni deficit ne može više izdržati, onog momenta doći će do jedne takve lančane reakcije, do jedne takve vriske i povike u cijeloj jugoslavenskoj privredi, gdje će onda stradati svi redom. Ne samo nesposobni, već i drugi, jer nesposoban ne može da plati onom sposobnijem i taj lanac će se vrlo brzo proširiti po cijeloj privredi i onda će se iz banaka uzimati krediti po kakvoj god hoćeš kamati, uz kakve god hoćeš uvjete samo da se preživi. I sve što bi mi prethodno uradili na nekakvom rasterećivanju ne bi ostavilo ni traga već poslije šest mjeseci.

Prema tome to nije put. Put je nešto sasvim drugo. Ja opet ne bih o tome govorio jer nemam vremena, upozorio bih na »Bijelu knjigu« gdje smo skicirali taj put. U publikacijama Instituta izvršili smo neka mjerenja i pokazali smo neke instrumente ekonomske politike. Ja sam referirao o jednom cjelovitijem konceptu te ekonomske politike na konferenciji jugoslavenskih ekonomista u Sarajevu, međutim to je ostalo van svake službene diskusije, tako da – kao što smo ranije govorili – nema mogućnosti da se stvari komuniciraju i sve što ekonomistima danas preostaje jeste da prave ovako neprijatna proročanstva. Kao što sam 1967. upozoravao vladu da ćemo 1970. imati fijasko, i kao što je rečeno 1968. u Kragujevcu na sastanku ekonomista. Baš u to vrijeme kada je počeo sastanak ekonomista – Mika Špiljak, koji je tada bio predsjednik vlade dao je intervju o smjernicama ekonomske politike. Na sastanku u Kragujevcu je tada rečeno da ako se to provede do 1975. imat ćemo milijun nezaposlenih. Faktički već danas imamo milijun i nešto ako i emigrante računamo.

Tako da nama prostaje samo da prorokujemo jedan neuspjeh za drugim. Tako dugo dok jednom ili pritisak tih gradjana za

koje se je zalažem ili uvidjavnost tih političkih struktura, supers- struktura koje ne znam da li će same biti u stanju da dodju do toga, ne omoguće jednu normalnu komunikaciju izmedju nauke i političkog odlučivanja, tako dugo se neće prijeći na izgradnju jednog modernog privrednog sistema.

Počev od 1962. godine kada je bila prva kriza, redovno mi se dešava da predstavnici Medjunarodne banke ili Medjunarodnog monetarnog fonda, nakon što obidju službene organe, svrate i kod mene na razgovor. Tom prilikom naš razgovor se obično odvija stereotipno. Oni postavljaju pitanje: da li ima netko u Jugoslaviji tko bi bio u stanju da ovoj vašoj vladi objasni neke elementarne stvari iz ekonomije? Sasvim ne vjeruju da se takve greške rade. Onda ja objasnim da očigledno ima, itd. Iz naših publikacija vide da mi to isto tako dobro znamo kao i oni, te se čude i postavljaju pitanje: dobro kad vi to znate, što ne savjetujete vladi da to ne radi? I onda je meni sasvim nemoguće da mu objasnim da mi savjetujemo a vlada to ne prihvaća. Jer to jedan Amerikanac ili jedan Nijemac nije u stanju da shvati. Da ti savjetuješ vladi elementarne ekonomske stvari, recimo napuštanje ovog tzv. do- prinosa iz dohotka koji nema nikakve veze ni sa regionalnom raspodjelom niti sa političkim sistemom ni u šta ne zadire, jednostavno porez koji ne vrijedi i već se on vuče jedno deset godina. I to je taj naš problem.

Kad bi ljudima nekako postalo to jasno da nam je tu problem, da moramo prisiliti političko rukovodstvo da bude odgovorno i da kad izadje s jednim programom pa ga ne izvrši, da onda povuče konzekvence.

Dr VLADIMIR VESELICA: Mislim da je to jedna velika naivnost. Političko rukovodstvo se ne može natjerati. Politički odnosi su velikim dijelom takodjer objektivizirani i ja mislim da ta komunikacija očito ne funkcionira. Ne samo na nivou federacije, nego te strukture nisu baš korespondirajuće ni na nivou republike. Ona ima svoje određene uzroke zašto je to tako i mi nećemo riješiti ništa na toj formuli pritisaka – ne-pritisaka. I pitanje na bazi kojeg pritiska? Ne samo na bazi pritiska znanstvenih institucija. Nikako, jer spoznajni problemi nikada u svim detaljima ne korespondiraju sa stvarima koje jesu, ili čisti odnosi u znanosti nikada ne mogu biti tako čisti u politici. To je stvar koja je jasna. Međutim, ja mislim da mi moramo razviti drugu komunikaciju koja je dominantna, a to je da mehanizam donša- nja odluka bude drugačiji i da bitne odluke za društvo, bilo u globalu bilo u segmentima, donosi samoupravljajčka privreda kroz svoje mehanizme i instrumentarije.

Dr BRANKO HORVAT: Ne može. Tako dugo dok imamo državu, država igra određenu ulogu i mi moramo tu državu učiniti odgovornom.

Dr VLADIMIR VESELICA: Tu se razlikujemo. Onda tu divergira vaš stav prije. Znači, za vas je država osnovni subjekt u politici, izvorni.

Dr BRANKO HORVAT: Naprotiv, ona je izvedeni. Upravo ovako. Ona bi trebala da bude izvedeni, a u našem sistemu je izvorni. Molim vas, savezna vlada je najavila stabilizacionu politiku, najavila je faze, u decembru, martu, maju. I naravno, odmah je bilo upozoreno da je to neozbiljno, da se faze jedne stabilizacione politike ne mjere na nedjelje. Dobro, da ne govorimo o tome. Nijedna od tih stvari nije bila izvršena. I što? Nikome ništa. Sada predsjednik vlade izjavljuje u Skupštini »da su se preračunali«.

Dr VLADIMIR VESELICA: Zato mislim da su to različite pretpostavke kako jedan sistem mora da funkcionira.

Dr BRANKO HORVAT: Ali gledajte, da je to vlada učinila ma gdje drugdje u Evropi, uključujući i Poljsku i Čehoslovačku, ta vlada bi morala da ode. To samo u jednom balkanskom ambijentu, grčko-bugarsko-tursko-jugoslavenskom ambijentu ta vlada može da se održi.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali uzmite problem fenomena da pada stopa rasta u Sovjetskom Savezu i imaju strašnih strukturalnih problema. Čak se to vidi u Brežnjevljevom referatu. Dobro, taj sistem ne funkcionira. A drugo, Šik je dokazivao sve defekte na primjeru Čehoslovačke.

Dr BRANKO HORVAT: U Češkoj je pritisak javnosti funkcionirao, samo je to gruba sila izvana slomila. Ali oni su bili u stanju.

Dr VLADIMIR VESELICA: Prema tome ja mislim da se naš sistem može na ovoj komunikaciji dati, samo je pitanje tko donosi odluke, jer onda je tu sistem deatizacije. A ovo što vi govorite, to je jedan etatistički koncept.

STANKO POSAVEC: Ako sam ja dobro razumio, drug Horvat je već na početku kada je govorio o tome da je prva pretpostavka za normalno i dobro funkcioniranje čitave privrede rekao da su osnovna globalna sistemska rješenja, od kojih sistemskih rješenja zavisi i politika svake radne organizacije.

Dr BRANKO HORVAT: Mislim da je to u redu.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali koji je to mehanizam. Ja govorim o samoupravnom mehanizmu u koji vi ne vjerujete.

Dr BRANKO HORVAT: Savezna vlada treba da bude jedan visoko stručni organ koji provodi utvrđjeniju politiku. Ona to

može biti ako imamo dobro razradjeni sistem. I onda se njoj kaže i ona izadje sa programom, taj se program prihvati i na koncu godine ona podnosi račun Skupštini što je uradila. Umjesto toga mi imamo totalno nerazradjeni sistem, koji ne može funkcionirati bez dnevnih intervencija, svih onih cirkulara Narodne banke, ministarstva financija i ne znam koga sve ne. Pa naši šefovi računovodstva drugo i ne rade nego čitaju Službene listove i te cirkulare. U takvoj situaciji mi naturujemo u stvari vladi vlast i omogućavamo određenim nesavjesnim elementima da rade praktički što hoće. I nema nikakve mogućnosti da se to spriječi.

Prema tome sve ovo što mi sada treba da uradimo jeste, prvo da postavimo taj sistem na zdrave naučne temelje. On to danas nije i amandmani u tom pogledu malo što dobra obećavaju. On postaje jedan sistem koji odgovara sredini 19. stoljeća i kao takav ne može danas funkcionirati.

Dr VLADIMIR VESELICA: U kojoj poziciji je onda u tom konceptu republika kao država. Znači to se negira.

Dr BRANKO HORVAT: Ne, naprotiv. Republika je odgovorna za regionalni razvoj, za teritorijalni razvoj. Kakav god mi sistem napravili on može da funkcionira u tom granskom smislu, u smislu proporcija. Medjutim, proporcije postoje ne samo u smislu jedne međusektorske tablice, proporcije postoje i u smislu jedne regionalne rasporedjenosti proizvodnje. Tu je osnovni zadatak republike. I to ne samo regionalne rasporedjenosti u smislu razvijenih, nerazvijenih regiona, samo po sebi to bi bilo već mnogo, već i u smislu jedne lokacione rasporedjenosti, tako da ti tokovi budu racionalno locirani, da imamo što manje tih gubitaka, da se nekako uklapaju komplementarne industrije.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ja ne znam, uzmimo da Hrvatska donosi sve bitne strateške odluke za svoj razvoj.

Dr BRANKO HORVAT: Ne može. Kolika je stopa rasta Hrvatske?

Dr VLADIMIR VESELICA: Nije za mene bitna stopa rasta.

Dr BRANKO HORVAT: Kako ne. Od toga ljudi žive.

Dr VLADIMIR VESELICA: Jer ova stopa rasta ne nastaje na bazi odluka Hrvatske, u tome i jeste stvar. (Horvat: i nikada neće nastajati.) Kako ne? Za Hrvatsku je pomorstvo drugi parametar nego što je za Jugoslaviju.

Dr BRANKO HORVAT: Sa ekonomskog stanovišta to je isti parametar.

Dr VLADIMIR VESELICA: Nije. Zašto onda ostala Jugoslavija neće to da prihvati?

Dr BRANKO HORVAT: Nije Jugoslavija ta koja neće prihvatiti. To je ono gdje se mi stalno razilazimo. Nije Ranković bio Jugoslavija i nije policija Jugoslavija.

Dr VLADIMIR VESELICA: Pa ne možemo polaziti od toga da će 8 milijuna u Srbiji, 4,5 milijuna u Hrvatskoj ili ne znam koliko u BiH donositi sada odluke. Ne možemo tako postavljati jedan sistem. On će uvijek biti institucionaliziran u nekim svojim elementima.

Dr BRANKO HORVAT: Da i zato nam je potrebna jaka Skupština, zato su nam potrebni neposredni izbori.

Dr VLADIMIR VESELICA: Ali odluke donose republike.

Dr BRANKO HORVAT: Ne, ja hoću da pozovem mog poslanika na odgovornost, a ne republiku. Kada sam predavao nedavno u Americi imao sam tamo adresu kao i svi ti profesori u Americi, i jedan poslanik, ne znajući jesam li ja Amerikanac ili nisam, uputi mi jednog dana pismo, koje je on i svima ostalima uputio, o tome što on misli da govori u kongresu, koje stavove misli da zastupa i koje je moje mišljenje o tome. Nikakvo takvo pismo ja u socijalističkoj Jugoslaviji još dobio nisam. A to treba provesti. On treba moje i vaše mišljenje da odražava, a ne mišljenje republičkog ili općinskog ili ma kog drugog rukovodstva. To rukovodstvo isto tako treba odražavati moje i vaše mišljenje. A mi imamo cijelu stvar postavljenu na glavu. Političari odu na Brione, tamo se dogovore i onda se kaže vi to prihvatite u slobodnoj diskusiji. To su ostaci etatizma koje mi moramo likvidirati. I dok to ne uradimo ne može funkcionirati ni politički sistem, niti može ekonomski sistem, niti može samoupravni sistem kao takav funkcionirati.

Dr VLADIMIR VESELICA: Uzmimo Sabor Hrvatske kao legitimni predstavnik naroda koji tu živi. On u izvjesnom smislu sublimira te interese, ukoliko on kao institucija funkcionira. Jer taj izbor zastupnika Sabora Hrvatske, taj mehanizam je teoretski ugrađen i on postaje izvjesna baza iako imperativni mandat nije prisutan, on je implicite prisutan i svatko može da pozove svog zastupnika ukoliko smatra da on ne prezentira mišljenje birača u strukturama u kojima je on prisutan.

Dr BRANKO HORVAT: Ja čak i ne znam tko je moj zastupnik u Skupštini jer je stvar toliko iskomplicirana.

Dr VLADIMIR VESELICA: Recite iskreno, koliko puta ste bili na zboru birača gdje živite, gdje stanujete?

Dr BRANKO HORVAT: Bio sam, čak su i mene kandidirali za Saveznu skupštinu pa sam propao. I propao sam znate zašto? Od četiri kandidata dogurao sam do drugog mjesta. A propao

sam zato što je onaj na prvom mjestu bio kandidat beogradske skupštine, ja sam bio kandidat univerziteta, izbori nisu bili neposredni, a birala je općina. I kad se te dvije institucije sukobe onda se tu zna tko dobiva. To su te naše strukture koje sprečavaju samoupravljanje.

Dr VLADIMIR VESELICA: One se trebaju lomiti, no mislim da se one neće moći lomiti samo na bazi pritiska znanosti, jer je to jedan politički odnos koji je mnogo dublji.

4. INTERNA MEMORANDA

A. TEZE O PRIVREDNOJ SITUACIJI¹

Dugoročniji aspekti

1. Naučni socijalizam pretpostavlja vođenje društvenih poslova zasnovano na nauci. U tom području kod nas nauke ima malo ili nimalo.

2. Razvoj nauke pretpostavlja obrazovanje naučnih radnika i razvoj naučnih istraživanja. Po ulaganjima u nauku stojimo na jednom od posljednjih mjesta u Evropi. Program naučnih istraživanja ne postoji. Naučni radnici odlaze u inostranstvo. Organizaciono-financijska osnova za razvoj nauke nije izgrađena.

3. Međutim, čak i u ovakvoj situaciji nerazvijene nauke privreda i državni aparat nisu u stanju da apsorbiraju rješenja koja jugoslavenska nauka daje ili je u stanju dati. Ne postoji program obrazovanja službenika u državnom aparatu i oni najvećim dijelom nisu osposobljeni za primjenu suvremenih metoda analize u svom poslu. Od privrednih organizacija, koje često vode polupismeni direktori, očekuje se da se uspješno uključe u međunarodnu konkurenciju. Ne postoje programi sistematskog obrazovanja rukovodećih kadrova u privredi. U decentraliziranom planiranju ključnim instrumentom ekonomske politike postaje financijski mehanizam. Međutim, po ocjeni najmjerodavnijih ličnosti u zemlji nema više od deset (10) suvremeno obrazovanih financijskih stručnjaka.

¹ »Teze« su radjene u Institutu ekonomskih nauka aprila 1967. godine za potrebe državne uprave. Imale su tri dijela, od kojih je drugi (»Ocjena sadašnje situacije«) izostavljen jer mu ja nisam autor.

4. Budući da nema svjesne i sistematske akcije (koja, očigledno, treba da bude daleko kompleksnija no što je formalno školsko obrazovanje), naslijedjeni primitivizam se perpetuira. Taj primitivizam kombiniran s posljedicama etatičkog odgoja izvršnog aparata minira ciljeve reforme.

Aparat je spreman da preuzme odgovornost jedino ukoliko ima vlast da naredjuje. Budući da s likvidacijom centralističkog planiranja ta vlast u privredi ne postoji i budući da je s reformom unutar SKJ takva vlast i u političkoj sferi reducirana, državni aparat i politički forumi iskreno smatraju da nisu odgovorni za ono što se dešava. Svi u ovoj zemlji kritiziraju nekoga, a taj netko nikako da se identificira i da onda povuče konzekvence.

5. Proizlazi da je jedan od najbitnijih zadataka društvene organizacije precizno utvrđivanje nadležnosti i odgovornosti svakog foruma i organa uz primjenu sankcija. Očigledno je na pr. da su za inflaciju, nezaposlenost, nisku stopu rasta, kaotičnost i neefikasnost naučnih istraživanja i druge makroekonomske fenomene odgovorni organi ekonomske politike, a to je u prvom redu vlada.

6. Bez preciznog lociranja odgovornosti i sankcija, odnosno u slučaju uspjeha društvenog priznanja, nemoguće je sprovesti ključni princip kadrovske politike: »svaki čovjek na svoje mjesto«. A bez jednog i drugog decentralizirana privreda po prirodi stvari ne može dobro funkcionisati.

7. Neophodno je da vlada i zavod za planiranje svake godine izrađuju detaljnu prognozu privrednih kretanja koja se objavljuje. Krajem godine isti organ treba da javno izvrši analizu postavljenih programa i prodje kroz proceduru društvene kritike. Ukoliko se i dalje bude dešavalo da pojedini pravci ekonomske politike budu napušteni kao loši a osobe odgovorne za njihovo inauguriranje nakon toga politički avansiraju, onda se ni u buduću ne može očekivati poboljšanje naše ekonomske politike i planiranja.

8. Privredni sistem ostao je nedogradjen na nekoliko ključnih tačaka. Spominjem sljedećih četiri.

9. Proklamirana je raspodjela prema radu, a faktička situacija negira svaku raspodjelu prema radu. Razlozi su navedeni u članku. Uopće, problem raspodjele je osnovni neriješeni problem, koji izaziva lančanu reakciju negativnih pojava u privredi.

10. Financijski mehanizam je rigidan i neoperativan. Posebno nedostaje razvijeno novčano tržište.

11. Financiranje i samoupravnost neprivrednih djelatnosti još uvijek su u kaotičnom stanju.

12. Organizaciona rješenja u samoupravljanju (upravni odbor, radnički savjet itd) nisu mnogo odmakla od 1950. godine, kad su uvedene u jednoj primitivnoj i nerazvijenoj privredi. Klasična organizacija poduzeća – koja se razvila iz hijerarhije upravljanja baziranog na privatnom vlasništvu – nespojiva je sa samoupravnim mehanizmom društvenog vlasništva. A zatim, izoliranost autonomne ekonomske jedinice nespojiva je s neophodnošću integriranja u suvremenoj privredi. Ove ugrađene protivurječnosti u našim poduzećima radjaju beskonačne sukobe. Do rješenja je moguće doći na dva načina: prakticistički, tj. dugotrajnijim eksperimentiranjem metodom pokušaja i pogreška, ili kompleksnim naučnim istraživanjem društvene situacije u poduzeću u njenom totalitetu.

Mogući zaključci

1. Nema sumnje da je osnovni cilj naše ekonomske politike dugoročno brzo povećavanje životnog standarda. Tempo porasta životnog standarda ovisi, naravno, o (1) stopi rasta proizvodnje koju stoga treba maksimirati. Ekspanzija proizvodnje ovisi o punom korištenju svih raspoloživih resursa, a prije svega o (2) punoj zaposlenosti, naročito kvalificiranih kadrova. Puna zaposlenost je, osim toga, i potpuno nezavisni cilj u jednoj socijalističkoj privredi, a kod nas i ustavna garancija. Da bi zadaci 1–3 bili riješeni ne samo privremeno već i na drugi rok, potrebno je ostvariti (3) ekspanzivnu i sredjenu vanjsku trgovinu (ne nužno i uravnoteženu platnu bilancu). A zadatak (3) moguć je jedino (4) pod uslovom relativno stabilnih cijena (koje ne rastu brže nego na svjetskom tržištu). Iz osnovnog cilja proizlaze na taj način 4 osnovna ekonomska zadatka. Nijedan od tih zadataka, nije do sada uspješno rješavan, a niti postoje garancije da će to biti u skorjoj budućnosti.

2. Decentralizirana privreda je pretpostavka demokratizacije cjelokupnog društvenog života. No i bez obzira na taj sine qua non, decentralizirana privreda je potencijalno mnogo efikasnija od centralizirane, efikasnija u smislu potencijalno bržeg dugoročnog povišavanja životnog standarda. Medjutim, decentralizirana privreda je i znatno složenija od administrativno rukovodjene privrede i zahtijeva viši nivo ekonomske kulture od svih aktera, a posebno od organa ekonomske politike, da bi se potencijali stvarno i realizirali. Zbog toga je uporedo s procesom decentralizacije trebalo sprovesti jedan opsežan i kompleksan

program osposobljavanja institucija i kadrova za rješavanje novih zadataka. Takav program niti je izgrađen, niti sprovedjen, a niti se danas izgrađuje ili sprovodi. U odsustvu svjesne akcije, uskladjivanja se vrše stihijski uz dobro poznate posljedice kao što su nestabilnost, privredni ciklusi, niske stope rasta, nezaposlenost, porast cijena itd.

3. Usporavanje tempa rasta s produbljanjem privrednih ciklusa i pojačanjem inflatornih tendencija započinje od 1960. godine. To razdoblje poklapa se s razdobljem pojačanih napora na decentralizaciji i demokratizaciji naše privrede i društva. Nije stoga daleko do zaključka: decentralizacija je usporila rast. A odatle automatski slijedi zahtjev za čvrstom rukom koja će stvari srediti. Sticajem okolnosti taj se zahtjev periodički i realizira, jer kad se privredna kretanja ozbiljno poremete, jedini se izlaz vidi u državnoj intervenciji (fiksiranje cijena, blokiranje fondova, tutoriziranje kod raspodjele, fizička kontrola, bujanje Službenog lista itd.)

4. Za rješavanje sadašnje situacije ne postoji nikakav univerzalan lijek. Privreda naliči na jedan veliki mozaik: istim kamenčićima mogu se ostvariti i lijepe i ružne figure. Zbog toga umjesto jedne jedine akcije ili jednog jedinog paketa mjera koji *ne mogu ništa bitnije izmijeniti*, treba pripremiti uskladjeni program po kom će se onda u jednoj sukcesiji etapa izgrađivati privredni mozaik. Kao gradjevni materijal za taj mozaik trebalo bi vjerojatno upotrebiti – budžetski suficit (uz efikasnije organiziran bankarski mehanizam i razvijeno novčano tržište isti efekti mogu se postići i budžetskim deficitom kombiniranim s drastičnim smanjenjem saveznih poreza), ekspanzija i stabiliziranje stambene izgradnje, značajno kreditiranje izvoza i posebno izvoza opreme, slobodno tržište klirinških deviza uz određenu kontrolu konvertibilnih deviza, dugoročno kreditiranje našeg izvoza u nerazvijene zemlje, progresivni porez na lične dohotke (na nivou radne organizacije), uspostavljanje novčanog tržišta, deblokiranje cijena i marži, eventualni porez na povećanje cijena, povišenje stručnog nivoa planiranja i ekonomskog obrazovanja kadrova u državnom aparatu, apsorpiranje svih raspoloživih stručnih kadrova, (umjesto sadašnje nezaposlenosti i emigracije), služba organizaciono-kadrovske pomoći poduzećima i teritorijama koje zaostaju, ažurnije informacije i suvremenija analiza i prognoza tekućih kretanja; integriranje privatnog sektora proizvodnje u cjelovit sistem društvene proizvodnje, korigiranje strukture investiranja na bazi dugoročnog programa razvoja (koji sad ne postoji), a u cilju eliminiranja strukturnih disproporcija (koje postoje) i tako dalje. Ugrađivanje ovih elemenata privredne

politike u jedan efikasan program zahtijeva složena matematičko-statistička istraživanja ponašanja privrednih subjekata, suvremene metode ekonomskog prognoziranja, izračunavanja efekata alternativnih mjera putem ekonometrijskih modela, utvrđivanje optimalnih varijanti raznim tehnikama matematičkog programiranja i sprovođenje odluka od strane aparata koji razumije funkcioniranje mehanizma tržišne privrede jugoslavenskog tipa.

5. Proći će još izvjesno vrijeme prije no što se naš društveni sistem razvije do tog stepena da proizvodi kvalificiranu samoupravnu inicijativu na nivou zakonodavstva i sistemskih rješenja. U međuvremenu se pasivno čeka da aparat ili ad hoc političke komisije daju prijedloge, koji se onda napadaju s raznih stanovišta. To je očigledno destruktivno i destimulira svjesnu i odgovornu akciju. Situacija bi se vjerojatno mogla popraviti jednim instrumentom koji je uobičajen u anglosaksonskim zemljama; parlamentarnim komisijama. Iz reda renomiranih naučnih i javnih radnika Skupština imenuje predsjednika i, u dogovoru s njim, članove komisije. Stavljaju se na raspolaganje 2-3 godine vremena i potrebna sredstva da iskoriste sav raspoloživi intelektualni kapacitet zemlje. Za serioznost rada jamči predsjednik komisije svojim naučnim i društvenim ugledom; ona se uostalom po njemu i zove. Izvještaj se prezentira Skupštini (na pr. Robbinsov izvještaj o visokom obrazovanju u Engleskoj) i na osnovu njega se poduzima zakonodavna akcija. Kod nas kandidati za ovakvo rješavanje jesu vjerojatno ovi problemi; raspodjela dohotka, naučni rad, društvena organizacija neprivredne sfere, samoupravljanja u radnim organizacijama i odlazak visokokvalificiranih kadrova u inostranstvo.

6. Budući da je državni aparat po prirodi stvari vezan činovničkom disciplinom, to se neke revolucionarne promjene u rješavanju ekonomskih problema u doglednoj budućnosti ne mogu očekivati. Na inicijativu van aparata takodjer se u dogledno vrijeme ne može ozbiljno računati (jer zahtijevaju sredstva, vrijeme i svijest, a sve troje nedostaje). Nešto bi se vjerojatno moglo učiniti dovodjenjem nezavisnih stručnjaka na položaje sa kojih mogu utjecati na izgradnju sistemskih rješenja. Vijeće ekonomskih savjetnika predsjednika izvršnog vijeća – da navedem jednu od mogućnosti – sastavljeno od ekonomista van državnog aparata s mandatom od 2-4 godine (za koje vrijeme odsustvuju sa svog redovnog radnog mjesta) i oslobođeno od operativnih poslova moglo bi se posvetiti kreiranju prijedloga za ekonomsku politiku i sistemska rješenja oslanjajući se i na rad aparata i na rad naučnih organizacija.

7. Ne izgleda mi vjerojatnim da će tačke 4, 5 i 6 biti ubrzo realizirane. Zbog toga bi prognoza o daljem toku reforme mogla izgledati ovako. Ako se restriktivna kreditna politika i dalje nastavi kako je zamišljena, bez neke bitnije izmjene drugih elemenata situacije, nelikvidnosti privrede i dalje će se povećavati. Da ne bi došlo do potpunog paraliziranja privrede morat će se, slično kao i 1962. god. poduzeti jedna akcija prebijanja dugova i liberalizacije kredita. Time će u toku godine doći i do obrata u privrednom ciklusu prema gore. Medjutim, nije vjerojatno da će ekspanzija industrije biti veća od prošle godine. S druge strane, s obzirom na to da je prošla godina bila izuzetno rodna, vjerojatno je da će poljoprivredna proizvodnja ove godine biti apsolutno manja. Kao rezultanta tih dvaju kretanja ukupna per capita proizvodnja, a s njom i standard, bit će stagnantni. Medjutim, pritisak nezaposlenosti i nerazvijenih krajeva, inzistiranje na korekcijama u raspodjeli ličnih dohodaka, potreba da se reforma ne diskreditira stagniranjem proizvodnje i standarda – dovest će do povećanja platnog deficita i nastavljanja liberalnije kreditne politike. Time će ciklus ući u fazu poleta. Ukoliko ni do tada ne bude izgradjena anticiklička politika, u 1969. god. doći će do obrtanja ciklusa na dolje, a u 1970. godini imat ćemo novu reformu.

B. NEKI PROBLEMI EKONOMSKE SITUACIJE I EKONOMSKE POLITIKE²

1. Iako je u provodjenju privredne reforme uložen ogroman trud, a reforma prihvaćena od naroda s velikim povjerenjem i nadama, intencije privredne reforme se ne ispunjavaju. U vezi s tim izjave sa zvaničnih mjesta i obavještenja javnosti ne odgovaraju stvarnosti. Izuzev kretanja cijena prizvodjača, nijedan od privrednih ciljeva reforme, koji se može mjeriti, nije ispunjen. Ono što posebno zabrinjava jest da nema izgleda da se ti ciljevi ispune u skoroj budućnosti, jer su neki sadašnji privredni trendovi upravo suprotni ciljevima reforme: u 1969. godini pod kontrolom je upola više industrijskih cijena nego prije deset godina, inflacioni pritisci se opet pojačavaju, raskorak između predviđanja i realizacije je veći nego prije 1960. godine, regionalne razlike se povećavaju, umjesto liberalizacije u vanjskoj trgovini zavodi se sve više restrikcija, izvoz zaostaje, a ponovno je započela depre-

² Bilješka za Predsjednika Republike, 11. februara 1969.

sijacija valute. Valja dodati da poduzeće nije dobilo onu ulogu koju je reforma pretpostavljala, a raspodjela dohotka odvija se tako da je direktno negiran socijalistički princip raspodjele prema rezultatima rada.

2. Zvanične izjave o postignutoj stabilnosti tržišta takodjer ne odgovaraju stvarnosti. Nikada od 1952. godine dalje nije tržište bilo toliko nestabilno, struktura ponude i tražnje toliko neuskладjena, a nezaposlenost toliko velika. Uključujući i one koji su se morali zaposliti u inostranstvu, ukupan broj nezaposlenih iznosi oko 700.000 ljudi, tj. toliko koliko je prije rata iznosio ukupan broj radnika. Nezaposlenost je procentualno znatno veća nego u zapadnim kapitalističkim zemljama. Pored toga brzo raste procenat kvalificiranih radnika i stručnjaka medju nezaposlenim.

3. Suprotno optimističkim ocjenama saopćavanim javnosti kako sadašnje ubrzanje rasta predstavlja definitivnu afirmaciju privredne reforme i znači početak trajnog uspona privrede, treba upozoriti da se radi o cikličkom usponu, poslije koga ubrzo – najkasnije iduće godine – slijedi recesija.³ Ta treća recesija u posljednjih osam godina može dovesti ne samo do velikih ekonomskih gubitaka, već – upravo zbog toga kao i zbog razočaranja u očekivanjima – do veoma ozbiljnih političkih komplikacija, nezadovoljstava i obustava rada u zemlji i diskreditiranja našeg privrednog sistema u inostranstvu.

4. Uzroci ovih negativnih pojava ne mogu se tražiti u pogrešnim ideološko-političkim stavovima, pa se i problemi ne mogu rješavati uobičajenim političkim mjerama kao što su rezolucije i kadrovske rotacije. Bit će potrebna mnogo složenija akcija. Osnovni uzroci navedenim pojavama leže u nedovoljnom poznavanju funkcioniranja privrednog mehanizma jedne decentralizirane tržišne i samoupravne privrede. Uslijed toga nije razradjena adekvatna ekonomska politika, već se često donose pogrešne mjere, ili se intervenira u pogrešno vrijeme i na pogrešan način. Jugoslavenska privreda znatno se razvila i postala je veoma složena, a organi ekonomske politike više nisu u stanju da je efikasno usmjeravaju. Odatle stalne improvizacije i stalni poremećaji. Dugoročno rješenje treba tražiti u sistematskoj kadrovske izgradnji i intenzivnom naučnom radu; i jedno i drugo je do

sada gotovo u potpunosti nedostajalo, a niti u skoroj budućnosti ima izgleda za neku radikalniju promjenu na bolje ukoliko se sadašnje stanje stvari nastavi. Treba imati u vidu da je ekonomski naučni rad nerazvijen i daleko zaostaje za potrebama privrede. Ista ocjena vrijedi i za obrazovanje vrhunskih ekonomsko-analitičkih kadrova.

5. Institut već nekoliko godina upozorava na ove probleme, upoznaje nadležne organe s prognozama recesionih i kriznih kretanja (koje su se na žalost i ostvarile), zalaže se za sistematski rad na eliminiranju privrednih ciklusa i predlaže određena rješenja – do sada bez rezultata. Pojedini ekonomisti iz drugih republika predlagali su da se Institut i javno angažira. Tako je u februaru prošle godine održano zatvoreno savjetovanje ekonomskih, privrednih i političkih kadrova iz svih republika na bazi materijala koje je pripremio Institut. Učesnici savjetovanja postigli su iznenadjujuće visok stepen saglasnosti; no nekih efekata u smislu poboljšanja ekonomske politike nije bilo.

6. Budući da odgovarajuće pripreme nisu izvršene, recesija se u idućoj godini vjerovatno neće moći izbjeći. Ali bi se bar mogla znatno ublažiti. Zbog toga bi odmah trebalo započeti sa sistematskim radom. Jedna od mogućih početnih mjera mogla bi biti da se kod predsjednika SIV-a ili možda kod Predsjednika Republike – formira štab najspremnijih ekonomista iz zemlje koji bi na izvjesno vrijeme napustili fakultete i institute i zajedno s kadrovima iz uprave i privrede pripremili osnove za jednu dugoročnu stabilizacionu ekonomsku politiku koja bi odgovarala jugoslavenskim uslovima. Taj rad morao bi se osloniti na organizirana intenzivna naučna istraživanja osnovnih problema funkcioniranja našeg privrednog sistema. U isto vrijeme započelo bi se sa sistematskim suvremenim ekonomskim obrazovanjem kadrova za organe ekonomske politike u državnom aparatu i privredi. Valja dodati da istraživanja pokazuju kako u našoj samoupravnoj privredi postoje ogromni razvojni potencijali koji omogućuju brzo povećanje životnog standarda i brzu izgradnju socijalističkog društva. Ti potencijali ostaju neiskorišteni zbog neadekvatne ekonomske politike i kroničnih improvizacija u izgradnji institucionalnog sistema. Nerealno bi bilo očekivati da se to stanje stvari popravi odmah i odjednom. Medjutim, naše je čvrsto uvjerenje da se organiziranom akcijom može uraditi znatno više no što je to bio slučaj do sada.

³ Stopa rasta društvenog proizvoda u cijenama 1972. godine kretala se oko 1969. godine ovako (SGJ – 1980, s. 158): 1967 – 2%, 1968 – 4%, 1969 – 10%, 1970 – 6%, 1971 – 8%, 1972 – 4%.

C. PRIMJEDBE U VEZI S PREDNACRTOM PLANA 1971–1975. GODINE⁴

Za sastavljanje ovog teksta stajalo mi je na raspolaganju ukupno nekoliko sati pa ga stoga treba interpretirati imajući to u vidu. Radi štednje u vremenu ograničavam se samo na ona mjesta u materijalu gdje su moji stavovi različiti od onih u materijalu.

Osnove sistema cijena

1. Predloženi principi formiranja cijena ne razlikuju se bitnije od principa proklamiranih reformom, i, osim u pojedinostima o kojima ovom prilikom nema potrebe raspravljati i u jednom slučaju koji ću navesti, smatram ih u osnovi ispravnim. Međutim, činjenica je da u proteklih šest godina kontrola cijena nije nikad smanjena ispod 40%, a danas je opet isto tako velika kao i na početku reforme. Prema tome očigledno je da ti principi nisu bili sprovedeni, a predloženi tekst ne pokazuje kako bi se oni mogli sprovesti u buduću. Smatram da bi u ovom trenutku akcenat trebalo staviti na sprovođenje, a ne na proklamiranje, jer će se inače ponoviti historijat reforme. O tome ću nešto više reći prilikom razmatranja problematike stabilizacije.

2. Neprecizno je – a striktno govoreći i pogrešno – isticati svjetske cijene kao jedan od dva kriterija politike cijena. Osnovna funkcija cijena je da omoguću racionalnu alokaciju resursa što znači (a) izjednačavanje ponude i potražnje na tržištu uz (b) društveno prihvatljivu odnosno poželjnu raspodjelu dohotka. Prva potfunkcija ima dva aspekta, kratkoročni i dugoročni. Kratkoročno se cijenama izjednačuje tekuća ponuda i potražnja, a dugoročno se u cijene ugrađuje razvojni element. I u jednom i u drugom slučaju svjetske cijene se automatski uključuju posredstvom deviznog i vanjskotrgovinskog režima. Prema tome svjetske cijene nisu kriterij već jedan od uslova formiranja domaćih cijena. Potfunkcija raspodjele uključuje i primarnu (raspodjela prema radu) i sekundarnu (financiranje općedruštvenih potreba) raspodjelu.

3. Kad su samoupravni sporazumi o cijenama pripremani kao nova mjera ekonomske politike 1965. godine, jedna grupa ekonomista, u Ekonomskom savjetu SFRJ upozorila je da će to

⁴ Generalnom direktoru Saveznog zavoda za privredno planiranje, juna 1971.

po pravilu imati loše posljedice. To se zaista i desilo, to je konstantirano i u ovom materijalu Savplana i ne bi trebalo i dalje na istoj osnovi predlagati rješenja za budućnost jer će se ista razočarenja ponoviti. U oblasti cijena i tržišta osnovna orijentacija treba da bude na konkurenciju i na što veću samostalnost osnovnih privrednih subjekata – poduzeća.

4. Visoka carinska zaštita nije nužno loša. Dobar primjer je Japan, gdje je carinska zaštita viša nego u Jugoslaviji uz prilično restriktivni režim uvoza, a privredni razvoj je dvaput brži uz takvu ekspanziju izvoza kakvoj nema premca u svijetu.

5. Umjesto kontrole cijena za najvažnije prehrambene proizvode, bilo bi mnogo efikasnije uspostaviti što veću konkurenciju u proizvodnji i prometu u toj oblasti. To bi osim toga bilo i više u skladu s općim intencijama sistema.

6. Dosadašnji sistem kontrole cijena može se ocijeniti kao neuspjeh: kontrolirane cijene rasle su isto tako brzo kao i nekontrolirane samo po drugoj vremenskoj putanji. Nekomolirane cijene rasle su ravnomjerno, a kontrolirane u skokovima. Budući da skokovite promjene izazivaju u privredi veće poremećaje nego kontinuirane, ima osnova za pretpostavku da je kontrola cijena u krajnjoj liniji doprinosila porastu cijena.

7. Zavod za cijene je tipično administrativni organ i kao takav predstavlja tuđ element u našem sistemu. Ta ocjena važi sasvim nezavisno od ocjene o kontraefikasnosti Zavoda iz t. 6. Situacija se ništa ne mijenja društvenim dogovaranjem koje umjesto efikasne ekonomske politike može po prirodi stvari dovesti jedino ili do etatističkih intervencija ili do diskusionih sastanaka. Tržišnoj privredi odgovara autonomija svih aktera uz preciznu podjelu rada. U toj podjeli rada organi ekonomske politike zaduženi su za izjednačavanje uslova privredjivanja a privredni subjekti za maksimiranje dohotka u danim uslovima. I jedni i drugi mogu zloupotrebiti svoj položaj – praksa pokazuje da to čine kadgod to odgovara njihovim interesima – pa se zbog toga društvo mora na neki način osigurati. U tom cilju ja sam svojevremeno predložio formiranje jednog arbitražnog tijela sa statusom i načinom formiranja sličnom onom Ustavnog suda, čije odluke bi bile definitivne i obavezne jednako za vladu kao i za poduzeća. Zavod za cijene trebalo bi zamijeniti Zavodom za cijene i dohotke koji bi bio isključivo stručna služba, a odluke bi donosila Arbitraža za cijene i dohotke čije članove bi na određeno vrijeme imenovala Skupština na prijedlog udružene privrede, nauka, sindikata vlade i, eventualno, organiziranih potrošača.

1. Mislim da ovaj dio materijala ima veoma ozbiljne nedostatke i da bi ga trebalo iznova napisati. Umjesto da se kritiziraju iznijeti stavovi – ili odsustvo stavova – bit će vjerojatno korisnije da se izlože neke pozitivne alternative.

2. Ukoliko se želi formulirati politika stabilizacije, potrebno je prvo utvrditi osnovne uzroke nestabilnosti. Na osnovu višegodišnjih istraživanja izvršenih u Institutu ekonomskih nauka u Beogradu i Ekonomskom institutu Pravnog fakulteta u Ljubljani danas već dosta znamo o funkcioniranju naše privrede pa stoga možemo i s dosta izvjesnosti identificirati i uzroke nestabilnosti. Oni su navedeni u narednih 6 tačaka otprilike redoslijedom njihove važnosti.

3. Osnovni uzrok nestabilnosti jugoslovenske privrede je *negiranje načela raspodjele prema radu*. Iz negiranja tog načela proizlaze sve glavne deformacije sistema privredjivanja. Ako se lični dohoci korigiraju za razlike u kvalifikacionoj strukturi, onda se oni u privilegiranim i eksploatiranim granama odnose kao 1 : 2 (na bazi grupacija 1 : 3). Za iste rezultate rada radnik ili inženjer u elektroprivredi ili bankama dobivaju dvaput veći dohodak nego u duhanskoj ili drvnoj industriji. Te razlike i njihovo (apsolutno) povećavanje stvaraju nezadržive inflacione pritiske. U Institutu ekonomskih nauka upravo se završava kvantitativna studija koja nam daje jasnu sliku o povezanostima između cijena i dohodaka kao i o širenju impulsa iz privilegiranih grana kroz čitav sistem. Nastojeći da sustignu privilegirane, eksploatirani povećavaju svoje lične dohotke. Time iscrpljuju rezerve i dolaze u sve veću zavisnost od banaka. Kad su rezerve i kredit iscrpljeni, pokušavaju povećati cijene. Ako to zbog kontrakcije tražnje ili kontrole cijena nije moguće, onda investiraju bez pokrića, upadaju u dugove i prestaju plaćati obaveze. To ubrzo izaziva lančanu reakciju koja dovodi do simultane inflacije uz nelikvidnost što je specifično jugoslovenski fenomen u svjetskoj privredi. Povećavanje novčane emisije ubrzava inflaciju, a da ne liječi nelikvidnost. Monetarna restrikcija može zaustaviti inflaciju, ali uz skokovito obaranje stope rasta. Ovo potonje smo isprobali 1966/67. Ovo prvo se dešava u posljednje dvije godine. Očigledno je da trajnog i efikasnog rješenja nema dok se ne ukloni fundamentalni uzrok poremećaja.

4. *Nepostojanje privrednih planova* odnosno *nesprovedjenje planova* koji postoje. U posljednoj deceniji tri srednjoročna plana doživjela su neuspjeh, a četvrti se nije mogao donijeti na vrijeme.

Ako se još doda stalno mijenjanje propisa i režima privredjivanja, onda je jasno da privredni subjekti djeluju u situaciji ogromne neizvjesnosti. Oni su stoga krajnje kratkoročno orijentirani, bave se svaštarenjem, izvrđavanjem mjera i svakojakim spekulacijama. Umjesto industrijskog formira se orijentalni tip privrede; zarada se ne stvara u proizvodnji već u prometu i finansijskim spekulacijama.

5. Stalno isticanje volumena investicija kao osnovnog uzroka nestabilnosti jednostavno je pogrešno. Mi smo ranije imali veće investicije uz veću stabilnost i brži rast. Medjutim, *investicije jesu jedan od značajnih uzroka nestabilnosti* i to u smislu t. 4. tj. u smislu pogrešne granske i teritorijalne alokacije. Neplaniranje kapacitetne strukture dovodi do disproporcija u proizvodnji koje izazivaju pretjeran uvoz, nekorištenje kapaciteta, nerentabilnost proizvodnje, nestašicu pojedinih roba i inflaciju. Već godina nema dovoljno cementa, u posljednje vrijeme čak ni cigle. Orijentiramo se na brodogradnju kao važnu izveznu industriju a u crnoj metalurgiji imamo ogromni materijalni deficit. Proizvodnja repromaterijala kronično zaostaje i stoga uvoz repromaterijala predstavlja nesavladiv teret. U isto vrijeme imamo previše pivarskih kapaciteta, rafinerije nafte imaju već danas kapacitet koji će nam trebati tek na kraju petogodišnjeg plana, a niz poduzeća ne zna šta bi trebalo proizvoditi, ili proizvode za nepostojeće tržište. Najapsurdnije su situacije u kojima postoje i kapaciteti i tržište, a do proizvodnje ne dolazi zbog finansijskih razloga (slučaj željezničkih vagona). Sva tri tipa situacija se i dalje perpetuiraju s tendencijom povećavanja disproporcija.

6. U uskoj vezi s neizvršavanjem planova i pogrešnom ekonomskom politikom jest *nepostojanje organiziranog naučnog rada* na ekonomskim prognozama, i kvantificiranju ponašanja privrednih subjekata i modeliranju mjera ekonomske politike. Samoupravna privreda zahtijeva autonomiju. Autonomija znači samostalno donošenje odluka. Medjutim, makar samostalno i autonomno, ponašanje je ipak predvidivo – ako se savladaju ekonometrijske metode i suvremena ekonomska teorija i ako se organizira odgovarajući istraživački rad. U akciji organa ekonomske politike postoje slijedeće faze: (1) pojava, (2) uočavanje pojave, (3) pripremanje mjera, (4) prihvaćanje mjera od nadležnog političkog organa, (5) sprovođenje mjera i (6) reagiranje privrede. Između (1) i (6) može proći mnogo mjeseci, a u međuvremenu se privredna situacija može bitno izmijeniti. Kod nas se stoga po pravilu dešava da se vodi pogrešna ekonomska politika, jer su mjere skrojene za situacije koje su se davno

izmijenile. Usljed toga propisi se mnogo puta mijenjaju i dopunjuju, što stvara već spomenutu situaciju ekstremne neizvjesnosti. Sve ovo može se radikalno izmijeniti jedino ako se faza (5) pomakne ispred faze (1), tj. ukoliko se pojave dovoljno precizno i dovoljno rano predviđaju. A neophodan (iako nipošto i jedini) uslov za to je znatno organiziraniji i znatno kvalitetniji istraživački rad no što je dosad u zemlji postojao.

7. *Nepostojanje tržišne discipline* je izvanredno razoran faktor u rušenju stabilnosti, ali ja ga stavljam tek na peto mjesto, jer je izveden a ne autonoman. Usljed toga iluzorna su očekivanja, prisutna u političkoj javnosti, da će se direktnim insistiranjem na disciplini – bez stvaranja potrebnih preduslova – problem riješiti. Prvi neophodan uslov je savršena novčana disciplina društveno-političkih zajednica. Sa stanovišta privrednih subjekata prije svega federacija se veoma neodgovorno odnosi prema svojim finansijskim obavezama. A za federacijom se povode republike, pokrajine i općine. Ne mogu se smanjivati porezi i u isto vrijeme ostavljati neizvršenim ranije primljene obaveze. Republike ne mogu prihvaćati savezne obaveze koje ne mogu ili ne žele ispuniti. Jer ako se tako radi, onda se s jedne strane inicira lanac neplaćanja i nelikvidnosti, a s druge strane stvaraju prese-dani u ponašanju koji dovode u pitanje normalno funkcioniranje tržišne privrede uopće.

U liječenju nediscipline pravi put nije ni primjena stečaja. Sa ekonomskog stanovišta parola o likvidaciji slabih je i pogrešna i besmislena. Mogu se likvidirati seoski dućani, ali ne Hena, Čajavec ili tvornica celuloze. A upravo velika poduzeća stvaraju najveći dio gubitaka. Rješenje nije ni u prelijevanju sredstava iz fondova solidarnosti. Rješenje je u poboljšanju poslovanja slabih i nerentabilnih poduzeća, a to zahtijeva institucionalizaciju kadrovsko-organizacione pomoći, o čemu sam svojevremeno pisao, a ovdje mogu samo spomeniti.

8. Važan uzrok nestabilnosti su određene *rigidnosti ugradjene u sistem*, uslijed čega je smanjena mogućnost adaptacije. Ovdje spominjem dva takva rigidna elementa o kojima je dosta pisano: proporcionalni porez (i to, što je još gore, na lične dohotke) i odsustvo tržišta kapitala. Rješenje prvog problema leži u progresivnom porezu na posebno definiranu osnovicu (v. moj sarajevski referat). Rješenje drugog problema zahtijeva: (a) uspostavljanje tržišta vrijednosnih papira ali uz uslov da prihodi od transakcija ostaju u investicionoj sferi i ne mogu se upotrebiti za raspodjelu ličnih dohodaka; (b) pretvaranje osnivačkih uloga banaka u dionice koje se mogu plasirati na tržištu kapitala uz

određeni režim i (c.) tzv. politiku otvorenog tržišta Narodne banke (plasiranje i povlačenje kratkoročnih državnih papira).

9. Dijagnoza iz tačaka 3–8 zahtijeva određenu terapiju da bi se jugoslavenska privreda izliječila od pretjerane nestabilnosti. Ta terapija sastoji se od različitih ekonomskih politika. Što i kako bi trebalo uraditi prevazilazi okvire ovih komentara. Dodat ću jedino da među najefikasnija sredstva anticiklične politike spada fiskalna politika (koja uključuje poresku politiku i manevrisanje s budžetskim suficitom i deficitom). Ukoliko poreska politika, kako to predviđa odgovarajući ustavni amandman, ostane rasparcelirana među republikama, nema izgleda za stabilizaciju jugoslovenske privrede, a to znači ni privreda republika.

D. PISMO PREDSJEDNIKU SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJEĆA DRUGU MITJI RIBIČIČU⁵

S obzirom na to da je Savezno izvršno vijeće osnivač Instituta ekonomskih nauka, smatram svojom obavezom da Vas obavijestim o situaciji u Institutu. Prema pozitivnim propisima SIV takodjer učestvuje u postavljanju i razrješavanju direktora Instituta, te je stoga ovaj dokument relevantan i u tom pogledu.

Nakon što je sredinom 1962. g. Savezno izvršno vijeće, nezadovoljno analizom službenih organa, povjerilo tadašnjem Odjeljenju za ekonomska istraživanja Savplana zadatak da pripremi serioznu naučnu ocjenu situacije, a Odjeljenje je po jedno-glasnoj oceni članova Odbora za plan SIV-a zadatak dobro izvršilo okupivši ekonomiste iz drugih republika, Odjeljenje je posebnom uredbom pretvoreno u samostalan Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja. Institut je trebalo da nastavi sa sličnim radom i ubuduće. Pri Institutu osnovana je i poslijedi-plomska škola. Meni je bila povjerena organizacija Instituta, a za prvog dekana Škole postavljen je prof. Branislav Ivanović Institutu je bila obećana i puna podrška Vijeća.

U prvoj godini rada Institut je tu podršku zaista i imao i sa mnogo entuzijazma prišlo se stvaranju jedne vrhunske naučno-obrazovne organizacije. Medjutim, već u 1964. g. započelo je ometanje rada, koje se uskoro pretvorilo u brutalne administrativne pritiske, koji su se završili tek poslije Brionskog plenuma. Kako su metodi i ciljevi tih pritisaka dobro poznati, nepotrebno je daljnje opisivanje te epizode razvitka Instituta. Dovoljno je

⁵ 31. oktobra 1969.

napomenuti da je kolektiv Instituta i pod najtežim okolnostima pružio jedinstven otpor, da Institut nitko nije napustio i da je borba završena povećanim i kadrovski ojačanim Institutom. Nažalost, bojkot Instituta nastavio se od strane odredjenih krugova i poslije Brionskog plenuma, a jedan od centara bojkota bio je u saveznoj upravi. Ovaj potonji bojkot obustavljen je tek izborom novog SIV-a.

Kako su se stvari odvijale, vidi se iz ovih nekoliko ilustracija. Uprkos mnogobrojnih ponuda i prijedloga od strane Instituta, ni Institut u cijelini ni ma tko od njegovih suradnika nije bio angažiran na pripremi i sprovođenju privredne reforme. Iako uredbom o osnivanju obavezan da se bavi istraživanjima iz oblasti planiranja, Institut godinama nije dobivao nijedan projekat iz te oblasti, uslijed čega je i finansijski bio doveden na rub propasti. Kad je prof. Ivanović izgubio stan u kome je s porodicom stanovao sedam godina, ja sam obišao sve nadležne državne i političke forume da se taj problem riješi, ali bez uspjeha. Ivanović je dobio sudski nalog uz prijetnju iseljenja milicijom i otišao u inostranstvo, te je danas direktor statistike UNCTAD-a u Ženevi. Ivanović je najeminentniji jugoslavenski matematski statističar. Bez matematske statistike nema ekonometrijskog modeliranja, a bez toga nema efikasne ekonomske politike u jednoj decentralizovanoj tržišnoj privredi. U poslijeratnoj Jugoslaviji pojavila su se tri vrsna matematska statističara; sva trojica su danas u inostranstvu. Gubitkom Ivanovića, Škola je ostala bez dekana, a poslijediplomska nastava iz matematske statistike i ekonometrije obustavljena je – što znači da je obustavljena u cijeloj Jugoslaviji, jer je Institut bio jedino mjesto gdje se održavala.

Na sličan način stvari su se razvijale i dalje. Poznato je u kojoj mjeri naša zemlja zaostaje u suvremenoj organizaciji proizvodnje. Institut je, uz punu obaviještenost nadležnih organa, pokrenuo i pripremio formiranje Centra za organizaciju i razvoj uz materijalnu i kadrovsku podršku Ujedinjenih nacija. Centar je posebno trebalo da pomaže slabim poduzećima, onima koji rade s gubitkom i koji su uzročnici poremećaja i općeprivredne nelikvidnosti. Kad je stvar bila gotova, u saveznoj upravi je raznim manevrima spriječeno da Institut taj centar i organizira. Od svih ekonomskih instituta u zemlji IEN ima najviše kadrova s doktorskim i magistarskim diplomama – ali nema nijednog predstavnika u Saveznom ili republičkom savjetu za naučni rad. Takodjer nijedan suradnik Instituta nije član Privrednog savjeta federacije ili republike. Republičkim institutima u Zagrebu i Beogradu smještajni prostor je odlično riješen: po jedan ili dva

suradnika u sobi; u našem Institutu sjede po 5–6 suradnika u sobi, a neki nemaju ni pisaćeg stola. U zgradi Instituta jedan sprat zauzima je jedan ured Sekretarijata za financije. Kad je taj ured prošle godine napustio zgradu, suradnici Instituta pokušali su da se smjeste u te prostorije, no sekretar za budžet i opće poslove SIV-a zaprijetio je da će biti milicijom istjerani. Useljeno je Udruženje banaka! Sekretar SIV-a dao je čvrsta obećanja da će se smještajni problem riješiti – ali nije riješeno ništa. Prošle godine Naučno vijeće Instituta uputilo je SIV-u i Saveznoj skupštini pisma s prijedlozima za rad i angažiranje; na ta pisma nisu ni odgovori dobijeni. Uz znanje i dogovor s nadležnim organima Institut je pripremio jedan aranžman s Fordovom fondacijom o deviznom financiranju Poslijediplomske škole. Fondacija je poslala misiju od dva profesora, koji su obišli Beogradski, Zagrebački i Ljubljanski univerzitet i ustanovili da je Poslijediplomska škola Instituta najbolja u zemlji u oblastima svoje orijentacije. Medjutim, aranžman se godinu dana nije mogao zaključiti jer Institut nije republički, federacija ga se odriče i nije se mogla utvrditi procedura za zaključivanje tog aranžmana. A u medjuvremenu su proširene glasine kako Institut nema političku podršku i kako SIV s negodovanjem gleda na tu akciju. Nedavno je Savjet za koordinaciju naučnog rada pokrenuo konkurs za financiranje poslijediplomske nastave. Konkurs je povjeren Zajednici univerziteta, Zajednica je pozvala univerzitete, a Institut je tako opet zaobidjen. A kada je ranije Institut pokrenuo inicijativu da se učlani u Zajednicu, Zajednica je to odbila jer da ne postoje statutarne mogućnosti. Ove jeseni na Institutu nije započet nijedan od planiranih poslijediplomskih programa...

Nadalje, prilikom sastavljanja uredbe o osnivanju Instituta iz 1963. g. zaboravljeno je taksativno navesti da Institut ima pravo davanja doktorata. U medjuvremenu mnogi od završenih magistara željeli su da nastave i s radom na doktoratu na Institutu. To je pravno nemoguće, a Škola je u apsurdnoj situaciji da vlastitim asistentima ne može davati doktorate, već ih upućuje na fakultete koji nemaju nikakve veze s njihovim radom. Prije više od dvije godine traženo je od Savezne skupštine da se izvrši odgovarajuća dopuna uredbe. Savezni sekretarijat za obrazovanje dao je povoljno mišljenje o tom zahtjevu, ali on se u Skupštini neprestano gubi po referentskim kancelarijama i nikako ne izlazi na mjerodavna tijela.

Ove godine izvršena je i direktna finansijska diskriminacija Instituta u odnosu na ostale institute koje je osnovala Federacija. Naime, dok su ostalim institutima osigurana stalna sredstva

financiranja u visini od 75% prošlogodišnjih, naš Institut nije dobio ništa uz obrazloženje da se tako dobro uklopio u reformu da mu, za razliku od ostalih koji slabo rade, ništa ni ne treba! U isto vrijeme Zagrebačkom ekonomskom institutu, koji je približno iste veličine kao i IEN, osigurala je njegova republika više od 150 milijuna dinara. Kad se sad ova dva instituta pojave na nekom konkursu, Zagrebački institut može uvijek ponuditi jeftinije projekte i tako je u privilegiranom položaju koji onda i koristi. Isto vrijedi i za ostale republičke institute. Dodajmo još da u takvim uslovima tržišta Institut mora predložiti 10 različitih projekata da bi jedan bio prihvaćen, da su naučne diskusije u Institutu sasvim zamrle i glavna briga se vodi o tome kako da se pokriju oni saradnici koji trenutno nemaju projekta, da takva situacija ima razorne psihološke efekte i neminovno degradira naučni rad i naučne radnike, i da se dešava da specijalist za ekonomiku transporta mora preuzimati projekat iz oblasti penzija ili planiranja, jer inače ostaje nepokriven i bez ličnog dohotka, a da suradnik orijentiran na ekonomsko modeliranje sukcesivno završava projekte iz oblasti financiranja kulture i utvrđivanja režima zaliha u jednom poduzeću. Pa, i u takvim uslovima Institut se razvijao i čuvao standarde naučnog i obrazovnog rada. No kad je u proljeće ove godine proslavljena desetogodišnjica naučnog rada, umjesto priznanja došlo je do još jednog razočarenja. Od svih pozvanih gostiju od SIV-a je došao samo inž. Marko Bulc, a iz političkih foruma republike nitko. Kolektiv je ovaj događaj primio kao odraz potpune indiferentnosti društva prema radu Instituta.

Mi smo godinama upozoravali da svaki entuzijazam ima svoje granice i da jednog dana mora doći do demoralizacije. Izgleda da je do toga sada konačno i došlo. Institut je bio orijentiran na samostalno razvijanje izvora financiranja, na jak oslonac na privredu i na brzu ekspanziju integracijama i prikupljenjem najboljih kadrova iz cijele zemlje. Ukupan prihod porastao je prošle godine za 30%, ove treba da poraste za 50%, iduće bi trebalo da dostigne milijardu starih dinara. Time se željelo prebroditi sadašnje neriješeno financiranje naučnog i nastavnog rada u zemlji. Opisana orijentacija još u februaru o. g. imala je jednoglasnu podršku kolektiva. Međutim, kumulativno djelovanje opisanih događaja podrovalo je povjerenje i ubrzo dovelo do demoralizacije. U referendumu prije nekoliko dana dosadašnja orijentacija više nije dobila apsolutnu podršku. U vezi s tim ja sam postavio i pitanje povjerenja direktoru; ono je izglasano s veoma malom većinom, u odnosu na nekadašnju skoro stoprocentnu podršku. U proteklih mjesec dana osam suradnika napustilo

je ili napušta Institut. Među njima tri naučna radnika i dva direktora (istraživanja i Elektronskog računskog centra) od ukupno četiri direktora sektora. Nekolicina ostalih spremaju se da odu. Odlazi se na univerzitet, u inostranstvo i zavičajnu republiku. Malaksalost, ozlojedjenost, razočaranost uzeli su maha.

U međuvremenu određeni krugovi započeli su miniranje Instituta iznutra. Ranije savršeno jedinstven institut, u uslovima demoralizacije počeo je popuštati. Puštene su u opticaj ove glasine: društvo ne daje institutu podršku; treba prekinuti orijentaciju na privredu i raspustiti konzultantski sektor; treba eliminirati tržište; republika je svojim institutima riješila prostorije pa bi se to moglo uraditi i za ovaj Institut ukoliko se dovede odgovarajući direktor; republički instituti imaju osigurana sredstva, sadašnji direktor nema političku podršku i zato Institut ne dobiva sredstva, već se mora orijentirati na tržište. A već od ranije postojala je želja da se kao protuteža republičkom institutu u Zagrebu organizira jedan jaki republički institut u Beogradu. IEN, kao najkvalitetniji ekonomski institut u Beogradu, bio je važna komponenta te kombinacije. Što se o tome otvorenije govorilo, to više su se suradnici, koji su došli iz drugih republika, spremali da se vrate u svoje republike. Valja ukazati još i na zabrinjavajuću činjenicu da kod pojedinih gradskih organa u Beogradu Institut umjesto na gostoprimstvo nailazi na šikaniranje. Ovih dana desio se i jedan drastičan slučaj prijevare, što je vidljivo u prilogu.

Situacija, u kojoj se Institut našao, ima ove tri komponente.

1) Neriješeno financiranje naučnog rada, uslijed čega se broj naučnih radnika od 1965. smanjuje u cijeloj zemlji, a instituti se osipaju i raspadaju, u istom smislu djeluje i na IEN. 2) Bojkot i diskriminacija određenih uticajnih krugova. 3) Specifičan položaj Instituta zbog toga što ga je osnovala Federacija. Problem 1) zajednički je za sve institute, dobro je poznat, od kapitalne je važnosti, ali ja ga ovdje ipak zaobilazim kao sekundarni. Bojkot je u posljednje vrijeme dobrim dijelom prestao, a kako su se stavovi i ocjene koje je Institut proteklih godina iznosio pokazali kao objektivni i tačni, Institut je stekao izuzetnu popularnost i ugled u naučnoj i široj društvenoj javnosti u zemlji. Ostaje 3); Institut predstavlja strano tijelo u postojećem sistemu i to uslijed ovih razloga:

1. IEN je jedini općejugoslavenski ekonomski institut. Ma kakve bile intencije propisa, činjenica je da su svi ostali instituti republički. To znači da uživaju najdirektniju podršku republičkih foruma u financiranju, prihvaćanju naučnih projekata na konkur-

sima, delegiranju u savezne naučne i druge forume, rješavanju smeštajnih problema i dr. Da izbjegne republička iritiranja, Institut je bio prisiljen da promjeni ime i izbací atribut »jugoslavenski«, ali to upravo navedene faktore nije uklonilo. Otkad su se republički antagonizmi jače razvili, pokazalo se da je apsolutno nemoguće dovesti naučne kadrove iz zapadnih republika: iz Zagreba i Ljubljane nitko ne želi doći u Beograd. Jedini slovenski ekonomist u Institutu, koji je sada direktor istraživanja, vraća se uskoro u Ljubljanu. Nagrade za naučni rad su republičke i za jednog Hrvata ili Slovenca u Beogradu praktički je nemoguće dobiti Adžijinu ili Kraigherovu nagradu; u svakom slučaju dosad nisu dobili, a osim toga ni sedmojulske. Iz nerazvijenih krajeva Institut teško regrutira kadrove iz drugih razloga. Bilo bi potrebno odabirati i voditi potencijalne naučne kadrove od prve godine studija pa do doktorske disertacije, što je razdoblje od 9 godina za što su potrebna znatna financijska sredstva, koja Institut uz sva dosadašnja obrazlaganja problema nije uspio osigurati. Postavlja se stoga pitanje: *Da li je Jugoslaviji potreban jedan kadrovski i programski općejugoslavenski ekonomski institut?* Ako je potreban, onda se moraju poduzeti veoma ozbiljne mjere da se on ostvari. A o tim mjerama ima smisla govoriti tek nakon što se da pozitivan odgovor na postavljeno pitanje.

2. IEN je jedini institut u zemlji koji izvodi poslijediplomsku nastavu van univerziteta. On je jedini i po nizu programa koji se u Jugoslaviji mogu specijalizirati samo na IEN-u. Za univerzitet s njegovim monopolističkim pretenzijama to je iritantno, a sama Poslijediplomska škola institucionalno je nedovoljno riješena da bi mogla nesmetano funkcionirati. Radi se prije svega o davanju doktorata i o stabilnom financiranju. Postavlja se pitanje: *Da li je ovakvo poslijediplomsko obrazovanje Jugoslaviji potrebno ili ne?* S obzirom na to da vrhunsko obrazovanje pretpostavlja vrhunske standarde istraživanja i obrnuto, eventualni negativni odgovori na postavljeno pitanje značili bi ne samo eliminisanje mogućnosti specijalizacije u prvim frontovima ekonomske nauke, već i likvidaciju postojećeg Instituta ekonomskih nauka.

3. Institut je do sada bio slobodan od ma kakvih republičkih ili drugih parcijalnih interesa. Naučna istraživanja su vršena i rezultati prezentirani na osnovu naučne savjesti i serioznog naučnog rada. Ponekad je to bilo iritantno za političke forume. Nije isključeno da ponekad javne ocjene nisu davane s dovoljno takta. Ukoliko je toga bilo, boljom suradnjom se u buduću može izbjeći. Dosljedna principijelnost Instituta učinila ga je veoma ranjivim; ostao je bez političkog patrona i tako je izložen napadima a bez zaštite. Postavlja se pitanje: *Da li je Jugoslaviji*

potrebna jedna takva nezavisna naučna institucija i da li postojeći politički sistem, a prije svega SIV i njegovi organi, mogu razviti plodnu suradnju s tako orijentiranom institucijom i da li mogu apsorbirati objektivnu naučnu kritiku?

Ova tri otvorena pitanja zahtijevaju nedvosmislen odgovor. O njemu ovisi daljnja egzistencija Instituta ekonomskih nauka. Kolektiv je do sada jasno pokazao da mu ne manjka inicijative i da se ne plaši napora, ali rješavanje navedenih problema daleko prevazilazi njegove mogućnosti. Ako se Institut želi sačuvati, bit će potrebna značajna i bezrezervna materijalna i prije svega, moralna podrška SIV-a. Budući da su stvari već otišle predaleko, ta podrška morat će biti i veća i energičnija no što bi bilo u slučaju da se ranije reagiralo. Ja ne znam da li SIV želi osigurati potrebnu podršku i ne znam da li je u mogućnosti da je pruži. Ukoliko želja ili mogućnost ne postoji, Institut je osuđen na agoniju i raspadanje. Uz demoralizaciju iznutra, a bez podrške izvana, neminovnost daljeg toka događaja ne može se spriječiti. U tom slučaju molim da se ovaj izvještaj shvati kao obrazloženje moje ostavke i povlačenje. U tom slučaju, naime ne vidim više nikakve perspektive za seriozan naučni i obrazovni rad.

*Predsjedniku SIV-a drugu Mitji Ribičiću
Beograd*

Povodom situacije u Institutu i oko Instituta uputio sam Vam u oktobru prošle godine pismo s obzirom na to da je Savezno izvršno vijeće osnivač Instituta.

Nakon što su bili navedeni relevantni podaci, u pismu su bila postavljena ova tri pitanja: 1) *Da li je Jugoslaviji potreban jedan kadrovski i programski općejugoslavenski ekonomski institut?* 2) *Da li je poslijediplomsko obrazovanje, kakvo sprovodi Institut, Jugoslaviji potrebno ili ne?* 3) *Da li je Jugoslaviji potrebna jedna takva nezavisna naučna institucija i da li postojeći politički forumi, a prije svega SIV i njegovi organi, mogu razviti plodnu suradnju s tako orijentiranom institucijom i da li mogu apsorbirati objektivnu kritiku?* Pismo se završava konstatacijom da ova tri otvorena pitanja zahtijevaju nedvosmislen odgovor. Ako se Institut želi sačuvati, bit će potrebna značajna i bezrezervna materijalna i prije svega, moralna podrška SIV-a. Ukoliko želja ili mogućnost ne postoji, upozorio sam, Institut je osuđen na agoniju i raspadanje. U tom slučaju, zamolio sam, da se pismo shvati kao obrazloženje ostavke i povlačenja.

Na pismo do danas nisam dobio odgovor. Da izbjegnem eventualni nesporazum, u junu o. g. zamolio sam Vas za razgovor preko Vašeg šefa Kabineta, druga Konfina, koji me je obavijestio da do sada nije uspio organizirati taj razgovor.

Kako je već prošla godina dana, neodgovaranje na poslano pismo može se protumačiti jedino kao negativni odgovor. U takvim uslovima smatram da ne mogu dalje snositi odgovornost za rad Instituta, pa se stoga povlačim sa dužnosti direktora. O tome je već obaviješten i Savjet Instituta.

20. X 1970. g.

E. PISMO PREDSDJEDNIKU SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJEĆA O PERSPEKTIVAMA ZA 1972.

Na vaš zahtjev da dam mišljenje o ekonomskoj perspektivi za narednu godinu odazivam se bez imalo oduševljenja. A evo zašto.

U 1965. godini inicirana je reforma sa zadacima stabilizacije privrede, izmjene privredne strukture i eliminiranjem vanjskotrgovinskog deficita. U pogledu tih osnovnih ciljeva reforma je pretrpjela potpuni neuspjeh – kao što su ekonomisti prognozirali još 1967. godine – privreda je nestabilnija nego ikada ranije, strukturne disproporcije veće nego prije 1965, vanjskotrgovinski deficit je rekordan, a osim toga postigli smo i evropski rekord u pogledu nezaposlenosti. U posljednje dvije godine posljednje dvije vlade stalno obećavaju stabilizacione programe koji se nikako ne pojavljuju – osim kao sve veća administrativna ograničenja. Nije izvršena javna, stručna i politička analiza svih tih neuspjeha – kao ni neizvršavanja petogodišnjeg plana – i nitko zbog njih nije ponio odgovornost. Medjutim, neuspjesi su se mogli izbjeći; zna se kakva treba da bude ekonomska politika, predlagani su na vrijeme stabilizacioni programi – ali vlade savjete naučnih radnika nisu uvažavale. Već nekoliko godina predlaže se osnivanje Vijeća ekonomskih savjetnika, sastavljenog od nekolicine najistaknutijih ekonomista naše zemlje – a da taj prijedlog nije uzet čak ni u razmatranje. Prema tome treba zaključiti da će se nastaviti na dosadašnji način, da se stoga mogu očekivati i slični rezultati. Šta oni mogu značiti na političkom planu, pokazali su događaji u Hrvatskoj. A što se tiče ekonomske perspektive, ja je vidim ovako.

Povećanje proizvodnje i zaposlenosti u ovoj godini kupljeni su inflacijom. Daljnje povećanje mogli bismo kupiti samo još

većom inflacijom – što se politički (socijalna diferencijacija) i ekonomski (platni deficit) više ne bi moglo izdržati. Stabilizacija a la reforma iz 1965, tj. monetarnom restrikcijom, dovela bi do ponavljanja 1967. g. tj. do anuliranja rasta i masovne nezaposlenosti. To je danas politički nezamislivo. Stabilizacija na osnovu naučno zasnovane ekonomske politike mogla bi nas spasiti najgorih ekscesa i nakon jednog prijelaznog razdoblja od 1–2 godine dovesti u mirnije vode brzog rasta, punog zapošljavanja i normalnijih ekonomskih odnosa s inostranstvom. No kako nije stvorena – niti se stvara – osnovica za takvu ekonomsku politiku, nema nikakvog izgleda da će do nje doći u narednoj godini. Preostaje četvrta alternativa: administrativno-birokratsko krpanje. Izvršit će se devalvacija i eventualno prijeći na kvartalne devalvacije. Provest će se – više na osnovu političkih pogadjanja nego na osnovu seriozne stručne analize – sitnije izmjene u propisima, ali u nedostatku opće koncepcije o funkcioniranju sistema, gorući političko-ekonomski problemi (raspodjela deviza, finansijski i drugi monopoli i sl.) ostat će i dalje neriješeni. Monetarna politika bit će dovoljno blago restriktivna da ne upropasti sasvim stopu rasta, ali i da stopa inflacije ne prijedje mnogo 15%. Stopa rasta će se smanjiti, a s njom, naravno, i zapošljavanje.⁶ U koliko bi iduće godine zbog recesije u Zapadnoj Evropi došlo do masovnijeg vraćanja naših radnika, mogli bismo imati neopisivu gužvu. Budući da zamrzavanje cijena slabo funkcionira, vjerojatno će se eksperimentirati i sa zamrzavanjem dohotka. Tzv. društveni dogovori o raspodjeli dohotka bili su toliko slabo stručno pripremljeni da su izazvali opću kritiku iz privrede pa ili ne funkcioniraju ili – osim nekoliko općih kriterija – neće ni biti inaugurirani. Općenito će se povećati obim administrativnih intervencija. Možemo očekivati trajnije stanje određivanja cijena, blokiranih računa, administrativno reguliranog uvoza i kontroliranih dohoda. Kako za administrativne intervencije ne postoje seriozno razradjeni programi, one se improviziraju i time se stvaraju novi poremećaji. Budući da je obim samoupravljanja inverzno proporcionalan privrednoj nestabilnosti i administrativnim intervencijama, realno je očekivati daljnje ograničavanje samoupravljanja raznim arbitrarnim mjerama.

Ukratko, ja u narednoj godini očekujem nastavljanje dosadašnjeg trenda tj. daljnje zaoštavanje društvenih i ekonomskih

⁶ Cijene na malo porasle su u 1972. g. za 16%, a stopa rasta društvenog proizvoda smanjila se od 8% u 1971. na 4% u 1972. g.

protivurječnosti i to u mjeri koja postaje krajnje opasna za egzistenciju samoupravnog socijalizma u našoj zemlji. Da odmah dodam i kvalifikaciju: ne smatram da je takav razvoj *objektivno* nužan i apsolutno neizbježan. Naprotiv, na ekonomskom planu s profesionalnog stanovišta nije tako teško predložiti jednu mnogo poželjniju alternativu. No, na žalost, svi su izgledi da će političke strukture svojim ponašanjem zemlju dovesti u situaciju kako je opisana. Bilo bi mi više nego drago kad bih se prevario.

20. decembra 1971.

5. O PRIVREDNOJ REFORMI

A. PRIVREDNA KRETANJA I EKONOMSKA POLITIKA U NAREDNE DVIJE GODINE (1969–1970)¹

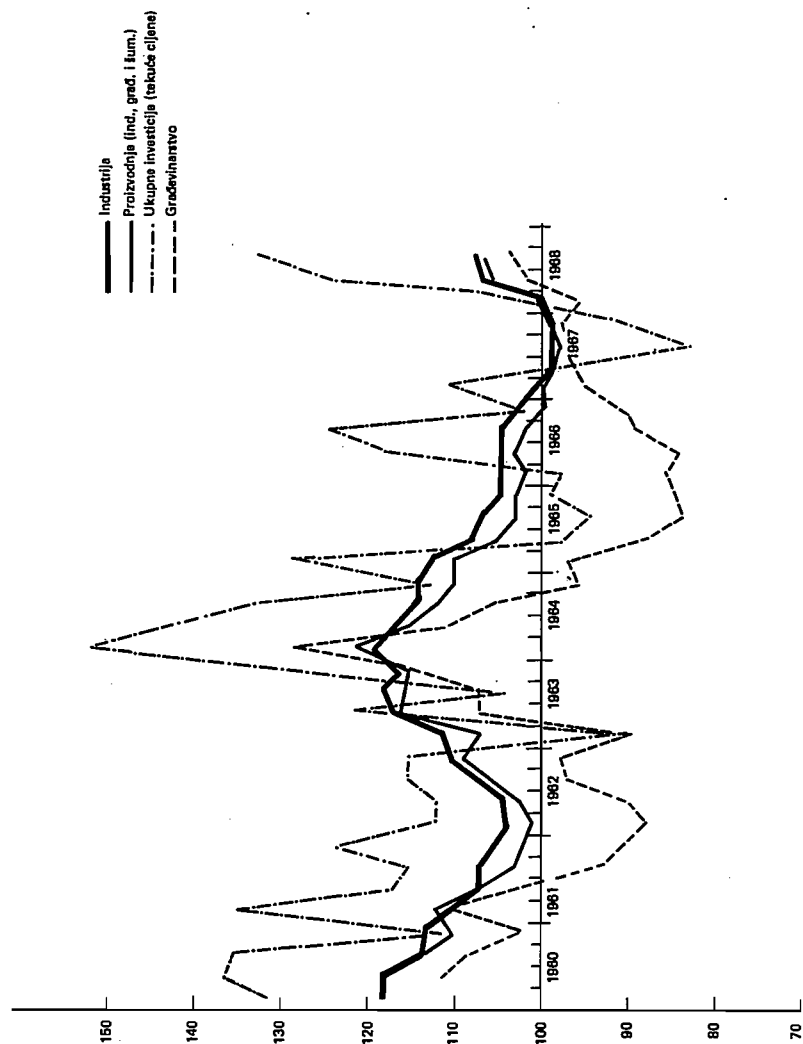
Predviđanje privrednih kretanja u godinama 1969. i 1970.

U 1965. godini privredna reforma započeta je usred retardacione faze jednog privrednog ciklusa. Koncem te godine u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja vršena je prognoza za privrednih kretanja za narednu godinu i tom je prilikom analizom funkcioniranja privrednog mehanizma, utvrđeno da će do obrtanja ciklusa nagore doći vjerojatno sredinom 1966. godine.² Prognoza se nije ostvarila, no veoma je instruktivno analizirati razloge tog na prvi pogled netačnog predviđanja.

Osnovne podatke za analizu daju nam tri grafikona u kojima su ključna privredna kretanja registrirana putem promjena u stopama rasta pojedinih ekonomskih agregata. Kako naš Savezni zavod za statistiku ne prati kvartalna kretanja ukupnog društvenog proizvoda, to smo dinamiku društvenog proizvoda morali predstaviti ciklusima fizičkog obima industrijske i proširene (koja pored industrije obuhvaća i šumarstvo i gradjevinarstvo) proizvodnje. Iz grafa 1. vidi se da proširena proizvodnja uglavnom slijedi industrijsku (koja je njen daleko najveći dio), pa će

¹ Dio studije pripremljene u Institutu ekonomskih nauka na zahtjev Izvršnog komiteta CK SKJ u januaru 1969. Objavljeno u B. Horvat, ur., *Ocjena ekonomske situacije i predviđanja daljnjeg razvoja*, IEN, Rad 12, Beograd, 1969, str. 22–29, 37–51.

² Up. B. Horvat, »Privredni ciklusi u Jugoslaviji«, Separat 40, JIEI, str. 83.

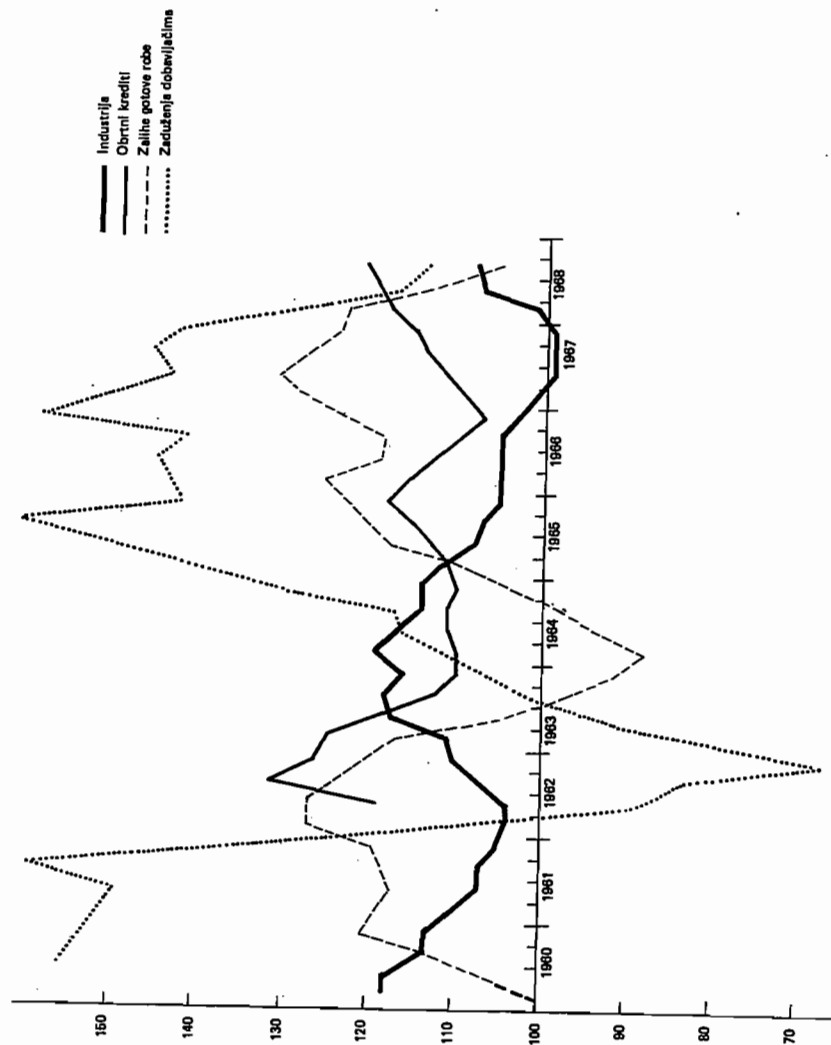
Graf. 1. Lančani indeksi industrije, proizvodnje, ukupnih investicija i građevinarstva (kvartal prethodne godine = 100)

u kasnijim grafikonima biti dovoljno da se analizira jedino industrijska proizvodnja. Ono što u grafu I. odmah upada u oči jest da je u prvoj polovini 1966. godine zaista došlo do zaustavljanja usporavanja i industrijske i proširene proizvodnje. Od stope rasta od 19% početkom 1964. godine industrijska ekspanzija se usporila na 5% krajem 1965. godine. I tada se privreda čitavih četiri kvartala bori da udje u ponovni uspon. Poduzeća su izvršila prve adaptacije svoje poslovne politike na mjere reforme i kolektivi s mnogo energije i snalažljivosti pokušavaju da vrate proizvodnju na ranije trendove. Prema tome u tom pogledu prognoza Instituta pokazala se točnom. Zbog čega onda nije došlo do obrtanja ciklusa? Odgovor je – neprimjerena ekonomska politika, prije svega monetarno-kreditna i vanjskotrgovinska.

U toku retardacije u 1964. i 1965. godini znatno je usporeno davanje obrtnih kredita, čime je usporavanje proizvodnje samo produbljeno (graf 2). Zapravo kretanje nominalne vrijednosti obrtnih kredita ne prikazuje korektno svu težinu situacije, jer je u međuvremenu došlo do znatnog povišenja cijena. Ako se krediti deflacioniraju indeksom cijena, onda se zapaža takva drastična restrikcija kredita da u 1965. godini s negativnim stopama dolazi do apsolutne kontrakcije.³ Kao rezultat zaduženost poduzeća povećava se po stopama od 50–60%. U isto vrijeme vršeno je sputavanje investicija pa je do sredine 1965. godine došlo do apsolutne kontrakcije nominalnih investicionih ulaganja i građevinarstva za nekih minus 5–15%. Time je, naravno, usporavanje proizvodnje i dalje pojačano. Kolektivi se brane proizvodnjom za zalihe (to su zalihe kurentne robe!) i daljnjim naglim povećavanjem međusobnog zaduživanja, koje ekspandira po enormnim stopama od 40–50%. Da poremećaji nisu bili znatno veći spriječila su povoljna kretanja u vanjskoj trgovini (i poljoprivredi). Još prije reforme, vezano s recesionom fazom ciklusa, dolazi do naglog usporavanja pa čak i apsolutnog smanjenja uvoza i postepenog ubrzavanja izvoza što se pod uticajem devalvacije nastavlja i maksimum izvoza postizava se krajem 1965. godine sa stopom od blizu 30%.

Negativni efekti monetarne restrikcije i kontrakcije investicione tražnje i pozitivni efekti vanjskotrgovinske razmjene, obrambenih akcija i adaptiranja radnih kolektiva doveli su do nestabilne ravnoteže početkom 1966. godine. Tada utrošak za investicije počinje rasti, građevinski ciklus obrće se nagore (graf

³ Raziskovalno poročilo, št. 11. Ekonomski inštitut Pravne fakultete v Ljubljani, 1968, graf II.

Graf 2. Industrija: lančani indeksi proizvodnje, obrtnih kredita, zaliha gotove robe i zaduženja dobavljačima (kvartal prethodne godine = 100)

1), kreditna ekspanzija se nešto ubrzava, porast zaliha se blago usporava, likvidnost se poboljšava, a porast zaduženosti usporava (graf 2) i na taj način stvorena je tipična situacija za novi privredni uspon. Trebalo je spontane akcije kolektiva pomoći adekvatnom ekonomskom politikom i do uspona bi nesumnjivo došlo.

Umjesto toga – usprkos evidentne prezaduženosti privrede – organi ekonomske politike pojačavaju kreditnu restrikciju (graf 2). Zvuče nevjerovatno slijedeći odlomci iz *Godišnjeg izvještaja Narodne banke za 1966. godinu*:

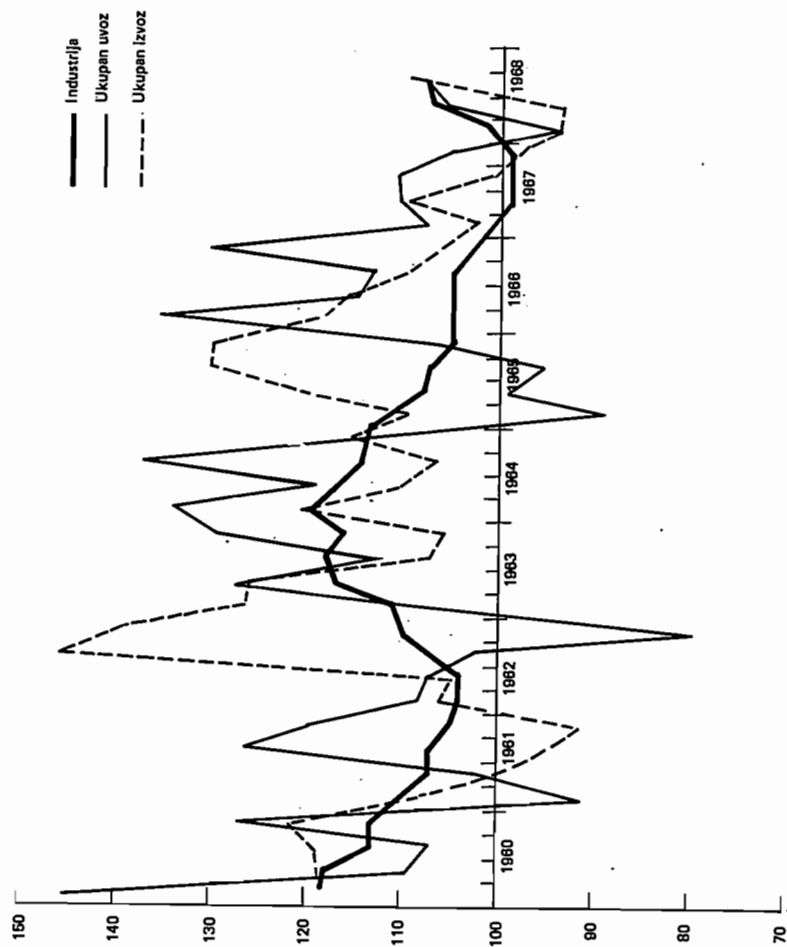
»Novčana masa porasla je u 1966. godini za 5%, a ukupna likvidna sredstva za 6%. Kratkoročni krediti banaka povećani su za 3%. Imajući u vidu da je istovremeno društveni proizvod po tekućim cijenama povećan za blizu 24%, očigledno je da je u punoj mjeri ostvaren cilj novčano-kreditne politike da novčana masa raste sporije od porasta društvenog proizvoda. Za ostvarenje ovakvog kretanja novčane mase i kredita primjenjivane su tokom 1966. godine oštre restriktivne mjere, naročito u drugom polugodju 1966. godine« (podvukao Institut).

»Opadajuća stopa porasta industrijske proizvodnje, smanjenje proizvodnje građevinarstva i niska stopa privredne aktivnosti uopće predstavljali su jednu od najznačajnijih komponenata kojim je novčano-kreditna politika doprinosila ostvarenju stabilizacionih ciljeva« (podvukao autor).

Zvuči još nevjerovatnije zaključak »da treba nastaviti s restriktivnim mjerama«. Međutim, da bi se ovi stavovi objektivno ocijenili, treba imati u vidu da je Narodna banka državni organ te stoga ne može samostalno voditi monetarno-kreditnu politiku.

Prirodno je da kad se centralna monetarna institucija zemlje orijentira na to da ukoči proizvodnju, onda nikakva snalažljivost i poduzetnost radnih kolektiva ne može pomoći. Nakon što su sve mogućnosti međusobnog zaduživanja bile iscrpljene, krhka privredna struktura – koja se samo krajnjim naporima održavala u nestabilnoj ravnoteži kroz četiri kvartala – slomila se i umjesto do uspona došlo je do nove retardacije koja je recesiju pretvorila u krizu.

Negativni efekti monetarne politike bili su potencirani neadekvatnom vanjskotrgovinskom politikom. Nepostojanje izvoznih kredita (naročito za opremu), neriješena pitanja deviznog režima, poskupljenje proizvodnje uslijed recesije, depresijacija dinara – doveli su do naglog usporavanja izvozne dinamike. U isto vrijeme nekritička liberalizacija uvoza dovodi do nekontrolirane eksplozi-

Graf 3. Lančani indeksi industrijske proizvodnje, ukupnog uvoza i izvoza (kvartal prethodne godine = 100)

je uvoza (graf 3). Male devizne rezerve i produbljanje platnog deficita smanjuju manevarski prostor i izlaz se pronalazi u uvodjenju administrativnih restrikcija.

Monetarni i vanjskotrgovinski pritisak bio je toliko jak da se obrambeni mehanizam slomio, došlo je do naglog usporavanja rasta koje se nakon daljnja tri kvartala, sredinom 1967. godine,⁴ zaustavilo na stopi od minus 1% – najnižjoj stopi industrijske proizvodnje od vremena kominformske blokade.

Na taj način industrija, a s njom i privreda, tek su sredinom 1968. godine postigli onu stopu rasta od koje se moglo startati sredinom 1966. godine. Razlika u stopi rasta od 6 procentnih poena kroz dvije godine uz društveni proizvod od oko 80 milijardi novih dinara (bez poljoprivrede) predstavlja gubitak neto proizvodnje od oko 10 mrd. n. d.

Medjutim, ne samo da je izgubljena materijalna proizvodnja koja se mogla iskoristiti za otvaranje novih radnih mjesta i rješavanje gorućih problema u školstvu, zdravstvu, naučnoistraživačkom radu itd., već je prouzrokovana i krajnja nestabilnost privrede. Iz grafa 1 vidi se kako se financiranje investicija kretalo u ciklusima s ogromnim amplitudama. Isto vrijedi i za gradjevinarstvo. A ciklusi u investicijama *dan*as znače cikluse u proizvodnji *sutra*. Osim toga naglo smanjivanje investicione tražnje dovodi do teških disproporcija u strukturi tražnje i stavlja proizvođače investicionih dobara u nemoguć položaj. U tom smislu smanjenje investicija znači direktno smanjenje proizvodnje. Ogromne oscilacije u ukupnom izvozu (od +30% krajem 1965. godine do -5% početkom 1968. godine) i uvozu (od -10% početkom 1965. god. do +35% početkom 1966. godine) uvode takvu nestabilnost u našu vanjskotrgovinsku razmjenu da ona od faktora propulzivnosti postaje faktor kočenja privrednog rasta. Korekcije koje su ove godine izvršene u ekonomskoj politici dovode do poremećaja sličnog reda veličina. Ukupne investicije u osnovna sredstva povećale su se od trećeg kvartala 1967. godine na treći kvartal 1968. godine za 33%. Potrošački krediti od 1966. godine na dalje stalno se smanjuju te su početkom 1968. godine iznosili samo 60% vrijednosti iz 1965. godine. A tada se za svega 7 mjeseci od marta do oktobra volumen potrošačkih kredita povećao za 52%. Ovakve nagle promjene u investicionoj i potrošnoj tražnji mogu se u prvo vrijeme apsorbirati zalihama, ali

⁴ Od interesa je napomenuti da je obrtanje ciklusa sredinom 1967. godine bilo tačno prognozirano u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja (v. Privredni ciklusi u Jugoslaviji, tabela 5.1, JIEI, Beograd 1958).

ubrzo se javljaju uska grla i poremećaji. Na taj način *ekonomskom politikom nestabilnost se umjetno ugrađuje u privredna kretanja*. Treba još istaći da *tako visok stepen nestabilnosti*, kakav proizlazi iz vrtoglavih oscilacija privrednih agregata prikazanih na grafikonima, *praktički likvidira samoupravnu autonomiju radnih kolektiva*.

Cijela dosadašnja analiza izvršena je sa zadatkom da bismo dobili osnovicu za predviđanje privrednih kretanja u naredne dvije godine. Vidi se jasno da ključnu ulogu igra ekonomska politika. Zbog toga se predviđanje može vršiti samo uslovno, s obzirom na neku prosječno primjerenu ekonomsku politiku.

Istraživanje cikličkog mehanizma jugoslavenske privrede, koje je posljednjih godina izvršeno u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja, dozvoljava nam slijedeće zaključivanje. Početkom 1969. godine može se očekivati daljnje ubrzavanje proizvodnje, smanjenje zaduženosti i povećanje likvidnosti, smanjenje pritiska troškova i stabilne cijene, relativno a možda i apsolutno smanjivanje zaliha (u odnosu na prethodnu godinu), brži ili bar podjednak porast izvoza u odnosu na uvoz. U drugoj polovini godine industrijska ekspanzija će postići stopu od 15% ili više, zalihe će se apsolutno smanjivati (u odnosu na prethodnu godinu), izvozna ekspanzija će se relativno usporiti, pojaviti će se odn. pojačat će se pritisak na cijene. Povećanje vanjskotrgovinskog deficita i inflacioni pritisci dovest će do monetarne restrikcije, a s njom i do obrtanja ciklusa nadalje krajem 1969. godine ili u prvoj polovini 1970. godine.

Zbog institucionalnih neusklađenosti zbog neistraženosti karakteristika ponašanja naše decentralizirane privrede i zbog nepoznavanja suvremene teorije i tehnike ekonomske politike – novo cikličko usporavanje ne može se izbjeći. Pitanje je jedino da li će ono početi već 1969. ili tek 1970. godine, da li će biti blago ili drastično kao u 1961. g. i 1965. g., da li ćemo se na nj pripremiti ili ćemo ući u improvizirane reforme kao u navedene dvije godine. Mnogo vremena nije preostalo, ali se ipak mogu izvršiti značajne pripreme. Ukoliko se to propusti, treća reforma mogla bi imati nedogledne političke posljedice.

Treba, na kraju, istaći i ovu činjenicu. Izgradjivanje adekvatne ekonomske politike ima svoju političku i svoju stručnu stranu. Za ocjenu političkog aspekta autori ovog teksta ne smatraju se kompetentnim. Što se tiče stručne strane možemo tvrditi da u zemlji postoje kadrovi koji su u stanju da savladaju zadatak koji se postavlja. Sama činjenica da su naučni radnici u stanju da postavljaju prilično tačne prognoze ukazuje na to da su već otkrivene neke ključne karakteristike funkcioniranja naše privre-

de. No očigledno je i to da sadašnji istraživački rad veoma zaostaja za potrebama privrede i društva, te se stoga postavljeni zadatak neće moći savladati niti lako niti u nekom kratkom roku.

Neki problemi ekonomske politike

U pogledu ekonomske politike i dalje je aktuelan nacrt za ekonomsku politiku u 1968. godini objavljen u radu Instituta *Sumarna analiza privrednih kretanja i prijedlozi za ekonomsku politiku*, str. 51–56, pa te stavove nećemo ponavljati. Može se, međutim, upozoriti na ovu ključnu ekonomsku uslovljenost.

U recesiji, depresiji i oživljavanju – dakle u najvećem dijelu privrednog ciklusa – kretanje cijena ovisi o kretanju ličnih dohodaka u privredi. Prema tome stabilizaciju cijena treba izvesti kontrolom dohodaka, a ova se postiže suvremenom fiskalnom politikom. Kontrola dohodaka može se ostvariti i administrativnim mjerama kao i tzv. dogovaranjem (koje je u ovoj oblasti ili neefikasno ili se takodjer svodi na administrativnu prinudu); jedno i drugo je očigledno suprotno sistemu. Monetarno-kreditna restrikcija je pogrešan instrument jer dovodi do nelikvidnosti, kočenja proizvodnje i nezaposlenosti. Administrativna kontrola cijena je u suprotnosti sa sistemom tržišne privrede i dovodi do raznih deformacija.

Zadatak monetarno-kreditne politike jest da privredu u određeno vrijeme i na određenim mjestima napaja dovoljnim količinama novca, slično kao što pumpa za ulje treba da podmazuje dovoljnim količinama ulja određene dijelove mehanizma. Budući da monetarna restrikcija dovodi do usporavanja proizvodnje, nju treba upotrijebiti upravo onda kad se taj efekat želi postići a to je u vrijeme pretjeranog poleta kad potražnja premašuje ponudu. Ali čak i u ovom slučaju korisno je upotrijebiti instrumente fiskalne politike kojima se direktno smanjuje pretjerana potrošna i investiciona tražnja.

Budžetski suficit ili deficit federacije instrumenti su ekonomske politike – a ne saldo pokrivanja troškova administracije – i njima se može efikasno regulirati globalna tražnja. Politika budžetskog suficita/deficita kao i suvremena fiskalna politika praktički ne postoje u našoj zemlji.

Zbog velike otvorenosti naše privrede ključnu ulogu igra vanjskotrgovinska razmjena. Ekonomska politika u toj oblasti obradjena je u posebnom poglavlju ranije.

Značajan instrument ekonomske politike predstavlja tačno i dovoljno razradjeno planiranje privrednog razvoja. Razradjeni društveni plan predstavlja dragocjenu informaciju privrednim subjektima za formuliranje njihove vlastite poslovne politike i programe razvoja. Medjutim, kako sada stvari stoje, dugoročnog programa razvoja nema, petogodišnji plan se ne izvršava, a godišnje rezolucije o privrednoj politici nemaju gotovo nikakve informativne vrijednosti za privredne subjekte.

Jugoslavenska privreda, kao i sve ostale privrede na svijetu, inherentno je nestabilna. To znači da se stabilan rast može postići jedino veoma aktivnom ekspanzivnom anticikličnom politikom. Takva politika zahtijeva ispravno doziranje pravih instrumenata u pravo vrijeme. To trostruko uskladjivanje nemoguće je postići ad hoc improvizacijama. U suvremenoj decentraliziranoj privredi reakcije privrednih subjekata utvrđuju se ekonometrijskim mjerenjima, a optimalni instrumenti ekonometrijskim modelima. Do sada takvi ekonometrijski modeli još nisu izradjeni niti se mogao naći forum koji će financirati potrebna istraživanja.

Neki gorući problemi koje bi odmah trebalo početi rješavati

1. U 1958. godini počeo se raditi dugoročni program privrednog razvoja koji nikad nije bio završen. Tako Jugoslavija ni danas nema dugoročnog razvojnog programa. A bez toga nema ispravnog srednjeročnog planiranja. Bez jednog i drugog privredne organizacije nisu u stanju izgraditi svoje vlastite razvojne programe pa ih zato većina i nema. Umjesto planske tržišne privrede pojavljuje se stihijska tržišna privreda.⁵ Prema tome forsiranim radom treba prići izradi dugoročnog razvojnog programa. Kod

⁵ U jednom radu Ekonomskog instituta u Zagrebu konstatira se slijedeće: »U 50 % anketiranih poduzeća... smatraju da je osnovni razlog za nekvalitetne planove poslovanja poduzeća nestabilnost privrednog sistema i uvjeta privredjivanja; sadašnja privredna situacija – ističe se u jednom odgovoru – i nepotpuna i nedovoljno konkretna ekonomska politika ne pružaju dovoljno garancije poduzećima u pogledu kretanja poslovanja. Dobijamo utisak da nitko u Jugoslaviji ne zna u kom pravcu će se razvijati privredna situacija, da li će se nastaviti stagnacija ili će doći do rasta. Koliko će dugo potrajati ovakvo stanje? Mi za kvalitetno planiranje moramo znati odgovore na ova pitanja... O društvenim planovima anketirana poduzeća kažu: društveni planovi su preopćeniti i zbog toga za poduzeće neupotrebivi...« (Z. Medvedović, *Stanje planiranja poslova u industrijskim poduzećima SFRJ*, Zagreb, 1968, str. 40).

toga očigledno, nije dovoljno da se samo izradi takav program, već treba stvoriti uvjete i da se predviđanja ostvaruju.

2. Ne postoji adekvatna metodologija planiranja, donošenje zakona o planu odlaže se godinama, ekonomska politika zasniva se na improvizacijama. Funkcioniranje jugoslavenske privrede slabo se i nesistematski istražuje, a za čitav niz ključnih područja – kao što su monetarno-kreditna problematika, javne financije i fiskalna politika, životni standard, prognoziranje putem modela itd. – ne postoji ni jedna naučna jedinica u zemlji koja se njima bavi pa to onda znači da se ti problemi faktički i ne istražuju. Rezultat svega toga su privredna nestabilnost, usporavanje rasta, nezaposlenost, nepotrebno nizak životni standard, sve veće odstupanje realizacije od predviđanja, napuštanje jednog petogodišnjeg plana za drugim. Moguća su tri puta rješavanju ovog problema:

(a) Razviti sistematski istraživački rad u oblasti privrede adekvatnim financiranjem naučnih istraživanja i obrazovanja naučnih kadrova.

(b) Omogućiti kadrovima koji rade u državnim resorima i na rukovodećim mjestima u bankama, komorama i drugim institucijama da u određenim vremenskim intervalima dobiju studijski dopust (npr. po tri mjeseca svake treće godine ili po šest mjeseci svake pete godine i sl.) za prisustvovanje poslijediplomskim kursovima i upoznavanje s najnovijim dostignućima iz njihove struke. Oni koji te programe ne bi mogli savladati prirodno bi otpali.

(c) Uvesti nauku u formuliranje ekonomske politike putem Vijeća ekonomskih savjetnika, direktnog oslanjanja na naučne organizacije i na druge efikasne načine.

Posebno treba ukazati na nedovoljnu razvijenost ekonomske statistike (nema serija realnih investicija, ne postoje kvartalne serije društvenog proizvoda, nema podataka o raspodjeli dohotka po društvenim grupama itd.). Dešava se da se u Skupštini vode ogorčene debate o alokaciji jedne milijarde na ovu ili onu svrhu, a ostaje nepoznato da u Zavodu za planiranje prilikom sklapanja bilansa ponekad nedostaje i nekoliko stotina milijardi jer SZS, Banka i Savplan na različit način registriraju podatke i ne postoji jedan jedinstveni sistem ekonomske statistike (a povrhu svega toga i metodologije planiranja i statistike su manjkave). Bilo bi neophodno da se Savezni zavod za statistiku zaduži da uz pomoć naučnih instituta što prije izgradi integrirani sistem društvenog računovodstva za jugoslavensku privredu, a isto tako da se odmah pridje jednom kompleksnom projektu izgradnje informa-

ativnog sistema zemlje, za što je potreban višegodišnji rad. Treba dodati da Savezni zavod za statistiku neće moći uspješno izvršiti svoje zadatke ako od društva ne dobije veću pomoć i ako se znatno veća pažnja ne pokloni obrazovanju statističkih kadrova.

3. Forsiranim radom doći do dugoročnog programa naučnih istraživanja imajući u vidu da su u suvremenoj privredi naučna istraživanja pretpostavka privrednog razvoja. U vezi s tim dati prvi prioritet rješavanju čitavog kompleksa naučnog rada u Jugoslaviji u smislu analize u glavi 3.

4. Ocjenjuje se da danas u inozemstvu radi oko 400.000 Jugoslavena. Većina od njih žele da se vrate, i ako se stvarno vrate, iskustva koja su stekli u visokorazvijenim privredama bit će korisna. No ako čovjek ostaje u inostranstvu dulje od dvije do tri godine, šanse za povratak naglo se smanjuju. Među jugoslavenskim građanima u inostranstvu ima mnogo stručnjaka i naučnih radnika. Njihovi pokušaji da se vrate na odgovarajuće mjesto u zemlji često propadaju. A emigracija se i dalje nastavlja. Samo u jednoj švicarskoj firmi danas radi nekoliko stotina jugoslavenskih inženjera. Prema tome, u koliko se situacija brzo radikalno ne promijeni, pojavljuje se opasnost masovnog gubitka stručnjaka i naučnih radnika, što bi imalo nedogledne posljedice po naš budući razvoj. Kako je očigledno paradoksalno da u socijalističkoj planskoj privredi nema mjesta za radnu snagu najviših kvalifikacija, to bi organi zajednice, a prije svega vlada, morali poduzeti hitne mjere za omogućavanje povratka stručnim kadrovima. Ubrzavanje privrednog rasta omogućit će automatski povratak i svima ostalima.

5. Masovna nezaposlenost takodjer je nespojiva sa socijalističkim društvom, a objektivno je nepotrebna. Ranija analiza je pokazala da je nezaposlenost kod nas rezultat neiskorištenih privrednih potencijala zemlje, a ne nekih objektivnih okolnosti. Prema tome kao jedan od najprioritetnijih zadataka ekonomske politike treba postaviti otvaranje novih radnih mjesta.

6. Parola »slabi treba da propadnu u ime progressa« neracionalna je i besmislena. Parola planske privrede treba da glasi »slabima treba pomoći da sustignu«, i to ne samo zato što to više odgovara socijalističkom društvu već i zato što se time ubrzava privredni razvoj. Naravno, pomoć ne treba vršiti administrativnim prelijevanjem sredstava u nerentabilne fabrike u kojima se od nesposobnog rukovodstva nadolje ništa ne mijenja, a politički pritisak je jedini razlog za dotacije. Put kojim treba poći odavno su pokazale Ujedinjene nacije organiziranjem tehničke pomoći za nerazvijene zemlje. Kad jedan kolektiv dodje u poteškoće zato što je njegova fabrika – bez njegovog sudjelovanja – bila pogrešno

koncipirana, ili mu je nametnuto nesposobno rukovodstvo koga se ne može riješiti ili se radi o ma kakvim drugim razlozima van mogućnosti njegove kontrole – taj kolektiv mora biti u stanju ne samo da traži prinudnu upravu, već i da se obrati nekoj instituciji u zemlju koja će mu poslati kvalificiranu rukovodeću ekipu što će kroz godinu – dvije – tri poslovanje dovesti u red. Treba imati u vidu da nema nerentabilnih fabrika; postoje nerentabilni proizvodni programi, neefikasna organizacija rada, nesposobno rukovodstvo. Institucija o kojoj je riječ – »banka stručnjaka« kako ju je svojevremeno u svom prijedlogu nazvao Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja – mogla bi se formirati uz Saveznu privrednu komoru ili uz neku ozbiljnu konzultantsku organizaciju. »Banka« bi morala imati određeni pravni status, a stručne ekipe koje bi davale »tehničku pomoć« određene beneficije u pogledu ličnih dohodaka. »Banka« bi vodila registar habilitiranih stručnjaka iz cijele zemlje, oni bi uglavnom radili u svojim poduzećima, a ekipe bi se stvarale po potrebi i za određeni period.

Razvojne perspektive

Postoji jedna klasifikacija privredne razvijenosti koja ima mnogo ekonomskog smisla i koja prema dohotku po stanovniku godišnje razvrstava privrede u pet grupa. Te grupe se međusobno razlikuju ne samo kvantitativno već i kvalitativno, što znači da privredna razvijenost daje određeni pečat čitavoj društvenoj organizaciji. Evo tih grupa:

	Dohodak po stanovniku godišnje u dolarima
Nerazvijena privreda (predindustrijsko društvo)	50–200
Privreda u razvoju (društvo u procesu industrijskog razvoja)	200–600
Razvijena privreda (industrijsko društvo)	600–1500
Visoko razvijena privreda (napredno industrijsko društvo)	1500–4000
Postindustrijska privreda (postindustrijsko društvo)	4000–20000

Jugoslavija se pred rat nalazila u prvoj grupi. U 20-godišnjem razdoblju od Revolucije do Reforme prešla je čitav interval druge grupe. Danas se nalazi u trećoj grupi, koja, kako izgleda, predstavlja minimalnu razvijenost za funkcioniranje socijalističkog društva. Proizlazi da je u toku svega jedne generacije zemlja prošla kroz tri »društva«, kroz tri etape ekonomskog razvoja, za koje su inače bile potrebne decenije. Dobro je imati u vidu tu činjenicu jer ona u mnogome objašnjava naše sadašnje društvene i ekonomske probleme i ukazuje na put njihovog rješavanja.

U društvenim naukama – uz izuzetak ekonomije – veoma je nepopularno prognoziranje budućnosti. Taj je stav vjerojatno uvjetovan činjenicom što su te nauke – i opet uz izuzetak ekonomije – veoma malo egzaktne. Medjutim, sagledavanje evolutivnih perspektiva od ključne je važnosti za racionalno vođenje društvenih poslova. Izgleda da postoje elementi za sagledavanje tih perspektiva. Nije isključeno da su pri tom mogućnosti naše uže naučne oblasti, ekonomije, nedovoljno kritično projicirane na ostale društvene nauke i na fenomen društvenog u njegovom totalitetu. Medjutim, dok se ne dokaže suprotno, može se poći od toga da je moguće programirati ne samo industrijsku proizvodnju, već *mutatis mutandis* i društveni razvoj. Na kraju bez takve mogućnosti naučni socijalizam gubi svaki smisao.

Započnimo s onim što je najizvesnije, s privredom.

Više od jedne decenije društvena proizvodnja Jugoslavije povećavala se po stopi od preko 8% godišnje po stanovniku. Takav porast znači podvostručenje per capita proizvodnje – a s njom i privredne razvijenosti i životnog standarda – svakih deset godina. U 1965. godini per capita društveni proizvod Jugoslavije iznosio je 4.070, a SAD 18.700 novih dinara.⁶ To znači da bi uz nepromijenjenu ekspanziju u budućnosti jugoslavenska privreda nakon nekih 19 godina postigla nivo razvijenosti danas najrazvijenije zemlje na svijetu. To znači da bi današnja generacija Jugoslavena mogla očekivati da će postići sadašnji američki životni standard. Na prvi pogled moglo bi se pomisliti da je to samo jedan proizvoljan aritmetički primjer. No taj obračun je mnogo više od toga: on je realna mogućnost. Nekad se općenito vjerovalo – a mnogi nedovoljno obrazovani ekonomisti vjeruju u to još danas – da s povišenjem stupnja razvijenosti dolazi nužno do smanjivanja stope rasta. Ta je teza oborena i empirijski i

⁶ Jugoslavenske cijene iz 1965. god. i društveni proizvod po definiciji Saveznog zavoda za statistiku. Obračun je u Jugoslavenskom institutu za ekonomska istraživanja izvršio S. Stajić.

teorijski. Teorijska argumentacija neodrživosti retardacione teze prilično je složena i zahtijeva usko specijalizirano predznanje te tako izlazi van okvira ovog ogleada.⁷ No empirijska verifikacija vrlo je prosta. Dovoljno je da se uporede stope rasta svih razvijenih zemalja u poslijeratnom periodu s odgovarajućim periodama u prethodnih stotinu godina, pa da se ustanovi da su današnje stope – iako se radi o znatno razvijenijim privredama – osjetno više. Nadalje, ako napravimo listu od 13 najekspanzivnijih privreda na svijetu, utvrdit ćemo da su sve to razvijene privrede s donjom granicom razvijenosti predstavljenom Jugoslavijom, Bugarskom i Rumunijom.⁸ Prema tome postoji mogućnost da se privredna ekspanzija od jedne decenije produži i na naredne dvije decenije. No mogućnost nije i nužnost; o toj distinkciji treba brižljivo voditi računa kad se ispituju evolutivne perspektive.

Brz privredni razvoj poželjan je sam po sebi jer omogućuje povišenje životnog standarda. No privredna ekspanzija je ujedno ključni preduslov za rješavanje drugih društvenih problema. Jedan od njih je i nacionalno pitanje. Velike razlike u razvijenosti između pojedinih republika i pokrajina predstavljaju permanentan izvor društvenih napetosti. Ekstremne razlike, između Kosmeta i Slovenije, toliko su velike kao razlike između Nigerije i Grčke. Ukoliko bismo te razlike željeli eliminirati u toku života jedne generacije, onda bi uz visoku stopu opće ekspanzije, kosovska privreda morala da se razvija po stopi dvaput većoj od slovenske. To je težak, ali ne i nemoguć zadatak. No ukoliko bi se jugoslavenska privreda razvijala po niskoj stopi, Kosmet bi morao postići stopu rasta tridesetak puta veću od slovenske.⁹ To je naravno, sasvim nemoguće. Prema tome posljedica sporog razvoja bila bi produžavanje uklanjanja razlika u privrednoj razvijenosti na nekoliko generacija. Nije potrebno imati mašte da se zamisli u kojoj bi mjeri nacionalne osjetljivosti bile stavljene na kušnju takvim beskonačnim produživanjem procesa ekonomskog – a s njim i opće društvenog – ujednačavanja položaja naših naroda i narodnosti.

⁷ Zainteresirani čitalac naći će rješenje problema u knjizi B. Horvat, *Ekonomska teorija planske privrede*, Kultura, Beograd, 1961, gl. 9.

⁸ Z. Popov, »Zemlje s najbržim privrednim razvojem sa posebnim osvrtom na razvoj socijalističkih zemalja«, *Ekonomska analiza*, 1–2/1967, 112–122, Separat 63, Jugoslovenski institut za ekonomska istraživanja.

⁹ M. Bazler, »Analiza stepena razvijenosti jugoslovenskih područja«, *Ekonomska analiza*, 1–2/1967.

Naredno pitanje odnosi se na promjene u stratifikacionoj strukturi društva. Može se pokazati¹⁰ kako privredni razvoj pretvara piramidalnu strukturu u loptastu i tako smanjenu društvena odstojanja. Taj je proces direktna funkcija privrednog razvoja i može biti ubrzan ili usporen zavisno od toga da li je privredni razvoj ubrzan ili usporen. U uskoj vezi s time je i problem obrazovanja. U našem društvu hijerarhičnost društvenih stratuma u bitnoj mjeri ovisi o stupnju obrazovanja. Što više obrazovanja neki pojedinac dobiva, to su veće njegove šanse da će se probiti u više društvene stratume. Očigledno je stoga da je univerzalizacija obrazovanja ključan preduslov za povećanje društvene mobilnosti i smanjenje društvenih razlika. No da bi se svi stupnjevi obrazovanja učinili jednako pristupačnim svim članovima društva, potrebna su daleko veća sredstva nego što su ona kojima raspolaže naše društvo. Prema tome u krajnjoj liniji privredna ekspanzija predstavlja ključni – iako ne i jedini – preduslov univerzalizacije obrazovanja i na taj način stvaranja pretpostavki za besklasno društvo. Značenje obrazovanja za razvoj socijalističkog društva toliko je veliko da zahtijeva da mu posvetimo bar još nekoliko komentara.

U vezi sa stratifikacijom iz Milićevih¹¹ indeksa asocijacije proizlazi da radnička djeca imaju 9 puta manju šansu, a seljačka djeca 20 puta manju šansu da stignu do vodeće kategorije stručnjaka i rukovodilaca u poredjenju s licima rođenim u toj društvenoj grupi. U kojoj mjeri će se te društvene nejednakosti smanjivati u budućnosti zavisi o tome kakve su šanse za obrazovanje djece različitih društvenih slojeva danas. Prema podacima V. Tomanovića¹² u 1961/62. školskoj godini od djece srednješkolškog uzrasta uključeno je u škole drugog stupnja gotovo svako dijete iz službeničkih porodica, a svako treće iz radničkih i svako sedmo iz seljačkih porodica. Ako se isključe škole za kvalificirane radnike, tako da ostanu samo srednje škole koje pripremaju djecu za nemanuelna i intelektualna zanimanja, i ako se pomoćni i niži službenici izdvoje iz kategorije službenika, onda proizlazi da radnička djeca, u odnosu na službeničku, imaju pet puta manju šansu da steknu srednješkolško obrazovanje. Na univerzitetskom nivou razlike se, prirodno, i dalje povećavaju. Omladina radni-

kog porijekla ima 8 puta manju šansu, a seljačkog porijekla 13 puta manju šansu da se upiše na višu ili visoku školu u poredjenju s omladinom službeničkog¹³ porijekla. Vidi se da su ovi probabilitetni indeksi veoma slični onima na bazi Milićevih indeksa asocijacije. Kad se tome doda i Tomanovićeve konstatacije da poslije 1959. godine socijalna struktura srednješkolške omladine više ne pokazuje pozitivnih promjena, a da se na univerzitetu nejednakosti u zastupljenosti društvenih slojeva najverojatnije povećavaju.¹⁴ onda to zahtijeva da se zvoni na uzbunu. Umjesto apstraktnih parola o rukovodećoj ulozi radničke klase i afirmiranju prava radnih ljudi potrebno je radnicima i drugim radnim ljudima dati realne mogućnosti da podignu svoj društveni status i da tako emancipirajući sebe emancipiraju i društvo u cjelini. Valja dodati da se period u kome Tomanović zapaža stagnaciju u pozitivnim promjenama socijalne strukture djaka i studenata, poklapa s periodom usporavanja privrednog rasta i izvjesnim anarhoidnim tendencijama u oblasti neprivrednih djelatnosti, uključujući i obrazovanje.

Ako nešto kao refren treba ponavljati kroz ovu analizu, onda je to nesumnjivo teza da ključni princip organizacije našeg društva predstavlja samoupravljanje. U stvari jugoslavenski socijalizam stoji i pada sa samoupravljanjem. Ukoliko se radi o samoupravljanju na početnoj razini, u fabrici, možemo, utvrditi da je prevaljen veliki put od autokratskog jedinonačalija kapitalističke i sovjetske fabrike. No preostaje još uvijek veliki put do realizacije stvarnog samoupravljanja. Daljnji razvoj samoupravljanja u velikoj mjeri ovisi o tempu privrednog rasta. U vezi s tim mogu se uočiti četiri preduslova punog ostvarenja samoupravljanja, kako ih je formulirao M. Marković.¹⁵ To su: 1. Tehnički – automatizacija udružuje individualne radove čiji se pojedinačni efekti više ne mogu mjeriti. Treba još dodati i ono klasično zapažanje da mehanizacija i automatizacija prljavih i teških fizičkih radova sve više eliminiraju kategorije nekvalificiranog fizičkog rada, pa stoga i radnike koji objektivno nisu u stanju da uspješno participiraju u samoupravljanju. 2. Ekonomski – »samoupravljanje se može uspješno razviti samo u relativno bogatom društvu u kome su elementarne životne potrebe ljudi

¹⁰ B. Horvat, *Ogled o jugoslavenskom društvu*, Mladost, Zagreb, 1968.

¹¹ V. Milić, »Osvrt na društvenu pokretljivost u jugoslaviji«, *Statistička revija*, 3-4/1960.

¹² V. Tomanović, »Socijalne nejednakosti uslova za obrazovanje«, *Gledišta*, 5/1967, str. 678.

¹³ Razlike u odnosu na porodice stručnjaka i rukovodilaca bile bi veće jer Tomanović u službenike uključuje i rutinske i pomoćne službenike.

¹⁴ Op. cit. str. 679.

¹⁵ *Smisao i perspektive socijalizma*. Zbornik radova drugog zasjedanja Korčulanske ljetne škole, Zagreb, 1965.

već zadovoljene, i u kome je svaki pojedinac dostigao takav stepen ekonomske sigurnosti da ne mora strepiti zbog mogućih ekonomskih represalija u slučaju svog društvenog angažovanja«. Može se još dodati da se s ekonomskim razvojem povećava i slobodno vrijeme neophodno za društvena angažiranja. Takodjer, ekonomski razvoj smanjuje raspone ličnih dohodaka i tako ujednačava društveno-ekonomske pozicije samoupravljača.

3. Kulturni – »samo obrazovani, kultivisani radnici, svesni svoje istorijske uloge, mogu uspešno učestvovati u rukovodjenju društvenim procesima«. A za kulturu su, pored ostalog, potrebna i sredstva. 4. Politički – pretpostavka je odumiranje države. Ovaj preduslov zahtijeva dodatno razmatranje.

Ma kako nesavršeno, samoupravljanje već funkcioniра na početnim razinama. Da bismo mogli govoriti o samoupravnom društvu, potrebno je da se samoupravljanje razvije i na svim višim razinama društvene organizacije. Prilično je očigledno da je to jedan od osnovnih zadataka naredne etape našeg društvenog razvoja. Takodjer je prilično očigledno da izgradnja samoupravljanja prema gore nije neki neposredni efekat privrednog rasta. U stvari direktna funkcionalna veza između tempa privrednog rasta i nekih strateški važnih društvenih promjena ovdje se prekida. Tačno je, doduše, da privredni rast učvršćuje samoupravljanje u fabrici, a odatle se onda pojačavaju društveni pritisci na stvaranje samoupravnog društva u cjelini. No ukoliko taj proces nije stimuliran i kontroliran još i na neki drugi način, on može da potraje mnogo duže i da se odvija mnogo neefikasnije nego što je to objektivno moguće. Taj drugi način nije ekonomski, već politički, i odatle ključna važnost političkog preduslova. A taj preduslov svodi se u našem društvu u osnovnom na efikasno funkcioniranje Saveza komunista.

Da bi SKJ mogao efektivno rukovoditi procesom izgradnje samoupravnog društva, potrebno je ne samo da svoju unutrašnju strukturu saobrazi tom društvu, već i da u pogledu demokratičnosti bude uvijek bar jedan korak ispred. Zaostajanje bi imalo kobne posljedice. Ukoliko bi unutarpartijska demokratizacija zaostajala za samoupravnim tokovima u društvu, javila bi se tendencija da se ti tokovi koče. U stvari mi smo takve tendencije već realno doživljavali u periodu neposredno prije privredne reforme. To znači da bi interesi hijerarhije SKJ – i državnog aparata kao egzekutivnog organa – došli u sukob s interesima društva u cjelini. Taj sukob mogao bi se onda riješiti na dva načina. Ili bi se aparat nametnuo društvu putem državne vlasti, ili bi se javili pritisci za osnivanje nove partije ili novih partija.

U prvom slučaju imali bismo svojevrsnu restauraciju državnog kapitalizma, u drugom svojevrsnu restauraciju buržoaske formalne demokracije, u oba bitnu reviziju dosadašnjeg jugoslavenskog puta u socijalizam i bitno usporavanje socijalističke izgradnje.

Utvrđujući ovdje na konkretnom jugoslavenskom primjeru da je razvoj proizvodnih snaga osnovni nosilac društvenog progressa, kojeg politički faktor može ubrzati ili usporiti, nismo naravno otkrili ništa novo. To saznanje pripada abecedi marksizma.

Takodjer je poznato da uslovljenost nije samo jednosmjerna, već je obostrana. Univerzalniji i efikasniji obrazovni sistem,¹⁶ brži i smišljeniji razvoj samoupravljanja, odsustvo nacionalnih sukoba, društvena stabilnost i progresivni politički sistem omogućuju i bržu privrednu ekspanziju. U jednadžbi privrednog rasta raspoloživi materijalni resursi predstavljaju samo jednu od nezavisnih varijabli, ostale varijable su ove upravo nabrojane. Navedena povratna sprega između nadgradnje i baze postaje mnogo značajnija u društvenom sistemu u kom postoji određena mogućnost programiranja nadgradnje, što bi trebalo da bude karakteristično za socijalizam. Ovo razmatranje dovodi nas odmah do zaključka da postignuta stopa rasta od oko 8% po stanovniku nije maksimum koji se može postići. Objektivno su moguće i više stope rasta, što se može sasvim egzaktno dokazati čak i na bazi analize čisto ekonomskih fenomena. Kao što smo vidjeli ekonomska su istraživanja otkrila da jugoslavenska privreda prolazi kroz prilično pravilne cikluse. Ti privredni ciklusi i njihov mehanizam ostali su nepoznati tvorcima ekonomske politike. Uslijed toga donošene su pogrešne mjere ili se interveniralo u pogrešno vrijeme i na pogrešan način što je sve umanjivalo objektivno moguću stopu rasta.

Medjutim, naš problem ne iscrpljuje se opservacijom da je stopa rasta mogla biti viša. On je u stvari mnogo ozbiljniji. Nasuprot mogućnosti ubrzane ekspanzije stoji stvarnost usporavanja privrednog rasta. To je usporavanje započeto u 1961. godini, a drastične razmjere je postiglo u 1967. godini. U našoj,

¹⁶ Danas u gradu gotovo svako dijete završava osmogodišnju školu, a na selu niti polovina upisane djece. Velike nejednakosti u školovanju prema socijalnom porijeklu navedene su ranije. Medjutim, talenti i mediokriteti radjaju se podjednako i u gradu i na selu, i u radničkim i službeničkim porodicama. Očigledno je stoga do kakvog rasipanja nacionalnog talenta dovodi neselektivno obrazovanje. Danas postoje metode da se ti gubici u talentima i precizno izmjere, samo nijedan nadležni forum nije dosad pokazao interesa da financira takvo istraživanje.

kao i u svakoj drugoj privredi, industrija je nosilac privrednog rasta. Dugoročna stopa rasta jugoslavenske industrije iznosi negdje oko 13% godišnje. Ta je stopa u 1966. godini pala na 4 1/2%, a 1967. godine se spustila ispod nule, što se nije desilo od 1952. godine. Šta se to događa s jugoslavenskom privredom? Jesu li impulsi rasta presahnuli? Radi li se o nepredvidjenim i nepredvidivim iznenadjenjima? Je li to usporavanje bilo objektivno nužno? Odgovor je da ono nije bilo nužno, da se moglo izbjeći, da nije bilo neočekivano i da se, faktično, predviđalo. Od 1952. godine u jugoslavenskoj privredi odvija se stalan proces decentralizacije, formiranja tržišnih odnosa, povećavanja nezavisnosti privrednih subjekata. Taj proces bio je praćen određenim adaptacijama državnog aparata. Međutim, promjene u aparatu, stručno izgradjivanje kadrova, modifikacije u metodama planiranja i kontrole privrednih procesa, izučavanja funkcioniranja samoupravnog privrednog mehanizma i, kao rezultat, mogućnost predviđanja i usmjeravanja privrednih kretanja – zaostajali su za potrebama privrede. To zaostajanje bilo je potencirano burnim privrednim rastom – rezultatom oslobodjene inicijative samoupravnih proizvođača – koji je u toku osam godina podvostručio ukupnu i gotovo potrostručio industrijsku proizvodnju. Raskorak između mogućnosti organa ekonomske politike i potreba privrede povećavao se i do prvog loma došlo je 1961. godine prilikom inauguriranja novog privrednog sistema koji je rdjavo funkcionirao i demantirao tri verzije srednjeročnog plana. Naučni radnici upozoravaju na opasnost produžavanja takvog stanja i predlažu određene mjere,¹⁷ ali odgovorni organi i forumi nemaju dovoljno razvijen sluh za ova upozorenja. Nastavlja se s prakticističkim prilazom izgradnji privrednog sistema i vodjenju ekonomske politike, privredna kretanja izmiču svjesnoj kontroli društva, ciklusi konjunktura se produbljuju, nezaposlenost se povećava, rast se usporuje. Stagnacija industrijske proizvodnje iz 1967. godine neće se naravno zadržati. Doći će do ponovnog cikličkog

¹⁷ Tako je npr. u 1962. god. tadašnje Odeljenje za ekonomska istraživanja i metodologiju planiranja Saveznog zavoda za privredno planiranje umnožilo jedan memorandum u kom je upozoravalo: »S porastom proizvodnih snaga privreda postaje sve složenija, inicijativa je decentralizirana, konačna rezultanta slobodno donesenih odluka hiljada privrednih subjekata nije unaprijed očigledna, privredna politika zahtijeva čitav arsenal izdiferenciranih instrumenata, a metode usmjeravanja postaju indirektna i kriteriji za donošenje odluka izvanredno složeni. Složenost privrednog mehanizma i delikatnost njegovog funkcioniranja bez poremećaja zahtijeva intenzivan naučnoistraživački i analitički rad na svim nivoima i u najrazličitijim privrednim institucijama. A za to je potrebno školovanje posebno specijaliziranih kadrova...«

uspona, no prosječna stopa rasta bit će niža nego ranije i znatno niža no što je to objektivno moguće – ukoliko se planiranju i vodjenju ekonomske politike ne pristupi na jedan naučni način. A to što znamo u osnovi objasniti mehanizam kretanja, što smo neke momente u tim kretanjima bili u stanju predvidjeti i što znamo prognozirati daljna kretanja – pokazuje da vladamo osnovnim pretpostavkama za jedno efikasnije vodjenje privrede u budućnosti. Međutim, mogućnosti još ne znače i ostvarenje.

Iz ranije analize proizlazi da ćemo se sukobiti s velikim poteškoćama u našem društvenom razvoju ukoliko ne uspijemo ponovo ubrzati rast. Ukoliko pak postignemo raniji, ili čak i viši tempo rasta, to još uvijek ne mora značiti da ćemo svoje društvene probleme rješavati na zadovoljavajući način. Veza između privrednog rasta i dobro organiziranog društva nije sasvim jednoznačna. Ima u svijetu zemalja koje su privredno znatno razvijenije od naše a čije društvene profile ne bismo željeli kopirati. Zbog toga nije jedino važno da se ostvari privredni rast, već je isto tako važno kako se on ostvaruje. Veoma dugoročno gledano između ta dva cilja ne može biti sukoba: najprogresivnije društvo ostvarit će i najveći privredni progres. I obrnuto, ona zemlja koja privredno zaostaje, morat će mijenjati svoj društveni sistem. To je jedan od zakona društveno-ekonomskog razvoja. No u svakodnevnom životu lako se gubi perspektiva i često neposredni efekti zamagljuje dugoročne štete, koje je kasnije teško popraviti. Tržište ima i negativnih efekata. Ono stalno radja tendencije da se komercijalizira ne samo robna proizvodnja, već i stvaranje svih vrijednosti u društvu. Zbog toga treba budno paziti da se strogo definira ekonomska stimulacija. Srećom nema nikakve nužde da se komercijalizam uzdigne na nivo vrhovnog principa društvene organizacije. Srećom moguće je ekonomske ciljeve postići uz davanje komercijalnim odnosima onog mjesta koje im pripada u organizaciji tržišta. A tržište, naravno, ne samo što nije identično s društvom, već predstavlja svega jednu od mnogobrojnih institucija kojima se društvo služi u organiziranju svog života. No iz toga što ne postoji nužda komercijaliziranja morala našeg društva ne slijedi da ne postoje tendencije da se to desi. U stvari kao što je upravo napomenuto, te su tendencije veoma izražene – kod čega primitivizam u prilaženju društveno-ekonomskim fenomenima i nepoznavanje funkcioniranja mehanizama društvenog i privrednog života i opet igraju značajnu ulogu. Valja imati na umu da se socijalizam ne sastoji ni u životnom standardu, ni u nekoj državnoj veličini, ni u nacionaliziranju sredstava za proizvodnju. Socijalizam je prije svega društvo slobodnih, razvijenih, autonomnih ličnosti koje su u stanju da

kontroliraju svoje društvene odnose. I zbog toga sve što dovodi do otudjenja ličnosti, znači direktno razbijanje socijalističke izgradnje.

Razmotrili smo strateške faktore buduće izgradnje našeg društva. Preostaje da zaključimo. Očigledno je da ništa nije predodređeno. Postoje, naravno, društvene zakonitosti koje djeluju autonomno i koje se ne mogu ignorirati. Mi o njima već podosta znamo. Ali postoje i najrazličitije otvorene mogućnosti. Na nama je da te mogućnosti iskoristimo na inteligentan način. U tom pogledu zadatak današnje generacije nije ništa manji od zadatka generacije koja je izvela revoluciju i dovela zemlju pred vrata socijalizma. Zadatak je vjerojatno složeniji, jer je i društvo složenije. No i naše znanje je veće. I tako predstoji fascinirajuća borba za pretvaranje mogućnosti u stvarnost, za svjesnu izgradnju socijalističkog društva.

B. ANALIZA PRIVREDNIH KRETANJA I PRIJEDLOZI ZA EKONOMSKU POLITIKU¹⁸

Rad »Sumarna analiza privrednih kretanja i prijedlozi za ekonomsku politiku«¹⁹ predstavlja radove koji su napisani prije tačno godinu dana. Zbog toga bi očigledno trebalo novelirati tu studiju.

Naslov našeg savjetovanja je ubrzavanje rasta u uslovima stabilizacije. Ako pogledamo, međutim, statističke podatke za posljednjih osam godina, vidimo da imamo usporavanje rasta. I sad se postavlja pitanje na kojoj osnovi možemo ubuduće očekivati ubrzanje rasta, kad smo u proteklih osam godina imali usporavanje rasta. To je razlog koji me navodi na to da najveći dio izlaganja posvetim dijagnozi onoga što se desilo.

Očigledno je, i to ne važi samo za liječnike, da najprije treba postaviti dijagnozu da bi se odabrala najpodesnija terapija i ubrzalo ozdravljenje bolesnika. Ako pogledamo natrag u tih osam godina, vidimo da smo izveli dvije privredne reforme, jednu 1961. drugu 1965. One su se, doduše, nominalno različito zvale, ona iz 1961. zvala se »novi privredni sistem«, a ova iz 1965. »privredna reforma«. Međutim, suštinski ekonomski ciljevi obiju reformi su

¹⁸ Rad predstavlja uvodno izlaganje i zaključnu riječ na savjetovanju »Ubrzanje rasta jugoslovenske privrede u uslovima stabilnosti« koje je održano u Kragujevcu, 27. i 28. februara 1969.

¹⁹ Jugoslovenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1968.

bili isti. I isto tako, i suštinski rezultati obiju reformi su bili isti. A ti su rezultati razočarali. Iz štampe i političkih zbivanja u našoj zemlji mogao sam ustanoviti da je službena ocjena naše današnje situacije definirana s ove dvije tačke:

prvo, da je privreda stabilizirana i

drugo, da se ciljevi privredne reforme izvršavaju.

Kasnije su dodani kvalifikativi, »osnovni ciljevi« ili »strateški ciljevi«. Prije nego što bih mogao da ma šta kažem o toj ocjeni, a očigledno je ključno da se zna je li ta ocjena tačna za naš budući razvoj i za akciju koju treba da poduzmemo ili ne, htio bih vam navesti nesporne faktore. O interpretaciji fakata možemo diskutirati ali da bi diskusija imala smisla, mislim da je apsolutno nužno da se najprije navedu fakti koji su za tu diskusiju relevantni.

Što se tiče prve ocjene, da je privreda stabilizirana, činjenica je da nikad od ekonomske blokade 1948–1952. naša privreda nije bila tako nestabilna kao što je posljednjih nekoliko godina i danas. Dovoljno je pogledati grafikone profesora Bajta i Mencingera i iz naše knjige, dovoljno je da uzmemo statističke podatke i da na grafičkom papiru nacrtamo kretanja osnovnih privrednih serija, kao što su proizvodnja, dohodak, izvoz, krediti, međusobna dugovanja i slično, pa da vidimo da amplitude oscilacija tih serija, razlike od minimuma do maksimuma nikada nisu bile veće od 1952. godine. Jednim istraživanjem u Institutu, s namjerom da se vidi kako stojimo prema ostalima zemljama izabrano je 10 zemalja za komparaciju, 5 istočnoevropskih i 5 zapadnih. Pokazalo se da je privredna nestabilnost u Jugoslaviji veća nego u ma kojoj od tih 10 zemalja, a jedna od njih bile su i SAD, koje su poznate po privrednim ciklusima. Prema tome, to su fakti. Ostaje da se interpretira zbog čega je to tako i što možemo ubuduće očekivati.

Što se tiče druge ocjene o ciljevima koji se izvršavaju, prethodno je potrebno definirati koji su to ciljevi. Tu ne postoji suglasnost i ne postoji, koliko sam lično informiran, ni jedan službeni dokument gdje su ti ciljevi tačno, nedvosmisleno nabrojani. Ali unatoč tome mislim da postoji prilično opća suglasnost o ciljevima akcija kojima se ulazilo u reformu. Mislim da bi se mogli klasificirati u slijedećih pet ciljeva ili zadataka. I oni su, opet ponavljam, implicirani, ako nisu bili eksplicitno izraženi i u reformi iz 1961. godine.

Prvi je bio *stabilizacija cijena*. Podaci pokazuju da su cijene proizvođača industrijskih proizvoda stabilizirane uglavnom na ranijem trendu. Kao uporedjenje uzimam samo posljednje dvije

godine, jer mislim da možemo pretpostaviti da su 1965. i 1966. predstavljale prelazno razdoblje, gdje je nužno dolazilo do adaptacije i ne bi bilo u redu da poremećaje iz te dvije godine miješamo s kasnijim rezultatima. Dakle, ako uzmemo posljednje dvije godine kao relevantne za ocjenu, tada proizlazi da su cijene proizvođača u te dvije godine rasle otprilike istim tempom kao što su rasle u jedanaest godina od 1952. do 1963. godine, otprilike 1 % godišnje. S time da su u 1968. cijene usporenije rasle i s time da sada, početkom 1969. imamo ponovno inflacione pritiske. U cijenama na malo od 1952–1963. porast je bio 3,5 %, a u posljednje dvije godine porast je 5,2 %. Znači, cijene na malo rastu brže nego što su rasle u jedanaestogodišnjem razdoblju prije reforme, pri čemu 1964. isključujem zbog istih razloga zbog kojih isključujem 1965. i 1966. budući da je to bila patološka godina. Jedino cijene proizvođača poljoprivrednih proizvoda rastu slabije, naime, padaju. I zbog toga, kao što znate, naši su poljoprivrednici veoma nezadovoljni.

Drugi zadatak je bio jačanje izvoza i smanjivanje vanjskotrgovinskog deficita. I zaista, u 1965. je došlo do eksplozije izvoza, zbog razloga, međutim, koji nisu jako vezani s reformom, ali od 1966. nadalje izvoz roba znatno sporije ekspandira od uvoza roba. Tako je prošle godine izvoz roba spao na nulu, pri čemu je za daljnji razvoj naročito opasno to što se izvoz kretao sporije od proizvodnje.

Treći zadatak je bio u vezi s intenzificiranjem proizvodnje, s onom parolom prelaska od ekstenzivne na intenzivnu proizvodnju i u vezi s time se zahtijevalo da produktivnost rada raste brže. Ako sada ponovo usporedimo čitav period 1952–1964. sa cijelim periodom 1964–68. vidi se da produktivnost rada u posljednje četiri godine raste sporije, nego u prethodnih 12 godina (čak i ako se izvrše korekcije za skraćenje radnog tjedna). Ako pogledamo što se dešava s efikasnošću investiranja vidimo da i efikasnost korištenja osnovnih sredstava pada. I recimo, za 1967. godinu, za koju postoje posljednji podaci koji mi dozvoljavaju preciznu analizu, može se reći da je korištenje osnovnih sredstava bilo za 15 % slabije nego 1964, posljednje godine prije reforme.

Četvrti zadatak koji vidim u obje reforme iz 1961. i 1965. bio je razvoj slobodnog tržišta. Očigledno je da je naš privredni sistem orijentiran razvijanju što slobodnijih tržišnih odnosa. Postoje različite mogućnosti da mjerimo tržišnost ili konkurentnost naše privrede. Jedna je mogućnost da vidimo kako se cijene formiraju i u kojoj mjeri se slobodno formiraju. Prema podacima Saveznog zavoda za cijene, 1958. je bilo pod kontrolom 31 %

industrijskih cijena, 1968. godine 46 %. Dakle, prošle smo godine bili u tom pogledu ispod onog na nivou od prije 10 godina. Jedan drugi pokazatelj slobodnog razvoja tržišta u nas je vanjskotrgovinska razmjena. Vi znate da je proklamiran cilj da se ide na konvertibilnost dinara, što slobodniju razmjenu itd. Međutim, ako se pogledaju mjere u prošloj godini u toj oblasti, vidi se da se sve više roba prebacuje s liberalnog režima vanjske trgovine na restriktivne režime, tako da umjesto da se približavamo konvertibilnosti dinara mi se od toga cilja udaljavamo.

Ova su četiri zadatka mjerljiva, oni se mogu kvantificirati i stoga tu, ukoliko su podaci tačni a ja vjerujem da jesu, ne može biti različitih mišljenja.

Peti je cilj, međutim, nemjerljiv; radi se o razvoju poduzetničkog mentaliteta u našim poduzećima. Svi znamo da je bio potreban jedan prelazni period, od administrativno uvjetovanog mentaliteta na mentalitet koji odgovara samoupravnoj tržišnoj privredi, i u tom je pogledu nesumnjivo došlo do značajnog napretka u posljednje četiri godine. Naši privredni subjekti se danas sigurno ponašaju mnogo više tržišno i s mnogo više poduzetničkog mentaliteta, nego ranije. Međutim, postavlja se pitanje: nismo li uz neku drugu ekonomsku politiku tu mogli i više postići, ili, da budem sasvim precizan, nismo li uz jednu bržu stopu rasta mogli postići i još brži razvoj tog poduzetničkog mentaliteta. Često sam čuo odgovor mnogih ljudi da je privreda trebala da prodje »kroz šibe«, pa da se nauči privredjivati; dok su kolektivi dobro živjeli, dok je banka pokrivala dugove itd. nitko nije mnogo mislio na efikasnost privredjivanja. To je moguća teorija. Htio bih vas podsjetiti da ta »teorija šibe« nije nova, da je ona nekad vladala u pedagogiji, pa su, unatrag otprilike pola stoljeća, pedagozi ustanovili da se mnogo bolji rezultati postižu bez šibe. Ista je teorija vladala otprilike 1920. godine u privredi, u organizaciji industrijskih poduzeća, to je tejlorizam. Radnika moraš disciplinirati, daš mu zadatak, on nema što da misli i tada se postiže maksimalna produktivnost. Ali su i na Zapadu došli do toga da to nije maksimalna nego minimalna produktivnost i da treba upotrijebiti sasvim druge stimulanse, koji su potpuno različiti od stimulansa šibe. Što se mene tiče, duboko sam uvjeren da smo jednom drugom ekonomskom politikom, koja bi bila stimulirala razvoj, rast, ekspanziju, mogli postići i u tom pogledu veće rezultate nego što smo postigli. Međutim, na tome ne inzistiram, budući da se radi o nemjerljivim kategorijama, prema tome razni ljudi mogu imati razna mišljenja. Iz ove kratke analize koja je nesumnjivo defektna i koja bi zahtijevala mnogo precizniji aparat, moj bi zaključak bio, a

mislim da bi i tu mogli ekonomisti općenito da se slože, da su ciljevi reforme bili dobro postavljeni, i one 1961. i ove 1965, ali da naprosto nisu bili izvršeni, tako da – ako je ta ocjena tačna – naš problem nije u tome da analiziramo ciljeve, kao što to obično radimo (mi nekako po nacionalnom temperamentu uvijek raspravljamo o principima). Naš je problem da sada vidimo zašto ne ostvarujemo ono što smo se dogovorili. I tu mislim nije problem isključivo ili prvenstveno političkog karaktera, kao što se to vrlo često u javnosti ističe. Čvrsto sam uvjeren da i u slučaju da svi misle na isti način, da je postojala potpuna politička suglasnost – što sigurno nije u praksi bio slučaj, ali da smo i to imali, ne bismo imali bitno različite rezultate u privredi. Prema tome, naš problem nije ni u toj sferi. On je u jednoj drugoj sferi i zato bih pokušao jednom analizom identificirati tu sferu u koju mi moramo ući, ukoliko želimo da ubuduće radimo efikasnije nego do sada. Prethodno još da navedem dodatne efekte kretanja koje sam analizirao. Jedan od njih je da se životni standard, ako se promatra cjelokupno stanovništvo Jugoslavije, a to je jedina relevantna mjera, bar u jednoj socijalističkoj zemlji, znatno sporije kretao posljednje četiri godine nego ranijih dvanaest godina. Nadalje da je nezaposlenost enormno porasla. Ako registriranoj nezaposlenosti više od 300.000, dodate onih 400.000 što su otišli u inozemstvo i od kojih bi mnogi željeli da se vrate ali nemaju na što da se vrate, tada naša faktična nezaposlenost iznosi više od 700.000 ljudi, a to je više od ukupne brojnosti radničke klase Jugoslavije prije rata. Dakle, to je jedan podatak koji zahtijeva da se veoma ozbiljno zamislimo u kakvoj smo situaciji. Dodajmo tome ovaj efekt, koji općenito ostaje nezapažen, naime, da je tehnički progres dobrim dijelom funkcija vremena. Ma šta radili on ide svojim tokom, a to znači slijedeće: ukoliko se proizvodnja ne razvija, radnika je automatski previše. Naša istraživanja su pokazala da je u 1967. trebalo otpustiti, pored onih koji su već bili otpušteni, još 70.000 ljudi iz industrije, ili 150.000 ljudi iz nepoljoprivrednih djelatnosti, da bi se postiglo isto korištenje radne snage kao u 1964. godini, za koje znamo da je bilo daleko od optimalnog. Prema tome, mi smo 1967, prvenstveno zbog usporavanja proizvodnje, uza sve napore da se riješimo suvišne radne snage, imali veću prekobrojnost radne snage nego 1964. godine, posljednje godine prije reforme. Nadalje, kao što se vidi iz knjižice koju je pripremio Savezni zavod za statistiku, najbrže raste broj nezaposlenih s kvalifikacijama. Posljednje četiri godine kvalificirani kadrovi među nezaposlenima povećavaju se po zastrašujućoj stopi od 31 %.

Četvrti nuz-efekt tih kretanja je stagnacija u našoj nauci, naučnim istraživanjima. Jedna prilično kaotična situacija, dezintegracija naučnih organizacija i emigracija naučnih kadrova. Šta to znači u jednoj privredi koja mora da se bori s međunarodnom konkurencijom i koja je proklamirala cilj integriranja u međunarodnu podjelu rada, nije potrebno posebno isticati.

Peti nuz-efekt je veoma nezgodan zbog svoje političke delikatnosti, a radi se o nerazvijenim područjima. Proklamirali smo i željeli politiku sustizanja; ono što se faktički desilo je povećanje raskoraka između razvijenih i nerazvijenih. Odmah bih dodao da je to nešto što je trebalo očekivati. Naša su istraživanja pokazala, naime, da privredni mehanizam Jugoslavije funkcioniše na slijedeći način. Kad imate ciklička kretanja, kad imate poremećaje, ti poremećaji se u nerazvijenim područjima uvijek znatno jače reflektiraju nego u razvijenim zbog intuitivno očiglednih razloga. Prema tome, kad smo imali usporavanje u privredi u cjelini, to usporavanje je moralo u nerazvijenim područjima da bude veće nego u razvijenim. I sve proklamacije o suprotnom nisu tu mogle bitno pomoći.

I na kraju, posljednji nuz-efekt je taj da smanjenje, čak apsolutno smanjenje investicija, onemogućuje modernizaciju proizvodnje i na taj način onemogućuje ubrzanje tehničkog progressa. U posljednoj godini za koju imamo podatke i za koju smo, prema tome, mogli izvršiti istraživanja, u 1967. godini, tehnički progres je počeo da pada, stopa tehničkog progressa bila je niža nego u ranijih deset godina i ako se to nastavi možemo također lako zamisliti kakva će to biti situacija za privredu ubuduće.

Treba upozoriti na dvije ocjene koje se u vezi s tim podacima obično daju, bar ocjene koje su najčešće do mene stizale.

Prva je slijedeća: Kaže se: »Privredna reforma je dovela do društvene reforme, do Brionskog plenuma, do demokratizacije našeg društvenog života, prema tome, ni jedna cijena koju bismo platili za taj društveni razvoj nije previsoka«. I kad bi to bilo tako, mislim da bismo svi mogli da se složimo. Zaista, za ono što se desilo u evoluciji naše društvene strukture od 1964–1965. naovamo, malo je primjera u suvremenim političkim zbivanjima. I mislim da na tome dalje uopće ne treba insistirati. Medjutim, stvar je u tome da je to rezoniranje pogrešno, upravo ta dilema. Po mom mišljenju, stvari stoje tačno obrnuto, naime, neuspjesi na privrednom planu predstavljali su veliku kočnicu bržem razvoju društvene reforme; da smo imali višu stopu rasta, veću zaposlenost itd. ne bismo imali nacionalističkih ekscesa, ili bar

ne u toj mjeri; ne bismo imali obustave rada, imali bismo mnogo smireniju situaciju koja bi nam dozvolila da s mnogo više energije pridjemo razvoju društvene reforme. Prema tome, veoma je vjerojatno, u to sam uvjeren, da je uzročna veza obrnuta, naime, da su stabilnost u privredi i privredni razvoj ključna pretpostavka da bi se društvena reforma mogla uspješno odvijati i da nam se ne dešavaju ponovo ekscesi, takvi ekscesi koje sam upravo naveo.

Drugi razlog koji se sad, u posljednje vrijeme sve češće navodi – isprva je to bilo u privatnim razgovorima, kasnije se to počelo nekako kriomice uvlačiti u štampu, u novine, a nedavno, prilikom jednog televizijskog intervjua čak je to pitanje sasvim direktno postavljeno – naime, da li je tačno da je samoupravljanje dovelo do kaotičnosti u jugoslavenskoj privredi?

Po mom mišljenju opet je veza tačno obrnuta. Nije prevelik stepen samoupravljanja doveo do tog gubitka kontrole i recesivnih kretanja itd. nego je onemogućavanje samoupravljanja razlog naše sve manje i manje privredne efikasnosti. Evo vrlo jasne ilustracije. Neka naša istraživanja pokazuju da se raskorak između predviđanja društvenog plana i kasnije realizacije od 1960. sve više povećava. Prema tome, privredni subjekti se orijentiraju prema jednoj perspektivi, a faktički se desi nešto drugo. U situaciji kad je privrednoj organizaciji blokiran tekući račun, kad nema investicionih fondova za modernizaciju, kad se za isti rad u dva susjedna poduzeća dobiva i četverostruko različita nagrada, tada je samoupravljanje dobrim dijelom svedeno na fikciju. Prema tome, ne može biti ni govora o tome da postoji preveliki obim samoupravljanja, nego tačno obrnuto, onemogućavanje samoupravljanja faktički onemogućava da se potencijali realiziraju. Neka naša fragmentarna istraživanja, pokazuju da su samoupravne strukture unijele, ugradile u našu privredu goleme potencijale, ali ti potencijali ne dolaze do izražaja zbog neadekvatnog okvira u kojem te strukture treba da funkcioniraju, među ostalim, zbog elemenata koje sam upravo naveo.

Kakav lijek se traži tim problemima? Ponovo, u posljednje vrijeme dobiva se utisak da se manje-više sva rješenja tih problema očekuju od jednog instrumenta, da ga tako nazovem, koji se naziva samoupravni dogovor. Mislim da se opet radi o pritiskanju na potpuno pogrešno dugme. Očigledno je da u jednoj samoupravnoj privredi etatističke intervencije treba zamijeniti samoupravnim dogovaranjem; to nikad nije bilo sporno. Očigledno je da naš društveni plan treba donositi na taj način da predstavlja u krajnjoj konsekvenci dogovor onih kojih se taj plan tiče. Ali to je

jedna stvar, druga je stvar rješavanje svakog problema u privredi dogovaranjem. U praksi se to svodi na to da je dogovaranje postalo instrument za oslobađanje od svake odgovornosti. Kad se pojavi nezgodan problem u privredi, bilo politički bilo stručno delikatan, ili se naprosto ne zna kako bi trebalo reagirati, tada državni aparat sve češće kaže »dogovorite se«. A kako da se oni dogovaraju kad ih je opća privredna situacija dovela u takav položaj iz kojega sami ne mogu da nadju izlaz? Hoću naprosto da kažem da je ta pozitivna ideja dogovaranja, kao što se to vrlo često dešava ne samo u našoj sredini nego uopće, vrlo brzo postala nešto što je krajnije negativno.

Drugi momenat je ovaj. Privreda je jedan sistem. Svaki sistem mora na neki način da funkcionira sam po sebi, ako se želi da to bude efikasan sistem. Sistem u kojemu bismo stalno nešto morali naravnavati, bio bi jedan vrlo neefikasan sistem. Sistem u kojemu bi se svi problemi rješavali na taj način da bi se uvijek morao netko s nekim dogovarati bio bi još neefikasniji nego jedan administrativni sistem. Tako da ova deformacija originalno ispravne ideje društvenog dogovaranja dovodi faktički do jednog aorskog mentaliteta koji zahtijeva da se ni jedna odluka ne donosi samoupravno i autonomno, nego uvijek moraš nekoga pitati za dozvolu. Prema tome, taj sistem doveden do svoje krajnje konsekvence je antiteza samoupravljanju i kao takav ne može pridonijeti rješavanju naših problema, jer sve ono što koči samoupravljanje koči u krajnjoj liniji i efikasnost privredjivanja u našoj zemlji. Kakva je, prema tome, naša stvarna situacija?

Prvo, naglašavam konstataciju da su samoupravne strukture ugradile u našu privredu ogromne razvojne potencijale i da je naš osnovni problem da se ti potencijali iskoriste.

Drugo, da u našoj privredi postoje veoma izraženi privredni ciklusi koji su donedavna bili nepoznati organima ekonomske politike i zbog toga anticikličke politike naprosto nije bilo. Dešavalo se zbog toga da su primjenjivani pogrešni instrumenti ili u pogrešno vrijeme i na pogrešan način. Da to ne ostane prazna ilustracija evo slučaja koji je možda najdrastičniji od svih, a to je korištenje monetarne politike u usmjeravanju privrednih kretanja, i to naročito monetarne restrikcije. Monetarnu restrikciju treba koristiti u situaciji vrha privrednog ciklusa kad dolazi do takozvane potražne inflacije, a i onda samo ako imamo približno uskladjenu privrednu strukturu. To je njena domena. Ako se ona koristi izvan te domene, može da donese privredi samo štete. Medjutim ona se u nas koristila u situaciji kad su privredni

resursi bili neiskorišteni – s jedne strane, nezaposlenost radne snage, s druge strane neiskorištavanje kapaciteta – i u situaciji veoma izraženih strukturnih disproporcija. I kad je taj instrument tu iskorišten rezultat je mogao da bude jedino redukcija proizvodnje i stagnacija do koje je, kao što znate, došlo 1967.

Treći element naše stvarne situacije sad je ono što zapravo trebamo. Ja bih to veoma kratko, svjestan da stenografski stil može uzrokovati i mnogo nerazumijevanja, definirao ovako:

Nama je potreban privredni sistem i privredna politika koja će u suštini riješiti slijedeća dva problema, odnosno, na slijedeća dva načina.

Prvo da organi ekonomske politike budu isključivo odgovorni za provodjenje ekonomske politike. Ne da dijele odgovornost, nikakvo samoupravno dogovaranje u pogledu odgovornosti. Odgovornost je uvijek definirana za nekoga vrlo precizno, inače imamo neodgovornost. Prema tome, organi ekonomske politike treba da budu isključivo odgovorni:

– prvo, za stabilnost privrednih kretanja, što mogu postići pravilnom anticikličkom politikom, i

– drugo, za ujednačivanje uslova privredjivanja.

Pri tome ne mislim ni na kakve kompenzacije ili prelijevanja itd. nego da za sve privredne subjekte treba da budu stvoreni isti startni uslovi, pa onaj koji je bolji taj će više i zaraditi. Očigledno je da smo danas veoma daleko od te situacije.

Drugi element tog privrednog sistema te privredne politike odnosi se sada na privredne subjekte. Ja mislim da njima treba ostaviti onaj domen gdje su isključivo nadležni, a to je da maksimiraju svoje dohotke. Ako privreda ne funkcioniše kako treba to nikada – to je aksiom ekonomske politike – ne može da bude rezultat ponašanja poduzeća, odnosno privrednih subjekata. Oni se uvijek pravilno ponašaju, jer se uvijek adaptiraju uslovima sistema i politike. Prema tome, ako želimo imati efikasan sistem, tada privrednim subjektima u tom sistemu moramo ostaviti potpunu autonomiju u ponašanju a to je identično sa zahtijevom potpunog samoupravljanja. Da radni kolektiv i radnički savjet, odnosno uprava poduzeća, donose svoje odluke ne pitajući nikoga za savjet i dozvolu. Naravno, ima graničnih područja gdje se interesi sukobljavaju, tu će biti potrebno dogovaranje itd., ali to su izuzeci. Pravilo u jednom dobro organiziranom ekonomskom sistemu je da automatski funkcioniše. Može li se to postići? Očigledno je to lakše reći nego izvesti. Moj je odgovor da suvremena ekonomska nauka daje rješenje za te probleme tačno ovako kako sam iznio. Kakva su to rješenja, stvar je ekonomske

teorije. Ali ne samo ekonomske teorije; mi moramo tu teoriju primijeniti na naše konkretne uslove, znači, potrebna su istraživanja, izračunavanja, mjerenja itd., pri čemu nažalost moram konstatirati da je prilično poznato što i kako treba raditi, jer je to stvar, kao što sam rekao, suvremene ekonomske teorije, i to znamo. Medjutim kako to primijeniti, kako dozirati pojedine stvari itd., to ne znamo jer to možemo saznati jedino na osnovi vlastitih istraživanja koja, uglavnom, ne provodimo.

Mogli bismo diskutirati, odnosno, mogao sam da se orijentiram tome da analiziram moguće mjere ekonomske politike, da se oživljavanje proizvodnje do kojega je došlo u posljednjoj godini dana nastavi, i tada bismo vrlo brzo došli do zaključka da monetarnu politiku ne možemo upotrijebiti, da moramo razviti fiskalnu politiku, da je dosadašnja koncepcija budžetskog suficita i deficita kameralistička koncepcija koja odgovara vremenu kneza Miloša, a da u modernoj privredi suficit i deficit federacije nisu administrativni saldi nego ključni elementi ekonomske politike itd. Medjutim, mislim da takvo raspravljanje ne bi bilo ključno. Naša današnja situacija mogla bi se fundamentalno sažeti u slijedeće četiri tačke:

Prvo, nama je potrebna izgradnja jednog modela funkcioniranja jugoslavenske privrede. Mi jednostavno ne znamo kako naša privreda funkcionira. Ne znamo zato što to nismo istraživali i zato što je ta privreda takva privreda koja se veoma mnogo razlikuje od svih ostalih poznatih tipova privrede. Ona fragmentarna istraživanja koja smo do danas izvršili pokazuju da se naša privreda u nekim stvarima ponaša dijametralno suprotno nego, recimo, privreda sovjetskog tipa ili privreda američkog tipa. Prema tome, nikakav udžbenik i nikakva a priori rezoniranja neće nam reći kako se ta naša privreda ponaša: mi moramo izgraditi taj model, moramo ga testirati i tada će mnoge, danas pogrešne predodžbe o tome kako se naša privreda ponaša otpasti.

Drugo, da bismo mogli izgraditi taj model, a i nezavisno od toga, moramo prići mjerenju ponašanja i reakcija naših privrednih subjekata i to modernim, ekonometrijskim metodama. Ne više po osjećaju, ne više samo na osnovi zdravog razuma, nego statističkim mjerenjima, da ustanovimo te parametre. I to nam je potrebno zbog dva očigledna razloga: 1) da bismo mogli dozirati instrumente ekonomske politike – čak i ako kažemo: monetarna se politika sada ne može upotrijebiti, treba fiskalnu politiku ili nešto drugo – i još uvijek nismo rekli faktički ništa jer treba reći koji instrument ekonomske politike, u kojem intenzitetu, u kojem vremenu itd., a to naprosto ne znamo jer nismo

izmjerili reakcije naših privrednih organizacija i naše privrede u cjelini.

Za ilustraciju naveo bih dva primjera takve pogrešne pretpostavke koja je onda dovela do pogrešne ekonomske politike.

Vladalo je mišljenje da kao nacija trošimo više nego što proizvodimo, i zbog toga se odmah, kako smo ušli u reformu, nastojalo na neki način, a to je čak i eksplicitno bilo rečeno, da se unutrašnja tražnja reducira, kako bi se na taj način privredne organizacije prisilile na izvoz. To je bila vladajuća koncepcija godinu ili dvije. I mi smo zaista reducirali unutrašnju tražnju a zajedno s njom i izvoz! Zašto? Zato što se zdravorazumno rezoniranje – naime, da ako manje trošiš više ti ostaje za izvoz – pokazalo nekonzistentnim s funkcioniranjem naše privrede; jer naša privreda funkcionira na slijedeći način: kad je tražnja velika i proizvodnja je velika, i izvoz je velik. Ako se pogleda koeficijent korelacije, što ga je Oskar Kovač izračunao u svom radu, vidjet će se da je korelacija izvoza i proizvodnje velika, izuzev, mislim, u jednom jedinom slučaju.

Druga ilustracija, a takvih ilustracija pogrešnih pretpostavki može se navesti mnogo, odnosi se na zapošljavanje. Naime, mislilo se da u nas postoji prekomjerno zapošljavanje i da se zbog toga produktivnost rada ne kreće onim tempom kojim bi morala. Prema tome, što treba uraditi? Nekako zakočiti zapošljavanje pa će se tada povećati produktivnost rada. I mi smo zaista kočili zapošljavanje, kao što znate čak smo apsolutno smanjivali broj zaposlenih i smanjili smo proizvodnju. Opet se pokazalo da rezoniranje ne odgovara faktičnom ponašanju privrede, a faktično ponašanje je ovo: velika proizvodnja, veliko zapošljavanje, velika produktivnost rada i veliki tehnički progres.

Treći element toga što bi trebalo uraditi, jest obrazovati kadrove koji će biti u stanju da izgrade model o kojemu je govoreno, i koji će moći da mjere te reakcije i da ih na određeni način, u skladu s tim saznanjima, formuliraju u ekonomsku politiku. To je zadatak koji je, ako se sjećate, konstatiran i u partijskom kongresnom dokumentu. Mi strahovito zaostajemo u suvremenom ekonomskom obrazovanju kadrova koji rade u organima ekonomske politike.

I posljednji zadatak, koji prirodno proizlazi iz ova tri, jest: uvesti nauku u izgradnju privrednog sistema i izgradnju ekonomske politike.

Postavlja se pitanje što možemo očekivati u neposrednoj budućnosti? U stvari sve što sam do sada govorio ima jedino smisla da bismo se na neki način pravilno orijentirali u buduć-

nosti, inače to izgleda kao kritika ili kritizerstvo. I kad bismo mogli konstatirati da je dosadašnje usporavanje i ekonomski gubici što ih je zemlja pretrpila, da su oni stvorili solidnu bazu za dalji razvoj, vjerojatno bismo mogli da kažemo da se ta žrtva isplatila. I opet jedno dosta rašireno mišljenje koje se često čuje u posljednjih, recimo šest mjeseci otkako je započelo oživljavanje privrede, je ovo: Konačno je reforma dala efekte. Evo, sada je počelo oživljavanje i sada idemo u dugoročno ubrzavanje rasta. Ono na što bih posebno upozorio jest, da ne treba imati nikakvih iluzija s time u vezi.

Sadašnji privredni polet, uskoro će se pretvoriti u novu recesiju s povećavanjem nezaposlenosti, sve većim administrativnim intervencijama i raznim ekscesima.²⁰ Da ne bih ostavio utisak jednog pesimističkog gledanja na naše probleme dužan sam da dam i jednu zaključnu primjedbu.

²⁰ Ovaj zaključak preciziran je na slijedeći način nekoliko dana kasnije prilikom usmenog obrazloženja studije Instituta ekonomskih nauka (vidi prethodni rad u ovoj knjizi) u debati koja je 6. marta 1969. vodjena u CK SKJ povodom prijedloga kongresne rezolucije »Socijalistički razvoj Jugoslavije na osnovama samoupravljanja i zadaci SKJ«: »Prema tome, ne permanentni uspon nego naprotiv završavanje tog uspona negdje u toku ove godine ili početkom iduće godine (završen je u drugoj polovini godine), sa novom recesijom, koja nužno mora da dovede do povećanja nezaposlenosti, do centrifugalnih tendencija, do razdrobljavanja privrede, administrativnih intervencija, do političkih komplikacija kao što su štrajkovi, nacionalistički ekscesi i slično i do izvjesnog diskreditiranja našeg samoupravnog sistema. Ukoliko se ne poduzmu odgovarajuće mjere, to će se desiti. I očigledno je da ne bi smjelo da se desi i zbog toga izgleda nam očiglednim da bi trebalo sve poduzeti da se to spriječi.« Tekst ovog izlaganja neovlašteno je objavila *Borba* (»Osnovni ciljevi reforme se ne ostvaruju«, 9. mart 1969, s. 2) odakle su ga preuzeli (ne baš dobronamjerno) *Literaturnaja gazeta* i *Sovjetskaja Rossija*. Na istoj strani *Borba* je objavila i polemički napad saveznog sekretara za privredu Bore Jelića, koji je svoju analizu nazvao »poluistinama« (»Čemu poluistine«): »Ono što mene uvek pomalo šokira i pomalo iznenadjuje, to je kada se na osnovu jedne određene aparature izvlače zaključci koji su ... poluistine.« Jelić zatim navodi da je došlo do definitivnog poboljšanja: »Posebno ne bih mogao da budem sklon onom fatalizmu o budućoj fazi našeg razvitka, da već 1969. i 1970. treba da se hvatamo za glavu šta ćemo raditi ... Danas imamo potpuno izmjenjenu situaciju. Porast proizvodnje ... je sada već na trendu 10–11 % u industriji ... Porast izvoza nije ... 1 % koliko je bio prosek za godinu dana, nego u četvrtom kvartalu 10 % ... Samo u februaru izvoz na konvertibilno područje povećan je za preko 14 % ... Očigledno je da su to preokrenute tendencije.« Pored Jelića moje izlaganje napali su i Nikola Miljanić, guverner Narodne banke, i profesor Miladin Korać (»Improvizacije u ime nauke«, *Borba*, 10. marta 1969., s. 2). Godinu i po dana kasnije, 25. oktobra 1970. pisao je u *Dnevniku* (s. 9) Miodrag Rakić: »Težina i ozbiljnost privredne situacije u našoj zemlji trebalo bi ... da usmere glavnu pažnju i sve društvene snage na traženje odgovarajućih rešenja ... Znatno lakše bilo bi da se tome prišlo ranije, kada su problemi nastajali, kada su počela odstupanja od utvrđenih principa privredne reforme, dok nije

Čini mi se da mi moramo znati kakva je naša realna situacija, svidjela se ona nama ili ne. Ako je zaista želimo popraviti, moramo potpuno otvoreno gledati poteškoćama u lice. Dobrim željama tu situaciju popraviti nećemo. I sasvim sigurno, nije politički pozitivno izražavati veliki optimizam u situaciji koja diktira potpuno drugačije raspoloženje.

Prema tome, moramo znati što nije valjalo i zašto nije valjalo, da bismo ubuduće izbjegli pogrešne poteze. I to je bio razlog čitavoj ovoj listi raznih problema i neuspjeha do kojih je došlo u proteklo vrijeme. Ali uza sve to, vraćam se na konstataciju koju sam već ponovio: mi u osnovi imamo bazu za rješenje tih problema, dugoročnu bazu za rješenje tih problema. I ako se ispravno orijentiramo na tu bazu, a to su samoupravne strukture što su ugrađene u našu privredu, mi ćemo te probleme riješiti i neće nam se ponavljati ranije pogreške. Ne vjerujem da možemo izbjeci recesiju što nam predstoji. Nismo ni organizaciono spremni, ni psihološki, a većina ljudi još uvijek ne zna da postoje privredni ciklusi, ili ne vjeruje da oni u nas postoje itd.; istraživanja nismo izvršili, prema tome, mislim da bi bilo iluzorno iščekivati da se to može izbjeci. Ali nije iluzorno očekivati da se jednim koncentriranim, sistematskim, smišljenim naporom elimineraju najteže posljedice te recesije. Da nam se ne desi potpuna stagnacija kao 1967. Na koji način treba to uraditi, stvar je, naravno, daljnje diskusije i neke sam elemente ovdje iznio. Jedan od prijedloga što ga naš Institut već dulje ponavlja je taj da se pri vladi ili skupštini formira štab najspremnijih ekonomista, da to naprosto bude mobilizacija naučnih radnika i da se ubrzanom radom pokuša izgraditi osnova za dugoročnu akciju u tom smjeru.

kucnuo dvanaesti čas... Jednostrana slika o stanju u privredi paralisala je, razume se, određene reformske i samoupravne akcije... Treba se, ilustracije radi, setiti kako je uoči IX Kongresa SKJ stvarana 'psihoza' naglog oživljavanja privrede, pozitivnih trendova u gotovo svim oblastima i granama... Propusti u ovome, a posebno improvizacije ili nespremnost da se istini pogleda u oči... može da ima dalekosežne teške posledice.« Rakić zatim reproducira gore navedenu svoju ocjenu i Jelićevu kritiku i zaključuje: »Sticao se, tada, utisak da su stvari u privredi krenule brzim koracima na bolje, a da je opovrgnuta naučna osnova elaborata (kojeg je sačinio Institut ekonomskih nauka u Beogradu)... Vreme je ipak donelo drukčiji sud... Neophodno je reći da trenutnim političkim interesima ne valja podređivati objektivnost. Još manje je potrebno stvarne podatke, a i tačne zaključke sumnjičiti i pretvarati u 'poluistine' i 'zloupotrebe'. Jer time se stvarna slika zamagljuje, pažnja i aktivnost se usmeravaju u pogrešnom pravcu, a to zaista može da 'šokira i 'iznenadi'«

Dosad je više puta isticana teza da je samoupravnim strukturama u našu privredu ugrađen ogroman razvojni potencijal koji se, međutim, ne koristi. Nije, međutim, dano nikakvo, ni kvantitativno, ni nekvantitativno obrazloženje. Dužan sam, dakle, to objasniti.

Osnovna tema našeg savjetovanja zapravo je analiza moguće i potrebne stope rasta. Ja bih te dvije stvari u ovom izlaganju povezo, pokušao bih dati indikaciju koja je moguća i koja je stopa rasta potrebna u periodu koji nam predstoji.

Da najprije prijedjemo na problem moguće i potrebne stope rasta jugoslavenske privrede u vrijeme u kojemu živimo. U svom novogodišnjem broju »Politika« je objavila intervju predsjednika Mike Špiljaka iz kojega citiram slijedeći odlomak: »Savezno izvršno vijeće je nedavno, na osnovi raznih analiza, nastojalo da utvrdi koja je to stopa rasta industrijske proizvodnje koja osigurava privrednu stabilnost i ne donosi inflatorna kretanja. Računi su nam pokazali da se ta granična stopa kreće negdje do 10%. Do te se granice rast naše industrije može da odvija bez poremećaja na tržištu. Za slijedeću godinu, (to je sad ova godina – B. H.) predviđen je rast od 7 do 8%, znači, ispod granice izdržljivosti.« Ako dobro razumijem tu izjavu, u njoj se kaže da je dugoročna moguća stopa rasta jugoslavenske industrije 10%, ali da zbog konkretnih faktora i uslova u kojima se nalazimo, u 1969. ne možemo ići na taj nivo nego idemo niže na 7 do 8%. Nisam vidio da je igdje objavljen obračun i metodologija koji bi dali osnovu ovih podataka. Budući da je opće poznato da privredni rast u našoj zemlji ovisi o rastu industrije – poljoprivreda je prilično autonomna, a sve ostale oblasti slijede industriju – naš problem buduće stope rasta možemo pojednostaviti tako da analiziramo kolika je moguća i potrebna stopa rasta industrije. Takvo pojednostavljenje možemo bez daljnega izvršiti, s tim da kasnije možemo uvijek izvesti modifikaciju. Budući da metodologija i obračun nisu objavljeni, ne mogu s njima diskutirati, ali mogu diskutirati s rezultatom. Budući da je to izjava Saveznog izvršnog vijeća, to je u stvari službeni prijedlog naše buduće politike. To je jedna izvanredno krupna stvar i stvar koja direktno pripada savjetovanju koje smo organizirali.

Problem ima dva aspekta. Jedan je političko-ekonomski, drugi je stručno-ekonomski. Počeo bih s političko-ekonomskim. Prvi element u političko-ekonomskom problemu jest: kakve konsekvence ta stopa od 10% ima na našu privredu i to prije svega na zapošljavanje. U materijalu druga Medenice na kraju su

navedene tri vrlo interesantne alternative mogućeg rasta, naime, alternative o tome što se dešava sa zapošljavanjem i proizvodnjom i tako dalje, ukoliko industrija raste po trima stopama, od 7%, 9% i 10,5%. Koristit ću se nekim rezultatima Medeničinog obračuna da bih izveo konsekvence koje nas zanimaju.

Ključni problem za analiziranje, uz pretpostavku da su ostali elementi Medeničinog obračuna tačni, demografske je prirode i radi se o radnim kontingentima. Prije svega, radi se o transferu radne snage iz nepoljoprivrednih u poljoprivredna zanimanja. Taj transfer radne snage odvijao se u nas po stopi više od 1% godišnje. Iz rada dra Dušana Breznika vidi se, što mi izgleda prilično očiglednim, da i u budućih nekoliko godina, imajući u vidu sve demografske momente, ne možemo očekivati da će taj transfer biti manji od 1%; vjerojatno će biti veći a sasvim sigurno da manji neće biti. Prema tome, u korekciji tog obračuna uzeo sam da će transfer biti 1%. Budući da je 1968. godine bilo 47% u nepoljoprivrednim zanimanjima, morao bi 1975. biti 8% viši, to jest 55%. Maksimalna alternativa druga Medenice uzima 51,5; razlika je tri i po procenta. Ako se to primijeni na ukupan obim radne snage dobiva se tristo hiljada radnika koje će trebati zaposliti, a u taj obračun nisu ušli. Doda li se tome 400.000 radnika koji su sada u inozemstvu, doda li se zatim 150.000 onih koji su još 1967. bili prekobrojni, ne prema nekom apsolutnom standardu, nego prekobrojni prema standardima koje smo već postigli 1964. godine, prije reforme, dakle, nešto što predstavlja jedan strahoviti interni pritisak u poduzećima, a taj se broj prekobrojnih i dalje povećao. On se povećava zato što se uz konstantnu zaposlenost i nastavljanje tehničkog progresu, a on je funkcija vremena, automatski dobivaju prekobrojno zaposleni u industriji. Dakle, ako se uzme broj prekobrojnih iz 1967. tada sam sasvim sigurno potcijenijo situaciju, prema tome, treba dodati i tih 150.000 i treba dodati 90.000 nezaposlenih što ih je i drug Medenica obračunao, i kad to sve skupa zbrojite dobijete za 1975. godinu, uz stopu rasta industrije od 10,5%, 950.000 nezaposlenih.

Ovaj se račun može provjeriti. Svojevremeno je u tzv. *Žutoj knjizi* ustanovljeno da godišnje treba zapošljavati više od 200.000 ljudi da bi se izbjeglo povećavanje nezaposlenosti.²¹ Obračun druga Medenice predviđa zapošljavanje od 163.000 godišnje. To znači da će se u petogodišnjem razdoblju sadašnji broj nezaposle-

²¹ Odjeljenje za ekonomska istraživanja Savplana. *Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godini*, DAM br. 7, Beograd, 1962, str. 12–13.

nih povećati za još 200.000 ili više (zbog povećanja radnih kontingenata s obzirom na period prije 1962.) ukoliko industrijska ekspanzija bude 10,5% godišnje. Uz nižu stopu i povećanje nezaposlenosti bit će veće.

Budući da se u intervjuu koji sam upravo spomenuo predviđa stopa rasta, ne od 10,5% već od 10%, to u slučaju da se takav program ostvari, možemo 1975. godine očekivati oko milijun nazaposlenih.²² Mnogi od nezaposlenih bit će na radu u inozemstvu, a mnogi od potonjih, neće se nikada više vratiti u zemlju. No to ne mijenja ukupni efekt. Osim toga, svaka ozbiljnija depresija u Zapadnoj Evropi može nam većinu ekonomskih emigranata odjednom vratiti u zemlju. Postavlja se pitanje: Kako jedna vlada može ozbiljno pomišljati na program s takvim posljedicama?

Drugi element političko-ekonomskog pristupa je slijedeći.

Dva naša susjeda postižu stope rasta koje su tridesetak procenata veće od te, tobože, maksimalne industrijske stope koja nama predstoji. Japañ, je u razdoblju 1952–1966. postizao prosječnu stopu rasta koja je trideset i pet posto veća. U jednom radu Zorana Popova²³ navedeno je deset zemalja s najbržim industrijskim rastom u svijetu. Neke imaju stopu rasta iznad deset, neke ispod deset posto, ali prosjek za tih deset zemalja je viši od 10,5%. Dakle i taj je prosjek veći od propisanog za našu zemlju. I sada se postavlja pitanje: kojim nam se pravom nudi kompleks inferiornosti, koji treba da znači da je samoupravni sistem u ovoj zemlji inferiorniji od etatističkih sistema ili kapitalističkog sistema kao što je japanski? Na kojoj nam se osnovi može tako nešto ozbiljno danas predložiti? Mislim da bismo se mi ekonomisti morali kao profesija ograditi od toga pristupa, od pristupa koji se, ne bih htio da upotrebim suviše tešku riječ ali ne vidim druge, ne može označiti drugačije nego kao politički defetizam.

²² Od vremena intervjuja predsjednika SIV-a, tj. od 1969. godine pa do 1975. godine, broj nezaposlenih povećao se od 316.000 na 584.000 (*SGJ-1980*, s. 135) ili za 85% u šest godina. Doda li se broj od oko 700.000 na radu u inozemstvu, dobiva se ukupan broj uporediv s onim u tekstu od 1.300.000. Izveštavajući sa savjetovanja ekonomista u Kragujevcu, Jovanka Brkić napisala je u *Borbi* (1. mart 1969., s. 17): »Očigledno je da i drug Horvat krajnje statistički promatra razvoj privrede upućujući oči u industriju i predviđajući ono što reforma već donosi, a to je izmena strukture privrede u kojoj zaposlenje ne donosi samo industrija, nego moderna poljoprivreda, tercijalne delatnosti, izvoz usluga itd.«

²³ »Osvrt na kretanje privrednog razvoja u svetu«, *Ekonomska analiza* 3–4/1968, str. 363.

Medjutim, ono što je sad za nas kao naučne radnike interesantno, budući da je ovo do sada bio političko-ekonomski aspekt koji bi više odgovarao jednom sastanku političkih radnika i funkcionara, jest stručni aspekt. Naime, ta analiza da je 10% gornja granica izdržljivosti naše privrede, naprosto ne odgovara stvarnosti. Ona je izmišljena. Budući da nemam obračuna, ne mogu da pokažem gdje je obračun pogrešan. Prema tome, ostaje mi mogućnost da dam jedan alternativni obračun, jer su u Institutu, ne za ovu već za druge svrhe, radjene fragmentarne analize. Naveo bih nekoliko dokaza koji, po mom mišljenju, nedvosmisleno pokazuju da su potencijali jugoslavenske privrede znatno veći nego što se često misli.

Prvo, i najočiglednije je to da, ako uzmete stope rasta što ih je jugoslavenska industrija postizala u posljednjih petnaestak godina od recimo 1952. do 1964. godine, da ne uplićem reformu u tu analizu, stopa rasta je bila 12,7%, dakle, 2,7% više nego što se sada predlaže kao mogući domet, a to je u isto vrijeme razdoblje veoma izraženih privrednih ciklusa. Znači tih 12,7%, to je prosjek kroz te privredne cikluse. Očigledno je da bismo u slučaju da smo imali stabilniju i efikasniju ekonomsku politiku, koja bi odrezala te najizrazitije dolove privrednih ciklusa, ta prosječna stopa rasta morala da bude veća. Prema tome, vlastito nam iskustvo pokazuje da je sasvim nemoguće tvrditi da je 10% maksimum izdržljivosti samoupravne jugoslavenske privrede.

Nadalje, još prije nekoliko godina dva su ekonomista računala korelaciju između izvozne i uvozne ekspanzije i rasta industrije. Naime, poznato je da kako se ubrzava rast industrijske proizvodnje, stopa rasta izvoza tendira usporavanju, a stopa rasta uvoza tendira ubrzavanju. Tako počinje da se otvara vanjskotrgovinski deficit. Spomenuti su ekonomisti pronašli da se negdje na stopi od 13 ili nešto više od 13% susreću stope izvoznog i uvoznog rasta sa stopom rasta industrijske proizvodnje. Prema tome do 13% rasta industrijske proizvodnje nema otvaranja vanjskotrgovinskog deficita, a to je naše osnovno usko grlo i to je osnovni faktor, kao što je Oskar Kovač iznio, obrtanja ciklusa naniže. Nadalje, naša su istraživanja pokazala da se tek na stopi od 13% rasta industrijske proizvodnje porast zaliha izjednačava s porastom proizvodnje. Ispod te stope imamo akumuliranje zaliha sa svim konsekvencama koje su vam poznate. Ako uzmete ta dva empirijska rezultata, do kojih su došli sasvim nezavisni istraživači, i ako to povežete s konstatacijom, da smo imali izrazite privredne cikluse gdje bi određivanje tih dolova automatski moralo da poveća stopu rasta iznad 12,7%, što smo

postigli, tada je očigledno da je moguća stopa industrijskog rasta u jednoj stabilnoj privredi viša od 13%. Koliko viša, ne znam. Naše maksimalne stope su bile i do 20%, što očigledno ne dolazi u obzir. Potrebno je dalje računati da se vidi gdje je, ali ako uporedite tih 13% sa 13,5% Bugarske, sa oko 14% Japana itd., tu smo.

Tako sam stigao do posljednje tačke ovog dijela priloga, naime, do tog prividnog paradoksa između tvrdnje da su moguće ne samo iste stope rasta nego i brže stope rasta od onih koje smo imali, i faktične situacije da od 1960. godine imamo usporavanje u stopama rasta. Sjetio sam se jednog Marxovog citata – iako, izgleda, nije više moderno da se Marx citira – ali mislim da je ovdje dobro da se istakne, naime, da naučni radnici moraju uvijek da razlikuju pojavu od suštine. U ovom slučaju pojava je zaista usporavanje, statistički izmjereno usporavanje rasta od 1960. godine. Medjutim to ne znači da su naši potencijali rasta postali manji. Na osnovi te površinske pojave još ništa ne znamo o faktičnim potencijalima rasta i sada dolazimo do teze o tome da su samoupravne strukture te potencijale povećale. Postavlja se, naravno, pitanje na koji ćemo način te potencijale izmjeriti, a da to ne bude volunтарыstički, da to ne bude takva kvalitativna ocjena koju će svatko moći pobijati sa svog stanovišta. Očigledno ima više pristupa. Predložio bih pristup koji mi izgleda intuitivno najočigledniji i nekako najjednostavniji, a to je slijedeći:

Budući da se naša privreda kreće po tim nezgodnim ciklusima, uzmimo nekoliko konstatacija iz teorije ciklusa. Tako dol ciklusa predstavlja razdoblje uskladjivanja strukturne ponude i tražnje. I budući da je ta struktura uskladjena, i ne samo ponude i tražnje nego i instrumenata ekonomske politike i drugih uslova itd., i budući da se ta uskladjenost tu sad postigla, tada se u privredi javljaju snage koje je dižu u novu fazu poleta. Prema tome, možemo pretpostaviti da između dola i vrha jednog ciklusa imamo onu situaciju u privredi kada, zato što su egzogeni faktori uskladjeni, radni kolektivi mogu u punoj mjeri razviti svoju samoupravljačku inicijativu i postići one rezultate koje bi normalno postizali u stabiliziranoj privredi koja koristi raspoložive resurse.

Prema tome, stope rasta do kojih dolazi u akcelerativnoj fazi prije vrha jednog ciklusa, od jednog dola do jednog vrha, to je situacija u kojoj nema egzogenih restrikcija na akcije radnih kolektiva ili bar one nisu toliko značajne i samoupravni subjekti mogu u punoj mjeri da razviju svoju inicijativu i da pokažu puni razvojni potencijal naše privrede. Da ne bih suviše idealizirao tu

situaciju, zna se da u dolu jednog ciklusa postoje neiskorišteni kapaciteti, nagomilane zalihe i nezaposlena radna snaga, što se sve polako iscrpljuje kako se privreda kreće prema vrhu. Mogli bismo doduše da kažemo da nas u jednom dobrom sistemu planiranja nitko ne sprečava da u svakom momentu imamo baš tu situaciju, dovoljno zaliha, dovoljno kapaciteta i dovoljno pripremljene kvalificirane radne snage, jer radne snage imamo općenito mnogo više nego nam treba. Prema tome, mogli bismo da stanemo i na to stanovište, da bi nam planiranje koje je usuglašeno s potrebama privrednog razvoja, moralo u svakom momentu stvarati situaciju koja se inače stihijski stvara, ciklusima, usporavanjem, recesijom i uskladjivanjem u dolu. Medjutim, da ne bih pretjerao, da ne bi bilo prigovora, o nekom ekstremnom optimizmu u pogledu efikasnosti našeg samoupravnog sistema, pošao sam od pretpostavke da je realno moguća efikasnost manja od one u akcelerativnoj fazi ciklusa. Uzimam stoga neku sredinu, kao što se obično u ekonomiji radi kada se želi izbjeći ekstrem; uzimam srednju stopu rasta između prosječne u cijelom ciklusu i ove pomalo idealne, od dola do vrha. Ako se to uradi tada se za industrijsku proizvodnju prema privrednim ciklusima, a dosad smo imali četiri privredna ciklusa i sad smo ušli u peti, dobivaju slijedeće stope rasta: od 1952–1955 – 11 %, od 1955–1957 – 12 %, od 1957–1960 – 12,1 %, od 1960–1964 – 13,7 %. Za mene je to, doduše, grubi ali sasvim nedvosmisleni dokaz da razvojni potencijali privrede rastu i da sve što treba da uradimo nije sad neko bilanciranje niti oni elementi koji se obično službeno ističu, nego je to problem jedne adekvatne ekonomske politike, da se stvori okvir u kojemu će se ti razvojni potencijali moći i realizirati.

Na kraju kratak odgovor na primjedbe druga Vacića. Prvo, njegova sumnja u pogledu tvrdnje da je danas nestabilnost veća nego ikad od 1952. godine. To se pokušalo izvesti iz godišnjih podataka u Godišnjaku, koji nisu bili konkluzivni. Mogao bih sugerirati slijedeće.

Prvo, kada mjerimo nestabilnost godišnji podaci nisu prikladni, jer uprosječuju stvari. Prema tome moramo ići barem na kvartalne podatke, ako ne i na mjesečne. Medjutim, i godišnji indeksi nestabilnosti, iako ublaženi, pokazuju porast nestabilnosti.

Drugo, u referatu Oskara Kovača nacrtani su privredni ciklusi: industrijska proizvodnja, izvoz i uvoz. Dovoljno je uzeti ravnalo i izmjeriti oscilacije da se vidi da je nestabilnost danas mnogo veća nego ranije.

Treće, u radu dra Bajta i Mencingera takodjer je nacrtan ciklus, čija se amplituda može izmjeriti na isti način.

Četvrto, u *Sumarnoj analizi* Instituta, takodjer su nacrtani ciklusi. Prema tome, nisu potrebni nikakvi dodatni podaci, jednostavno vizuelno pogledajte, uzmite olovku ili ravnalo i mjerite razmak između vrha i dola, i odmah se vidi da taj razmak iz ciklusa u ciklus sve više raste. Uskoro izlazi iz štampe naša knjiga o privrednim ciklusima²⁴ i meni će biti jako drago ako se ta knjiga podvrgne kritičkoj recenziji, jer se na tome zasniva većina onoga što sam iznio.*

Druga je primjedba bila u vezi sa ciljevima privredne reforme. Naglasio sam da ti ciljevi nisu bili nigdje tačno definirani. Unaprijed sam se ogradio od toga da se moja interpretacija smatra jedino mogućom. Htio bih, medjutim podsjetiti da je privredna reforma počela kao privredna i da se tek kasnije pretvorila u društvenu.²⁵ To se vrlo često zaboravlja. Prema tome, tek kasnije su ti društveni elementi prevagnuli pa je došao Brionski plenum itd. Osim toga, privredna reforma je započela kao kratka pa se pretvorila u veoma dugotrajnu. A što se tiče elementa da privredni subjekti treba da postanu nosioci odlučivanja itd., to je taj elemenat bio prisutan vrlo snažno već i u reformi 1961. i u tome se te dvije reforme ne razlikuju. Mogu podsjetiti na to, kako su nezgodno tekle diskusije o općeinvesticionom fondu. Kako su politički forumi zaključili da se sredstva prebace poduzećima, investicioni fond likvidira, a planeri se našli u čudu kako će financirati investicije. Tačno to što se desilo i u drugoj reformi. Upozorio bih takodjer, nezavisno od te verbalne i kvalitativne ocjene, kako su privredne organizacije 1961. naglo povećale vlastitu štednju na otprilike 47 %, pa je to pod pritiskom neadekvatnog sistema palo 1963. na 35 %, a 1964. se vratilo na 41 %; zatim je došla reforma koja je to digla na 65 %, pa je opet pod utjecajem neadekvatnosti sistema to počelo da pada. Dakle, i u tom pogledu imamo gotovo identično ponašanje. Medjutim, ne insistiram na tome, kako god mi definirali reformu, bilo da kao osnovni zadatak reforme uzmemo to što drugi predlažu, bilo da i onda kažemo da su elementi koje sam navodio samo pretpostavke, doći ćete opet do istog zaključka, jer ako se pretpostavke nisu izvršile tada, naravno, ni osnovni zadatak ne može da se izvrši. I to je zapravo ono na čemu sam insistirao. Osnovni

²⁴ B. Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969.

²⁵ V. Bakarić konstatira: »...da prvi nacrt reforme u nas nije imao nikakvu namjeru da dublje ulazi u društvenu reformu, štaviše ako hoćemo kvalificirati taj odnos, onda je on po svojoj tendenciji bio na liniji poboljšanja starog sistema«. (*Socijalizam*, 1–2/1968, str. 62.)

* Kad je knjiga izašla, kritike nije bilo.

zadatak reforme je, ako hoćete, povećanje radijusa samoupravnosti poduzeća. Međutim, u uslovima neizvršavanja planova, blokiranih računa, raspodjele koja nije raspodjela prema radu, smanjenja autofinanciranja investicija²⁶ itd., ne samo da se radijus samoupravnosti nije proširio, on se suzio. I to se lijepo vidi iz onih podataka koji su izneseni, naime da poduzeća počinju odustajati od formiranja svojih planova razvoja. Plan razvoja jednog radnog kolektiva je osnovni odraz njegove samoupravnosti. Ako taj kolektiv dolazi do zaključka da ne vrijedi ništa odlučivati, jer što god odluči netko drugi tu odluku sprečava, i počinje da reducira te svoje planove kao što smo jučer vidjeli, to onda znači da taj osnovni zadatak reforme, ako hoćemo da na njemu insistiramo, naime, na povećanju samoupravnosti, ne samo da nije izvršen nego je reduciran prema početnom nivou 1963. godine.

I na kraju treća napomena. Vrlo često čujemo da smo ranije imali akumulaciju na račun sadašnje generacije, da zbog toga druge generacije žive bolje a da bi to sada trebalo okrenuti.

To je stav koji je dijametralno suprotan stvarnoj situaciji. Uzmite period kada smo mi imali najvišu akumulaciju 1957–1960. ili do 1964., tih sedam godina. To je sigurno u poslijeratnom periodu, ma koji drugi sedmogodišnji period uzeli, period s najvećom akumulacijom i to je ujedno period sa najbržim povećanjem životnog standarda. Prema tome, akumulacija i životni standard ne samo da nisu suprotni, nego u našoj privredi idu zajedno. Htio bih da upozorim na zaključak koji nam je svima bio u podsvijesti, meni donedavna. Naime, svi smo ostali pod impresijom prvog petogodišnjeg plana koji je praktički završen negdje 1954–1955. godine. Taj je plan trebalo da osigura razvoj Jugoslavije idućim generacijama, a mi znamo da je u to vrijeme potrošnja bila niska, nizak standard, i otud mi, barem mi stariji, vučemo tu predodžbu o tome kako visoka akumulacija znači niski životni standard. Međutim, statistički podaci i istraživanja, koja upravo sada provodimo u Institutu, pokazuju slijedeće:

Porast investicija i relativna veličina akumulacije za vrijeme prvog petogodišnjeg plana, dakle prije 1955. nisu bili veći od onih u periodu koji sam spomenuo. Stopa rasta investicija je bila manja, a to što smo imali tako nisku potrošnju, pored blokade koja je naravno tome doprinijela, uzrok niskoj potrošnji bio je

²⁶ U 1967. g. privredne organizacije su financirale iz svojih fondova 36,3% investicija, u 1968, samo 32%, dakle, manje nego 11 godina ranije. (Usp. P. Knežević, »Samofinanciranje preduzeća u Jugoslaviji«, *Direktor*, 3/1969, str. 57–58).

administrativni sistem koji je u to vrijeme doveo do negativnog tehničkog progressa. Prema tome, u ovoj našoj kratkoj poslijeratnoj historiji ne radi se o visini akumulacije koja bi depresirala potrošnju, nego se radi o sasvim drugim elementima.

C. OD REFORME DO (PROMAŠAJA) EKONOMSKE POLITIKE²⁷

PRIVREDNI PREGLED: Dozvolite, druže Horvat, da ovaj razgovor započnemo jednim pitanjem iz vanekonomskega doma. Kako objašnjavate činjenicu da je Vaše izlaganje na jednom sastanku u CK SKJ, koje je u širim izvodima objavljeno u *Borbi*, poslužilo *Literaturnoj gazet*i i *Sovjetskoj Rosiji* kao argumentacija za dokazivanje da jugoslavenska reforma, navodno, ne uspeva?

Dr BRANKO HORVAT: Mene ne iznenadjuje ta činjenica – to što je *Literaturnaja gazeta* prenela neke moje ocene i argumente kojima upozoravam da se naša privredna reforma ne ostvaruje onim tempom kojim bi se morala ostvarivati, i to pre svega zbog neadekvatnih mera tekuće ekonomske politike. Napis u *Sovjetskoj Rosiji* nisam čitao, ali se verovatno radi o istom pristupu, kao uostalom, i o istim motivima. Oni su očigledno moju kritiku neadekvatnih mera ekonomske politike iskoristili, kao što koriste i sve drugo što im izgleda da može dovesti u sumnju ono što se dešava kod nas.

Međutim, mene ne zabrinjava to što je *Literaturnaja gazeta* prenela delove mog izlaganja, već me brine nespretnost ili neobaveštenost jednog našeg dnevnog lista i nekoliko novinara koji kritiku nesprovedjenja reforme pretvaraju u kritiku reforme. Time su onda *Literaturnoj gazet*i dali odličnu priliku za diskreditiranje naše zemlje i taj list je tu priliku inteligentno iskoristio. Da je *Borba* objektivno obavestavala sa skupa ekonomista iz Kragujevca, gde su raspravljani i problemi reforme – kao što je to uradio napr. *Privredni pregled* – da je sa sastanka u Centralnom komitetu prenela konstruktivni deo diskusije umesto ličnih napada; da je objavila tekstove odgovora kako je to tražilo Naučno veće Instituta – utisak bi bio prilično drugačiji. A da je s malo više obaveštenosti (i dobronamernosti) registrovala činjenicu da je kolektiv ovog Instituta bio na liniji reforme davno pre no što je ideja o njenom sprovođenju politički pobedila – kao što se vidi iz tzv. *Žute knjige* iz 1962. g. koja je odigrala značajnu

²⁷ Razgovor u klubu »Privrednog pregleda«. *Privredni pregled*, 21. april 1969, str. 3–4.

ulogu borbi za centraliziranu samoupravnu tržišnu privredu – onda se iz kritike propusta i iz zalaganja za sprovođenje ciljeva reforme moglo i trebalo napraviti politički kapital.

PRIVREDNI PREGLED: Kako je onda došlo do nesporazuma, ako se može reći da je u pitanju samo nesporazum?

B. HORVAT: Ukratko, suština je verovatno u sledećem. Politički forumi su 1965. godne odlučili da se ide u reformu. Reforma je bila široko prihvaćena i dalje je neko trebalo da je sprovodi, a zna se ko treba da sprovodi. Aparat je nije sproveo kako treba. Medjutim, aparat nije referisao forumima i javnosti da se stvari ne odvijaju po programu, nije tražio pomoć da se stvari na vreme poprave, nego smo imali dva procesa. S jedne strane, sprovođenje refome se konstantno od 1965. nadalje udaljavalo od njenih intencija, a s druge strane na političkim forumima odgovorni funkcioneri stalno su referisali da stvari idu u redu, da se reforma izvršava. Tada se u javnosti stvorila jedna nemoguća situacija – ljudi su videli da ne mogu da se zaposle, žiro računi su bili blokirani, lični dohoci svodjeni na minimalne, u prosveti i nauci smo imali neorganizovanost, dezintegraciju itd, tako da su se počeli sasvim ozbiljno pitati – ili ne razumeju šta se dešava ili se nešto skriva.

Znak političke čvrstine

Savezni zavod za statistiku je objavljivao podatke o privredi i privrednim kretanjima kakvi su stvarno bili. Bilo je zaista samo pitanje vremena da se ti podaci uporede sa ciljevima reforme. Sasvim slučajno to je učinio naš Institut. Da nismo mi rekli ono što smo rekli, rekao bi to Ekonomski institut u Zagrebu ili neki drugi. Zagrebački institut je uostalom to i učinio, možda ne na tako jasan način kao mi, u svojim poslednjim analizama koje su takodje bile prisutne na pomenutom sastanku u Centralnom komitetu. Bilo je dakle samo pitanje vremena da se pokaže u javnosti taj raskorak između fakata s jedne strane, i onoga što se prezentira. Otuda iznenadjenje.

I to sada taj sovjetski list, i ne samo sovjetski, nego i drugi krugovi koji prema nama nisu baš sasvim prijateljski raspoloženi koriste. Tu mislim da se neki naši drugovi jako nespretno ponašaju. Umesto da prihvate fakta kakva jesu, da udju u diskusiju i da se spor vodi oko toga kako da stvari popravimo, oni i dalje pokušavaju da fakta zanemaruju i na taj način daju argumente onima u inostranstvu kao da se mi tobože plašimo da pokažemo da imamo i neuspeha. Medjutim, otvoreno raspravljanje o pote-

škoćama uvek je znak političke čvrstine. Čini mi se da je to predsednik Tito više puta isticao. Osim toga, to je jedini način da se teškoće savladaju.

Kako kod nas dolazi do inflacije

PRIVREDNI PREGLED: Ostanimo ovom prilikom pri argumentima, na kojima, uostalom, i Vi insistirate. Kojima od ocena i pokazatelja, koje ste dosad u više mahova iznosili, pridajete poseban značaj?

B. HORVAT: Ako se odlučimo na analizu ostvarivanja ciljeva privredne reforme, mislim na one ciljeve koje možemo kvantificirati, gde prema tome ne dolazi do izražaja lična ocena i subjektivna preferencija nego samo statistički podaci, kako god te ciljeve definisali, videćemo da nisu u većoj meri ostvareni.

PRIVREDNI PREGLED: Podjimo od cilja da radni kolektivi raspolazu sredstvima koja ostvaruju, da odlučuju o proširenoj reprodukciji. Kvantifikacije o ovome niste dosad iznosili?

B. HORVAT: To nije ništa novo. S tim smo počeli još 1957. godine. Taj se trend nastavio, nema nikakvog preloma u trendu. Da nije bilo reforme, to bi išlo svojim tokom. U stvari, iz jednog članka u poslednjem broju časopisa *Direktor* vidi se da su privredne organizacije u 1967. godini raspolagale sa relativno manje sredstava za proširenu reprodukciju nego pre deset godina. Ako je reforma trebalo da izvrši prelom, do njega nije došlo i to je, kao što znate, podvrgnuto kritici na poslednjim plenumima CK i na Kongresu.

PRIVREDNI PREGLED: Vi insistirate na tome da se i cene nereformski kreću?

B. HORVAT: Kod cena je nereformski to što imamo veću kontrolu nego pre deset godina, a što nema nikakvih izgleda da tu kontrolu smanjimo. To je u potpunoj suprotnosti s ciljevima reforme. Kada je reforma donesena – bilo je zamrzavanje cena šest meseci, s tim da se kroz godinu dana ide na potpuno oslobađanje tržišta. Koliko je godina već prošlo?

Što se tiče nivoa cena, naša je ocena da stabilizacija nije ništa veća nego za 13 godina pre reforme. Isključimo 1964, 1965, 1966, jer su to patološke godine, a uzmimo od 1967. na dalje i od 1952. do 1963. Tu je približno isto kretanje.

PRIVREDNI PREGLED: Vi ste rekli da situacija nije poboljšana ni na spoljnoekonomskom planu. Medjutim, izgleda da zanemaruju činjenicu da smo pre reforme izdvajali oko 250 do 300 milijardi starih dinara za dodatne stimulacije izvoza. Ako bi

globalno ocenjivali spoljnotrgovinski režim i dinamiku razmene, da li ostaje Vaša ocena da bitan korak nije učinjen?

B. HORVAT: Ostaje, i to iz sledećih razloga. Ne može se kritikovati što nismo 1965. odnosno 1966. i 1967. nešto bitno uradili. Otvaranje prema inostranstvu ide jako sporo, to je težak proces. Prema tome, nije to elemenat kritike, nije to ono što zabrinjava. Ono što zabrinjava je smer tih procesa. Naime, od prošle godine naovamo očigledno je da je došlo do reverzibilnosti procesa, umesto da idemo u pravcu reforme, mi se vraćamo i nema izgleda da se u skoroj budućnosti ta kretanja promene, nego su sve indikacije da ćemo imati sve više i više premija, subvencija i drugih odstupanja od kursa reforme. Nama se mnogo puta desilo da je uvozni kurs niži od izvoznog, sa svim posledicama koje iz toga proizlaze. To automatski stimulira uvoz. Onda se uvoz mora sprečavati administrativnim intervencijama, a jedna intervencija se nadograđuje na drugu.

PRIVREDNI PREGLED: Vi, druže Horvat, govorite o promašajima ekonomske politike. U čemu su ti promašaji?

B. HORVAT: Inflacija se kod nas dešava na prilično drugačiji način nego u drugim zemljama. To nije inflacija tražnje i prema tome ona se i ne rešava monetarnom politikom. U tom pogledu nam je monetarna politika promašila.

Kako kod nas dolazi do inflacije? Kad imate brz privredni razvoj, onda se razne industrije razvijaju raznim tempom, po lepezi od 2 ili 3 odsto do 20 odsto. One industrije koje se razvijaju bržim tempom, te brže povećavaju produktivnost rada: ne zato što su kolektivi tamo bolji, nego zato što brži razvoj automatski dovodi do dve stvari – do uvodjenja nove tehnologije i do tzv. ekonomije obima, naročito kod hemije. Kod nafte, na primer, ako se povećava kapacitet od 250.000 na 500.000 tona investicioni troškovi po jedinici se smanjuju za čitavu jednu trećinu. Sama činjenica što se naftno tržište puno brže povećava nego tržište uglja, omogućava ovoj industriji da povećanjem produktivnosti rada dobije manevarski prostor da znatno poveća dohodak i lične dohotke, da znatno poveća investicije i da pri tom zadrži stabilne cene. To je kod nafte, elektroindustrije, hemije i još nekih industrija.

I, ljudi žive jedan pored drugog, komšija vidi da je ovome drugom porasla plata; onda dolaze rudari, duvanska preduzeća i kažu – ovome raste plata, meni ne raste i nastaju pritisci, koji su potpuno razumljivi, i moraju se povećavati plate i u onim granama koje nisu u stanju da veće lične dohotke apsorbuju višom produktivnošću. Te grane počinju da povećavaju cene. Kad

u jednom sektoru u privredi počinju da rastu cene, nastaje lančana reakcija.

Ono što treba u toj situaciji uraditi, to nije da monetarnom restrikcijom smanjujemo tražnju, jer tada dolazi do stagnacije. Naravno, kad je stagnacija cene su stabilne, ali je sve stabilno, i naš standard, i proizvodnja. To je nemoguća situacija. Nego je tu put preko fiskalne politike, koja treba da deluje na nivou poduzeća, i to na fond ličnih dohodaka, ne na individualne dohotke, nego na fond ličnih dohodaka i to progresivno. Ukoliko preduzeće od svog povećanog dohotka podeli na lične dohotke veću sumu od one koja odgovara općem porastu produktivnosti rada, onda taj višak treba progresivno oporezovati. Ukoliko to preduzeće raspoloživa sredstva ne podeli u lične dohotke, nego u investicioni fond, ta sredstva treba osloboditi poreza.

Prednost fiskalnim merama

Tu je dvostruki efekat. Prvo, preduzeće je destimulirano da ide na prekomerne lične dohotke. Drugo, onog momenta kad su sredstva stavljena u investicioni fond – razmišlja se o investicijama. A čim se investira za povećanje kapaciteta – izlazi se sa novom produkcijom na tržište, koja automatski pritiska na cenu i mi na taj način teramo preduzeće da snižava cenu. Mi ne možemo jedno preduzeće apelom niti nekakvim partijskim pozivanjem na odgovornost naterati da snizi cenu, ali ga možemo vrlo delotvorno naterati jednim ovakvim mehanizmom, jer da bi plasiralo svoju povećanu proizvodnju mora da ide na nižu cenu.

To je mehanizam koji je trebalo u našoj ekonomskoj politici da primenimo. Mi smo tu uzročnu vezu otkrili pre nekoliko godina, kvantificirali, obavestili o tome nadležne organe. Prošle godine februara meseca bilo je jedno interno savetovanje u Institutu, objavljena je knjiga *Sumarna analiza privrednih kretanja i predlozi za ekonomsku politiku* u kojoj je to i napisano. Medjutim, nije bilo nikakvih efekata, niti nas je tko pozvao da dalje to radimo, niti se šta preduzelo.

PRIVREDNI PREGLED: Vi ste pristalica ekspanzivnog razvoja privrede. Da li možete, sem ovog što ste izneli, da ukažete na još neke elemente koji bi omogućili takve tokove, a da pri tome očuvamo kvalitet i uticaj razvijenih inostranih privreda, i intenzivnije privredjivanje, i sve drugo što podrazumeva kvalitetno privredjivanje?

B. HORVAT: Da se objasnimo o dve stvari. Prvo, intenzivnost privredjivanja kod nas opada posle privredne reforme kako se to

vidi iz izvršenih merenja na bazi podataka SZS. Drugo, obim razmene sa inostranstvom, mislim na tempo, opada. Imali smo u 1968. godini stopu rasta izvoza koja je ravna nuli, što nije bilo od 1952. godine. Prema tome, da budemo jasni, to su iluzije da mi imamo danas intenzivniju privredu i veću otvorenost prema inostranstvu.

PRIVREDNI PREGLED: Kako komentarišete ili možda eliminišete, podatak da u industriji od reforme imamo deset hiljada novih proizvoda; da li je to preorijentacija naše industrije na kvalitet?

B. HORVAT: Ako bismo kazali da od 1965. godine nismo ništa promenili ni u pogledu kvaliteta to bi bila laž. O tome nije diskusija. Ono što mi kao ekonomisti moramo izučavati je tempo, da li idemo bržim ili sporijim tempom. Čitava kritika upućena je zato što idemo sporo. Da li je taj tempo spor i u pogledu kvaliteta ja ne mogu reći jer mi nije poznata nijedna studija o tome. Drugo, neki novi proizvodi mogu biti izmišljeni zbog kontrole cena.

Apel privrednicima

PRIVREDNI PREGLED: U razgovorima koje vodimo u klubu *Privrednog pregleda* bili ste često pominjani, a to se čuje i u javnosti, kaže se – drug Horvat uglavnom kritikuje a ne predlaže i odgovarajuća rešenja. Možete li demantovati ovaj prigovor?

B. HORVAT: Zamislite vi jednog konstruktora automobila koji ima ideju da stvori nacionalno vozilo, a nema laboratorije, nema uslova, niti nekoga tko bi to financirao. On može samo da priča da zemlja mora da ima nacionalno vozilo jer će doći inostrane firme, osvojiti tržište, može izračunavati štetu koju će zemlja iz toga imati, ali ne može to nacionalno vozilo iz zraka da napravi. U toj situaciji smo i mi. I to dvostruko u toj situaciji. S jedne strane, da bi se otišlo dalje od opštih principa, treba izvršiti opsežna ekonomska merenja.

Jedan od najefikasnijih instrumenata ekonomske analize danas za potrebe ekonomske politike je ekonometrijski model privrede. Za izradu takvog modela, da ne bude školski, već da može koristiti za donošenje privrednih odluka, treba četiri-pet godina rada i to rada jednog tima, a ako to neće neko da finansira, nitko na tome ne može ni da radi. Mi od 1960. godine postavljamo to pitanje i bez ikakvog efekta. To je drastičan primer. To važi i za inflacioni mehanizam, za što je trebalo studij od 2–3 godine. Mi smo u svoje vreme pokušali zanterosovati ljude u Saveznom

izvršnom veću, u Saveznoj privrednoj komori, ali bez uspeha. Šta možemo posle toga da radimo – jedino da utvrdimo da su utvrdjene pogrešne mere, ali koje mere i kako kvantificirane, mi nemamo sredstava da to istražujemo i izučavamo.

Drugi razlog zašto se teško može ići dalje od kritike jeste u tome što nismo uspeli uveriti odgovorne faktore da uopšte postoje problemi, a dok ne shvate da postoji problem nemamo mogućnosti za predlaganje rešenja toga problema. Dovoljno je u tom pogledu samo podsetiti na izlaganje sekretara za privredu Bore Jelića na onom savetovanju u CK. Takodje sam već spomenuo da je predloženi program ekonomske politike iz februara prošle godine ostao bez efekta, makar ga je podržao veoma reprezentativni skup koji je o njemu raspravljao. Očigledno je da vlada ne mora usvojiti svaki program koji izradi neki institut. Ali ako vlada na takve programe uopšte ne reaguje, onda osim kritike jedinu alternativu predstavlja obustavljanje svakog rada.

Šta možemo u takvoj situaciji da radimo? Ja bih privrednicima poslao apel, da se jave kao suosnivači instituta, neka svako preduzeće koje je zainteresovano dade 2–3 miliona, a Institut će onda preuzeti obavezu da kroz godinu–dve pripremi biblioteku predloga i rešenja. Ali ovako ne možemo mnogo uraditi.

Funkcioner nema mogućnosti da istražuje

PRIVREDNI PREGLED: Život teče, privreda se razvija. Prema tome, tekuća ekonomska politika mora na te stvari da reaguje, a često su naučna istraživanja duga. Kako smatrate da bi trebalo jednom temeljito čitavo društvo to da prouči, kako da se zasniva njegova politika na nauci?

B. HORVAT: Mi moramo stvoriti naučne organizacije i izgraditi sistem financiranja, tako da one pokriju određena područja, recimo područje sistema, područje mera, područje finansijske politike. Organizacija i finansiranje bi se morali postaviti potpuno suprotno idejama koje su se javile u pogledu naučne politike u poslednjim godinama – ne da čekaju naručioca, već da ta naučna organizacija, ako je zaista naučna, predvidja šta će se javiti kao društvena potreba i kada se ta potreba pojavi, ona ima gotovo rešenje. Tako bi izbegli nemoguće situacije da državna uprava ne reaguje dok ne upadne u teškoće, i onda poziva naučne radnike i traži da za tri meseca reše stvari, a niko od tih naučnih ljudi nije studirao tu pojavu, već samo ima opšte predodžbe o njoj. I normalno, oni onda traže za sagledavanje i

istraživanje te pojave tri godine, a državni aparat odgovara: za tri godine propala je ova privreda.

Stalno se ti kratki spojevi dešavaju. Zamislite da su usvojene sugestije Odelenja za ekonomska istraživanja u Zavodu za plan iz 1960. godine, da se radilo tako (mi smo napravili spisak od pedesetak ključnih problema iz oblasti planiranja, sistema i ekonomske politike), da smo ne samo mi u Odelenju, nego svi instituti u zemlji, počeli od 1960. godine da radimo po programu, danas bismo znali o privredi sve što treba da znamo.

Drugi elemenat je jedna stvar koja je od neobične važnosti a nije uočena; ta stvar je zapravo od fundamentalne važnosti – što je istraživački rad kvalitetniji, to je manje šansa da će biti primenjen, jer ljudi koji treba da primene ne razumeju, nisu ekonomski obrazovani. Savremena ekonomija je isto tako precizna i složena nauka kao i savremena fizika. Ne možemo tražiti od istraživača, to bi bilo apsurdno, da oni primenjuju istraživanja. Od konstruktora automobila se ne traži da bude mehaničar za popravku automobila, već postoji podela rada, imamo fundamentalna istraživanja, istraživanja eksplozivnih motora, konstruktora koji napravi motor, u fabrici imamo proizvodnog inženjera, a onda imamo servis. Po nekoj primitivnoj logici od naučnog radnika se traži da bude od početka do kraja sve. Mi moramo stvoriti medjučlanove od onih koji se bave fundamentalnim ekonomskim istraživanjima, konstrukcijom sistema, teorijom sistema, do onih koji to sprovode; svi moraju znati kako automobil izgleda i kako se kreće. Nama se u poslednje vreme sve češće dešava da mi rešimo jedan problem i ta stvar završi u ladici, ne zbog loše volje, nego neznanja šta da se radi s tim. Neki načelnik odelenja dobije model i ne zna šta da radi s njim.

Drugi elemenat jeste što nismo sistematski školovali kadrove koji će doći na pozicije da sprovode te stvari. Mi toga nemamo.

PRIVREDNI PREGLED: Gde bi u tome bilo mesto vašeg štaba ekonomista, za čije osnivanje se zalažete?

B. HORVAT: Taj štab, koji smo nazvali Većem ekonomskih savetnika, trebalo bi da nauku uvede u ekonomsku politiku. Dr Miladin Korać je na pomenutom sastanku CK primetio da mi već imamo profesore ekonomskih fakulteta na ključnim funkcijama u privrednoj upravi (dr Borivoje Jelić, dr Nikola Miljanić i dr.). Medjutim, to nije isto, jer ti ljudi su na takvim pozicijama koje od njih traže određeno ponašanje i disciplinu i, drugo, kada je neko funkcioner on nema mogućnosti da istražuje. To su dva elementa koji uslovljuju da naučni radnik u upravi nije isto što i nauka u upravi. Nauka znači stalno živo izučavanje, u prvi front

s novim metodama, i čovek mora da se posveti ili tome, ili politici i funkcionerskom poslu, jedno i drugo ne ide.

Ideja je bila da ti ljudi koji bi se okupili pri Izvršnom veću, kao članovi jednog štaba – budu vrhunski naučni ekonomisti. Oni bi bili nezavisni, svaki član bi mogao reći predsedniku SIV: ja se s ovim stavovima ne slažem, ako me na njih prisiljavate ja se vraćam na fakultet. Tada će predsednik imati mogućnosti da na sednici SIV i Skupštine kaže: naučni radnici misle drukčije. To mi u vladi i Skupštini danas nemamo. Nikada se nije desilo – dugo sam bio u Zavodu za plan – da je u Skupštini rečeno šta misle naučni radnici.

Moja ideja je bila da Veće ekonomskih savetnika bude spona između uprave i nauke, da ono mobilizira ceo naučni aparat u zemlji i zato što zna šta znači naučno izučavanje, da u političkim forumima isposluje određene mere, s obzirom da je u stanju da to prevede na običan jezik i da na taj način deluje.

PRIVREDNI PREGLED: Predlažemo da u vezi sa stopom rasta bliže objasnite svoj stav, s obzirom na ciklična kretanja o kojima ste govorili. Kako održati stalno visoku stopu rasta za koju se zalažete, uz istovremeno očuvanje stabilnosti?

B. HORVAT: Glavni stabilizator jugoslavenske privrede je visoka stopa rasta. To nedvosmisleno dokazuju naša istraživanja privrednih ciklusa. Prema tome veoma rašireno gledanje da stopa rasta i stabilnost isključuju jedna drugu, nije tačno. Kada imamo nisku stopu rasta imamo nestabilnost privrede. Imamo jednu duboko pogrešno mišljenje. Ja sam Bori Jeliću pokušao da objasnim kako stabilne cene nisu indikator stabilnosti. Danas u svetu jedino britanski konzervativci identificiraju stabilne cene sa stabilnom privredom. Inače od Kejnza nadalje, stabilnost znači punu zaposlenost. Kod Kejnza je to puna zaposlenost radne snage. Medjutim, danas u modernoj teoriji rasta, to je u suštini puna zaposlenost svih resursa – i radne snage i prirodnih resursa i kapitala. To je stabilnost. Nonsens je govoriti o tome kako imamo stabilnu privredu jer su cene stabilne, a u isto vreme imamo cikluse i masovnu nezaposlenost.

Da se vratimo na stopu rasta. Kada sam rekao da visoke stope rasta stabiliziraju privredu, to ne znači da i previsoke stope rasta stabiliziraju privredu. Očigledno ne. Naša istraživanja pokazuju da se ciklusi kreću u intervalu kod industrijske proizvodnje od 7–20 odsto godišnjeg porasta. Ovaj porast od 20 odsto je uvek dovodio do obaranja ciklusa. Pri porastu industrijske proizvodnje od 20 odsto spoljnotrgovinski deficit se naglo raširi, i ništa više ne pomaže, tad privreda kreće dole. To je stopa na koju ne

možemo računati. Koja je to niža stopa na koju možemo računati, i na koji način do te stope doći?

U Kragujevcu sam naveo dva-tri izračunavanja koja su do sada vršena. Prvo, gde dolazi do izjednačavanja stope rasta izvoza i uvoza. To je jedna granica koja nije fiksirana, koja zavisi od ekonomske politike. Kod loše ekonomske politike uvoz može da raste brže od izvoza i kod stope rasta od 2 odsto, kao što se to, uostalom, desilo prošle godine.

Sva istraživanja upućuju na 13 odsto

Drugo jedno izračunavanje koje meni izgleda prihvatljivo pokazuje da do izjednačujuće stope izvoza i uvoza dolazi kod 13 odsto rasta industrijske proizvodnje. Ako idemo preko toga onda uvoz raste brže nego izvoz. Da li to važi i u uslovima jedne ciklične nestabilnosti? Ako bi prethodno stabilizirali privredu i ta stopa bi se povisila.

Drugi momenat. Utvrdili smo da kod nas dekumulacija zaliha počinje kod stope rasta industrije od 13 odsto. Sada je to počelo kod 11-12 odsto, ali tu smo.

Treći momenat. Mene je interesovalo da vidim u situaciji kada privreda nije ograničena nedostatkom kapaciteta, radne snage i drugih resursa, nije ograničena monetarnim i drugim restrikcijama, koji su to njeni razvojni potencijali. Idemo na izučavanje ovoga problema u svim fazama cikličkog uspona, počevši od cikličkog »dola«, gde imamo gomilanje zaliha, neiskorišćene kapacitete i neiskorišćenu radnu snagu i imamo obično veći izvoz nego uvoz. Imamo sve uslove za razvoj koji dalje zavisi od sposobnosti same privrede. Kada smo studirali te ciklusne uspone, onda se pokazalo da iz jednog ciklusa do drugog, sa 1964. godinom zaključno (sumnjam da će važiti to za sadašnji ciklus, zbog razloga druge prirode) stopa je rasla prema tome koliko smo više oslobadjali privredu od etatističkih stega, raznih blokiranja fondova, određivanja zakonom šta sme a šta ne sme da uradi, kada smo raspoređivali platne fondove i drugo; što više je privreda oslobadjana tih pritisaka, to je erupcija bila snažnija.

Samo se postavilo pitanje: dobro, očigledno ovo je jedna idealna situacija, privreda ovde ima sve pri ruci, iskoristiti treba što se može iskoristiti, i to ne možemo uzeti kao dugoročno rešenje. Treba uzeti jedan prosek između ciklusnog uspona i prosečne stope rasta preko ciklusa, da to bude taj standard koji približno kaže kojim tempom može u sadašnjim okvirima naše organizovanosti i druge sposobnosti da se dugoročno razvija naša

privreda, i ispalo je ponovo 13,5 odsto rasta industrije. Tako da je tih 13 odsto, koliko god možda izgledali nesrećni, strukturni koeficijent naše privrede na koji se možemo bez daljeg orijentisati.

PRIVREDNI PREGLED: Ali, svako povećanje stope rasta može da dovede do ekspanzije uvoza? Koliko daha imamo da to izdržimo?

B. HORVAT: U ovoj situaciji ne ostaje drugo nego da uradimo ono što Izvršno veće radi; da idemo na sve veće fizičko ograničavanje uvoza. Medjutim, drugog izlaza nema, dok izvoz ne potera mo da bude viši od uvoza.

PRIVREDNI PREGLED: Šta učiniti da spoljno tržište bude to koje daje impuls privredi? Posmatramo to i sa gledišta bilansa?

B. HORVAT: Tačno je to da je spoljne tržište naše usko grlo i da su se lomovi u ciklusima dešavali kad su se te makaze deficita širile. Medjutim, iz toga ne sledi da spoljno tržište treba da bude osnovni stimulans. Ključni stimulansi su u zemlji. Ono što nama, između ostalog, ne valja, gde je sprovođenje reforme na privrednom terenu podbacilo, jeste stvaranje disproporcija u tražnji. Mi smo reducirali čitave sektore tržišne potražnje i čim jedna grupa preduzeća ne proizvede koliko je bilo potrebno, smanjuje se tražnja na unutrašnjem tržištu i tako dolazi do kontrakcija.

»Mašina radi na prazno«

PRIVREDNI PREGLED: Predlažemo družu Horvat da izloži te svoje mišljenje i o tome šta bi trebalo uraditi da bi napravili dobre planove?

B. HORVAT: Mi ne možemo napraviti dobre planove, iz prostog razloga, jer kakav god napravili, on postaje neostvaren, a neostvaren plan je loš plan; tako da ključno pitanje nije izrada plana, nego da ostvarimo kakav god plan napravimo.

Zavod za plan će napraviti novi plan, direktor će dobiti priznanje, poslanici će plan izglasati u Skupštini, biće plan u svenarodnoj diskusiji, i svi se zavaravamo s tim, a »mašina radi na prazno«. Problem je da naša ekonomska politika ne funkcionira.

Tako da, ako neka »poruka« treba da se da, nije to poruka planerima, niti Zavodu za planiranje nego poruka političkim organima da jedanput donetu odluku dosledno sprovede.

PRIVREDNI PREGLED: Opet dolazimo na to da nemamo trajnu i dobru ekonomsku politiku.

B. HORVAT: Nije to samo politički problem. Ja bih rekao nije to u suštini politički problem, to je moja stara teza, radi se o velikom nerazumevanju. Kada se sastanu predstavnici republika, misle da zastupaju interese svoje republike i međusobno se prepiru, i ako je jedan dinar nekome istrgnut, misle da je to veliki uspeh. Tu je ključ nesporazuma. Jer, ljudi smatraju da zastupaju interese republike, a faktički se bore protiv tih interesa.

Pokazaćemo kvantitativno, kada jugoslavenska privreda krene na dolje, i Slovenija, i Srbija, i Hrvatska, i Zagreb, i Beograd, sinhronizovano, kao sat, reaguju na isti način. Kad krene na bolje, svi idu na više. Potpuno su bespredmetne diskusije oko toga ko je više dobio, ko je manje dobio. Ono što treba da se uradi, to je da dobije Jugoslavija visoku stopu rasta privrede. Da li neko dobije 1 odsto više ili manje ove godine, nije važno jer će iduće godine dobiti 10 odsto više, i tu se »pokriva«.

Tu elementarnu stvar politički organi izgleda da još nisu shvatili, jer aparat koji sprema materijale to nije znao i nije spreman da prihvata da postoji jedno jedino jugoslavensko tržište. Nikakva domišljatost Slovenije, koja slovi kao najsposobnija i najspretnija, ili neke druge republike, da popravi svoju situaciju ništa ne pomaže ako jugoslavenska situacija nije u redu.

Ono što nam je potrebno jeste sprega političkih i naučnih radnika u zajedničkom sistematskom radu na izgradnji jedne savremene i jugoslavenskim uslovima prilagodjene ekonomske politike. A kad takav program bude jednom izvodjen i usvojen, onda treba i da se sprovede.

D. NOVA REFORMA²⁸

Godine 1967. održano je savjetovanje ekonomista u Ljubljani i na tom savjetovanju rečeno je eksplicitno da će reforma koja je inaugurirana 1965. doživjeti definitivan neuspjeh 1970. godine. Rečeno je i nekoliko pojedinosti o tome da će recesija u kojoj smo se tada nalazili biti završena 1967., da će doći do jednog ubrzavanja rasta koje će se završiti u drugoj polovini 1969. da će poslije toga doći do retardacije i da ćemo u 1970. godini imati novu reformu. Kao što znate, to se proročanstvo ispunilo, na žalost doslovce. Jedino što možda ovaj stabilizacioni program ne možemo »uzvisiti« na nivo reforme, jer vjerovatno nije do tog nivoa

²⁸ Riječ na savjetovanju Naučne sekcije SEJ u Sarajevu, 19–20. XI 1970. *Ekonomist*, 1, 1971, 108–13.

ni stigao. I prije Ljubljane i poslije Ljubljane ekonomisti su interno, usmeno, strogo povjerljivim dokumentima i javno u novinama, časopisima i na savjetovanju upozoravali vladu, Skupštinu i političke organe da je ekonomska politika pogrešna i da neminovno treba da dovede do posljedica do kojih je i dovela. Posljednji takav memorandum, koji je meni poznat, uputio je u oktobru prošle godine Institut ekonomskih nauka Saveznom izvršnom vijeću, u kojem je rečeno da će ove, 1970. godine, cijene rasti iznad 10%, da ćemo imati golem platni deficit, da će se tempo proizvodnje prepoloviti i da ćemo imati oko milijun nezaposlenih uz popratne političke i druge nezgode. I tom prilikom je urgirano da se odmah počne s pripremanjem stabilizacionog programa kako bismo bar donekle pripremili zemlju da nas ne nadje potpuno nespremljene. Kao što znate, ništa od toga nije bilo urađeno i mi smo u te trendove ušli potpuno nespremljeni i reagirali smo na najgori mogući način – jednom administrativnom mjerom, zamrzavanjem cijena, koja naravno ništa ne rješava.

Do sada smo imali dvije i ulazimo u treću reformu – 1961, 1965. i 1970. godine. Sve tri reforme su počinjale na isti način, isto tako nepripremljeno, improvizirano i nestručno. I sve tri reforme odigravale su se mimo ekonomista koji bi u normalnim uvjetima trebali da budu najbolji saveznici i prvi kooperanti vlade i političkih organa. Na žalost, to nije bio slučaj.

U »zlatnom razdoblju« poslijeratnog jugoslavenskog razvoja (1952–1960) društveni proizvod je eksandirao po stopi od 10% godišnje i to je bila najviša stopa rasta u svijetu u to vrijeme. Prva reforma je uspjela da snizi tu stopu na 8%, druga je bila još »efikasnija« i ona ju je snizila na 4,5%.

Što se tiče cijena, koje na neki način odražavaju nestabilnost privrede, od 1952–1960. porast cijena industrijskih proizvođača je bio manji od 1% godišnje i to je bila jedna od najstabilnijih privreda u svijetu u to vrijeme. Prva reforma je uspjela podići stopu rasta cijena na 2,5%, druga je uspjela da to još utrostruči na 6,5%, a ove godine, kao što je poznato, imat ćemo nekih 11 ili 12%, s time da je sasvim neizvjesno u što ulazimo u 1971. godini.

Morao bih dodati još možda jedan ili dva podatka radi kompletiranja slike. U predratnoj Jugoslaviji bilo je 10% nezaposlenih (1938. godine, prema proračunu profesora Vinskog). 1968. godine, tj. 30 godina kasnije imali smo 9,5% nezaposlenih što je otprilike opet »postizanje norme«. Medjutim, stvar je tim teža što pored više od 300.000 registriranih ljudi, koji traže zaposlenje u zemlji, imamo više od 820.000 ljudi koji traže zaposlenje u

inozemstvu. I ako se zbroji jedno s drugim, to je više od milijun ljudi, a to je broj koji gotovo odgovara ukupnom broju zaposlenih u industriji i rudarstvu.

Ako još dodam da je naša privreda najnestabilnija u Evropi poslije Čehoslovačke, da nosi apsolutno rekord u broju nezaposlenih i da je na kraju liste u pogledu patenata i inovacija, imamo otprilike sliku dokle smo došli na način kako je ekonomska politika vodjena od 1960. godine pa dalje.

Htio bih konstatirati: 1) da je ocjena privredne situacije prilično jednoglasna što se tiče ekonomista, tako da nekih velikih novosti ne može da bude niti da se otkriju; 2) da smo u prognozama pokazali točnost koja je, na žalost, bila veća nego točnost sličnih prognoza u inozemstvu; 3) da se u pogledu stabilizacionog programa ekonomisti mnogo ne razlikuju. Prema tome, ta tri elementa su tu, te komponente za politiku su tu.

Ono što mislim da bi se moglo uraditi i što bi bilo prijeko potrebno uraditi, može se klasificirati u tri grupe jednog akcionog programa. Prva grupa odnosi se na *institucionalne promjene*, druga na *sistemska usavršavanja*, a treća na *mjere ekonomske politike* u narednoj godini.

Što se tiče institucionalnih promjena, ono što nam je očigledno najnužnije je efikasnija organizacija samoupravne tržišne privrede. Tu ja vidim tri problema: efikasnija organizacija javne uprave, samoupravna integracija i uvođenje nauke u naše društvene i ekonomske poslove.

Što se tiče javne uprave očigledno je da bi vlada i njeni organi morali funkcionirati neusporedivo efikasnije nego što funkcioniraju danas; principi na kojima bi ta organizacija trebala da se izvede su prilično jasni i poznati.

U pogledu samoupravne integracije ja vidim dva od niza drugih problema koji bi se mogli odmah riješiti: prvo, s obzirom na to da je politika dohotka po općoj suglasnosti ekonomista najslabija karika u našoj ekonomskoj politici, to bi rješavanje tog problema trebalo institucionalizirati, pri čemu bi kao prvi korak Zavod za cijene, kao jedno strano tijelo i totalno neefikasno i nefunkcionalno u našoj privredi, trebao biti zamijenjen jednom društvenom arbitražom; drugo, integriranje tržišta i plana, o čemu je mnogo govoreno, ali nije ništa urađeno, tako da praktički planiranja u zemlji više i nemamo, i ovo odgađanje plana samo je simbolična gesta koja faktički konstatira stanje koje je inače poznato. U vezi s uvođenjem nauke u naše društvene i ekonomske poslove imao bih dva prijedloga. Prvi bi bio da se institucionalizira uključivanje nauke u privredu i to formiranjem zavoda za programiranje naučnih istraživanja, koji bi imao isti status kao

zavod za planiranje i koji bi bio stručna institucija vlade, ali bi radio pod kontrolom i po direktivi savjeta koji ne bi bio državni i birokratski, nego bi u njemu odlučujuću riječ imali naučni radnici i privreda. Drugi element, koji mi izgleda možda najključniji u uvođenju nauke u naše privredne poslove je formiranje vijeća ekonomskih savjetnika pri najvišem političkom organu naše zemlje. U ovom slučaju to bi trebalo da bude pri Predsjedništvu Republike, u koje bi ušli nezavisni naučni radnici, koji bi upravo zato što su nezavisni i što su izvan političkih pritisaka, i što su naučni radnici, mogli dovesti nauku u poziciju da utječe na formiranje ekonomske politike na mjestu gdje se ta politika i formira.

Druga komponenta akcionog programa odnosi se na sistematska usavršavanja. Meni izgleda da je u biti naš sistem dobro postavljen i nekih velikih promjena i ne treba. Ali ono malo promjena što su potrebne prilično su ključnog karaktera i mogu imati dalekosežne konzekvence. Tu vidim dvije grupe promjena koje bismo morali izvršiti, jedna se odnosi na raspodjelu prema radu, a druga na razvoj tržišta.

Moglo bi se pokazati da sve deformacije u našoj privredi i funkcioniranju sistema, uključivši i inflaciju, proizlaze iz grubog narušavanja principa raspodjele prema radu i iz činjenice postojanja masovne eksploatacije tuđeg rada u društvenom sektoru naše privrede. Ako je ta konstatacija točna, a spreman sam je dokumentirati veoma podrobnim istraživanjima, tada je to jedna od alergičnih točaka u programu stabilizacije i daljnjeg razvoja sistema. U tom pogledu imao bih dvije sugestije. Prvo, da se i zakonskim propisima i društvenom, političkom i ekonomskom praksom osigura da svi prihodi koji nisu prihodi od rada, kao što su kamate, rente, razni spekulativni dohoci itd., ostanu privrednoj organizaciji, ali da udju u namjenske investicione fondove, a ne u platne. Drugi element je uvođenje progresivnog poreza na fond osobnih dohodaka koji je dosta obrazložen u mom referatu, pri čemu je navedeno bar 9 različitih efekata koji se od takvog poreza mogu očekivati. Najvažniji od njih je suzbijanje inflacije. Kako je osnovni stimulans inflacije u našoj zemlji ne potrošnja, ni osobna, ni investiciona, ni neka druga, nego jedan mehanizam formiranja nominalnih ličnih dohodaka, on djeluje tako da privilegiране grupacije vode, i u tim grupacijama se cijene ne povećavaju, ali zato u onim neprivrednim grupacijama osobni dohoci mogu rasti jedino ako se povećavaju cijene. Tako imamo u privredi ugrađeni mehanizam inflacije koji nikakve veze s potrošnjom nema, i za koji je profesor Bajt u svom radu lijepo za prošlu godinu pokazao kako smo imali potencijalno deflacionu situaciju,

a faktički inflacionu, što bi za tradicionalnu teoriju inflacije izgledalo nemogućim.

Druga komponenta ovog problema manjeg usavršavanja privrednog sistema odnosi se na razvoj tržišta. I tu postoji prilično velika suglasnost da je potrebno da razvijamo devizno tržište, da je potrebno da razvijamo tržište finansijskih sredstava i da je krajnje vrijeme da se tu riješimo tutorstva društveno-političkih zajednica, pri čemu treba odmah dodati da to tržište kapitala treba da ostane isključivo u okviru i krugu radnih organizacija i da je sasvim nedopustivo da se pojedinci uključe u trgovanje obveznicama i akcijama itd. Suprotno tome treba reći nešto što je vrlo važno s obzirom na veoma proširene iluzije o nekoj mogućnosti »laissez-faire« privrede, a koje vladaju u našem društvu i javnosti. Naime, da se svim privrednim subjektima prepusti da se ponašaju kako hoće i da će iz toga nekako automatski izaći i najbolji rezultati. To je, naravno iluzija, to je nemoguće i to nije bilo moguće ni onda kad je ta teorija prvi put izmišljena, u prvoj polovini XIX stoljeća, a najmanje je to moguće danas. Zbog toga treba da budemo potpuno svjesni, da paralelno s razvijanjem slobodnog tržišta i uklanjanjem svih barijera mobilnosti rada i sredstava, moramo razvijati jedan sistem centralne intervencije. Naglašavam naročito: centralne intervencije.

Taj sistem centralne intervencije morao bi imati ova četiri elementa. Prvo, morao bi osigurati kreditiranje i razne druge stimulanse u izvoznim poslovima. To je otprilike ovaj fond za kreditiranje izvoza opreme, koji namjeravamo likvidirati i onog trenutka kad bude likvidiran možemo biti sasvim sigurni da ćemo imati debakl u našem izvozu. Drugi element je uravnoteženje tržišta. Naime, tržište, i najperfektnije, uvijek podliježe raznim šokovima i djeluje nauravnoteženo, i ono se može uravnotežiti direktnom intervencijom kao što su u nas garantirane cijene u poljoprivrednom sektoru, rezerve sirovina i rezerve poljoprivrednih proizvoda. Treći element intervencije je regionalna korekcija investicionih ulaganja; to je naš fond za nedovoljno razvijena područja. Četvrti element intervencije je strukturalno korigiranje investicionih ulaganja; to je naš bivši investicioni fond koji smo sretno likvidirali, ali u zamjenu za njega nismo ništa stvorili. Pri tome bih želio reći da se centralno interveniranje u oblasti investicija može postići drugim načinom nego što je to bila praksa u našoj zemlji. Naime, jedan birokratski »grabež« sredstava koja su fiskalno bila akumulirana. Postoji mnogo ljepši i efikasniji, ekonomski opravdaniji način gospodarenja tim sredstvima.

Htio bih, međjutim, upozoriti na konfuziju koja vlada u našem javnom životu i koja nam nanosi goleme štete. Naime, implicitna pretpostavka da je centralna intervencija identična birokratskoj intervenciji i da je javna uprava identična policijskoj vlasti. Mogao bih navesti čitav niz zemalja gdje postoji centralna intervencija, ali ne birokratska, i gdje javna uprava nije policijska vlast nego društvena služba. Ne vidim razloga zašto jedno samoupravno društvo, kakvo gradimo, ne bi moglo zadržati centralnu intervenciju bez birokratskih deformacija i transformirati ovu našu naslijeđenu upravu u društvenu službu.

Jedna je stvar očigledna ekonomistima druge polovine XX vijeka, a to je da je privreda veliki složeni sistem. I sve što vrijedi za druge sisteme, naime, da su oni po prirodi stvari nestabilni i da ih moramo stabilizirati, ili ugradjivanjem automatskih stabilizatora, ili ručnom stabilizacijom kad počinju oscilirati, vrijedi i za privredni sistem. A to reguliranje može biti samo centralno reguliranje. I kao što je besmisleno govoriti o centralnom reguliranju jednog tehničkog sistema da je birokratski – on je efikasan ili neefikasan – to isto, mislim, vrijedi za jedan privredni sistem. Centralno reguliranje možemo izvesti na efikasniji način ako je manje opterećeno birokratskim elementima. Mislim da bi bilo korisno da se najstručnijim ljudima u zemlji povjeri izrada tog stabilizacionog programa koji je očigledno nužan i da se na taj način prekine nezgodna tradicija dosadašnjih reformi; u tom smislu dao bih punu podršku onome što je rekao i profesor Sirotković da su ekonomisti i dalje spremni da pomognu i da suradjuju.

Treći kompleks mjera odnosi se na neposredne mjere privredne politike koje su za jednog ekonomistu toliko očigledne da ih ne treba posebno spominjati, jer su navedene u referatu. Osim toga, slažem se s većinom onoga što su iznijeli drugovi Bajt i Vojnić, tako da smatram da u tom području među ekonomistima postoji praktički potpuna suglasnost.

Nalazimo se u dosta neprijatnoj situaciji. I prognoza je isto tako vrlo neprijatna. Ipak, nemam iluzija da će ovo što smo ovdje iznijeli i što radimo u našim institutima naći izravni put u ekonomsku politiku i da ćemo imati radikalni prekid s dosadašnjom ekonomskom politikom. U tom pogledu mogu jedino navesti da se naše društvo, čini se, razvija po izvjesnom zakonu koji je formulirao profesor Baletić, naime, da se nagrada i društveno priznanje daje uvijek onima koji su optimisti, a da pravo uvijek imaju oni koji su pesimisti.

6. O RASPODJELI DOHOTKA

A. RADNA SNAGA KAO FAKTOR PROIZVODNJE I BRUTO LIČNI DOHODAK¹

Do sada nije bilo govora o ekonomskim efektima oporezivanja. Interesantno je da u citavoj našoj diskusiji o porezima naročito ti momenti izostaju. Budući da sam ekonomista, glavnu pažnju naravno, obratiću na taj aspekt, utoliko više što mi izgleda da su tu najozbiljniji defekti našeg poreskog sistema. On uopšte ne vodi računa o modernoj organizaciji privrede. Ja imam osam tačaka i nastojaću da ih brzo prodjem.

Prvo, s obzirom na citat koji je ovde naveden iz dokumenta sa IX Kongresa SKJ, gde se deatizacija dovodi u vezu sa porezom na bruto dohodak, ja tu vezu ne mogu da vidim. Ako ostanu stope iste, ako ostanu isti forumi koji te stope odredjuju, ako raspolaganje tim parama koje se dobijaju putem pomenutih stopa ostaje isto, onda je to čista aritmetika da li na bruto ili na neto, jer to uopšte nije problem. Problem je upravo ono što ostaje, što ovde nije spomenuto.

Može se reći da postoji jedan značajan, kako je doktor Hanžeković istakao, psihološki efekat. Naši lični dohoci su faktički 60% veći nego što to piše na koverti koju radnik dobija. Jer, kad on sa svojim susedom koji je bio na radu u Nemačkoj uporedi ko ima koliki lični dohodak, onda je to priličan efekat kada može reći 60% više. Medjutim, tu bih ja reagovao na dva načina. Prvo, taj psihološki efekat je daleko manji ako bi dolazio iz bruto principa, Drugo, ako se baš hoće iskoristiti taj psihološki efekat, ja ne vidim nikakve prepreke da se izda naredba da se od sutra

u svim računovodstvima obračunava bruto lični dohodak. Na svim kovertama bi, dakle, pisalo da je radniku toliko otišlo na socijalno, toliko opštini itd. Ništa se bitno neće izmeniti, jer on to mora da plati. Da li on to plaća na taj način, što je sa tehničke strane neuporedivo bolje rešeno, da to likvidira računovodstvo preduzeća, ili on to plaća na drugi način, to ekonomski nema značaja. To ima velikog značaja tehnički. Nije s toga slučajno da i u ovim sistemima koji su navedeni, u engleskom i američkom, postoji praksa da pre izdavanja plata, pre nego što dobijete ček na platu, računovodstvo preduzeća odbija akontaciju na porez, a onda na kraju godine samo tu akontaciju izravnete, ili nešto dodate ili nešto oduzmete.

To je što se tiče glavne teme našeg razgovora. Ja ne vidim da se tu nešto više može reći o principu bruto ličnih dohodaka. Medjutim, sad dolazimo na osnovni ekonomski problem.

Naime, mi smo zemlja sa viškom radne snage i sa manjkom kapitala. Osnovna ekonomska logika nam govori da radna snaga treba da bude jeftina, a kapital – skup. A šta mi predlažemo? Mi predlažemo da ukinemo kamatu na poslovni fond, a da uvedemo bruto lične dohotke. Dakle, tačno na glavu postavljamo stvar. Ono što bi trebalo uraditi, jeste da zadržimo kamate na ta sredstva, eventualno i da ih povećamo, a da smanjimo cenu rada koliko god možemo. Naravno, ne možemo smanjivati neto lični dohodak, bar ja ne vidim neki praktični sistem za to. Teoretski se da to uraditi preko subvencija. Ali, mi bismo mogli 60% ovih raznih doprinosa da smanjimo. Jedino što ne bismo smeli da isključimo, mislim da su doprinosi koji direktno idu opštini, ono što ide naročito nerazvijenim opštinama. To je upravo ovo što je profesor Tišma istakao. Ako bismo sadašni sistem likvidirali, onda bi se najedanput čitav niz opština našao na budžetu širih zajednica, što bi stvorilo čitav niz društvenih problema koji su po svojim konsekvencama znatno ozbiljniji nego ono što bismo dobili sa ovakvim jednim principom.

Prema tome mislim da ne bismo mogli da idemo ispod toga. Ono što direktno ide opštini za pokrivanje njenih budžetskih troškova itd., verovatno bi moralo da ide na teret ličnih dohodaka i dalje. Ali, sve preko toga – i socijalno osiguranje, i savezni budžet, i republički budžet i sve druge fondove – mogli bismo da iščistimo iz ličnih dohodaka i da ih finansiramo nekim drugim poreskim oblicima, nekim koji su poznati, a nekim na koje ćemo kasnije doći.

Tu se sada javlja problem koji je i u citatu i u uvodnom izlaganju naveden, naime da se neprivredna sfera tretira ne kao

¹ Razgovor u redakciji »Komune«: Potreba i mogućnost prelaska na isplatu i oporezivanje bruto ličnih dohodaka. *Komuna*, 9, 1969, 10–12.

neproduktivni dodatak koji živi od milosti društva, nego kao ravnopravan sektor u privredi zemlje. To se može postići jednom koncepcijom koju smo mi u Institutu ekonomskih nauka nazvali »kvazi tržištem«. Kao što znate, bilo je mnogo naivnih ideja da možemo uvesti tržište u nauku, u školstvo itd. Bilo je pokušaja koji su se završavali katastrofalnim posledicama. To je, očigledno, nemoguće, naročito ne u socijalističkoj privredi, ali je moguće učiniti nešto slično tržištu u toj sferi. Tu je to »kvazi tržište« koje se od tržišta razlikuje po tome što ne postoji neposredni kontakt kupca i prodavca. U ovoj sferi vi ne možete imati neposredni komercijalni kontakt, recimo bolesnika i bolnice, gde se oni mogu pogadjati za cenu, nego morati interpolirati jedno društveno telo između ta dva subjekta koje zastupa interese svih tih bolesnika na jedan način i onda ulazi u tržišne odnose sa bolnicom, školom itd. To je, mislim, sasvim pravilno, iako je do toga došlo više intuitivno nego po nekoj ekonomskoj analizi. Osnovane su zajednice obrazovanja (zajednice za kulturu se ovih dana osnivaju u Srbiji), zajednice socijalnog osiguranja i slično. Te zajednice funkcionišu na sledeći način: Društveno-politički forumi koji predstavljaju interes određenih grupa građana odlučuju koliko će para biti stavljeno na raspolaganje nauci, prosveti, zdravstvu, sportu itd., i onda tim samoupravnim zajednicama daju na raspolaganje ta sredstva, da bi one, u ekonomskim odnosima sa privrednim subjektima (škole, bolnice itd. – u toj njihovoj funkciji davanja usluga, ja ih tretiram kao potpuno privredne subjekte) izvukle maksimalne ekonomske efekte, čuvajući u isto vreme interese potrošača, to znači učenika, bolesnika itd. koji tu potrošnju uživaju; i to ne na principu platežno sposobnih, što važi za tržište, nego na principu jednakih potreba, što važi za neprivrednu sferu u jednom socijalističkom društvu.

Hteo sam samo da istaknem da meni izgleda to područje ključno, a ne princip bruto ili neto ili neki drugi poresko-organizacioni princip. Iduća napomena odnosi se na budžetske tokove koji su kod nas prilično nepoznati, kako se neko izrazio. Oni su kod nas u toj meri nepoznati da čak ni Savezni zavod za statistiku ne zna na šta pare idu iz saveznog i republičkog budžeta. Kad smo mi u Institutu u okviru jednog rada na društvenom računovodstvu angažovali upravo statističare, zadatak je bio da se, između ostalog, i to područje raščisti, da vidimo kolike su subvencije, premije, iz kojih izvora to dolazi i kako se raspodeljuje. Ispostavilo se da u ovoj zemlji, koja već 15 godina tvrdi da ide na deetatizaciju, ne postoje osnovne informacije o tome kako idu ti budžetski tokovi. To, naravno, opet nema nikakve veze sa bruto ili neto principom. To ima veze sa jednom disciplinom ili

nedisciplinom, znanjem ili neznanjem, odgovornošću ili neodgovornošću u toj sferi. Ja bih sada tome odmah dodao jedan ekonomski momenat.

Poznato je da ta veza između opšte potrošnje i ličnih dohodaka dovodi do toga da budžet raste zajedno sa ličnim dohocima. Medjutim, iz te činjenice ne mora uopšte da proizidje i ponašanje, naime da ti budžeti moraju sve to da potroše. To su dve potpuno različite stvari. U jednoj primitivnoj organizaciji, kao što je naša, kad ti dodju pare, ti ih odmah potrošiš, jer, ako to ne učiniš, ko zna šta će posle da bude. Naročito bih upozorio na činjenicu da naša budžetska praksa ne poznaje jedan od osnovnih instrumenata savremene fiskalne politike, tj. korišćenje budžetskog suficita i deficita, tako da se ponekad slučajno dešava dobra koincidencija.

Za razliku od druga Kovačevića, koji je naveo 1967. godinu kao loš primer, gde smo imali stagnaciju u privredi kada je opšta potrošnja rasla, ja kao ekonomista moram da vam kažem da je sva sreća što je tako bilo, jer smo u toj godini imali veoma drastičnu redukciju unutrašnje tražnje. Da je u tom slučaju i budžetska tražnja bila reducirana, mi bismo imali katastrofu, krizu kao 1930. godine. Dakle, sreća je da se to desilo te godine. Naravno, to je išlo mimo volje i nekih racionalnih ekonomskih analiza, slučajno se dogodilo, kao što se ove godine slučajno događa jedan obrnuti efekat, naime da imamo završnu fazu uspona jednog privrednog ciklusa, kada sve vrste potrošnje rastu, kada bi budžet trebalo da predje na politiku budžetskog suficita. Budući da mi te politike nemamo, budžetska potrošnja raste zajedno sa porastom ličnih dohodaka, tako da imamo inflatorne tendencije. Ono što je 1967. godine bilo dobro, pokazalo se da nije dobro 1969. godine. Veliki deo neprilika u našoj privredi, veliki deo razloga za postojanje nestabilnosti u privrednom ciklusu treba tražiti u tome što ne postoji moderna fiskalna politika.

Mi nemamo modernu fiskalnu politiku koja poreske instrumente oblikuje ne s obzirom na pokrivanje administrativnih troškova, što je jedina briga naših poreskih organa, nego s obzirom na funkcionisanje celokupne privrede, formulisanje stabilizacione politike, stimuliranja privrednog razvoja itd. Ta fiskalna politika ne postoji. Zbog toga, svaki temeljitiji pristup reviziji našeg poreskog sistema morao bi da se uključi u jedan mnogo širi okvir, gde bi kao prvi postulat trebalo da bude izgradnja savremene fiskalne politike.

Moja sledeća napomena se odnosi na jedan problem koji je već bio istaknut, ali nije možda dalje bio razvijen, naime da mi

imamo bar tri različita nivoa – opština, republika i federacija – i da oni nisu ni teoretski pravilno postavljeni, da se tretiraju na isti način što je pogrešno. Jedino federacija može da vodi fiskalnu politiku. Da opštine vode fiskalnu politiku, to je nonsens. Ona može da vodi izvesnu investicionu politiku. Ali, fiskalnu politiku u smislu stabilizacione politike i moderne ekonomske politike može da vodi jedino federacija. To je recimo, jedno od elementarnih saznanja koje nije ugrađeno u naš sistem.

Nadalje, za svaki od ta tri nivoa postavlja se ekonomski i organizacioni efekat. Ja bih naveo primer da smo baš zbog organizacionog efekta doživeli mnoge neuspehe u privatnom sektoru. To što je porez u privatnom sektoru bio potpuno neadekvatno postavljen u svakom pogledu, poznato je i ne treba da objašnjavam. Sada se tvrdi kako je privatni sektor, nekako po prirodi stvari, špekulantski, protivan socijalizmu, kako ga treba ograničavati itd. Mi imamo za društveni sektor jednu armiju od nekih 15 hiljada ili 16 hiljada ljudi u društvenom knjigovodstvu koja kontroliše njegovo poslovanje. I pored toga, ako razgovarate sa nekim javnim tužiocem u opštini, on se za glavu hvata koliko ima privrednih prestupa i koliko promiče tom društvenom knjigovodstvu nepravilnosti u društvenom sektoru. Za privatni sektor, međutim uopšte nismo opremili poresku službu, a onda se čudimo da tu ima propusta, promašaja, špekulantskih pokušaja itd. Zbog toga mislim da je veoma relevantna napomena koju je drug Tišma izneo da bi se moglo desiti, ako udjemo u takvu avanturu masovnijeg poreskog zahvatanja ličnih dohodaka na relaciji pojedinac-poreski ured, da nezgode koje smo do sada imali sa privatnicima postanu generalno pravilo za naš poreski sistem.

Što se tiče ovog najnižeg nivoa – opštine, tu ima mnogo drugih problema koje ne rešavamo. Ja bih naveo jedan primer radi ilustracije. Budući da je ovo Konferencija gradova, možda ona nešto u tom pogledu može i da uradi. Jedna naučna organizacija u Beogradu dobila je, posle pet godina upornog rada, jedanaest parcela za izgradnju obiteljskih kuća na teritoriji opštine Čukarica. Kada je trebalo da preuzme te parcele, predsednik Opštinske skupštine im je hladnokrvno rekao da svaka parcela košta 27 miliona dinara. Pošto je upozoren da se radi o naučnim radnicima itd. on je rekao »Vi ne morate to da uzmete«.

Znači, zemljište u Beogradu, i to na njegovoj periferiji (kao što znate, Čukarica je predgradje), dva puta je skuplje nego gradsko zemljište u Americi. U vreme kada se svi mi zalažemo za to da rešimo stambenu krizu, da stimuliramo individualnu

stambenu izgradnju itd., imamo ovako izrazite primere špekulisanja u tzv. društvenom sektoru. Pored ovih krupnih ekonomsko-političkih problema koje sam naveo, postoji, i svima su nam poznati, čitav niz praktičnih problema koji razjedaju naš poreski sistem i koji dovode do ogromnog nezadovoljstva i do velike neefikasnosti.

Na kraju, samo jedna napomena o onom računu koji je drug Tišma izveo. Mislim da nije metodološki u redu. Iz tog računa on je izveo zaključak da su rasponi kod nas bar toliki koliki su u Americi ili u Nemačkoj i da to opravdava uvodjenje progresivnog poreza. Ja mislim da je progresivni porez na doprinos iz ukupnog prihoda, uz poboljšanje na taj način da se eliminiše diskriminacija koja očigledno postoji i za kojom nemamo nikakve potrebe, u načelu dobro postavljen i mislim da na toj liniji treba nastaviti.

B. NEKA PITANJA EKONOMSKE POLITIKE I TEORIJE DOHOTKA²

Prije nekoliko meseci održan je jedan simpozij sociologa, koji su na našem empirijskom materijalu studirali u kojoj mjeri pojedine grupe i institucionalne strukture u Jugoslaviji imaju utjecaja na formiranje javnog mnjenja i formiranje ekonomske i druge politike.

Jedna od gupa koje su studirane bili su i ekonomisti, i ustanovilo se da ekonomisti nemaju uopće nikakav utjecaj. Utvrdilo se da su u tome suglasni i sami ekonomisti.

Prisustvovao sam tom simpoziju i to me navelo da razmišljam zbog čega je to tako. Očigledno je da nisu »samo političari krivi što ne slušaju savjete«. Očigledno je da i ekonomisti snose odgovornost – možda priličnu – za takvo stanje stvari. Ja sam nekada mislio da u jednom demokratskom društvu, kao što je naše, svatko ima pravo da iznosi ono što mu padne na pamet, pa makar to bilo i lišeno smisla. Rezultat ovog simpozijuma me je uvjerio da je to bilo pogrešno stanovište. Naša zemlja prolazi danas, kao što svi znamo, kroz jednu vrlo ozbiljnu društvenu i ekonomsku krizu. I mi se više ne možemo tako ležerno odnositi prema najrazličitijim besmislenim tezama koje zapljuskuju naše društvo i širu javnost iz dana u dan. To je razlog zašto sam se odlučio da na malo neortodoksan način diskutiram danas. Naime, ja sam izdvojio jedan od priloga za ovo savjetovanje, to je knjiga

² Riječ na savjetovanju Naučne sekcije SEJ 16–17. X 1970. u Ohridu. *Ekonomiska misao*, 4, 1970, 101–106.

Instituta za ekonomiku investicija, koju je redigovao profesor Korać, u kojoj, sa izuzetkom priloga profesora Čirovića, veliki dio ostalog materijala predstavlja skup opštepoznatih trivijalnosti.

Budući da je redaktor ovog materijala bio profesor Korać, ja ću se ograničiti uglavnom na ono o čemu je on govorio. Kod toga bih htio da kažem da to nije jedini prilog ovom savjetovanju koji spada u kategoriju koju smatram da moramo kritizirati. Ali, pretpostavljam da će se drugi naučni radnici osvrnuti na ostale priloge koji su istog karaktera.

Ja ću se zadržati na svega tri ilustracija.

1. Postavlja se teza koja je prilično ključna za cijeli stav da su lični dohoci nešto što nije dio troškova proizvodnje i, zatim, dosledno tome traži se ukidanje cijene rada. Tome su posvećena čitava poglavlja. Profesor Korać očigledno nije upoznat sa pojmom oportunitetnog troška ili oportunitetne cijene. Jer da jeste, on bi znao da cijena i troškovi postoje i u privredi u kojoj nema novca, u kojoj nema tržišta i u kojoj se ništa ne prodaje niti kupuje. Cijena rada je jedna alokaciona kategorija, i kad god imamo problem alociranja resursa, a rad je, odnosno radna snaga, očigledno jedan od resursa – on mora da ima svoju cijenu. Nema to nikakve veze sa najamnim mentalitetom. Resursi se alociraju i u najamnim privredama i u socijalističkim privredama, a alocirat će se i u komunističkim privredama.

Dakle, mi treba da diskutiramo o alokaciji resursa, i tu rad ima svoju cijenu. Ako radim u svom vinogradu i podrezujem tamo lozu, onda cijena rada ili cijena moje radne snage, a u ovom kontekstu oba pojma imaju svoj smisao, nije skup životnih namirnica koje su meni potrebne ili neka druga slična kategorija, nego alternativna mogućnost zarade na nekom drugom mjestu u privredi, recimo u pisanju ove knjige, koja je plaćena društvenim sredstvima i za koji bi rad sigurno dobio mnogo više ličnog dohotka nego podrezujući lozu u vinogradu. U tome slučaju moje ponašanje sa ekonomskog stanovišta je neracionalno, jer je moja cijena rada veća od onog što ja u svojem vinogradu dobijam. A ako se ipak tako ponašam, onda je to ne zato jer sam ekonomist, nego zato što imam hobi da radim u vinogradu. Medjutim, ne može se pretpostaviti da profesionalni vinogradari rade iz hobija u vinogradu, i ne može se pretpostaviti da većina ljudi u većini slučajeva radi iz hobija, nego radi zato jer im je to pitanje njihove egzistencije. U tom slučaju oni se ponašaju ekonomski racionalno, i u tom slučaju njihov rad ima cijenu. Kad god jedna daktilografinja dodje svom direktoru i upozori ga da daktilografinja u susjednom poduzeću ima veću plaću, onda ona njega

upozorava na ekonomski pojam oportunitetnog troška ili oportunitetne cijene, i stvarno mu kaže: Cijena mog rada je ta veća cijena koju moja kolegica dobija u onom drugom poduzeću. Kad god jedan računovodja knjiži troškove rada u cijenu koštanja, on to isto radi. Prema tome, ono što u praktičnom životu, u svakodnevnom životu milijuni naših ljudi svakodnevno rade to je potpuno u skladu sa ekonomskom teorijom, a nije u skladu upravo ono što profesor Korać njima zamjera kad ih pokušava poučiti da oni ne znaju kako treba ekonomski da se ponašaju. I moram da kažem da ove teorije o nepostojanju cijene rada, o tome kako se računovodstveno ne smiju obračunavati troškovi rada itd., da su nanijeli ne malu štetu našoj privredi, pored toga što su često dovodili do očaja naše računovodje koji prosto nisu znali šta da rade.

Toliko o problemu cijene rada. Prema tome, ukidanje cijene rada to je isto kad bi netko tražio da se ukine rad ili da se ukine proizvodnja. To je nešto što postoji. Radi se samo o tome da mi kao ekonomisti znamo kako da to izmjerimo i kako da to iskoristimo u svrhe racionalne alokacije radnih resursa.

2. Sličan je ovaj problem sa kamatom. Govori se da je kamata ostatak prošlosti i da je, naravno, treba ukinuti (dozvoljava se samo kamata kao obeštećenje za porast cijena). Cijeli ovaj zahtjev bazira se na tome da je kamata prihod iz svojine, i da je u tom smislu suprotan jednoj socijalističkoj privredi. I tu bih htio da upozorim da je to bilo rečeno već prije sto godina u jednom radu Proudihona. Nedavno je o tome objavljena jedna knjiga kod nas, pa može svatko da se obavijesti. A Proudihon, kao što znamo iz naših skojevskih dana, nije bio baš najbolji ekonomist. Radi se o tome da je to cijena kapitala. Kapital kao resurs ima svoju cijenu. To se isto tako ne da ukinuti kao što se ni kapital (sredstva za proizvodnju) kao resurs ne može ukinuti. Prema tome, ne radi se o tome da se eliminira kamata, nego da se ta kamata izmjeri i da je upotrijebimo za racionalnu alokaciju resursa. Sasvim je nezavisno pitanje od toga i drugo pitanje – u čiji džep ta kamata ide. Pogreška Koraćeva je upravo to da dva različita pitanja stalno poistovjećuje. Ukoliko treba da ide u privatnikov džep, onda je to kapitalistički sistem, i u tom slučaju je to ostatak prošlosti. Ukoliko kamata ide u, figurativno rečeno, društveni džep, tj. postaje dio društvenog kapitala, onda je to socijalizam. U svojoj polemici sa Koraćem, Bajt je pokazao da Koraćevo neshvatanje činjenice – da pored rada i drugi faktori proizvodnje utječu na formiranje dohotka (uslijed čega kod Koraća dolazi do zanemarivanja kamate i rente i eventualno nekih drugih robnih

oblika), da zbog toga faktički dolazi do jedne deformacije ličnog dohotka, koji više nije dohodak od rada, kako misli Korać, nego ima i element dohotka od raznih drugih faktora proizvodnje. U tom slučaju pokušaj da se kamata na neki način eliminira, negira ili zanemari, faktički znači jednu deformaciju dohotka od rada i znači ulivanje kamate u privatni džep. I tu dolazimo onda do kolektivne svojine. Prema tome, kad god imamo jednu nediferenciranu veličinu dohotka, to je ono o čemu je Bajt govorio kao sindikalističkom socijalističkom – i tome suprotstavljamo rad i sad kažemo radnik je autonoman, udruženi rad ima pravo sve to da podijeli, onda smo ustvari pali na pozicije kolektivnog ili grupnog vlasništva.

Izvinjavam se članovima naučne sekcije što sam morao da dajem ova elementarna objašnjenja. U svakom boljem udžbeniku ekonomske teorije mogu se naći ti pojmovi, ali to je danak koji mi moramo da platimo kada dozvoljavamo da na sastanke naše naučne sekcije dolaze radovi i na takvom teorijskom nivou.

3. Treća ilustracija je dohodna stopa. O dohodnoj stopi su Bajt, Strašimir Popović i drugi ekonomisti rekli sve što je trebalo da se kaže, i ja to danas ne bih spominjao da se ona ponovo ne pojavljuje ovde. Kod toga se ne radi o dohodnoj cijeni, da budem odmah jasan, dohodna cijena ima svoj odredjen smisao. I ja sam o tome pisao. Ona recimo ima smisla u jednoj situaciji sa suviškom radne snage kada se može zanemariti faktor rad i kad se cjelokupni dohodak može staviti u odnos sa ostalim faktorima. Ali ta situacija nema zaista nikakve veze sa pristupom i formulama profesora Koraća. Tako da ta dohodna cijena koja ima smisla, nema nikakve veze sa njegovom dohodnom cijenom. Dohodna stopa je pogrešna već kao formula. U tome je osnovni problem. To nije pitanje nikakvog ideološkog ili teorijskog stava. To je pitanje formalne pogrešnosti, i to iz prostog razloga što se dimenzije ne poklapaju. Od dvije jabuke i tri ribe ne možete napraviti pet dohodnih stopa, to ostaje dvije jabuke i tri ribe, a to su Bajt i Popović i drugi pokušali profesoru Koraću da objasne još prije pet godina. Ono što zabrinjava nije to što je on napravio tu pogrešku onda, nego što do danas nije uvidio gdje je ta pogreška i nije shvatio u čemu se ona sastoji. Poznato je da formula ima smisla jedino ukoliko su dimenzije uskladjene. To su one dvije jabuke i tri ribe. Ja sam ovo naveo kažem – ne da bih pridonio toj diskusiji. U inostranstvu, kamo su poslani prijevodi Koraćevih materijala, kolege sa stranih univerziteta pitali su me da li je to zaista uticajna teorija koja se kod nas predaje i na univezitetima. Ja sam morao da kažem jeste. Evo, zbog toga ja to navodim danas da jedanput pokušamo raskrstiti

sa teorijama na tom nivou koji ne odgovara nivou suvremene jugoslavenske ekonomske teorije.

U drugom dijelu izlaganja htio bih da pokažem kuda to vodi, kada se ekonomiji prilazi na ovakav način.

1. Govori se da su tržište rada i tržište kapitala prisutni ili karakteristični samo za kapitalistički sistem. Medjutim, šta karakterizira tržište? To su svega dva elementa. Ukoliko se radi o tržištu rada, to je cijena rada plus mobilnost. Prodavanje rada nekom vlasniku sredstava za proizvodnju nije neophodna karakteristika tržišta, to je karakteristika jednog specifičnog tržišta, kapitalističkog tržišta. To za nas ne samo da nije prihvatljivo nego nije ni obavezno. Za nas je sasvim dovoljno da ostajemo na ona dva osnovna elementa tržišta, naime da resurs ima svoju cijenu i da postoji mobilnost resursa. Ista je stvar kod tržišta kapitala da kapital ima svoju cijenu, kamatu, i da postoji sloboda cirkulacije kapitala. U tom smislu zahtjev da se eliminiiraju tržište rada i tržište kapitala, kao što je profesor Bajt ispravno istakao znači zahtjev da se eliminira jedan veoma važan i značajan dio tržišta, samim tim da se eliminira jedan važan i značajan dio naših postojećih alokacionih ili potencijalnih alokacionih mehanizama. A kada se oni eliminiiraju, moraju se nadoknaditi administrativnim alokacionim mehanizmima, jer privreda u vakuumu ne može egzistirati. Prema tome zahtjev za likvidiranje ili ukidanje tržišta rada i kapitala je u stvari u suštini zahtjev za uvodjenjem administriranja u našoj privredi na tom terenu.

2. Pledira se za koncentraciju kapitala, naime kaže se: »Okрупnjavanje poduzeća je prelazna etapa prema samoupravnom sistemu«. Medjutim, okрупnjavanje poduzeća je prelazna etapa prema monopolu i oligopolu, i to svakom ekonomisti koji nešto zna o ekonomskoj teoriji i ekonomskim sistemima treba da bude jasno. Prema tome, ukoliko bismo to dosljedno sproveli, išli bismo prema izgradnji jedne oligopolne strukture centara ekonomske moći, a preko toga i centara političke moći. Da to nema nikakve veze sa samoupravnim socijalizmom to je prilično jasno. Zatim, postoji jedno cijelo poglavlje koje pledira za stapanje trgovine i proizvodnje. Polazi se od ispravne konstatacije i dobre želje, naime imamo monopolne situacije u trgovini naročito u reeksportu i eksportu i sasvim nezaslužene dohotke itd. To je tačno. Ali se onda na karakterističan Koraćev način, odnosno način drugova oko njega, izvlači jedan pogrešan zaključak – da se to eliminira stapanjem trgovine i proizvodnje, što naravno znači ponovno eliminiranje tržišta u ovoj posebnoj sferi.

3. Treća konsekvencija, koju sam htio ilustrirati, kuda nedovoljno poznavanje ekonomije vodi, jeste kada se pledira za uvođenje stopa doprinosa koje bi bile diferencirane za privredne grupacije. Svi oni koji su nešto stariji, znači nisu asistenti nego iznad toga nivoa danas, sjećaju se vremena stopa akumulacije i fondova. To je ista ideja, samo se sad zove stopa doprinosa a onda se zvala stopa akumulacije i fondova. Dobro se sjećamo kako je to onda išlo. Najprije su bile određene te stope za grane, pa se ustanovilo da su grane suviše heterogene, pa su onda ustanovljene stope za grupacije, pa se ustanovilo da unutar grupacije ima poduzeća, a u poduzeću ima pogona koji pripadaju raznim grupacijama, i onda se uspostavilo da nije ni za grupacije, i na koncu se svršilo sa individualnim stopama akumulacije fondova za svako poduzeće. U to vrijeme imao sam prepisku sa pokojnim Jašom Davičom i Vilkom Vinterhalterom, koji su bili u Komisiji za stope akumulacije i fondova. U to vrijeme bio sam u privredi, i kad god sam napisao da ta mjera mora da propadne, jer to ne može u privredi da funkcionira, dobio sam odgovor da oni upravo razmatraju definitivno rješenje koje će sve te nedostatke otkloniti. I definitivno rješenje je zaista i došlo u januaru 1954. godine, kad se cijeli sistem raspao kao totalno administrativni i birokratski.

4. I na koncu, četvrta konsekvencija je u onom dijelu kada se malo neodređeno govori o organiziranoj društvenoj akciji za smanjivanje neopravdanih raspona u ličnim dohocima, za smanjivanje nejednakosti. Kako bi ta društvena akcija trebalo da izgleda vidi se iz sledeća dva elementa. Jedan je dohodna cijena koja niti se formira u našoj privredi niti se zbog metodološkog defekta u prirodi stvari može formirati, sve i kad bi netko htio da to uradi. Budući da se ona ne formira, onda je treba oktroirati. Prema tome, imamo tu ideju naredjivanja privrednim organizacijama šta treba da rade, po mogućnosti čak sankcionisanu i zakonskim propisima. Druga formula je formula za formiranje akumulacije, o čemu je Bajt govorio. Naime, zahtjev da se »društvenim dogovorom«, pod navodnicima društvenim dogovorom, ostvari primjena ovakve ili ma kakve druge formule. Mi znamo da i skupštinske odluke predstavljaju društveni dogovor, ni to nije arbitražno što većina odlučuje. Ali, radi se o tome da hoćemo da imamo privredu u kojoj su privredni subjekti, a to znači radni kolektivi, autonomni i da njima niko ne određuje pa čak ni većina što će oni da rade. To nije samo politički ili ideološki zahtjev, svakako tko malo poznaje privredu zna da je to u prirodi stvari. Ako ne ostavimo potpunu autonomiju privrednoj organiza-

ciji, ona ne može da se prilagodjava stalnoj promjeni uslova privredjivanja i da nalazi najbolja rješenja za situacije koje se iz dana u dan mijenjaju. Time što se glasanje iz skupštine prebacuje u privrednu grupaciju, ništa se u stvari ne mijenja. Time se iz jednog etatističkog prelazi u jedan korporativistički koncept, kao što je rekao profesor Bajt, ali ne na samoupravni koncept. Kao što vidite ja se u velikoj mjeri slažem sa analizom koju je Bajt dao; možda ima samo jedna nijansa u ocjeni. Naime, ja ne mislim, kako je to možda moglo proizaći iz Bajtove kritike – da su Korać i drugovi namjerno htjeli da izgrade nekakav feudalni socijalizam ili korporativistički socijalizam. Ja mislim da je profesor Korać za samoupravni socijalizam, kao i mi svi ovdje ili bar velika većina nas. Ali sam htio da ukažem na sljedeće – upotrebit ću izraz koji nam je formalniji i koji možda neće zbunjivati – naime, na birokratizam koji neizbježno vodi u etatizam. Birokratizam ne proizlazi samo iz određenih interesa. U Koraćevoj knjizi imamo paradigmu slučaja kad se birokratizam radja iz nepoznavanja. Ljudi imaju dobre želje, oni bi htjeli nešto dobro da naprave, ali ne znaju kako stvari funkcioniraju i onda što oni predlažu faktički likvidira sve ono što bi htjeli da urade. Tako, umjesto samoupravnog socijalizma ma koliko da se taj termin upotrebljava na svakoj drugoj stranici u Koraćevoj knjizi, mi faktički dobijamo jedan veoma birokratizirani ili bolje rečeno korporativistički socijalizam.

Ovo izlaganje bilo je ograničeno samo na kritiku, i nisam govorio o pozitivnim rješavanjima stvari. Medjutim, napisao sam knjigu o privrednom sistemu i jedan poseban prilog za ovo savjetovanje. Tamo je ono što sam pokušao da kažem pozitivno. Ono što sam ja u ovom izlaganju htio da uradim je da se jasno ogradim kao ekonomist od ovakog obradivanja ozbiljnih problema naše zemlje.

Najveći dio sukoba i suprotnosti medju takozvanim ekonomistima, kako javnost to vidi, ne proizlazi iz stvarno različitih stavova, nego iz nedovoljnog poznavanja bilo ekonomske teorije bilo funkcioniranja našeg ekonomskog sistema. Stoga mislim da je dovodjenje do svijesti javnosti te činjenice, u stvari prvi preduslov da ekonomska nauka počne igrati neku aktivnu ulogu u formuliranju ekonomske politike ove zemlje i u formiranju njenog ekonomskog sistema, čime se vraćam na ono od čega sam počeo.

C. O PREDSTOJEĆEM DRUŠTVENOM DOGOVORU O USKLADJIVANJU RASPODJELE DOHOTKA I LIČNIH DOHODAKA³

Post scriptum umjesto uvoda

U septembru je najavljena višemjesečna diskusija o Nacrtu društvenog dogovora o raspodjeli dohotka. Tada je ovaj članak upućen našem najboljem dnevnom listu *Politici*. *Politika* je objavila tekst Nacrta dogovora i pozvala na javnu diskusiju. Poslije dvije nedjelje redakcija je moj članak vratila uz ispričavajuće pismo.⁴ Od diskusije nije bilo ništa. Redakcija je radije bez komentara obustavila diskusiju koju je sama najavila, i to još prije no što je ta diskusija i započela, nego da bude prisiljena objaviti članak – koji se nekom nije svidio! Zapitao sam zatim urednika *NIN*-a da li je njegov tjednik zainteresiran za diskusiju o Nacrtu. Odgovoreno mi je: veoma. Poslao sam članak. Nije objavljen prve sedmice. Ni druge. I odonda je objavljivanje odlagano uz različita objašnjenja od nedjelje do nedjelje. Tako se »javna« diskusija o Nacrtu približila kraju, a ja sam u decembru svoj članak povukao iz *NIN*-a kao bespredmetan – u stvari da redakciju oslobodim daljih muka oko novinarske savjesti.

U međuvremenu je montirana jedna televizijska emisija i nekoliko razgovora za novine, koji su ukazali na progresivnost Nacrta i njegovo sveopće usvajanje od strane radnih ljudi.

Radni kolektivi su zaista bez rezerve prihvatili ideju društvenog reguliranja raspodjele dohotka. Ali su u isto vrijeme ukazali da su ponudjena rješenja loša, nesprovediva i štetna i da će kompromitirati cijelu akciju. U tome se slažu radne organizacije svih oblasti privrede i neprivrede od industrije i banaka i predstavnika službe društvenog knjigovodstva. Kao ekonomist mogu

³ Napisano 21. septembra 1971. Deset godina kasnije, krajem 1981. godine, Društveni savjet za privredu utvrdio je neodrživost stanja u raspodjeli dohotka i zatražio usaglašeno i jedinstveno reguliranje raspodjele za cijelu zemlju.

⁴ »Poštovani duže Horvat – Posle konzultovanja u kolegijumu *Politike*, odlučeno je da naš list – i pored toga što je u specijalnom prilogu objavio materijal o predstojećem društvenom dogovoru o uskladjivanju raspodele dohotka – ne otvara i posebnu diskusiju o tome... došli smo do zaključka da dnevni list našeg tipa nije u mogućnosti da prati i učestvuje u takvoj stručnoj polemici, pogotovo u ovom trenutku, u obilju raznovrsnih i svakodnevnih političkih debata, kojima je list dužan da poklanja dosta prostora... Urednik *Politike*, Mirko Đekić.« Beograd 1. oktobra 1971. g.

reći da su poslone kritičke primjedbe, uz rijetke izuzetke, bile ispravne. Ništa od toga, međjutim, naša renomirana štampa nije objavila.

Ove tužne činjenice navode na postavljanje nekoliko pitanja: Zna li naša radnička klasa u kojoj je mjeri podvrgnuta dezinformiranju i manipuliranju? Jesu li našim novinarima poznate osnovne dužnosti njihove profesije, dužnosti koju su i ustavno fiksirane? Hoće li javni tužilac po svojoj službenoj dužnosti započeti s pokretanjem postupaka zbog dezinformacija i posebno, zbog uznemiravanja javnosti do čega neprestano dolazi uslijed sprovođenja pogrešnih mjera za koje se zna da su pogrešne ali se javnosti prikazuju kao dobre i koje onda dovode do nepopravljivih ekonomskih i političkih šteta?

Članak koji slijedi pisan je za novine tj. što kraće i što jednostavnije. Za časopis pisao bih ga drugačije. Posebno bih, kao i uvijek, pored kritike pogrešnog rješenja dao i alternativno rješenje koje smatram ispravnim, utoliko više što je to rješenje odavno izradjeno u naučnim organizacijama u Beogradu i Ljubljani. No budući da je »javna diskusija« završena, to je sad bespredmetno. Stoga članak dajem neizmijenjen, onako kako je poslan *Politici* i *NIN*-u. Suprotno od moje prvobitne namjere, on tako postaje jedino dokumentom o jednom tužnom vremenu.

* * *

Nepostojanje ma kakve politike dohotka dovelo je do velikih i kroničnih poremećaja u privredi i društvu. Naučna istraživanja pokazuju da je grubo narušavanje principa raspodjele prema radu osnovni uzrok inflacionih pritisaka. A općenito je poznato da neravnomjerna raspodjela dohotka i imovinske razlike koje odatle potiču predstavljaju jedan od ozbiljnijih političkih problema. Zbog toga treba pozdraviti inicijativu da se u ovu oblast uvede društvena kontrola. Tome upravo treba da posluži najavljeni društveni dogovor o raspodjeli dohotka (kao i ranije doneseni zakon na kom dogovor treba da se zasniva). Međjutim, na žalost koncepcija dogovora (i zakona) i predviđena tehnička rješenja takvi su da nužno moraju dovesti do neuspjeha. Bez ozbiljne teorijske osnove i bez proučavanja funkcioniranja mehanizma jugoslavenske samoupravne privrede, predloženi nacrt dogovora kao da je usmjeren na to da diskreditira jednu pozitivnu i krajnje potrebnu akciju. Od 1965. godine na ovamo bilo je dosta sličnih slučajeva kad su dobre namjere doživljavale fiasko u privrednoj realnosti jer su se pokušavale ostvariti ekonomsko-političkim

mjerama za koje se unaprijed znalo da su neadekvatne ili direktno pogrešne (u stručnoj štampi objavljena su precizna vremenska predviđanja negativnih rezultata). Svima nama su poznate društvene i privredne posljedice neuspjeha reforme. Postavlja se pitanje da li je takav tok događaja neminovan i da li i dalje treba da se mirimo s neuspjesima ekonomske politike? Mislim, da bi odgovor na ovo pitanje morao biti određen i tim ciljem motivisana je ova kratka intervencija.

Nedavno su privrednim organizacijama upućena na razmatranja radi zauzimanja konačnog stava dva materijala: *Prednacrt općeg društvenog dogovora o uskladjivanju raspodjele dohotka i ličnih dohodaka* i obrazloženje tog prednacrtu pod naslovom *Osnovni elementi politike dohotka*.

Materijale je uz pomoć nekoliko suradnika Instituta za ekonomiku investicija pripremila radna grupa republičkog sekretarijata za rad, Vijeća sindikata Srbije i Republička privredna Komora SR Srbije. Ove tri institucije ujedno i *donose* (termin iz materijala) opći društveni dogovor.

Osnovni princip od koga materijali polaze jest da organizacija koja ostvaruje relativno veći dohodak po radniku izdvaja i relativno više u fondove. Jedan od proklamiranih ciljeva jest smanjivanje neopravdanih razlika u ličnim dohocima među grupacijama. To treba da se postigne *propisivanjem* progresivnog odvajanja u fondove pomoću odgovarajuće formule. Zamisao i rješenje veoma podsjećaju na stope akumulacije i fondova od prije dvije decenije, a upotreba formule na formulomaniju Narodne banke u određivanju obrtnih kredita iz približno istog razdoblja. Kakvi su bili rezultati tih mjera – pokazuje njihovo brzo napuštanje. Međutim, svaka analogija je uvijek djelimično pogrešna. Zbog toga je potrebno da se (koliko prostor dozvoljava) objasni gdje su učinjene pogreške u ovom konkretnom slučaju.

1. Tradicionalni je princip poreske politike da se privredni subjekti oporezuju prema imovinskoj snazi (od većeg dohotka uzima se veći porez) s time što moderni poreski sistemi primjenjuju poresku progresiju (kod nas je taj opće poznati i opće primjenjivan princip nedavno ponovno otkriven pod imenom »socijalističke solidarnosti«). Autori prednacrtu predlažu da se jedan *poreski* princip koristi kao princip *formiranja akumulacije*. Kad se takva dva raznorodna principa pomiješaju, onda niti može dohodak biti dobro skrojen niti akumulacija formirana kako treba.

2. Iz t. 1. neposredno proizlazi da je problem raspodjele dohotka *nemoguće* riješiti ako se ispravno ne postavi poreski

sistem i politika. Privrednicima i ekonomistima poznati su teški defekti dosadašnjeg proporcionalnog oporezivanja ličnih dohodaka tzv. doprinosima (ugradjena rigidnost, bujanje budžeta, diskriminiranje radno intenzivnih grana u situaciji nezaposlenosti, favoriziranje monopolističkog položaja te tako i monopolističkih dohodaka). Ako se zaista žele smanjiti razlike u ličnim dohocima recimo između radnika u industriji nafte i radnika u industriji tekstila, ako se zaista žele smanjiti rasponi dohotka po radniku među grupacijama koji u ekstremnim slučajevima prema materijalu iznose 4:1 – onda treba progresivnim porezom (i nekim drugim instrumentima) eliminirati monopolnu, tehničku i prirodnu rentu koju ubiru privilegirane grupacije. Ali ni time problem ne bi bio riješen. Poznato je da se najveći pojedinačni lični dohoci ostvaruju van redovnih platnih lista i van redovnog radnog odnosa. Ti dohoci nedostupni su društvenom dogovoru. Da bi se i ti dohoci obuhvatili i da bi se općenito postigla društveno prihvatljiva raspodjela ličnih dohodaka, potrebno je drugačije skrojiti poreski sistem, drugačije urediti prilivanje poreza, znatno poboljšati inspektorsku službu i znatno dotjerati kaznene odredbe.

3. Akumulacija služi investiranju. Prema tome, ako je akumulacija nečemu proporcionalna, onda to nisu lični dohoci – bilo veliki ili mali – već osnovna i obrtna sredstva. Međutim, propisivanje i takvog principa bilo bi pogrešno, jer su potrebe za investicijama kod različitih poduzeća veoma različite. Čak i kod istog poduzeća te potrebe variraju od perioda do perioda. A isto tako i svoju politiku ličnih dohodaka radni kolektiv mora prilagodjavati promjenama u privrednoj situaciji. Stoga u tržišnoj privredi treba ostaviti privrednim subjektima da sami donose odluke koje su za njih najprobitačnije. Pokušaj propisivanja ponašanja formulama mora neibježno propasti jer (a) unosi elemente rigidnosti i tako smanjuje fleksibilnost prilagodjavanja tržišnim prilikama, koje se neprestano mijenjaju, (b) predstavlja direktan poziv na izigravanje propisa i (c) upravo potiče na narušavanje predviđenih proporcija koje su nužno *prosjeci*. Ovo potonje vidi se iz slijedećeg. Kolektivi koji se ne mogu uklopiti vršit će pritiske da se učine iznimke i nastojat će da izigraju propise. Kolektivi koji su dosad izdvojili u fondove više no što formula zahtijeva naći će za shodno da *smanje* alimentiranje fondova i *povećaju* lične dohotke (čl. 23 je slaba prepreka toj prirodnoj tendenciji).

4. Iz tačke 3. proizlazi još jedna konzekvenca. Naša privreda nije samo tržišna već i samoupravna. A to znači da radni kolektivi

donose svoje odluke onako kako nadju za shodno. Sad se, međutim, predlaže da vladin organ, sindikat i komora *donesu* sporazum koji je *obavezan* za sve. Što se taj propis zove društveni dogovor, ne mijenja njegovu administrativnu suštinu – mada je takva administrativna intervencija sad demokratskija nego ranije kad je slične propise donosio državni organ sam. Promjena terminologije ne bi trebalo da zavarava u pogledu suštine koja se nije bitno promijenila. Nesredjeno stanje naše privrede izaziva općenito sve jače pritiske da se situacija stavi pod kontrolu administrativnim metodama – na te metode smo navikli, a ljudi koji ne poznaju ekonomsku nauku i ne znaju da postoje efikasnije alternative – samo što je čitava procedura omekšana terminološki atributima kao što su »društveni« i »samoupravni«. U vezi s raspravljanim problemom već se javljaju i pokušaji da se radnim kolektivima propišu dnevnice, putni i drugi troškovi. Nastavi li se tim putem, stići ćemo na kraju i do propisivanja ličnih dohodaka.

5. Prema *Prednactu* određivanje »poreske osnovice« za uplatu u fondove vrši se na osnovu kvalifikacija. Međutim, nije predviđen način utvrđivanja kvalifikacija. Promoćurni direktori će odmah naći načina da nekvalificirane i polukvalificirane prevedu u kvalificirane i visokokvalificirane i tako povisivši prosječnu kvalifikaciju smanje poresku osnovicu. Koliko sam informiran, taj je proces već započeo. Drugi način da se smanji poreska osnovica je fiktivno zapošljavanje uz znatno smanjena lična primanja. Obnovit će se tako »mrtve brigade« poznate iz slične situacije iz vremena od prije nešto više od jedne decenije. Treća mogućnost jest da se lični dohoci povećavaju u naturalnom obliku putem fonda zajedničke potrošnje, čija sredstva *Prednact* tretira također kao izdvajanja iz ličnih dohodaka. Kad su svoje-vremeno zamrznuti lični dohoci, odjednom su na »zagonetan« način buknuła ostala lična primanja, sa svim ekscesima koji prate neregularne pojave. Ne treba nimalo sumnjati u neiscrpnu inventivnost naših privrednika da se ispravno prilagode i najpogrešnijim mjerama. U stvari širom republike šefovi računovodstva instruiraju svoje upravne odbore o otvorenim mogućnostima da se poduzeće »uklopi u propise«. A rezultati tog uklapanja bit će vidljivi kroz koji mjesec u izvještajima Službe društvenog knjigovodstva. Tada će se pojaviti novi propisi i nova izigravanja i igra će se nastaviti dok jedna pogrešna koncepcija ne bude napuštena. I taj nam je proces poznat iz iskustva.

Ove kritičke napomene na račun administrativnih rješenja naravno ne znače da treba tolerirati stihijno formiranje ličnih dohodaka, dnevnica, transportnih naknada i slično, kao što je to

bio slučaj do sada. Naprotiv, potreba društvene kontrole je evidentna. Ali u tržišnoj privredi po prirodi stvari administrativna kontrola ne može biti efikasna. A u samoupravnoj privredi ona je politički opasna jer predstavlja stalni izvor regresivnih društveno-političkih tendencija. Kad se jednom počne s propisivanjem ponašanja, nikada se ne zna gdje će biti kraj. Rješenje se nalazi u primjerenoj ekonomskoj politici. U proteklih nekoliko godina konkretna rješenja – koja, zbog ograničenosti prostora, ne mogu ovdje objasniti – raspravljena su i velikim dijelom razradjena u stručnoj štampi. Na političkim organima je da ta rješenja prihvate i sprovedu.

U osnovi i ovaj problem kao i cijela problematika privredne reforme sastoji se samo u izjednačavanju uslova privredjivanja. Ali taj »samo« znači cjelokupnost ekonomske politike i zahtijeva maksimalno eliminiranje administrativnih intervencija koje su po prirodi stvari arbitrarne i neefikasne. Upravo navedeno predstavlja zapravo osnovnu ekonomsko-političku postavku od koje treba polaziti u traženju konkretnih rješenja. U vezi s tim na kraju i jedan prijedlog u obliku pitanja: Kad se donose ključne ekonomsko-političke mjere – kao što je predloženi dogovor i raniji zakon o raspodjeli dohotka – ne bi li prije izlaženja u javnost prijedloge trebalo ispitati na nekom naučnom forumu, napr. na savjetovanju Naučne sekcije Društva ekonomista, i ne bi li trebalo prethodno zatražiti recenzije od najistaknutijih naučnih radnika iz odnosne oblasti? To je standardna praksa i na Istoku i na Zapadu. Ne bi li bilo oportuno da se i naše pripremanje propisa uklopi u tu praksu – prije no što se od privrede zatraži da se uklopi u takve propise?

2.

RAZDOBLJE
1974–1983

7. SVJETSKA EKONOMSKA KRIZA 1980?¹

PITANJE: »Svetska ekonomska kriza« nije dovoljno precizan ni adekvatan izraz stanja u kome se danas nalazimo. Podseća na događaje sa početka tridesetih godina. Šta se danas, u stvari, događa na svetskoj ekonomskoj pozornici?

ODGOVOR: Problemi su znatno ozbiljniji nego što to na prvi pogled izgleda. Sama energetska kriza je za najrazvijenije zemlje, zapravo, bez nekih većih posledica. Nedavno su u Svetskoj banci izračunali da ovo ogromno povećanje cena nafte znači prelivanje narodnog dohotka iz razvijenih u nerazvijene zemlje u visini od svega 2 odsto, a kod stope rasta od 5 odsto godišnje, ta 2 procenta znače zakašnjenje proizvodnje tek za četiri meseca. To, očigledno, nije nikakav udar za razvijeni svet. Ovde je reč o nečem mnogo dubljem: o problemu koji je mnogo teže analizirati.

Kada smo u ovom Institutu radili analizu privrednih trendova u Jugoslaviji, pre 10 godina, i otkrili privredne cikluse, napravili smo jednu komparativnu međunarodnu analizu.

Tom prilikom otkrio sam jedan interesantan fenomen: privrede svih razvijenih zemalja u svetu, i zapadnih i istočnih, koje, uostalom, daju pravac i tom razvoju čitavog sveta, pokazivale su izrazitu tendenciju usporavanja rasta². S tim u vezi, hteo bih da podsetim da su otkriveni privredni ciklusi različitih dužina. Najduži ciklusi imaju trajanje od 50 do 60 godina. Te cikluse je otkrio sovjetski ekonomist Nikolaj Kondratjev, koji je dvadesetih godina bio direktor konjunktornog instituta u Moskvi. On je registrovao te duge cikluse od vremena Francuske revolucije do Prvog svetskog rata. Od njega je to preuzeo Schumpeter, i dao

¹ *Poslovna politika*, 2, 1980, 2-7.

² B. Horvat, *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969, ss. 120-122.

jednu integrisanu teoriju ciklusa različitih dužina. Došao je do zaključka da se delovi tog dugog ciklusa, koga je on nazvao Kondratjev, poklapaju sa najtežim, katastrofalnim privrednim krizama iz ciklusa koji su se događali, otprilike, svakih 10 godina, tako da se kriza iz 1930. godine poklopila sa donjom tačkom jednog takvog dugačkog Kondratjevovog ciklusa.

Prirodno se nameće misao ekstrapolacije ciklusa Kondratjeva.

Jedna jednostavna ekstrapolacija (ako na 1930. dodamo 50 godina, onda je to 1980.) dala bi rezultat da se negde krajem 70-tih ili početkom 80-ih godina mogu očekivati poremećaji u svetskoj privredi, i to onakvog intenziteta kakvog su bili 30-tih godina. Medjutim, mi ne znamo (mislim na profesionalne ekonomiste) koje snage, zapravo, deluju kod tih dugih ciklusa, tako da je jedna ovakva ekstrapolacija sasvim mehanička. Ali, svakako je interesantno da se ta ekstrapolacija, koja daje jedan krizni period negde krajem 70-tih godina, poklapa sa sasvim jasnim tendencijama usporavanja rasta u razvijenim zapadnim i istočnim zemljama.

Ovde ne smemo da izgubimo iz vida činjenicu da je američka privreda najjača u svetu i da ono što se događa na Zapadu prilično zavisi od toga što se događa u Americi, gde su tendencije usporavanja rasta naročito osetne.

Usporavanje rasta je, zapravo, odraz fundamentalne ekonomske činjenice: usporavanja rasta produktivnosti rada ili usporavanja tehnološkog progressa. I, ako se pogleda američki porast produktivnosti rada u poslednjih 30 godina, to znači od rata naovamo, videće se da je u proseku godišnje dostizao 3,2 odsto, da bi se u poslednjih 20 godina smanjio na 2,9 odsto, u poslednjih 10 godina na 2,8 odsto, odnosno u poslednjih 5 godina porast produktivnosti je opao na 2,4 odsto. U protekloj, 1974. godini zabeležen je apsolutni pad produktivnosti. Današnji porast produktivnosti rada u SAD je dva puta niži nego u Švedskoj. Zato je Švedska i izbila na prvo mesto po razvijenosti u svetu, koje su generacijama držale Sjedinjene Američke Države. Polagano »zaglavljivanje« američke ekonomske mašine ima i svojih reperkusija na politički život. One se mogu meriti na različite načine, ali je jedan indikator posebno interesantan, a to je da je procenat ljudi koji izlazi na izbore u poslednjih 20 godina opao od 50% na 40%. Znači da se pojavljuje stav nezadovoljstva, neverovanja u funkcionisanje tog sistema, i ljudi više jednostavno ne žele da se angažuju, jer smatraju da to nema dovoljno smisla. Dakle, javlja se defetističko raspoloženje, koje samo po sebi, i da nema ekonom-

skih faktora koji ga pojačavaju, može da izazove prilično velike društvene poremećaje.

Bez neke dublje analize elemenata koje sam naveo, može se doći do zaključka da postoje ozbiljne indikacije da zapadna razvijena privreda ide, ako ne u krizu, onda u ozbiljne poremećaje za koje se unapred ne može reći da li će te zemlje biti u stanju da ih savladaju. Utoliko više što se kejnzejzianska politika pokazala nemoćnom da kontroliše procese koji su se javili.

PITANJE: Kako biste okarakterisali stanje u kome se danas nalazi svet?

ODGOVOR: To su ozbiljni strukturni i društveni poremećaji.

PITANJE: Ako se dogodi da se ostvari prognoza ciklusa, da li stvarno svetska kriza tek dolazi? Šta se zapravo može dogoditi narednih pet godina?

ODGOVOR: Moguća su kratkotrajna poboljšanja, jer ciklusi idu gore-dole. Ali, uveren sam da dugoročni trend ide naniže. Nikakvih znakova nema da će uskoro doći do obrtanja tog trenda.

PITANJE: Kakve mogu biti političke reperkusije ovog sadašnjeg stanja i odnosa u međunarodnoj ekonomiji?

ODGOVOR: Teško je dati sasvim određen odgovor. U stvari, u politici je uvek teže dati odgovor nego u ekonomiji, mada smo i u ekonomiji prilično nesigurni. Jer malo znamo o snagama koje stoje iza fenomena koje zapažamo.

Progresivni Amerikanci su, na primer, ozbiljno zabrinuti, jer smatraju da je sasvim moguće da se pojavi jedan novi talas »marksizma« koji bi mogao da bude suroviji nego što je bio prvi,³ i da se završi nekom vrstom fašizma. Slične bojazni ima i u drugim zemljama. Italija je najočigledniji primer u Evropi.

To će, ne samo s ekonomskog nego i s društveno-političkog stanovišta, široke mase dovesti do saznanja da sistem, onakav kakav je, više ne odgovara ovom dobu, i da se mora ići na novi. A šta je to novo? I van Jugoslavije, na mnogim punktovima se počinje otkrivati da je to jedan oblik samoupravnog sistema. Zanimljivo je posmatrati Amerikance, koji iako nemaju nikakve veze s marksizmom, niti su upoznati sa jugoslovenskim samo upravljanjem, niti su naklonjeni socijalizmu – odjednom otkrivaju kako na nivou preduzeća, lokalnih zajednica, pa i političkog sistema, znatno jača participacija proizvođača i radnika u upravljanju poslovima, što, u stvari, i predstavlja jedino moguće rešenje.

³ Pojavila se reaganovština.

PITANJE: Šta je najveća opasnost koju donose inflacija, recesija, stagflacija...?

ODGOVOR: Bio sam u Vašingtonu upravo u vreme kada se održavala konferencija vrhunskih američkih ekonomista, koje je pozvao Predsednik Ford. Tom prilikom su se iskristalizirala tri gledišta. Prema jednom gledištu, čiji je najpoznatiji nosilac Milton Fredman, reč je o recesiji klasičnog tipa, i da valja na klasičan način i reagovati: restriktivnom monetarnom politikom dozvoliti da dodje do izvesne nezaposlenosti, i onda će kapitalistički sistem sam, na neki način, opet da ozdravi, da uvede inovacije, poboljša produktivnost rada, uvede bolju disciplinu, itd. Ta kura bi značila znatno povećanje nezaposlenosti, koja sada u SADFF pogadja oko šest miliona ljudi. To je, očigledno, krajnje konzervativan pristup.

Drugo stanovište podrazumeva neku vrstu »kejnezijanskog rešenja«, sa većom intervencijom države, odnosno da se poveća državni budžet, i da se ide na javne radove, i na taj način apsorbuje nezaposlenost. Medjutim, kritičari su odmah prigovorili da taj pristup funkcioniše samo u uslovima stabilnih cena. U protivnom, pri nestabilnim cenama dodatne monetarne injekcije bi samo dolivale ulje na vatru, odnosno inflacija bi još više rasla. Sadašnja situacija u SAD i Zapadnoj Evropi pokazuje slom kejnezijanske ekonomije. Ta politička ekonomija je ispravno ocrtavala funkcionisanje ekonomskog sistema na Zapadu od 1935. do 1975. godine. Ali, sada se definitivno slomila.

Ekonomisti primenjuju recepte na situaciju koja je sasvim drukčija i nije u stanju da te recepte svari.

Zato se javlja treća grupa, za koju je najkarakterističniji Galbraith, koja se zalagala ne samo za intervencije monetarnog karaktera, nego i za najdirektniju državu kontrolu dohodaka i profita. To je nešto što nema mnogo veze sa kapitalizmom. To je van kejnezijanske ekonomije, to je, zapravo, početak rigoroznog planiranja. I nije čudo što je Galbraith prilično usamljen, i to je najmanja grupa. Veća je bila kejnezijanska grupa, koja se nada da će se stvari, ipak, same po sebi srediti.

Interesantno je, medjutim, da ni jedna od ovih grupa, odnosno ni jedan od pomenutih prilaza ne rešava problem. Jer, ako se i zavede kontrola cena i nadnica, onda je država sa svojom birokratijom i negativnim elementima uvedena u igru, i time je jedno zlo zamenilo drugo, možda samo nešto manje, jer će verovatno doći do zapošljavanja radnika koji su sada nezaposleni, ali će se stvoriti niz drugih problema, naročito političkog karaktera, kakve nosi sa sobom prevlast državne birokratije.

Prema tome, rekao bih da je jedna od tih slabih tačaka sadašnje situacije da ljudi na Zapadu jednostavno ne nalaze ekonomsko ili političko rešenje. U situaciji koja je puna poremećaja, jednostavno nemaju, makar i lošu teoriju koja bi dala rešenje tih poremećaja. To se vidi i na primeru Predsednika Forda, koji je, inače, konzervativac. On je svoju politiku posle preuzimanja vlasti počeo vrlo blizu toj konzervativnoj, fridmanovskoj grupi, a pre mesec dana je potpuno zaokrenuo u pravcu srednje – kejnezijanske grupe, te će, u to sam potpuno siguran, za nekoliko meseci završiti sa Galbraithom kao državni intervencionista. Zapadna ekonomska i društvena nauka je potpuno nemoćna da se nosi sa današnjom situacijom. Ja bih to nazvao, možda, najkritičnijom komponentom sadašnje situacije, jer kad ljudi ne znaju šta da rade onda je i nepredvidivo šta će uraditi.

PITANJE: Govorili ste o tome kako se Amerikanci bore sa nagoveštajima krize. Šta je sa Francuzima, Italijanima, Nemcima...? Gde običan čovek može najbolje da prodje?

ODGOVOR: Nedavno sam radio na jednoj takvoj analizi. Klasifikovao sam razvijene zemlje, jer je u nerazvijenima to malo teže, u tri grupe: klasične kapitalističke zemlje, zatim socijaldemokratske, ili, kako se još nazivaju, države blagostanja, i istočnoevropske socijalističke, odnosno etatiističke. Ispostavilo se da običan čovek najgore prolazi u klasičnim kapitalističkim zemljama, bolje prolazi u socijaldemokratskim a najbolje u etatiističkim zemljama. To daje odgovor i na pitanje: kakve će biti reakcije širokih masa na sve poremećaje, kao i odgovor na pitanje u kom smeru se može očekivati da će se kretati svetski trendovi razvoja društvenih sistema.

Očigledno je da je klasični kapitalistički sistem preživeo, i na Zapadu će se ići u pravcu modela Švedske.

Socijaldemokratske zemlje razvijace se u pravcu sve jače participacije i samoupravljanja. A istok je, opet, pitanje za sebe.

Prema tome, možemo očekivati da će se razne zemlje, na razne načine i raznim tempom približevati socijaldemokratskom sistemu. Nemačka je, možda, najbliža ovom rešenju, jer je to zemlja sa najjačom društvenom disciplinom.

Francuska će, verovatno, proći kroz velike poremećaje, i naši radnici koji su tamo moraju da se pripreme na velike neprijatnosti. Za razliku od radnika u Francuskoj, naši radnici u Švedskoj mogu biti sigurni skoro koliko i Švedjani. Medjutim malo je verovatno da će tamo doći do nezaposlenosti, jer se u Švedskoj primenjuje veoma efikasno planiranje. Ja Švedsku počesto spominjem ne zato što mislim da je to neka idealna zemlja

– iako izbijanje u prvi front razvijenosti predstavlja izuzetan kvalitet – već zato što sam nedavno tamo proveo pola godine, naučio sam jezik i poprilično se upoznao sa zemljom, pa sam video da se od Švedjana može nešto i naučiti.

PITANJE: U ovakvoj nesigurnoj ekonomskoj današnjici, ko će platiti najvišu cenu?

ODGOVOR: Nerazvijene zemlje, i to one koje su najnerazvijenije. Tu, pre svega, mislim na Bangladeš i Indiju.

PITANJE: Zašto?

ODGOVOR: Zato što upravo ove dve krize – energetska i kriza hrane – njih najviše pogadjaju.

PITANJE: Neki naučnici tvrde da su države najčešće inicijatori inflacije?

ODGOVOR: Naivno je misliti da inflaciju neko svesno pravi radi profitiranja. Malo pojednostavljeno, u suštini, mehanizam je otprilike ovaj. Za razliku od vremena predratne svetske krize, kad su sindikati u svim zemljama, sa izuzetkom skandinavskih i engleskih, bili slabi, a poslodavci relativno snažni, danas je na Zapadu postignuta ravnoteža. Sindikati su postali snažna organizacija, ukorenjena u sistem, i oni mogu diktirati svoje uslove. I sad se dešava nešto karakteristično. Sindikati su dovoljno snažni da onemoguće eksploataciju radničke klase odredjivanjem visokih profitnih stopa.

Čim jedna grana ima velike profite, granski sindikat odmah podiže nadnice, i tako se održava ravnoteža. Medjutim, poslodavci su se, takodje, dobro organizovali i više ne razgovaraju sa radnicima pojedinačno, kao u vreme svetske krize, nego su sada to nacionalni sporazumi (s jedne strane organizovani rad, a s druge organizovani kapital). To su monopolne organizacije na nivou nacije. Poslodavci su danas snažniji nego što su bili, u tom smislu što sve ustupke koje daju sindikatima mogu prevaliti na potrošače. Prema tome, koliko sindikati dignu nadnice, toliko poslodavci podignu cene. Država se tu mnogo ne meša, jer ako ona pokuša da kontroliše nadnice naići će na otpor radnika pa, prema tome, mora da ide i na kontrolu profita. Ako pak počne da kontroliše profite – onda je to kraj kapitalizma. Takve mere naišle bi na žestok otpor vladajućih grupa.

Povremeni pokušaji kontrole profita i nadnica kratkotrajni su, i obično »padaju« u vreme oko izbora, kada vladajuća stranka nastoji svim silama da stvori povoljnu sliku kod birača. Ona ne sme dozvoliti nezaposlenost, ali isto tako ni da kod uticajnih bankarskih i poslovnih grupa izazove loše mišljenje. I, onda, jedino rešenje je da se stvari ostave da idu onako kako idu,

a to je put u inflaciju. Poremećena društvena ravnoteža je ujedno razlog što se sadašnja inflacija ne može sprečiti kejnzejanskim metodima.

Svet nije danas isti kao 30-tih godina, nego bitno drukčiji. To je, takodje, razlog što su inflacije i nestabilnost u nekim zemljama znatno manjeg intenziteta nego u drugim, a to su upravo zemlje gde je društvena disciplina bitno bolja nego drugde. To je, na primer, Švedska, gde su socijaldemokrati na vlasti od 1930. godine, i uspostavili su kontrolu i poslodavaca i radničkih sindikata, I Nemačka, zbog nekih drugih razloga, ima bolju društvenu disciplinu nego, recimo, Francuska ili Italija. Holandija je, takodje, dosta stabilna ...

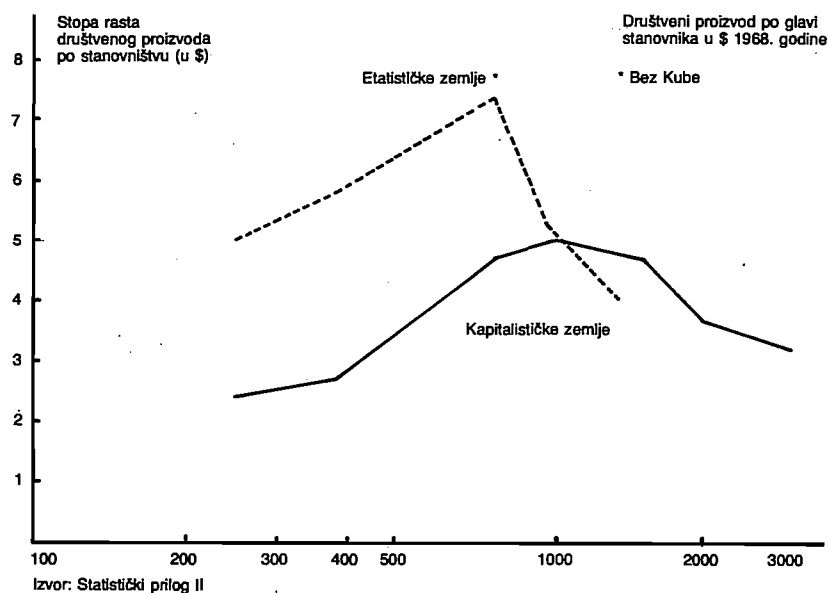
PITANJE: Socijalističke zemlje zahvaljujući, pre svega, zafvorenosti svoje privrede, odolevaju direktnim uticajima svetskih ekonomskih kretanja. U kojoj meri inflatorni udari pogadjaju i te privrede?

ODGOVOR: Kod istočnoevropskih zemalja problem je drugog karaktera. Upravo zbog toga što nemaju problem borbe poslodavaca i sindikata država je poslodavac i sindikat. Ona ima potpunu kontrolu, i u tom smislu može da ostvari potpunu disciplinu. Zato se u ovim zemljama inflacija i ne javlja. Uostalom, to je jedan indirektni dokaz pravih uzroka inflacije. Naivno je misliti da su uzroci inflacije monetarnog karaktera; oni su društveno-političkog karaktera. Medjutim, kod njih se javlja jedan drugi problem, a to je ekonomska destimulativnost sistema. Mi smo napustili taj centralistički administrativni sistem ne samo zbog političkih razloga, nego i zbog toga što smo smatrali da je ekonomski neefikasan. U jednoj skorašnjoj analizi mislim da sam uspeo da to i definitivno pokažem na ekonomskom planu. Pogledajte grafikon broj 1.

Iz grafikona se može izvući ovaj zaključak: dok stvari idu koliko-toliko normalno, dotle će se na visokom nivou razvijenosti etatističke zemlje kao što su Istočna Nemačka i Čehoslovačka, sporije razvijati u odnosu na odgovarajući prosek. Medjutim, kad dodje do opšte krizne situacije, kakva bi mogla da se stvori u narednih nekoliko godina, neetatističke zemlje, zbog svoje otvorenosti podložnije su svetskim poremećajima nego etatističke zemlje koje su skoro autarhične, te će tada njihov razvoj biti usporen. To su dve različite sile koje u raznim smerovima deluju, i sad zavisi od toga koji će pritisak biti jači.

U koliko bi poremećaji imali zaista intenzitet svetske ekonomske krize, onda će istočnoevropske zemlje bolje proći nego zapadne. Ukoliko do toga ne bi došlo, u narednih 10 godina ova

Sl. 1. Stope rasta po glavi stanovnika etatiističkih i kapitalističkih zemalja (1960–1971)

tendencija relativnog usporavanja bi se nastavila, i na Istoku bismo videli ono što smo videli u proteklih 10 godina. Naime, jedna reforma bi sustizala drugu, jer su te reforme, zapravo, odraz nesklada sistema, jer se ulaže sve više, a porast produktivnosti rada je sve niži. To se naročito oseća u privredi Sovjetskog Saveza, gde se sadašnja stopa rasta održava ogromnim investicijama, a tehnološki progres je sve manji i manji. Pod tehnološkim progresom se podrazumeva rezidualni faktor koji ostaje nakon što se oduzme efekat ulaganja i uticaj porasta zaposlenosti.

PITANJE: Ovde se ponovno vraćamo na društvenu disciplinu, kao značajan faktor očuvanja kakve-takve ravnoteže u nesigurnim vremenima?

ODGOVOR: To je sociološko, a ne ekonomsko pitanje. Uostalom, šta je društvena disciplina? To je društvena situacija u kojoj razne društvene grupe svoje konflikte rešavaju na odgovoran način, zato što se ne pruža mogućnost ili želja da se jedna grupa sa svojim interesima nametne drugoj. To je sistem u kome se konflikti rešavaju dogovaranjem svih onih subjekta koji su zainteresovani, naravno, u okviru datog društvenog sistema. Pomenuću opet Švedsku, kao interesantan slučaj. Sve konflikte tamo poslodavci i radnici uglavnom rešavaju bez učešća vlade. I dovoljno je da vlada kaže – ako se vi ne sporazumete onda ćemo

mi doneti odluku – pa da se ovi nadju i odmah reše konflikt. U jednoj od vodećih švedskih multinacionalnih kompanija (Alfa Laval) pitao sam kakve su njihova politika i intencije u narednom periodu u pogledu proširenja participacije radnika u upravljanju. Jedan od direktora je odgovorio da je vlada upravo donela jedan zakon kojim se participacija proširuje, i da je taj zakon dobar i tako treba raditi. Zaključak koji je tipičan za Švedsku: njima kao poslodavcima nije prijatno povećanje participacije radnika, ali, s druge strane, kad to vlada tj. parlament jedanput donese, onda on smatra da bi bilo neodgovorno da se od toga odstupa. On, možda, i dalje misli da to nije u redu, i neće biti možda oduševljen da to sprovodi, ali, budući da vlada i parlament predstavljaju interese cele zemlje, njegova je dužnost da se tome prilagodi. Naravno, i vlada se čuva da ne izgubi poverenje brzopletim ili neodgovornim merama.

PITANJE: Da li inflacija ugrožava i zemlje u razvoju?

ODGOVOR: Situacija u zemljama u razvoju je vrlo teška. Zemlje u razvoju bez neke međunarodne akcije vrlo malo mogu same nešto da urade. Ne bih hteo da kažem da je situacija potpuno beznadežna, jer u krajnjoj liniji svaka zemlja odgovara za svoje društvo, za svoju privredu. Ali, prostor za manevrisanje koji njima ostaje, u ovakvom svetu kakav je danas, uzak je. Ono što njih »boli« su uglavnom sirovine koje oni izvoze. Čim je stopa rasta na Zapadu niska, onda se uvoz sirovina drastično smanjuje i cene padaju. Za njih je situacija vrlo teška, i pravi izlaz iz te situacije mogu naći jedino u međunarodnim odnosima. Zato, recimo, pokret nesvrstanih igra veoma veliku ulogu.

PITANJE: Rekli ste da inflacija nije monetarna pojava?

ODGOVOR: Monetarni poremećaji su obično posledica, a ne uzrok. Uvek će se u inflaciji naći puno novca u odnosu na malo roba, ali iz toga ne sledi da je puno novca stvorilo inflaciju, nego obrnuto: Inflacija je stvorila nužnost da se izdaje dosta novca, jer, inače, privreda ne bi mogla da funkcioniše.

PITANJE: Kako je moguće da se u ovoj današnjoj situaciji neke države, kako reče jedan državnik – »nepristojno« bogate u devizama ili zlatnim rezervama, a druge grcaju u teškoćama i siromaštvu?

ODGOVOR: Ovde se opet vraćamo na tezu o društvenoj disciplini. Nemci su, na primer, bili u stanju da kontrolišu i profite i još više nadnice, kao i Švedjani (oni su čak možda i merodavniji za nas jer je to mala zemlja, prilično su u sličnoj situaciji kao i mi). Oni su bili u stanju da se ograde od međunarodne inflacije na taj način što su periodično revalvirali svoju

valutu. Šta znači to što neki naši ekonomisti tumače nužnost 20% ili 30% inflacije u Jugoslaviji. Zbog navodnog uvoza inflacije? To je besmislica. Onaj ko je dobro organizovan taj će uvozu inflaciju jednostavno anulirati revalorizacijom domaće valute. To je ono što Nemci i Švedjani rade.

PITANJE: Šta investicije znače u vreme kriznih situacija?

ODGOVOR: Dve stvari se dešavaju kad se vrše investicije. Prvo: to je povećanje agregatne tražnje pomoću tražnje investicionih dobara. Prema tome, drži se zaposlenost u industrijama koje proizvode investiciona dobra, a ti radnici troše svoje dohotke na potrošna dobra i, na taj način, drže privredni rast industrije potrošnih dobara.

Drugo, kad je objekat izgradjen, ako se uklapa u privrednu strukturu zemlje ili u međunarodnu privrednu strukturu, onda on samom svojom egzistencijom znači i povećanu proizvodnju i povećanu zaposlenost i povećanu tražnju industrije, jer traži sirovine, poluproducte za svoju finalnu proizvodnju. Prema tome, investicija ima dvostruki efekat na tražnju: jedan za vreme dok se vrši investicija, a drugi kad je investicioni objekat izgradjen.

PITANJE: Kad ceo naš razgovor prenesemo na jugoslavensku ekonomiku, postavlja se pitanje koji svetski ekonomski udari mogu da imaju uticaja na naš razvojni program za ovu i godine koje dolaze?

ODGOVOR: Tu ima nekoliko aspekata. Podjimo od onoga što je očigledno. Dve tekuće krize nas pogadjaju u dva suprotna smera. Energetska kriza nas pogadja u tom smislu što moramo više platiti za uvoz nafte. Ali, mi u odnosu na zapadne zemlje relativno malo uvozimo naftu. Kao nerazvijeni, i sa rezervama uglja, naftu relativno malo trošimo, a imamo i domaću proizvodnju. Prema tome, manje smo pogodjeni nego razvijene zemlje, tako da se ne bi moglo reći da je to nešto izuzetno teško za nas. A, s druge strane, svetska nestašica hrane deluje u našu korist, pod pretpostavkom da ćemo dobro organizovati našu poljoprivredu. Jer, očigledno je da jugoslavenska poljoprivreda može da proizvede velike izvozne viškove. Kada ove poremećaje bilansiramo, mislim da mi prolazimo znatno bolje, jer smo u stanju da povećanom proizvodnjom hrane i izvozom, uz veće cene, dobijamo više nego što ćemo izgubiti energetske. Taj poremećaj, u stvari, ide u našu korist.

Drugi poremećaj koji može da se dogodi jeste zapadna recesija koja bi dovela do otpuštanja naših radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu.

Tu, pre svega, mislim na Francusku i Švajcarsku, jer tamo radnici nisu dovoljno zaštićeni. Jedno je što bismo tim ljudima morali naći zaposlenje u zemlji i, drugo, kad se oni vrate presahnuće jedan izvor deviza. A upravo su doznake naših radnika iz inostranstva omogućile postizanje ravnoteže platnog bilansa. Kad bi to prestalo, vratili bismo se tamo gde smo bili. To bi bio prilično opasan udar, na koji bi trebalo da se pripremimo.

Medjutim, treći udar, koji proizilazi iz mogućnosti opšte svetske recesije, možda je najteži. To bi značilo da nećemo biti u stanju da plasiramo svoju robu van, jer bi se naša izvozna tržišta zatvorila, a to bi se, lančano, odrazilo na čitavu privredu. A mi, kao relativno mala privreda, dosta smo otvoreni, a otvorene privrede su znatno osetljivije. Zapravo, tu vidim najveću opasnost. Zbog toga je orijentacija na razvoj domaće sirovinske baze do koje je došlo poslednjih godinu dana, potpuno opravdana, kao što je opravdana i orijentacija na preventivno zatvaranje.

PITANJE: Vi ste 1972. godine u prvom broju našeg časopisa, rekli da »dalje povećanje proizvodnje i nezaposlenosti možemo kupiti još većom inflacijom«. Da li i ove godine očekujete tako nešto?

ODGOVOR: Ne, jer smo sad u sasvim drugoj situaciji. Pre svega, mi već sada imamo takvu inflaciju da dalje ne možemo da idemo, i kad bismo hteli. Drugo, naše stope investicija su se stalno smanjivale tako da mi nemamo kapacitete koje bismo mogli iskoristiti.

PITANJE: Kako da se spasimo od eventualnih najgorih ekscesa?

ODGOVOR: Povećanjem investicija i boljom koordinacijom.

PITANJE: A produktivnost? Da li je to naša šansa?

ODGOVOR: Produktivnost je velika rezerva. Najzad, produktivnost rada zavisi od stope rasta, i što nam je niža stopa rasta, i produktivnosti će biti niža. Prema tome, ona parola kojom se išlo u početku reforme da treba intenzifikovati – bila je pogrešna parola. Osnovno je bilo zaposliti što više ljudi i imati što veću proizvodnju. Kad to uradimo onda nam i efikasnost investiranja ide gore, kao i produktivnost. Medjutim, mi smo pod tom parolom intenzifikacije počeli da guramo ljude iz proizvodnje, a usled raznih propisa, koji nisu bili dobro smišljeni, došlo je do opadanja akumulativne sposobnosti preduzeća, pa preko toga i do smanjivanja investicija. I vrlo brzo se pojavilo usporavanje povećanja produktivnosti rada, a u efikasnosti investiranja ne samo da nije bilo povećanja, nego smo imali negativan rast i direktno smanjivanje. I tu se i danas nalazimo.

PITANJE: A šta će biti sutra?

ODGOVOR: Odgovor je skoro isti kao i 1972. godine: ako ne povećamo stopu rasta, odnosno ako ne povećamo investicije i njihovu efikasnost, a to znači, opet, ako ne povećamo koordinaciju u privredjivanju u zemlji i efikasnost planiranja, onda će se ova situacija perpetuirati, na to će se nadovezati svi udari spolja o kojima smo govorili i imaćemo vrlo tešku društveno-ekonomsku situaciju.⁴

PITANJE: Kako vidite svet, Evropu, a potom nas u narednoj deceniji?

ODGOVOR: Na to pitanje je teško dati određeni odgovor, jer ima suviše mnogo varijabli koje su neodređene, na koje se može odgovoriti samo sa nekim procentom verovatnosti. Na osnovu trendova koji se sada vide možda bih mogao dati, ali vrlo uslovno, ovakvu prognozu: verovatno je da će se stopa rasta razvijenih zemalja, i istočnih i zapadnih, i dalje smanjivati; tekući poremećaji, inflacija, energetska kriza, itd. će se više produbiti; jedan deo radnika će se vratiti sa efektima o kojima smo razgovarali. Prema tome, svetska okolina u kojoj je locirana naša privreda razvijaće se po nas nepovoljno, tako da i sadašnje standarde efikasnosti i razvoja možemo zadržati jedino ako znatno poboljšamo društvenu i privrednu organizaciju. Ako ona ostane ovakva kakva je sada, onda će nam se stopa rasta i dalje smanjivati. Glavni problem, ili glavni defekt u našoj sadašnjoj organizaciji jeste nedostatak efikasne koordinacije svih aktivnosti, odnosno ono što bi se običnim jezikom reklo – nedostatak planiranja. (No, pod planiranjem ljudi obično podrazumevaju donošenje plana, što je najmanje važno.) Ono što je, zaista, važno jeste kada se jednom o nečemu dogovorimo da to bude i sprovedeno. I ako pogledamo planove od 1960. naovamo, u poslednjih 15 godina, nijedan plan nije bio sproveden. I to u ključnim stvarima. Tako, odgovor na pitanje – šta će naša zemlja moći da uradi – svodi se na to da li ćemo bitno poboljšati koordinaciju privrednih aktivnosti u zemlji ili ne. Jedan od elemenata koji je ključan jeste, naravno, kontrola investicione aktivnosti. Tu je moj stav u zemlji dobro poznat, i izražen je jasno u *Beloj knjizi*, koja je 1970. godine radjena na zahtev SIV-a. Mnogi su protivni tome, ali mislim da događaji pokazuju svu njegovu ispravnost. Naime, likvidacija investicionih fondova na nivou Federacije (koji, onakvi kakvi su bili, očigledno nisu više prihvatljivi), bez adekvatne zamene tih fondova odgovarajućim instrumentom, bitno je doprinela smanjenju stope rasta.

⁴ Što se nakon šest godina zaista i desilo.

8. PRODUKTIVNOST RADA, INTENZIVNOST PRIVREDJIVANJA I PRIVREDNI RAST¹

Produktivnost rada predstavlja odnos između proizvodnje i zaposlenosti. Uz dani obim zaposlenosti, povećanje produktivnosti rada dovodi do povećanja proizvodnje. Iz ovog aritmetičkog iskaza izvodi se općenito zaključak da je glavni razlog male proizvodnje niska proizvodnost rada. Radnim kolektivima se onda dijele lekcije kako treba da povećaju produktivnost rada jer je to jedini način ubrzanja rasta.

Na takvom rezoniranju bila je zasnovana i reforma iz 1965. godine. U razmatranje je uključena i izvozna problematika i izgradjena je slijedeća tročlana maksima ekonomske politike:

1. Brz porast produktivnosti rada preduslov je za uključivanje u međunarodno tržište, tj. za povećanje izvoza. Ta je teza ovih dana dopunjena tvrdnjom da je konvertibilnost valute moguća jedino kod visoke produktivnosti.²

2. Brz porast produktivnosti rada preduslov je veće ekspanzije proizvodnje.

3. Da bi se ciljevi 1. i 2. postigli, trebalo je reducirati dotadašnji tempo zapošljavanja.

Razdoblje prije 1965. godine proglašeno je razdobljem »ekstenzivnog« razvoja sa sporim porastom produktivnosti, a reforma je trebala osigurati zemlji ulazak u razdoblje »intenzivnog«

¹ Ovaj rad izradjen je na zahtjev Saveznog ekonomskog savjeta u septembru 1976. godine za jednu od sjednica Savjeta. Kako su se rezultati istraživanja pokazali u mnogočemu suprotnim od službenih stavova i obavještenja javnosti u to vrijeme, autor je bio zamoljen da rad povuče. Autor je tom zahtjevu udovoljio.

² Intervju generalnog direktora Narodne Banke T. Badovinca u *Vjesniku* 30. kolovoza 1976., s. 2.

razvoja s brzim porastom produktivnosti rada i sredstava. Poduzete su mjere da se novo zapošljavanje zakoči, pa je u jednom periodu došlo čak do apsolutnog smanjenja zaposlenosti. Šta se desilo s produktivnosti rada i efikasnosti investiranja u kolektivnom sektoru vidi se iz ovih podataka:

Tabela 1. Zapošljavanje i produktivnost

	Godišnja stopa rasta u %	
	1955–1964	1964–1972
Zaposlenost	5,7	1,8
Produktivnost rada	5,1	4,6
Efikasnost investiranja	0,9	- 3,6

Ne samo da se očekivanja nisu ispunila, već su kretanja bila *obrnuta* od očekivanih: smanjeno zapošljavanje usporilo je porast produktivnosti rada i dovelo čak do negativne promjene u efikasnosti investiranja (mjerene kapitalnim koeficijentom). Narednih godina porast produktivnosti rada bio je još niži (v. tabelu 5.), a u ovoj godini bio je negativan. Teorija je očigledno bila – odnosno jest, jer se i dalje održava – pogrešna.

Što se tiče izvoza, još je Ricardo pokazao da uključivanje u međunarodno tržište ne ovisi o apsolutnoj produktivnosti – u tom pogledu nerazvijene zemlje ne bi imale nikakve šanse – već o relativnoj produktivnosti, koja je u teoriji vanjske trgovine poznata kao »komparativna prednost«. Pored komparativne prednosti u savremenoj dinamičkoj svjetskoj trgovini ključnu ulogu igra i eksportabilnost produkta koja opet zavisi o strukturi i ekspanziji svjetske potražnje odn. uvoza. Prilagodjavanje domaće strukture proizvodnje zahtjevima eksportabilnosti zavisi o stupnju efikasnosti kontrole alokacije investicija. O ovom potonjem bit će još riječi. A u pogledu smisla tvrdnje da je produktivnost preduvjet konvertibilnosti dovoljno je da se podsjeti da je predratna Jugoslavija imala konvertibilan dinar.

Što se tiče produktivnosti rada, pogreška se sastoji u obrtanju stvarne kauzalne veze. Produktivnost je prvenstveno makro a ne mikro-ekonomski fenomen, te stoga kauzalna veza polazi od organizacije privrede a ne poduzeća. To znači da produktivnost bitno zavisi o ekonomskoj politici na razini federacije. Organi ekonomske politike moraju stvoriti uvjete za brz privredni rast, jer će samo tako poduzeća moći plasirati povećanu proizvodnju, moći će financirati povećanje kapaciteta, uslijed toga će moći

instalirati novu tehnologiju, te će moći poboljšati korištenje ljudskih i materijalnih resursa i kao rezultat tog procesa pojaviti će se povećana efikasnost. Evo i empirijske ilustracije. Razmotrimo što se dešava sa zapošljavanjem i produktivnosti u godinama brzog i sporog porasta proizvodnje, tj. u vrhovima i dolovima ciklusa³ privrede bez poljoprivrede.

Tabela 2. Produktivnost u vrhovima i dolovima ciklusa

	Godišnje zaposleno u 000	Godišnji porast produktivnosti rada u %	Marginalni proizvodni koeficijent*
Vrhovi ciklusa	167	6	0,71
Dolovi ciklusa	88	3	0,35

* $\frac{P}{K}$, P=porast proizvodnje, K porast osnovnih sredstava.

Izvor: B. Horvat, *Privredni ciklusi*, s. 54.

U vrhovima ciklusa privreda zapošljava gotovo dvaput više nove radne snage nego u dolovima, a u isto vrijeme porast produktivnosti rada i marginalni proizvodni koeficijent (koji mjeri efikasnost investiranja) dvaput su veći. Kod trajno visoke stope rasta efekti neće biti toliko izraženi kao kod cikličnih kolebanja, ali će još uvijek biti značajni. U sporom deceniju nakon 1964. godine porast produktivnosti rada smanjio se na dvije trećine porasta iz brzog decenija prije 1964.

U vezi sa zahtjevom za intenziviranje proizvodnje obično se postulira potreba ne samo povećanja produktivnosti rada kao takvog, već prvenstveno veći doprinos proizvodnji od porasta produktivnosti nego od povećanog zapošljavanja. Ovo je analitička, a ne empirijska teza, i ona je opet zasnovana na pogrešnom rezoniranju. U sporim privredama, kao što je npr. engleska, udio produktivnosti rada je veći no u Jugoslaviji, ali je stopa privrednog rasta nekoliko puta niža. Takodjer, u razvijenim privredama koje su iscrpile rezervoare radne snage iz poljoprivrede, doprinos produktivnosti je veći. U stvari samo za ovakve privrede važi zaključak o identičnosti brzog povećanja produktivnosti rada u

³ Taj fenomen nije specifičan za jugoslavensku privredu već je zapažen i u drugim privredama. Usp *International Encyclopedia of Social Sciences*, sv. 12, s. 528.

nepoljoprivrednim sektorima i opće stope privrednog rasta. U nerazvijenim privredama s velikim rezervama radne snage, doprinos proizvodnji od novog zapošljavanja bit će veći. U tome ne samo da nema ništa lošega već, naprotiv, to predstavlja racionalni put maksimalnom povećanju društvene proizvodnje. Ta ekspanzija proizvodnje bit će doista maksimalna samo onda ako je i porast produktivnosti rada dovoljno visok. No kakvi će biti relativni doprinosi produktivnosti i zapošljavanja sasvim je irelevantno, oni nisu determinante rasta, već su rastom determinirani. Što je brži tempo privrednog razvoja, brže će se iscrpiti rezerve radne snage i brže će se mijenjati proporcije u korist produktivnosti rada.

Iz gornjeg razmatranja proizlazi nedvosmisleno da se problem produktivnosti rada rješava tempom privrednog rasta. Kako stojimo u tom pogledu?

Veoma često vrše se potpuno arbitrarna usporedjivanja i daju neodgovorne javne izjave o našoj visokoj stopi rasta. Ona je zaista bila visoka prije 1965. godine, ali odonda se stalno smanjuje. Da bismo tu stopu mogli ocijeniti, moramo utvrditi neki standard za usporedjivanje. Empirijska istraživanja u Institutu ekonomskih nauka⁴ pokazala su da Jugoslavija ekonomski pripada grupi zemalja južne Evrope i da je stoga treba rangirati u odnosu na te zemlje, kao što je to učinjeno u narednoj tabeli:

Tabela 3. Stope rasta društvenog proizvoda zemalja južne Evrope

	1964–1975	1953–1964
Rumunija	9,4	8,2
Bugarska	8,2	7,2
Grčka	8,0 ^a	5,7
Albanija	7,8 ^b	...
Portugal	6,8 ^c	4,8
Španija	6,7	5,6 ^d
Jugoslavija	5,4	8,0

^a1964–1972 ^b1965–1973 ^c1964–1974 ^d1954–1964

Napomena: Grčka, Portugal i Španija po SNA definiciji, cijene 1970
Bugarska i Rumunija po MP definiciji, stalne cijene.
Jugoslavija po MP definiciji, cijene 1972.

⁴ B. Horvat, »Klasifikacija područja svijeta prema karakteristikama privredne razvijenosti«, *Ekonomika analiza*, 3–4/1971, 279–94; The Relation between the Rate of Growth and the Level of Development«, *Journal of Development Studies*, 3–4/1974, 382–94.

Izvori: U. N. *Yearbook of National Accounts Statistics 1964*. Vol. II, New York, 1970, ss. 181–85, OECD, *National Accounts of OECD Countries 1962–1973*, Vol. II. SZS, *Statistički bilten 909*, SGJ–76. *Statističeskoj ežegodnik stran-članov SEV 1975*, s. 39 *World Bank Atlas 1975*

Obračune izvršio Stevo Stajić, viši naučni suradnik Instituta ekonomskih nauka.

Jugoslavija ima najnižu stopu rasta i tako se nalazi na posljednjem mjestu. Uobičajeni argumenti da je do usporavanja rasta došlo zbog svjetske recesije u suprotnosti su s činjenicom, jer su sve ostale relevantne zemlje ubrzale rast. U prethodnom jedanaestogodišnjem razdoblju Jugoslavija je bila na čelu liste. Usljed toga gotovo je uspjela da do 1964. godine sustigne ostale zemlje koje su – osim Albanije i Rumunije – na početku razdoblja bile razvijenije. U narednom jedanaestogodišnjem razdoblju svi su ti dobici izgubljeni i Jugoslavija je po razvijenosti pala na pretposljednje mjesto, ostajući jedino ispred Albanije. To bi značilo da 30-godišnja izgradnja Jugoslaviju nije pomakla s mjesta koje je u Evropi zauzimala prije rata. Čini se, međutim, da je per capita proizvod za Jugoslaviju u tabeli 4 nešto potcijenjen i da je postignuta razvijenost negdje na razini Portugala.

Tabela 4. Društveni proizvod po SNA definiciji po stanovniku u tekućim dolarima

	§ 1973 ^a	Indeksi ^b Jugoslavija = 100		
		1953	1964	1975
Grčka	1870
Španija	1710
Bugarska	1590	130	120	147
Portugal	1410
Rumunija	...	96	98	123
Jugoslavija	1010	100	100	100
Albanija	460

^a *World Bank Atlas 1975*, s. 18.
^b Obračun Steve Stajića

Ovakvo drastično zaostajanje u rastu moralo se odraziti na efikasnost privredjivanja.

Ako je stopa rasta niska, onda privreda ne može zaposliti svo radno sposobno stanovništvo. Sa preko 600 000 ljudi koji traže zaposlenje, Jugoslavija ima danas najvišu stopu nezaposlenosti u Evropi. Prilično često se u javnosti opravdava nezaposlenost pozivanjem na to da Jugoslavija kao nerazvijena zemlja ne može zaposliti sve svoje stanovnike. Međutim, Jugoslavija više nije nerazvijena zemlja, a osim toga prije 1965. godine bila je očigledno manje razvijena, a ipak nije imala stalnu nezaposlenost, posebno ne nezaposlenost kvalificiranih kadrova.

Na kraju ostaje da se odgovori na pitanje zašto je došlo do drastičnog usporavanja rasta. Statistički podaci u Tabeli 5 pokazuju da je do loma u osnovnim privrednim kretanjima došlo 1965. godine inauguriranjem privredne reforme (v. Tabelu 5). Reforma je očigledno bila pogrešno koncipirana. No i nakon što je reforma u svojoj *laissez-faire* orijentaciji bila napuštena, usporavanje se nastavilo. Razloga tome ima mnogo i nije ovdje mjesto da se o njima raspravlja. Spomenut ću samo jedan koji je za našu temu ključan: likvidiranjem općeg investicionog fonda izgubljena je kontrola dinamike, strukture i alokacije investicija. Time, naravno, ne želim reći da je OIF bio dobra stvar – očigledno je da nije, posebno ne politički – niti se zalažem za njegovo obnavljanje. Međutim, interventni investicioni fond predstavlja neophodnu instituciju planske privrede. Ako takva institucija ne funkcionira dobro, treba je poboljšati – a ne likvidirati. Kako bi se to poboljšanje moglo izvesti, kako bi takav fond trebalo institucionalno postaviti – pokazao sam u svojoj knjizi o *Ekonomskoj politici stabilizacije* (Naprijed, Zagreb, 1976, 139–47). Ovdje bih samo dodao da je u decembru 1970. godine na zahtjev SIV-a pod mojim rukovodstvom grupa ekonomista⁵ izradila tzv. bijelu knjigu o *Ekonomskim funkcijama federacije*, gdje je na strani 37 dano slijedeće upozorenje: »Smatramo da bi orijentacija cijelog našeg privrednog sistema i ekonomske politike trebalo da bude na stvaranje što povoljnijih uslova za ispoljavanje pune inicijative privrednih subjekata. To je upravo i osnovno opravdanje za regulativne funkcije federacije. U tom okviru potrebe tržišnih intervencija zahtijevaju i postojanje regulativnih fondova na nivou federacije. Pored fonda za kreditiranje razvoja nerazvijenih republika i pokrajina, o čemu je već postignuta saglasnost, postavlja se pitanje još četiri druga fonda: za kreditiranje izvoza opreme, za nauku, za investicije i materijalne rezerve. Razumljivo

⁵ B. Glušćević, H. Hadžimerović, B. Horvat, N. Kljusev, B. Šoškić, D. Vojnić.

je da sve fondove treba formirati na osnovu medjurepubličke saglasnosti i dogovora. S obzirom na postojeće prijedloge o hitnom ukidanju svih fondova izuzev fonda za kreditiranje razvoja nerazvijenih republika i pokrajina, smatramo svojom dužnošću da upozorimo da bi bilo krajnje opasno i društveno neprihvatljivo ostaviti u privredi institucionalni vakuum koji bi nužno doveo do teških poremećaja. Ti poremećaji očitovali bi se ne samo u tome što bi se razvoj usporio a nestabilnost povećala, već i u tome što bi se bitno smanjila samoupravna autonomija radnih kolektiva i povećala administrativna intervencija na svim nivoima«.

Tabela 5. Dva razdoblja privrednog razvoja

	Godišne stope rasta u %	
	1955–1964	1964–1975
1. Proizvodnja i kapaciteti		
Društveni proizvod cijele privrede	8,2	5,5
Društveni proizvod kolektivnog sektora	11,1	6,0
Industrijska proizvodnja (fizički obim)	12,4	7,2
Poljoprivredna proizvodnja (fizički obim)	4,3	1,7
Osnovna sredstva kolektivnog sektora početkom godine	9,4	8,2
2. Medjunarodna razmjena		
Izvoz (fizički obim)	12,8	6,2
Uvoz (fizički obim)	11,6	8,2
3. Monetarna nestabilnost		
Cijene industrijskih proizvodjača	1,6	11,7
Cijene poljoprivrednih proizvodjača	8,2	15,8
Troškovi života	6,9	16,5
4. Životni nivo		
Realna primanja	7,1	4,2
Lična potrošnja	7,8	5,5 ^b
Izgradjeni stanovi	16,0	1,7
Zaposlenost u kolektivnom sektoru	5,7	2,6
5. Efikasnost privredjivanja		
Produktivnost rada u kolektivnom sektoru	5,1	3,3
Efikasnost investiranja u kolektivnom sektoru	0,9 ^c	-1,3 ^c

^a 1956–1964 ^b 1964–1974

^c Efikasnost investiranja definirana je kao povećanje društvenog proizvoda na jedinicu povećanja osnovnih sredstava godinu dana ranije, mjereno od vrha do vrha privrednog ciklusa.

Izvor: SGJ, Indeks, Privredne bilance Jugoslavije 1966–1971.

Preporuke BIJELE KNJIGE nisu bile usvojene. Danas, šest godina nakon što je tekst bio pisan, možemo registrirati mnogo-brojne administrativne kontrole uz stagniranje proizvodnje i produktivnosti rada, povećavanje nezaposlenosti i opadanje efikasnosti investiranja.

9. O NOVOM SREDNJEROČNOM PLANU 1981–1985.

A. PRAVI UZROCI PRIVREDNIH POTEŠKOĆA¹

Ja sam imao najavljenju temu o ubrzavanju razvoja nerazvijenih područja. To je očigledno metodološki i društveno-politički vrlo interesantan problem, međutim, taj rad će biti objavljen u »*Ekonomistu*« i zbog toga sam odlučio da se uključim u dijalog sa mojim kolegama planerima.

Moram reći da su me na to naveli pripremljeni materijali i referat druga Spasoja Medenice i ja bih u tom dijalogu sudjelovao postavljajući neka otvorena pitanja plana i sistema. To nije slučajno, kad čovjek postavlja pitanja to znači da rješenja još nisu izradjena ili da za rješenja na kojima je radio nije sam sasvim siguran.

Ono što meni nedostaje u izlaganju druga Medenice, kao direktora Saveznog zavoda za planiranje i, naravno, u materijalima, jest jedna praznina koja onemogućava takav pristup planu da plan bude ispunjen. Ne planu proporcija, zatvaranja bilanca itd. Tu nekih velikih prigovora ja ne vidim nego planu koji će biti u stvarnom životu ispunjen.

S obzirom na to da se svi slažu da je situacija vrlo nezgodna, neprijatna, kaotična itd. prvo pitanje koje se postavlja jest kako smo mi u tu situaciju dospjeli? Da li je to nekako s neba palo? Da li je to kao potres u Crnoj Gori? Ili se unaprijed znalo da ćemo doći u tu situaciju. Drugo pitanje u vezi s tim jest kakve garancije mi imamo da će ovaj plan biti ispunjen i da se ta situacija neće još više pogoršati? Ako nismo izvršili analizu suštinskih uzroka

¹ Riječ na savjetovanju Naučne sekcije SEJ u Opatiji 28–29. II 1980; *Ekonomist*, 1–2, 1980, 73–76.

kretanja i ovog sadašnjeg stanja, otkud znamo da će ovo što sad radimo biti u redu, da se neće ponoviti ista stvar u pogoršanom izdanju?

Drugi kompleks pitanja koji se meni ovdje postavlja jest izvjesno paušalno iznošenje određenih ocjena bez dublje analize. Toga ima u materijalu, toga ima u diskusijama, toga još mnogo više ima u svakodnevnoj štampi. Da ilustriram na što mislim, navest ću samo dva primjera.

Kaže se da se dohodovni odnosi u povezivanju radnih organizacija – recimo, trgovine i proizvodnje – još uvijek slabo razvijaju i ne zamjenjuju kupoprodajne odnose. Drugo pitanje koje se ovdje postavlja je nešto slično onome što je jedan diskutant govorio, naime precizno definiranje što su to kupoprodajni odnosi. Što su to dohodovni odnosi?

I moram reći da u literaturi koju čitam nisam našao nekakvu preciznu definiciju jednog i drugog. Još manje je precizno određeno što je to loše u kupoprodajnim odnosima, a što je to dobro u dohodovnim povezivanjima. I onda ispada, tako se prikazuje čitava stvar, da postoji nekakva samoupravna koncepcija dohodovnog povezivanja koju naši radni kolektivi neće da prihvate. Znači, privredni subjekti nisu dobri, oni nisu zapravo svjesni samoupravljači i onda ih treba raznim sankcijama, zakonskim i vanzakonskim, prisiliti da budu dobri samoupravljači. Da li je to baš opravdana teza?

Moram da kažem da neki istraživački radovi u toj oblasti pokazuju da to popularno povezivanje i udruživanje rada i sredstava u praksi često vodi u monopolističku dominaciju. Ako je to točno, onda nije čudno što se radni kolektivi bune protiv toga i neće u to da idu. Prema tome, nisu oni krivi, nisu oni nesamoupravno orijentirani nego koncepcija nije u redu.

Drugi primjer je jedna parola koja je nastala u vrijeme reforme 1965. godine i odonda se stalno ponavlja, a to je da moramo preći na intenzivnu privredu, da ono što ne valja u Jugoslaviji to je ekstenzivna privreda. I to, naravno, nije uopće precizno definirano, ali se ljudi uglavnom slažu da je razdoblje od 1952. godine do 1964. bilo ekstenzivno, a poslije te godine, sa reformom, ušli smo u razdoblje intenzivnog privredjivanja.

Ako, međutim, pogledamo privredne tokove i izvršimo mjerenja, vidjet ćemo da je u dvanaestogodišnjem ekstenzivnom razdoblju produktivnost rada rasla vrlo brzo, a tehnološki progres je bio najviši ili jedan od najviših na svijetu. I to mogu da tvrdim zaista kategorički, imamo doktorsku disertaciju i čitav niz mjerenja najsuvremenijim ekonometrijskim metodama koje to pokazu-

ju. A nakon 1965. u razdoblju intenzivnog privredjivanja, došlo je do opadanja stope rasta produktivnosti rada i do pogoršavanja tehnološkog progressa.

Nemam vremena da objašnjavam zašto je do toga došlo, ali mogu da vas uvjerim da točno znamo uzroke tome i da bi zbog toga bilo zaista vrijeme da parolu ekstenzivno-intenzivno više, bar na našim naučnim sastancima, ne slušamo.

Dalje, jedno pitanje koje je spomenuto u diskusiji jest pitanje stope rasta. I tu je Zoran Popov naveo da ima bar dvadeset zemalja na nivou Jugoslavije koje imaju bržu stopu rasta. Ja bih tu konstataciju malo precizirao. Da ne uzmemo kao karakteristiku samo nivo razvijenosti nego, recimo i kulturne karakteristike, jedan opći kulturni ambijent u kome se neka zemlja nalazi. U tom slučaju za nas je mjerodavna južna Evropa. I do prije dvije-tri godine, kada sam ja pratio podatke, mogao sam ustanoviti da od svih zemalja južne Evrope, od Portugala i Španjolske pa do Bugarske i Rumunjske, Jugoslavija od 1965. pa dalje ima najsporiji razvoj, a do 1965. najbrži razvoj.

Prema tome postavlja se pitanje što se to desilo u Jugoslaviji poslije 1965. godine? Prirodni resursi, novi svjetski ekonomski sistem, itd., ništa se od toga nije mijenjalo 1965. godine. Očigledno je indikacija u jednom drugom smjeru.

Na to se nadovezuje još jedno pitanje koje ja neprestano postavljam posljednjih godina i ono ostaje bez odgovora: Zašto ni jedan društveni plan od 1961. godine nije izvršen? I ako je to fakat, kakva je garancija da će ovaj plan biti izvršen?*

Ja sam ta pitanja postavio zato da bih postavio na koncu posljednje i ključno pitanje. Zar ne pokazuju sve indikacije u pravcu da nešto nije u redu, ne s našim proporcijama, resursima, radnim kolektivima i privrednim subjektima, itd., nego sa koncepcijom, sa koncepcijom planiranja, sa koncepcijom sistema i sa koncepcijom institucionalne izgradnje?

I tu bih se vratio sada na našu naučnu sekciju koja je organizirala ovo savjetovanje i koja bi, pretpostavljam, trebala u fokus svog interesa staviti upravo analizu koncepcije.

Moram da kažem da od direktora Zavoda za planiranje ne možemo to očekivati, jer državna administracija mora da funkcionira u datom okviru, inače ne može funkcionirati. Ali mi, naučni radnici, moramo da postavimo pitanje i tog okvira, ako smo naučni radnici.

* Plan 1981–1985 tri puta je revidiran i na kraju napušten.

Tu bih se sada nadovezao na izvještaj koji je podnio Berislav Šefer o Okruglom stolu, gdje se vidi da je u toj debati u stvari došlo do postavljanja točno tih pitanja, malo na drugi način formuliranih, ali upravo tih pitanja.

Medjutim, da li je zaista ozbiljno diskutirati o kardinalnim pitanjima naše privrede i društva na jednom okruglom stolu na brzinu sazvanom i sa nekoliko ljudi? Ili bismo mi morali pričati diskusiji, serioznije, kao naučna sekcija, na jedan sasvim drukčiji organizirani i sistematskiji način?

Da ovdje ne ostanem samo na apstraktnom nivou, da se povežem i sa sasvim konkretnom diskusijom Berislava Šefera. On je postavio pitanje koje mi izgleda prilično fundamentalno. Da li ove naše nevolje, ovaj lom koji je nastao od 1965. i koji se sve više produbljava, a imajući u vidu proklamacije u smislu sve većeg samoupravljanja, da li to znači da mi imamo previše samoupravljanja i zbog toga loše funkcionira privreda? Kao što znamo, takvog tumačenja ima ne samo na Okruglom stolu nego naročito u stranoj ekonomskoj literaturi, u sindikalnim i političkim krugovima. Šefer je na to pitanje odgovorio negativno. Ja se s tim odgovorom potpuno slažem. Može se, ne možda jednostavno, ali uvjerljivo pokazati da defekti kod nas nisu defekti od prevelikog samoupravljanja nego od premalog samoupravljanja.

Šefer je onda postavio drugo očigledno pitanje: šta je sa subjektima u tom sistemu? Da li se možda oni nesamoupravno ponašaju? Konkretno, da li su radni kolektivi ti koji se nesamoupravno ponašaju? I iz jednog primjera koji sam ja naveo, ispadala su radni kolektivi ti koji ne shvaćaju samoupravljanje, a takvih novinarskih primjera ima vrlo mnogo. Pojedinci izvlače zaključak da je zaista tako. Šefer je i na to pitanje odgovorio negativno i ja se s njim potpuno slažem, i to i suštinski i logički.

Reći da se radni kolektivi, a to znači privredni subjekti, nesamoupravno ponašaju, to je isto takva besmislica kao kad bi jedan konstruktor konstruirao mašinu koja ne funkcionira i onda bi rekao da je konstrukcija dobra ali da materijal ne valja. Medjutim, svi inženjeri znaju da konstrukcija počinje od ispitivanja karakteristika materijala i na bazi tih karakteristika se radi konstrukcija. Ako mašina ne valja, ne valja konstruktor a ne materijal. Tako da i logički gledano a, naravno, i analiza to pokazuje, privredni subjekti, radni kolektivi, očigledno nisu ti koji se nesamoupravno ponašaju.

Treće pitanje koje je Berislav Šefer, isto tako, logički postavio, jest ovo: Ako nisu radni kolektivi, onda su to ostali faktori, a to su državni aparat i političke strukture. On je na to pitanje

odgovorio pozitivno, ako sam ga dobro shvatio. Tu se ja s njim razilazim. I to ne zato što se ne može braniti takvo stanovište. Mi svi znamo sijaset primjera kada se državni aparat ponaša kao da direktno sabotira samoupravljanje. Mi znamo sijaset primjera iz političkih struktura koje se neodgovorno ponašaju. Ali nije stvar u tome. Ja mislim da to nije plodan način prilaženja problemu. Jer mi, s druge strane, isto tako znamo, naši sociolozi su taj problem studirali, u svijetu je taj problem studiran, te stoga znamo kako se birokratske strukture ponašaju i znamo kako se političke strukture ponašaju. A znamo, isto tako, da ne možemo imati društvo i društveni sistem bez birokracije i bez politike. Ne možemo očigledno.

Prema tome, ako je to tako, onda očigledno nije plodna pretpostavka da se sada te strukture ne ponašaju onako kako bi trebalo jer to vodi u voluntarizam, jer to znači da bismo mi bili u stanju njihovo ponašanje na nekakav čudan, volšebni način promijeniti, a sva sociološka ispitivanja u svijetu pokazuju kako se oni ponašaju. Dakle, to je iluzija. I zbog toga ja bih izveo zaključak, a taj zaključak nije samo logičan nego se može pokazati na osnovi konkretnih socioloških istraživanja, da se naše administrativne, znači državne i političke strukture racionalno ponašaju i to je dosta.

Prema tome, ako se svi privredni subjekti racionalno ponašaju, (što znači da su subsistemi racionalni) a efekti su nepoželjni, nezgodni, kaotični i dovode nas sve u stanje zabrinutosti (jer sistem u cjelini ne funkcionira), onda koji je razlog tome? I jedini zaključak koji ja mogu odavde izvesti jest da koncepcija sistema, koncepcija planiranja, koncepcija institucija ne odgovara i da je moramo mijenjati. Dodao bih da su u vezi s tim vršena opsežna istraživanja i da podosta znamo kako bi je trebalo promijeniti.

Ljubo Madjar je došao do jednog sličnog zaključka i ja sam u stvari produžio njegovu analizu, a produžio sam je zato da bih izveo zaključak o ponašanju, ne sada privrednih subjekata i državnog aparata, nego nas ekonomista i članova Naučne sekcije.

Ako ima bar trunke točnosti u analizi koju sam ovdje skicirao, što je onda obaveza naučnih radnika da u takvom slučaju rade? Da sjedimo skrštenih ruku i čekamo šta će biti? Da dočekamo ono isto što smo dočekali s posljedicama reforme iz 1965. godine? Moja lična ocjena, koja može da bude sasvim pogrešna, ali koja mi u ovom momentu izgleda dosta realna, jest da će nas događaji dotjerati pred zid i da ćemo onda morati navrat-nanos provoditi novu reformu i imam utisak da je vremenski horizont kada ćemo biti tako pritiješnjeni otprilike godinu dana od danas.

Da li mi treba da čekamo to vrijeme ili bi kao naučni radnici trebalo da sjednemo, podijelimo posao, napravimo one grupe o kojima su razgovarali za Okruglim stolom, ili da se na neki drugi način dogovorimo i da spremni dočekamo tu situaciju, tu novu reformu koja mi izgleda sasvim neizbježna? Da udjemo u reformu na jedan drugi način nego kako smo do sada u takve situacije ulazili.

Ja, naravno, nemam vremena da elaboriram. Svjestan sam da će možda neki drugovi biti i šokirani ovim što je rečeno. Mogu samo da vas uvjerim da iza toga stoji jedan vrlo ozbiljan istraživački rad i jedan osjećaj odgovornosti prema forumu koji je jedini forum koji je pristupačan naučnim radnicima, a to je forum samih naučnih radnika, u ovom slučaju naša Naučna sekcija, da iznesem svoju zabrinutost u vezi s ovim što se u našem privrednom sistemu dešava. Smatram da je društvena obveza nas kao naučnih radnika da u tom pogledu nešto uradimo, da to ne ostane u diskusiji, da ne ostane samo u zapisniku, nego da se zbilja angažiramo da se u tom pogledu nešto uradi.*

B. O MATERIJALIMA SAVEZNOG ZAVODA ZA PRIVREDNO PLANIRANJE ZA NOVI SREDNJEROČNI PLAN²

Ja bih se ograničio na analizu ovog materijala koji se zove analiza.

Hteo bih prije nego što počnem da kažem da ja plan ne shvaćam kao jednu tehnokratsku konstrukciju materijalnih bilansa. Mi smo to pretpostavljam davno prevazišli. Ja mislim da je u jednom samoupravnom društvu plan osnovni društveni dogovor koji služi tome da mobilizira društvo za ostvarivanje određenih ključnih društvenih ciljeva, koji nisu samo ekonomskog karaktera. Tako da kad mi kao ekonomisti diskutiramo o planu moramo imati u vidu te šire društvene reperkusije, i u tom smislu sam ja organizirao ovo moje istupanje.

Moram da kažem da smo u poslednjih nekoliko godina dobijali dosta često dokumente koji su ličili na lakirovku – kako bi to Rusi rekli – umesto na analizu. I izlazilo se sa parolama da još nisu zakoni zaživljeni, ili još nisu svi zakoni doneseni, ali kad to bude uradjeno onda će sve biti u redu.

* Na žalost, nije urađeno ništa od strane naučnih radnika.

² Riječ na savjetovanju Naučne sekcije SEJ u Beogradu 29–30. I 1981.

U tom smislu ja bih pozdravio ovaj materijal, koji je veoma različit od te lakirovke, gde je, koliko ja mogu da vidim, učinjen jedan pošten profesionalan napor da se konstatiraju svi negativni elementi u našoj privredi. I ustvari teško bi bilo naći, bar ja nisam naišao na nešto što je bitno ispušteno. Ovo je zaista repertoar naših propusta i negativnosti u privredjivanju u zemlji. I ponavljam, ja takvo otvoreno istupanje od strane jedne državne institucije mogu samo da pozdravim.

Medjutim, konstatiranje teškoća je samo prvi korak. Drugi korak je da se utvrde razlozi zbog čega je do toga došlo. Mene su drugovi iz plana upozorili da je u ovoj analizi cela stvar znatno skraćena, jer je ranije radjena jedna opširnija analiza. Ja to prihvaćam. Medjutim, skraćeno ili ne skraćeno, mi moramo uraditi taj drugi korak da utvrdimo veoma precizno koji su bili razlozi koji su doveli ovu jugoslovensku privredu u današnju nezavidnu situaciju. No, kad i to uradimo, još uvijek nismo rešili problem. Onda treba uraditi i treći korak i predložiti mere za rešavanje. Ta dva koraka meni onda nedostaju. I očigledno je ako ne budemo veoma precizno utvrdili uzroke i onda se orijentirali na rešavanje na osnovu tih uzroka, mi sebe dovodimo u situaciju da na godinu, i onda opet na godinu, i onda opet na godinu, konstatiramo uvek iste negativnosti u možda pogoršanom izdanju. Mi znamo da se već jedanaest godina svake godine ponavljaju rezolucije o stabilizaciji i svake godine imamo stabilizacionu politiku i na koncu tih jedanaest godina imamo najgoru nestabilnost koju smo uopšte imali u celom tom periodu. Kako je do toga došlo? Očigledno ne zato što se nismo opredelili na vreme za stabilizaciju, nego zbog toga što nisu analizirani uzroci koji do destabilizacije dovode i što nisu prema tome nadjene adekvatne mere da se to otkloni.

Prema tome, ako želimo da se jedanput završi sa tom situacijom perpetuiranja nestabilnosti, onda zaista moramo privremenu pažnju posvetiti uzrocima i pokušati naći rešenje.

Da ne bi to izgledalo apstraktno ja bih ovde pročitao nekoliko stavova iz analize i dao kratke komentare. Ja se bojim da neću možda biti sasvim u okviru onoga što je predsedavajući rekao (deset minuta), jer bi postojala onda opasnost da ne budem ispravno shvaćen. Medjutim, ako drug predsedavajući zaključiči da sam prekoračio vreme koje je moguće, molim da me upozori ja ću svakako da prestanem.

Na strani 4. počinje se sa poljoprivredom, koja je očigledno trenutno naš osnovni problem. Poslednjih godina zbog stagnacije proizvodnje, kaže se u tekstu, nekih strateških proizvoda, posebno žita, deo potreba potrošnje u zemlji i obezbeđenje rezervi podmi-

ruje se iz uvoza, a izostao je i očekivani porast izvoza. Tačno. Medjutim zašto? Kako je do toga došlo.

Ja sam sticajem okolnosti poljoprivredni kooperant i zadrugar i mogao bih ovde sad da iznesem referat o tome. Medjutim, ja ću se kontrolirati i ostaću svega na tri škrte konstatacije.

1. Mi smo nekada u poljoprivredi imali takozvane opće poljoprivredne zadruge, koje su imale niz svojih defekata, bile su monopolisti i tako dalje, ali te zadruge su dovele do eksplozije poljoprivredne proizvodnje u razdoblju od 1956. do 1964. One su bile tadašnje institucionalno rešenje koje je zaista mobiliziralo individualnog poljoprivrednika, i on je kao komplement društvenoj poljoprivredi izvanredno podigao proizvodnju. Ja sam u to vreme bio u planu, seća se drug Medenica kad smo radili taj petogodišnji plan, da smo znatno potcenili mogućnost i da je poljoprivredna proizvodnja u tom petogodišnjem planu porasla za tri godine onoliko koliko smo računali za pet godina.

Te poljoprivredne zadruge su odumrle, a da nismo našli nikakav institucionalni nadomeštaj za njih za jedan kontinuirani razvoj. Rezultat je bio taj da recimo u mom kraju koji je izrazito voćarski kraj, voće se više ne gaji, stoka se sve manje gaji, tako da recimo livade se više ne kose, možete travu ostaviti i besplatno, nema tko da vam pokosi. I da ne nabrajam, došlo je do jedne pasivizacije kod tih seljaka i poljoprivrednika, koja očigledno ne može doprineti povećanju proizvodnje.

Drugi elemenat koji ja tu vidim jeste da se svaka dinamička poljoprivreda zasniva na uvodjenju nauke u poljoprivredu, a nauka se uvodi institucionalno preko poljoprivrednih stanica. Usled naopako shvaćenih dohodovnih odnosa i naopako shvaćene uloge države te poljoprivredne stanice su jednostavno kod nas likvidirane. I kad sam ja pokušao da se informiram da vidim kakve kulture da gajim, kakvu mehanizaciju da upotrebim i tako dalje, ispostavilo se da niko ne postoji koji bi mogao to da mi kaže, ni meni ni mojim susedima seljacima. I kako se onda radi – radi se kao u srednjem veku, gledaš šta ti komšija radi, pa ako je komšiji upalilo nešto onda ti to radiš, ako nije onda ti to ne radiš. Nije se mogla dobiti niti informacija kakve radove treba kod sadnje loze, da li treba 1,5 metar ili dva metra, kakvu mehanizaciju. Apsolutno ništa konkretno nisam mogao da doznam zato jer je ta poljoprivredna stanica stavljena na dohodovne principe, to znači da nije mogla dalje da živi i onda je bila praktički likvidirana.

Treći elemenat je nešto što predstavlja po mom mišljenju krajnje sektašenje u poljoprivrednoj oblasti, a to je pitanje

zemljišnog maksimuma. Da je to sektašenje vidi se i po tome što je samo pitanje postalo tabu, mi ne možemo o njemu normalno razgovarati a da nam neko ne prikači nekakav epitet zalaganja za kapitalističku ili neznam kakvu privredu. A očigledno je sa deset hektara po porodici mi ne možemo imati poljoprivrednu politiku.

Prema tome, dovoljno je da se navedu ova tri elementa pa da se vidi da mi, ako se to ne promeni, sa poljoprivredom jednostavno nećemo ići napred, ili nećemo ovih 12 miliona tona dostići. Jer mi s ovim malim segmentom kolektivizirane poljoprivrede jednostavno te zadatke ne možemo postići, moramo da se oslonimo na individualnog poljoprivrednika, a mi se na njega ne oslanjamo.

Ovo naravno nisu svi, ovo su samo tri koji mi izgledaju ključni, ali tu bi mogao da se navede čitav niz drugih momenata. Pade mi na pamet, ilustrativno je možda reći da se dešavalo recimo da seljak kupi na otpadu traktor koji je likvidiralo nekakvo poljoprivredno dobro, složi ga i počne s njim da radi, i umesto da za to dobije kolajnu, milicija ga odvede na milicijsku stanicu na ispitivanje za njegovu kulačko ponašanje. Ispada da je traktor kod nekog seljaka kao da si pronašao dinamit za diverzantsku delatnost.

Ja ne kažem, da se to svugdje dešava, ali dovoljno je da se to desi u nekoliko slučajeva, a znam da se desilo, da pokaže kakvo raspoloženje vlada u toj oblasti i u takvim uvjetima kako mi možemo očekivati jedan razmah te poljoprivredne aktivnosti koji nam je potreban.

Prema tome, ta analiza nam ovde nedostaje.

Zatim na istoj strani kaže se – zaostao je takodje i razvoj proizvodnje sirovina i repromaterijala u sektorima gde su postojali uslovi za ovu proizvodnju zasnovanu na domaćim resursima. Potpuno tačno. Ali zašto? I opet je odgovor mislim dosta jednostavan. Jedan odgovor je zakovane cene, upravo kod ovih ključnih repromaterijala mi smo cene zakovali, napravili smo ih nerentabilnim, čak su cele republike napravile nerentabilnim. To je slučaj Bosne. I drugo, mi smo onemogućili mehanizme finansiranja ovakvih projekata, jer to su upravo kapitalno intenzivni projekti koji zahtevaju velike akumulacije kapitala, mi te velike akumulacije kapitala u našem sadašnjem institucionalnom mehanizmu nemamo. Uzmite jedno sa drugim i onda nema proizvodnje sirovine i repromaterijala.

Na istoj strani kaže se ovo: U odnosu na potrebe relativno je zaostao i razvoj stambene izgradnje kao i industrijske delatnosti koji prati ovu izgradnju. Zbog čega? Mi znamo da je u stambenoj

izgradnji donesen zakon, odnosno čitav jedan pristup o takozvanoj usmerenoj stambenoj izgradnji koja bi po mom mišljenju tačnije trebala da se nazove ukočena stambena izgradnja, jer je zbog tipično administrativnog i birokratskog načina rešavanja problema došlo do toga da smo mi imali dugo vremena više sredstava nego što smo ih potrošili na stambenu izgradnju. U isto vreme imali smo i nezaposlene kapacitete. Dakle ono što je tipično za jedan administrativan način, umesto da rešavamo jedan problem dok su se ti birokratski usmerivači dogovarali, dotle se ništa nije radilo. Prema tome i tu je institucionalni problem koji treba rešiti, a ne pitanje materijalnih bilansa.

Slična je stvar i sa malom privredom o kojoj se ovde takodje govori.

Na strani 6. govori se: Neosporni su rezultati u institucionalnom preobražaju organizacija udruženog rada u skladu sa ZUR-om i drugim sistemskim zakonima, ali je evidentna bila i spornost pa je zaostajalo ostvarivanje suštine sistemskih rešenja. To je jedna od onih fraza protiv kojih se ja jako bunim, jer su nam jako štetne. Nekako ispada – zakon je dobar ali ljudi ne valjaju. Narod nam ne valja i zato to nikako ne ide. Ja mislim da bi mi morali odustati od takvog načina razmišljanja. Ako nešto ide sporo, ako se nešto ne ostvaruje uprkos svih političkih i drugih kampanja, onda očigledno to nešto ne valja te da moramo nešto promeniti oko toga, tako da to ide onako kako treba.

Ja nemam mogućnosti da idem u dalju analizu.

Na istoj strani: Otvoreni su pozitivni procesi dohodovnog povezivanja i udruživanja rada i sredstava izmedju OUR-a, ali se ovi procesi u najvišoj meri zadržavaju u regionalnim okvirima unutar republika i pokrajina. Zašto? Odgovor je zato jer smo formirali republičke privrede umesto jugoslovensku privredu.

Nadalje: Na području sticanja i raspodele dohotka učinjeni su veliki naponi da se sistemska rešenja ostvaruju u praksi, i u tome su ostvareni određeni rezultati. Ipak mnogi mehanizmi na ovom području ne rade, i tako dalje. Zašto? Zato što raspodela dohotka, isto kao i jedinstveno tržište mora u jednoj privredi da bude jedinstvena. Mi ne možemo imati osam društvenih dogovora o raspodeli dohotka. Čim vi to uvedete onda imate efekte koji su ovde navedeni.

Nadalje: Sporo se razvija i proces dohodovnih povezivanja proizvodne i prometne sfere, tako da proizvodne organizacije uglavnom same snose rizik svog poslovanja, a prometna sfera po pravilu izbegava svaki rizik i nedovoljno doprinosi uskladjivanju razvoja proizvodnje s potrebama tržišta. Potpuno tačno. Zašto je do toga došlo? Ako pogledate, jedan upravo moj doktorant

upravo na tome radi, onda ćete videti da je upravo u oblasti trgovine usled stimulacije i ekonomske i političke, došlo do ogromne koncentracije. Jednostavno je čitav niz trgovačkih poduzeća nestao, integrirao se i mi smo stvorili namerno, sistematski smo stvorili trgovinske monopole. I kad smo stvorili trgovinske monopole onda se odjedanput čudimo kako to da se oni monopolistički ponašaju. I rešenje u ovom slučaju nije da sad te monopole povezujemo sa neakvim drugim monopolima, pa da onda imamo još monopoliziraniju situaciju. Rešenje je naravno da se ti monopoli likvidiraju. Na koncu konca mi imamo trgovinu i u drugim zemljama u Evropi i nisam nigde primetio da se ta trgovina ponaša ovako kao što se ponaša kod nas. Prema tome nije stvar u trgovini kao takvoj, nego je stvar opet u institucionalnim rešenjima.

Ja vidim da vreme protiče i ne bih mogao da nastavim ovako, ali mi je očigledno da prije nego što mi možemo da idemo u novi plan, mi bismo morali da izvršimo analizu od prilike na ovoj osnovi, da bismo se makar delimično osigurali da nam se ove negativne stvari više ne perpetuiraju.

Ja bih sad ovde naveo dve stvari koje mi nedostaju u samom planu, ne u analizi. Jedna se tiče nauke. Očigledno je da se moderna privreda bazira na nauci, očigledno je da ni jedno ni drugo kod nas nije bazirano na nauci. Prema tome postavlja se pitanje zašto? I moj bi odgovor bio da od prilike od 1968. godine na dalje, kad se nekako uvrežila ona nesretna teza o komercijalizaciji nauke, jugoslavenska se nauka sistematski degradira i sistematski razbija. Naši naučni kadrovi emigriraju, mi trošimo velike sume za finansiranje naučnih institucija ali se ne daju efekti, jer se te naučne institucije više ne ponašaju kao naučne institucije, nego kao komercijalna poduzeća koja se bave konsultanskim poslovima. Mi nemamo na nivou zemlje jedan zavod koji bi se bavio planiranjem naučnog rada u zemlji. To danas imaju kapitalističke zemlje, da ne govorim o ovim koje imaju centralno planiranje. Kod nas je sve to razbijeno.

Prema tome, očigledno institucionalni sistem u oblasti nauke ne funkcioniše. I dok je to tako, dotle mi ne možemo da se žalimo što nemamo patenata, što smo po broju patenata poslednji u Evropi, što kupujemo licence, što nemamo fundamentalnih naučnih radova. U poslednjih nekoliko godina naša naučna društva, fizičari, matematičari, ekonomisti, sociolozi – da ih ne nabrajam, konstatiraju da se jednostavno u Jugoslaviji više fundamentalni radovi ne pojavljuju, jer to niti tko finansira, niti se od toga može da živi. Tako da taj kompleks nauke mislim da zahteva jednu

vrlo seriozno obradu, i ovih nekoliko rečenica koje su ovde navedene o tehnologiji sasvim sigurno nije dovoljno.

Drugi kompleks koji meni nedostaje i što bi možda moglo da se čini čudno autorima ovog dokumenta, jeste energetska politika. Ja mislim da je ona još uvek dosta neozbiljno shvaćena. Ja sam svojevremeno formiran kao energetičar jer sam počeo sa disertacijom iz oblasti nafte u vreme kad još nitko nije ni očekivao šta će sa naftom da se desi. Ali ne bih o tome sad govorio, nego o aspektu koji je i u materijalu i u našoj praktičnoj politici sasvim zanemaren, a to je aspekt izolacionih materijala koji treba da spreče energetske gubitke. Danas je najveći izvor energije štednja energije. Još uvek se radi po propisima koji su doneseni 1970. godine, i naše zgrade su građene na osnovu tih propisa, ja stanujem u takvoj jednoj zgradi i kad sam se pozabavio s tim problemom, jer sam malo putovao po svetu i gledao sam te izložbe modernih izolacionih materijala, onda se ispostavilo da je s tim materijalima moguće smanjiti potrošnju goriva ne za pet posto, nego za 50 posto. Znači mi dva puta više trošimo za zagrevanje nego što je to danas potrebno uz normalnu izolaciju. Ako uzmete u obzir da mi nekoliko miliona tona lož ulja potrošimo na grejanje i isto tako nekoliko miliona tona ugljena i onda uz to još drveta i tako dalje, onda su to takvi energetske gubici koji u odnosu na ovo o čemu se ovde govori u ovim materialima predstavlja ključni problem.

Mi te izolacione materijale već danas u zemlji radimo, ali mi jednostavno nemamo nigde u zemlji ni elementarnog savetovališta gde bi netko mogao da dodje i da pita – šta ja sada da uradim kad gradim kuću da je izgradim onako kako treba.

Ja sam jednom prilikom proveravao i ispostavilo se da 99% vrsnih arhitekata i gradjevinara nije u stanju, ne zna da izračuna najjednostavniji obračun ovih koeficijenata termičke provodljivosti. Svaki materijal ima neki svoj koeficijent i sad kad imate nekoliko materijala trebate zbirno da izračunate optimalno rešenje za izolaciju. To ti arhitekti koji masovno rade ove zgrade po Beogradu i tako dalje jednostavno ne znaju.

Nadalje, 1980., znači prošle godine, doneseni su novi propisi koji uzimaju u obzir te momente s jednim zaostatom od nekih sedam godina. I šta se onda desilo? Gotovo ni jedna opština u našoj zemlji nije te propise sprovela.

Poenta je bila u tome da su propisi doneseni sa zakašnjenjem, kad su doneseni gotovo nitko ih ne sprovodi, i na sve to je još Savezno izvršno veće udarilo porez na promet, tako da te materijale napravi što skupljima. I posle toga mi govorimo o energetskej politici u ovoj zemlji.

Ja bih sad krenuo na neke zaključke iz ovog što je bila ilustracija.

Ako usporedimo razdoblje do 1965. sa razdobljem recimo poslednjih pet godina, onda vidimo da se industrijska proizvodnja smanjila od 12,7% godišnje na 6,7% ili na polovinu. A sada nam drugovi predlažu da se smanji i ispod polovine stope koju smo imali.

Ako gledamo kako su nam se osnovna sredstva povećavala onda ispada da se investicije, odnosno fondovi osnovnih sredstava povećavaju u poslednjih nekoliko godina za od prilike četvrtinu ili petinu sporije nego ranije.

Prema tome ona teza da su velike investicije razlog maloj stopi rasta ili nestabilnosti je nenaučna, jednostavno suprotna naučnim nalazima. Mi smo ranije imali veće investicije i veće aktiviziranje tih investicija. Ako pogledamo na koncu još jedan bitni pokazatelj, a to je stopa tehnološkog progressa, mi smo nekada imali tu stopu od 4,8% godišnje, i to je bila jedna od najvećih na svetu. U poslednjih nekoliko godina po mom računu ta stopa je u industriji pala na 2,2% a u celoj privredi negde na 1,4% ili na jednu trećinu onoga što je ova zemlja ostvarivala. Treba imati u vidiku da je 1,4% karakteristično za administrativne privrede, to ima Sovjetski savez i zemlje slične njemu. Prema tome, po tome i po nizu drugih pokazatelja mi smo ustvari formirali jedan administrativni tip privrede.

I tu sad ja dolazim do onoga što mi izgleda ključno. Mi smo proklamirali, i ne samo proklamirali nego to i ostvarujemo, jedno samoupravno društvo, i u isto vreme na to društvo i na tu privredu nakalemili smo jedan administrativni sistem. Te dve stvari ne mogu funkcionirati. Tu dolazi do stalnih sukoba. I dok ne razrešimo taj osnovni sukob, dotle mi ne možemo računati ni sa kakvim materijalnim bilansima, ni sa kakvom orijentacijom na ovu industriju ili onu industriju. Mi ne možemo računati da ćemo izvršiti niti stabilizaciju niti rešiti problem rasta.

Ja sam ograničen vremenom i ne mogu da izvedem sada preciznije zaključke o tome šta bi trebalo da se uradi, i na taj način ostajem u onoj sferi koja je malo i odiozna, u sferi kritike bez davanja konkretnih predloga. Ali uzimajući u obzir ograničenja koja su nam ovde nametnuta, ja bih sa ovim i završio. Završio bih sa ovom konstatacijom – činjenica je da nama ne nedostaju materijalni elementi za razvoj, usprkos svih disproporcija i tako dalje koje imamo. Ono što nama nedostaje jeste jedan adekvatan institucionalni sistem koji odgovara jednom samoupravnom tipu

privrede. I da takav defektni institucionalni sistem zamenimo umesto da sada reagiramo smanjivanjem stope rasta. Ja mislim sa se to naučno ekonomski ne da opravdati i mislim da je to društveno politički neprihvatljivo. Jer daljnim smanjivanjem stope rasta, a mi smo ove godine imali čak i realno osobni dohodak koji je pao za 6 ili za 7 posto, dovodi u pitanje političku stabilnost ove zemlje. Prema tome, to nije akademski problem, to je problem po malo naše egzistencije u ovom svetu vučjih čopora u kojem se sada nalazimo.

Meni izgleda da je naša situacija od prilike slična onoj u kojoj smo se našli negde 1952/1955. godine kad je završen administrativni proces kapitalne izgradnje, kad smo kao što nam je drug Medenica rekao – imali velike investicije koje su išle daleko brže nego društveni proizvod, prema tome kapaciteti su ostali neiskorišćeni, neaktivirani, s disproporcijama. I onda smo mi 1955. godine sa jednim novim institucionalnim sistemom, a znamo u čemu se on sastojao, sastojao se u decentralizaciji samoupravljanja i tako dalje, bili u stanju da aktiviramo te kapacitete i da ostvarimo stopu rasta koja je bila najbrža ili medju najbržima u svijetu. Ja imam utisak da smo mi u sličnoj kriznoj situaciji kao i onda. Mi smo te materijalne elemente nagomilali. Ono što nama nedostaje jesu institucionalni elementi i politička mobilizacija. I prema tome ako želimo zaista da se angažiramo na društvenom planu, a ne na nekom tehnokratskom planu, onda meni izgleda da je to onaj put gde treba da tražimo mogućnost proboja i mogućnost izlaza iz sadašnje situacije.

Ja mislim da objektivno postoje uvjeti da se ne samo zaustavi dosadašnji trend usporavanja, ne samo izvrši stabilizacija u zemlji, nego da dodjemo do jednog ponovnog eksplozivnog razvoja i napredovanja kao što smo imali 1955. godine, ukoliko se izvrše ovi preduvjeti o kojima sam ja ovde govorio.

Želio bih otkloniti nesporazum u vezi s intervencijom Nikole Čobeljića. Ja sam upoređio naravno više simbolički, razdoblje 1976–1979, sa razvojem 1952–1955 i završavanjem kapitalne izgradnje. I hteo bih da upozorim da smo 1952–1955. g. imali razorenu poljoprivredu usled kolektivizacije, i da nas ona nije sprečila posle toga da dobijemo fenomenalan razvoj poljoprivrede. Mi danas sa poljoprivredom stojimo mnogo bolje. Tako da sektor hrane koji je Čobeljić spomenuo, izgleda optimističnije danas nego što je bio u 1952–1955. g.

Tačno je da je disproporcija u privredi drugačija. Onda smo imali tešku industriju razvijenu, a laku nerazvijenu. Sad je to obrnuto. Ali tačno je i to da danas imamo akumuliran kapital

koji je mnogo vredniji, koji onda nismo imali, a to su obrazovani ljudi i stručnjaci. On se seća iz Zavoda za planiranje kako je osnovno usko grlo u to vreme bilo ustvari nedostatak stručnjaka. Danas mi imamo viškove.

Tako da objektivno gledajući, uz sve ove disproporcije, mi zaista imamo mogućnosti, ukoliko uspemo sistem da sredimo, da se izvučemo.

Medjutim, dok mi ovde diskutiramo o tome kako se stvaraju disproporcije, kako ih treba ukloniti, upozorili su me drugovi na današnju *Politiku* koja izveštava o predlogu izgradnje nove rafinerije nafte u Srbiji. Mi danas imamo dvaput veći rafinerijski kapacitet nego što nam treba. A mnoge stvari nemamo koje nam trebaju. Umesto toga evo ovde republički funkcioneri predviđaju novu rafineriju. To je u toj meri neodgovorno da je na granici sabotaže.

I u tom smislu ja bih ponovio predlog sa našeg savetovanja u Opatiji, naime da je došlo vreme da se naučni radnici ove zemlje, a ne samo ekonomisti nego i sociolozi, inženjeri i drugi, da se mobiliziraju i da se na jedan sistematskiji način pokuša naći jedno naučno rešenje ovih problema koje sam pokušao skicirati.

10. DVA RAZGOVORA S UREDNICIMA *DUGE*

A. O SADAŠNJOJ DRUŠTVENO-EKONOMSKOJ SITUACIJI¹

Univerzitetski profesor dr Branko Horvat, naš sagovornik, nekadašnji je direktor Instituta ekonomskih nauka u Beogradu u kome je sada naučni savetnik. Autor velikog broja značajnih knjiga, prevedenih i na strane jezike, ovaj naš poznati ekonomista čuven je i po lucidnim predviđanjima ekonomskih tokova. Za novinara pravo je zadovoljstvo razgovarati sa naučnikom koji nema ni jednu sedu misao, ni dlaku na jeziku.

Zamoljen da pojasni kako je došlo do današnje ekonomske situacije, profesor Horvat kaže: »Nju ne bi valjalo procenjivati kroz jednu kratkoročnu prizmu. Ona je neizbežno rezultat niza promašaja u našoj sistemskoj izgradnji, a kao posledica toga i u formuliranju ekonomske politike. Tako da korene sadašnje situacije treba tražiti u 1965. godini.«

Insistiramo da nam ekonomista Horvat to bliže objasni.

»Do 1965. godine nekako smo uspevali da prilagodjavamo institucionalne reforme razvoju samoupravljanja i razvoju jugoslavenskog društva u celini. U tom razdoblju, koje ja nazivam zlatnim dobom jugoslovenske privrede i našeg društva, imali smo najvišu stopu rasta na svetu. Dakle, nikakva inflacija – mislim industrijskih cena – nikakva nezaposlenost... Stalno otvaranje novih horizonata.«

¹ Razgovor s Mirkom Kalezićem. *Duga*, br. 191, 13. IX 1980., 22–23.

Alternative

Izgleda paradoksalno, ali po rečima našeg sugovornika, to je naglo i bez ikakvih priprema, jednom čudnom igrom slučaja, prekinuto 1965. godine – reformom, Branko Horvat se tada nalazio na čelu Instituta u kojem sada razgovaramo. »U samom momentu reforme upozoravali smo da je koncepcija reforme pogrešna. Ne želja! Želje su bile razvoj samoupravljanja, demokratizacija... Protiv toga niko nije imao ništa. Ali, koncepcija ostvarivanja toga bila je pogrešna: ona će brzo dovesti do recesije i nezaposlenosti. Iz ove kuće se, ponavljam, internim memorandumom na to upozoravalo. Međutim, to nije uzeto u obzir. Sa reformom se nastavilo. Znae dalje šta se desilo 1967. i 1969. godine.«

Naš sabesednik posebno ističe značaj 1970. godine za jugoslovensku privredu. Smatra da je to bila jedna od ključnih godina. Govori o dvema alternativama, mogućnostima za dalji ekonomski i privredni razvoj. Predočava nam:

»Jedna alternativa je bila ona za koju smo se zalagali mi ekonomisti, a to je dalja razrada planskog i tržišnog sistema koji bi odgovarao samoupravnoj privredi. On se, u suštini, sastoji u tome da samoupravni subjekti imaju punu slobodu akcije, a da, u isto vreme, postoji i jedan mehanizam koordinacije koji dovodi do toga da individualne akcije nisu u disharmoniji sa opštim ciljevima. Tako bi se preko ekonomske politike stimulirali akteri da, u stvari, donose odluke koje su u skladu sa društvenim planom i društveno zasnovanom ekonomskom politikom.«

O drugoj, po mišljenju ekonomiste Horvata istoriskoj alternativi, on kaže: »Budući da se na direktnu državnu administraciju više nije moglo ići, odlučili smo se za jednu prikrivenu, para-državnu, paraetatističku alternativu koja je po formi samoupravna, a po sadržini jednako intervencionistička kao i sve druge mere. To su ti naši mnogobrojni sporazumi i dogovori koji su u toj meri sapleli čitavu privredu da danas radna organizacija ništa ne može preduzeti autonomno. Svuda je uključena u neki administrativni mehanizam koji je tobož dobrovoljan. Faktički, inicijative su van radne organizacije.«

Da stvar bude gora, kaže dr Horvat, budući da takav način administriranja ne može funkcionisati, radne organizacije se i ne drže tih dogovora. Naš sabesednik u tome nalazi razloge za potpuno kaotična kretanja. I dodaje: »Danas možemo reći da je za sve praktične potrebe samoupravljanje u oblasti ekonomije, za razliku od društvenih odnosa unutar ovih preduzeća, svedeno

na jedan minimalan obim, gde je privrednim akterima manevriranje sasvim onemogućeno.«

Politika dohotka

Upozoravamo profesora Horvata i na neujednačene uslove privredjivanja zbog kojih, razumljivo, nema raspodele prema radu. Da i ne govorimo o tome da to dovodi jedan broj radnih organizacija u monopolski položaj.

»To je tačno.«

Ne prihvata da se u oblasti raspodele dohotka može govoriti o džungli u nagradjivanju. »Pre bi to nazvao uzurpiranjem društvenog vlasništva i dosta raširenim prelivanjem dohotka. Kao i svako prelivanje dohotka, jasno, i ovo znači eksploataciju. Privilegovani delovi privrede i društva eksploatišu one koji su manje privilegovani. To, razume se, stvara jedno nezadovoljstvo, kao i političke i ekonomske probleme.«

Naš sagovornik nas upozorava na ono što je još poodavno profesor Bajt, istakao: Samoupravnoj privredi neophodna je politika dohotka. »Umesto politike dohotka mi imamo republičke sporazume, što je besmislica. Republika može da bude kulturna celina, čak i politička, ali ne može da bude ekonomska celina. Da se razumemo! A sporazum o dohotku implicira kao da je republika ekonomska celina. Budući da ona to nije, sporazum ne može funkcionirati. A mi imamo osam jedinica, osam republičkih sporazuma. I dok god traje takva situacija mi ćemo imati poremećaje o kojima smo govorili.«

Vraćamo se neki mesec unazad. Letošnjom devalvacijom dinara krenulo se u borbu za stabilizaciju ekonomskih odnosa. Postavlja se, logično, pitanje: Šta posle devalvacije?! Naše glasno razmišljanje ekonomista Horvat je spreman da komentariše.

»Kao prvo, ta devalvacija trebalo je da bude prošle godine, ne ove. Prema tome, ona je zakasnila. Drugo, uz devalvaciju je trebalo da ide čitav niz drugih mera koje bi označile izlaz iz ove sadašnje situacije. Te mere nisu donesene. Treće, posle devalvacije trebalo je nekako nastaviti sa plivajućim kursom dinara. Medjutim, nastavlja se isto tako rigidnim kursom kao što smo imali pre devalvacije, tako da ćemo za godinu dana imati nove teškoće... A svaka devalvacija je udar za privredu. Ako se imaju ta tri momenta u vidu, ne bi trebalo nikoga da iznenadi što devalvacija neće imati one posledice koje je mogla da ima.«

Nedavno je SIV doneo odluku o »odmrzavanju cena«. I svi su pohrlili da iskoriste priliku i izadju sa novim predlozima cena.

Znamo, medjutim, da je jedan od zadataka politike cena da štiti standard ekonomski osetljivih slojeva stanovništva. Novo pitanje za profesora Horvata: Da li je standard ugrožen?

»Mislim da jeste, iako nemam neke detaljnije podatke već na to reagujem više kao gradjanin koji se susreće s ljudima i čita novine. Lično mislim da dolazimo u jednu dosta ozbiljnu situaciju u kojoj više ne bi smelo biti igranja sa standardom.«

Reč ekonomista

Možemo li, razloge za ovakvu situaciju tražiti u nekoj svetskoj ekonomskoj krizi, previranjima i nestabilnostima u svetu?

»Ne! To je isto jedno od raširenih pogrešnih gledanja. Vrlo jednostavno, empirijski smo to u Institutu pokazali studirajući jugoslovenske privredne cikluse. Ispostavilo se da oni nemaju nikakve veze sa zapadnim svetom i ciklusima u kapitalističkim ekonomijama. Mi smo, naime, imali najviše stope rasta kad su oni imali recesije. Isto tako, recimo, naša recesija iz 1967. godine je pala u vreme kad je na zapadu sve cvalo. Prema tome, jasno je da naša privreda nije vezana za zapadne cikluse. Istina, u jednom dugoročnijem smislu ona je vezana, ali samo u toliko što kad su oni u depresiji, onda je s njima teže trgovati, nego kad imaju brži razvoj. Ali, to sa stabilnošću nema nikakve veze.«

Koliko se i u kojoj meri čuje reč ekonomista naučnih radnika?

»Reč nekih ekonomista se sluša, a nekih ne. Medjutim, oni ekonomisti koji se slušaju nastoje se prilagoditi tekućim političkim potrebama, pa na neki način prodaju svoju ekonomsku savest. To nisu samo pojedinci, nego čak i čitavi instituti. Moram da kažem da se ne radi samo o labavim karakterima i o karijeristima, iako i toga ima, nego velikim delom i o egzistencijalnim problemima. Ti i takvi, naravno, diskreditiraju objektivnost ekonomske nauke. Medjutim, ostao je jedan relativno mali broj za koje postoji uverenje da će govoriti po svojoj ekonomskoj savesti, nezavisno od toga iz koje republike dolaze.«

Naravno, i medju ekonomistima nema saglasja oko nekih osnovnih principa. Isto tako postoji više ideja i koncepcija kako u okviru dohodovnih odnosa, tako i oko pitanja socijalističke robne privrede. Nije li i to jedan od razloga što donesena ili predložena rešenja nisu uvek najbolja.

Doktor Branko Horvat priznaje da je raširena ideja da su ekonomisti kao rogovi u vreći. Naročito kad se radi o aktuelnim problemima (onda možete odmah pročitati ko je ko, iz koje

republike). No, iako postoje određena neslaganja (»a bilo bi jako loše kad ne bi postojala!«), ekonomisti su manje-više uvek imali jedinstven stav. Ima i konkretan primer: »Kad god sam bio u prilici da na zahtev društveno-političkih organa organizujem grupe ekonomista iz svih republika radi izjašnjavanja ili davanja ocena o nekim predlozima – bili smo jednoglasni. Tako je bilo 1962. godine kad smo radili *Žutu knjigu*. Tako je bilo i sa *Bijelom knjigom* pre ravno deset godina.«

Ekonomski zaokret

Zašto, kako velite, ne poštujemo neke ekonomske zakonitosti? – pitamo dr Branka Horvata.

»Na to pitanje je teško odgovoriti. U svakoj pragmatičnoj politici ostvaruje se pragmatični oportunitizam... Medjutim, ono što mene i moje kolege zabrinjava jeste nerazumevanje funkcionisanja samoupravne privrede. Jedno stvarno nerazumevanje. Recimo, i danas jedan veliki broj ljudi (ne samo političara) misli da su neke privredne mere donesene pogrešno – taj stabilizacioni program mora biti malo drugačiji! – a niko ne postavlja pitanje zašto već deset godina, tačno od 1970, svake godine donosimo stabilizacioni program. Prema tome, nije stvar u pojedinačnim merama. Mi diskusije o koncepciji ekonomskog sistema jednostavno nemamo. Izgubili smo deset godina, na žalost, a još nemamo tu kritičku svest koja je neophodna da se naučno krene u revalorizaciju dosadašnjeg razvoja i pronalaženja boljih rešenja.

Ponavljam, ti sistemski zakoni su pogrešno postavljeni. A jedan od prvih koji je pogrešno postavljen je upravo zakon o planiranju.«

B. EKONOMIJA I ALTERNATIVE*

Neposredan povod za ovaj razgovor je bio nominacija doktora Branka Horvata za Nobelovu nagradu u oblasti ekonomskih nauka. Ali, da se razgovara sa ovim našim poznatim ekspertom za ekonomska pitanja uvijek ima razloga. Valja čuti njegovu analizu ekonomskih kretanja kod nas i u svetu, jedno mišljenje sa kojim se ne moramo uvek složiti, ali koje ne možemo, a da ne poštujemo.

U trenutku kada ovaj tekst ide u štampu, mi znamo da, iako je bio prvi na listi medju predloženim za nagradu – nagrade još nema, ali ima intervju. O tome šta bi, možda, trebalo uraditi da se izadje iz krize. Postoji li alternativa? Da li je mi možemo i smemo prihvatiti? Evo kako odgovara Branko Horvat.

Male ekonomije – velike ekonomije

Da li je vreme da se razmišlja o jednom novom, potpuno novom uređenju malih ekonomija u svetu i, naravno, kvalitetu života?

Kvalitetu života – da! Ali, ne vidim potrebe da se male ekonomije posebno izdvajaju. Uzmite »malu ekonomiju« u našem susedstvu – u Austriji. To je jedna od najstabilnijih ekonomija na svetu u kojoj nezaposlenosti nema, a inflacija je medju najmanjima u svetu, životni standard, takodje, brzo raste, a izgleda, na prvi pogled, ta Austrija nema nikakve uslove za razvoj. Brdovita zemlja bez prirodnih uslova, malo tržište. Medjutim, sve funkcioniše. Tako da nije problem malih, ili velikih ekonomija, problem je sasvim nešto drugo.

A kod nas?

Mi smo velika ekonomija koja ne funkcioniše.

U odnosu na rasparčanost naših ekonomija, zatvaranja u republičke i druge granice...?

To je jedno sasvim drugo pitanje. Mi smo otkrili nešto što niko na svetu još nije otkrio kao mogućnost, a to je – decentralizovani monopol. I kad god je vaša inovacija jedan logički apsurd onda se u primeni mora pokazati kao stvarni apsurd. A to je sadašnja naša kriza.

Kako je vi još objašnjavate? Koji su drugi uzroci krize? Koliko je vezujete za svetsku krizu?

* Razgovor vodio D. Golubović, DUGA br. 252, 1983., 10–12.

Vrlo malo! Baš u ovom Ekonomskom institutu se i rodila prva studija o privrednim ciklusima u Jugoslaviji i ta studija je pokazala da naši privredni ciklusi nisu uopće sinhronizirani sa svetskim.

Kod nas je stopa rasta bila visoka kad je, recimo, u Zapadnoj Evropi bila niska, i obrnuto. Uzmite sasvim odredjeni period vremena, 1965–1970. godina. Sve evropske privrede, a naročito južnoevropske, u koju mi spadamo, i koje su za nas merodavne kao privrede sa kojima se možemo upoređivati, imale su veliko ubrzanje rasta, a nama se rast smanjio na pola, tako da je ta veza, između jugoslavenske privrede i svjetske privrede, koja, naravno, postoji – jer čitava svetska privreda je danas integrirana, mnogo slabija, nego veza između jugoslavenske privrede i pogrešne ekonomske politike.

Posledice odsustva planiranja i birokratizacije

Koji su naši uzroci krize?

Tu je teško dati jednostavni odgovor. Moglo bi se, recimo, reći da su dve reforme, ona od 1965. i ova 1972–1974. jednostavno, sa profesionalnog stanovišta, pogrešno koncipirane. Ona prva reforma koja je uvela laissez-faire likvidirala je planiranje i dobili smo odmah kaos sa nacionalizmom, a ova druga je uvela administriranje i birokratiju na mala vrata. Proklamovala je samoupravljanje OOUR-a, suverenitete republika i tako dalje, a faktički se iz toga izrodio jedan pokušaj lokalnih političkih oligarhija da ostvare potpunu kontrolu na svojoj teritoriji. Tako da može da se kaže – odsustvo planiranja od 1965–1970. i birokratizacija od 1972. godine, pa nadalje.

Ali to onda postavlja novo mnogo ozbiljnije pitanje, kako je do toga došlo?

Prvo pitanje koje će neko postaviti je da li se to znalo u vreme kada su reforme donošene. Moram da odgovorim da se znalo, jer smo mi, opet u ovoj kući, pisali memorandume partijskim i državnim organima i upozoravali ih da te mere vode jednoj dezintegraciji, sa užasno riskantnim posledicama. Medjutim, niko nije slušao.

Drugo je pitanje, zašto nisu uvažavani saveti stručnjaka?

Ta nas redukcija vodi veoma daleko izvan sfere ekonomije. Ne mislim, da bi se u okviru jednog kratkog intervjua to moglo iscrpiti.

To se znalo i ranije

Koliko verujete u domete rada Krajgerove komisije, tom pokušaju da se nadje izlaz iz sadašnje krize?

Mislim da to, samo po sebi, ne predstavlja izlazak iz krize. I to iz nekoliko vrlo jednostavnih razloga. Ono što je pozitivno u tim separatima komisije, to se znalo pre deset, petnaest godina. To su ekonomisti u Jugoslaviji bili sasvim eksplicitno formulisali. Ono što je problematično u tim redovima, za to, opet, postoje alternativna rešenja koje su ekonomisti isto tako izradili. Simptomatično je da ta alternativna rešenja nisu prihvaćena već su prihvaćena rešenja koja su lošija. A izvan toga, veoma je problematično da li će i ono što je dobro uradjeno u toj komisiji uz sve pritiske, kompromise i tako dalje, biti operacionalizirano.

Mislite li da tu ima više načelnog, nego praktičnog?

Očigledno! I to je i prirodno, jer takva jedna komisija, sa zadacima koji su joj postavljeni, dugoročna stabilizacija, i tako dalje, nije imala zadatak operacionalizacije mera u narednih nekoliko meseci. To je trebalo da uradi vlada i njeni organi. A vlade su se u tom pogledu neodgovorno ponašale. Vlada nije ništa radila nego čekala da komisija završi sa radom, a kad je komisija završila sa radom, sad opet vlada nema šta da nam ponudi.

Moratorijum i reprogramiranje dugova

Ni »pakete mera«?

Ne! Vi znate da je bilo govora o nekakvoj poreskoj reformi, ali to nije pripremljeno dovoljno ozbiljno pa je izazvalo više negodovanja u zemlji, nego prihvatanja nečega što je inače u redu, jer poreski sistem kod nas ne valja, ali se on na ovakav balkanski način ne može izmeniti.

Kakve vi sada posledice predviđate?

Mi smo u jednoj riskantnoj situaciji, tako da je sve moguće, uključujući i moratorij.

Reprogramiranje dugova?

Ako budu hteli da se prihvate. Ako ne dodjemo u situaciju Argentine da proglasimo moratorijum. A moratorijum u Jugoslaviji, za razliku od Argentine, znači potpuno diskreditiranje samoupravljanja i socijalizma, sa posledicama koje su nesagledive.

Da se još jednom vratimo problemu malih ekonomija koje vi samo uslovno prihvatate: kako one mogu da reše problem energije?

Nema ništa posebno u malim, napram velikih ekonomija. Švajcarska i Austrija nemaju baš nikakav problem sa energijom.

Ali, obzirom na izvore energija?

Nafta će biti. Mi ćemo davno biti u grobu, a još će biti nafte. Sasvim dovoljno. I uglja! Tako da to uopće nije neposredni problem.

Kako sprečiti već nepodnošljivu inflaciju

Koje mere treba preduzeti da se spreči kod nas sve teže podnošljiva inflacija?

Naša inflacija nije najveća u Evropi. Turci su imali veću, a Islandjani je sad imaju. U Latinskoj Americi Argentina ima veću, i Brazil ima veću inflaciju, ali to je slaba uteha. Ta inflacija je sigurno nešto što je sasvim nepodnošljivo i sasvim nespojivo sa jednom samoupravnim privredom. Inflacija u stvari je podsticaj za špekulaciju, a špekulacija je nešto bolesno. Ako mi orijentaciju samoupravne privrede sa organizacijom proizvodnje, izgradnjom institucija, povećanjem produktivnosti rada, uvodjenjem tehnološkog progresa, ako tu orijentaciju zamenite jednom špekulativnom orijentacijom, vi u stvari upropašćavate temelje te samoupravne privrede. U tom smislu je inflacija za nas nepodnošljiva. Medjutim, njena eliminacija nije uopšte ekonomsko pitanje. To je političko pitanje.

Zbog čega?

Zbog toga što se nijedno ekonomsko racionalno rešenje u današnjoj situaciji ne može sprovesti.

Zbog socijalizacije problema?

Ne!

Zbog političkih posledica?

Ne, ne, ne! Evo što bih ja rekao. Takvo pitanje su mi neki dan postavili. Treba da mi uopšte počnemo da rešavamo ekonomske probleme, a medju njima i inflaciju. Za mene to nije niti poseban problem, niti uzrok nekih drugih problema. To je u stvari posledica jednog dubljeg sloja nerešenih problema. A taj dublji sloj morali bismo oceniti kroz nekoliko ključnih problema.

Prvo, jedna decentralizirana privreda može funkcionirati samo onda ako ima pravni sistem koji funkcionira. Pravna država je proizvod buržoaskog razvoja, ne zato što buržoazija ima nekakav specijalan afinitet prema pravu i pravnim normama, nego zato što je reč o egzistencijalnom preduslovu da jedna tržišna privreda može funkcionirati, jer ničim drugim nije koor-

dinirana nego pravnim normama. Mi smo pravni sistem razbili. Kod nas se zakoni ne održavaju. Prema tome, što god bih ja vama kao ekonomist rekao da treba uraditi u oblasti ekonomije to ne može biti uradjeno, jer ne postoji čvrsti pravni okvir. To je jedan momenat.

Drugi momenat je sasvim političkog karaktera. Da bi jedna privreda mogla da funkcioniše, ona mora biti uskladjena sa političkim sistemom, odnosno politički sistem mora biti uskladjen sa principima na kojima se privreda zasniva, a privreda se zasniva na samoupravljanju. A politika – na nasledjenoj politici. I tu je jedan od glavnih uzroka naše krize. Prema tome, dok ne rešimo pitanje uskladjivanja političkog sistema sa privrednim sistemom, nijedan od tih simptoma koje pokazuje sadašnja »bolest« naše privrede, ne može da bude rešen. Ja bih mogao nabrojati još nekoliko takvih preduslova, koji nisu ekonomskog nego društveno-političkog karaktera, bez kojih je svaki razgovor o ekonomskoj reformi zapravo suvišan.

Je li to ekonomski unitarizam

Neki smatraju da vi zagovarate ekonomski unitarizam da to činite na jedan vešt i prefinjen način, ne dirajući interese ni jednih ni drugih u okvirima Jugoslavije?

Ja uopšte ništa ne zagovaram. Ja sam formiran kao analitički ekonomista. Znači, ja analiziram situaciju. I ono što mi analiza kaže – to je to, dok se ne pojavi neko sa boljom analizom. Političari zagovaraju, ekonomisti ne zagovaraju. Oni analiziraju. A u ovom okviru koji ste vi skicirali analiza je vrlo jednostavna. Ekonomija je sistem. Sistem je celina medjuzavisnih delova, gde je akcenat na ovom medjuzavisan i celina. I odatle sve sledi. Tu je unitarizam kao pojam deplasiran. Reći da svaki sistem implicira unitarizam, to je besmislica. A ipak je tačno da je celina – celina. Unitarizam jeste nekakva celina, a to su dve nesamerljive stvari, i logički i kako god hoćete.

Mešanje ekonomskih i političkih termina?

Možete to i tako reći.

Našta sada, posle svega ukazuju vaše analize? Gde tražiti, ipak, neki izlaz. Šta menjati?

Politički sistem! Jer kad postavite pitanje zašto smo došli u krizu, odgovor je ta nesaglasnost političkog i ekonomskog sistema.

A zašto je do te nesaglasnosti došlo?

Zato jer je politički sistem onemogućio postepeno usaglašavanje ta dva sistema. On danas faktički blokira dalji ekonomski i društveni razvoj zemlje i u izvesnom smislu je to ilustracija, ali malo drugog tipa, one Marksove teze istorijskog materijalizma da u određenim situacijama ti odnosi koji su uspostavljeni postaju kočnica proizvodnih snaga. Kod nas su danas politički odnosi ta kočnica za razvoj proizvodnih snaga. U Marksovoj analizi to su bili društveni odnosi u celini, klasni odnosi.

Kako je došlo do nominacije

Recite mi gde vi vidite razloge za vašu nominaciju na Nobelovu nagradu?

E, to ja ne znam. Ja sam tek pre deset dana doznao ko me je predložio. I čak ne znam da li su to jedini predlozi, ili ima i drugih. I ja tu mogu spekulirati o čemu se radi. To što me je Američka ekonomska asocijacija predložila to je verovatno zato jer sam vrlo često bio u Americi i predavao na bar jedno tridesetak američkih univerziteta i učestvovao na godišnjim konferencijama američke ekonomske asocijacije. Mnogi me ljudi znaju. Osim toga, osim dva ili tri čovjeka svi dosadašnji nobelovci su ili moji znanci i prijatelji, ili moji profesori, ili ih znam sa konferencija. I to mi nisu nepoznati ljudi. Ali, šta ih je baš motiviralo da sada to urade, neposredni povod je bila ova moja knjiga o političkoj ekonomiji socijalizma. Ali, to je nedovoljno da bi čovjek objasnio, jer i drugi ljudi su napisali dobre knjige, a zašto su mene nominirali ja ne znam.

Mislite li da je vreme pokazalo da ste bili u pravu, da su vaše analize ukazivale na jedan bolji način rešavanja naših ekonomskih problema.

Nesumljivo!

Vi ste više vaših studija upućivali našim odgovornim državnim institucijama, ukazujući na probleme koje treba rešavati?

Ja bih podelio razdoblje u kom sam ja bio aktivan u tom području, na dva dela. Na razdoblje do 1965. godine i posle 1965. godine. Iako mnogo štošta od onoga što sam predlagao nisu prihvatili, vrlo su me pažljivo slušali i vrlo često su, ako ne odmah, onda posle godinu, dve, bar neke segmente tih stvari prihvatili i efekti su bili vrlo korisni. Možda je najspektakularnija bio takozvana »Žuta knjiga« koju sam ja sa kolegama pripremio 1962. godine, a trebalo je da se objasni zašto je u toku od dve godine došlo do prepolovljavanja stope rasta. Posle toga je

nastala panika, počele su se širiti razne verzije da samoupravljanje znači nisku efikasnost, da moramo zvesti centralno planiranje i tako dalje.

I vi ste hteli da pokažete da se ne radi o tome, već?...

O jednoj primitivnoj ekonomskoj politici, jednoj reformi koja je 1961. na jedan sasvim neadekvatan, improvizirani način sprovedena, i ako se naprave relativno male korekcije, mi moramo, opet moramo stići na visoku stopu rasta.

To je poruka te »Žute knjige«?

Ta je poruka bila prihvaćena od strane političkih foruma, ekonomska politika je u tom smislu bila reformulirana i mi smo 1963. imali jednu od najboljih godina u posleratnom razvoju. Ali čim su stvari krenule dobro, ljudi su zaboravili na ono što smo mi govorili i 1964. su počeli pripremati novu reformu. To je ona od 1965. koja je bila zbrzana za četiri meseca u državnim organima, a da ekonomski naučni instituti uopšte nisu bili angažovani. Kod toga je najparadoksalnije da federacija nije angažirala ni svoj vlastiti institut (Institut ekonomskih nauka). Neposredni rezultat toga je bio da je nakon tri godine stopa rasta svedena od 10% na nulu. Kod industrije je pad bio još veći. Iz toga, na žalost, državni organi nisu izveli relevantne zaključke.

I šta se dogodilo?

To nas je koštalo ogromnih gubitaka koje sam ja pokušao kvantificirati (vidi pogl. 1). No osim velike galame to nije imalo nikakvog efekta.

Hoćete da kažete da se ekonomska politika sve manje bazira na profesionalnom radu?

Da. A sve više na jednom volontarističkom pristupu i odlukama, najpre centara birokratije, a zatim i lokalnih birokratija.

Sudbina naučnih instituta

Ja bih htio da Vas upozorim čak na jednu određenu godinu. To je 1968. godina kada je donešena odluka o likvidaciji takozvanih saveznih naučnih instituta, kad je neko došao na ideju da federacija ne sme imati naučne institute. Da je neko rekao da ne sme imati policiju, to bih razumeo. Ali da ne sme imati nauku, to je nešto u savremenom svetu sasvim neverovatno.

A posledice?

Odmah su svi ti savezni instituti polako gubili finansijsku podršku, gubili kadrove i tako dalje, i odonda u stvari počinje degeneracija jugoslavenske ekonomske nauke. Eto vidite, mi smo

do te godine bili daleko najnapredniji u oblasti ekonomske nauke na Balkanu. Ono što se kod nas radilo u oblasti modernih metoda – ekonometrije, međjusektorske analize itd. – to se ni u jednoj drugoj zemlji na Balkanu nije radilo. Nisu jednostavno znali. Počelo je to od Zavoda za planiranje pa se nastavilo preko instituta i univerziteta. Medjutim, poslije 1968. godine sav taj rad naišao je na takvu barijeru koja se nije mogla preći. Čitam neki dan intervju Pavle Savića u NIN-u; on je 1960. godine označio kao prekretnicu u razvoju prirodnih nauka u negativnom smislu. To je vrlo verovatno jer su prirodne nauke odnosile najveći deo deviznih sredstava – slati su mladi ljudi sa stipendijama u inostranstvo. U to vreme mi ekonomisti nismo mogli ići, a prirodnjake su slali. Ja sam svoje asistente iz Instituta od 1963–1970te gotovo isključivo po ličnim vezama slao po svetu, jer su državne organizacije sve što su imale davale za tehniku, fiziku, biologiju. Tako je 1960. godina bila prekretnica u prirodnim naukama, a 1962. godine Savić je dao ostavku. Godina 1968. prekretnica je u ekonomskim naukama, a 1970. ja sam dao ostavku, ne znajući, dakako, šta se desilo sa Savićem.

To je, znači, bila jedna spontana reakcija?

Da, i mi smo danas opet na repu. U naučnom razvoju modernih metoda poslednji na Balkanu, iza Grčke, iza Madjarske. O Austriji i da ne govorim. Jedino su još Albanci iza nas.

11. DVA PISMA

Drug LAZAR MOJSOV, PREDSEDAVAJUĆI PREDSEDNIŠTVA
CK SKJ B e o g r a d

PREDMET: Skup naučnih, političkih i privrednih radnika

Poštovani druže Mojsov,

imajući u vidu našu sadašnju ekonomsku situaciju i zaključke savetovanja u Zagrebu o potrebi nastavljanja diskusije o ekonomskoj stabilizaciji, u Institutu ekonomskih nauka je pokrenuta inicijativa da se održi jedan skup naučnih, političkih i privrednih radnika čiji bi cilj bio da se kolektivnim naporom prouče i predlože celovita i dugoročna rešenja u tom smislu.

Radni ljudi Instituta su podržali ovu inicijativu i Savet IEN-a je o tome dao svoju saglasnost i predložio članove Organizacionog odbora ovog skupa. Organizacioni odbor je na više svojih sastanaka diskutovao i definisao cilj i koncepciju ovog skupa, te radne naslove i referente skupa.

U međjuvremenu je obavljen i niz razgovora sa svim referentima u cilju uskladjivanja njihove sadržine sa konceptom i svrhom skupa. Očekuje se da će referati biti završeni do 20. septembra 1981. godine. Skup bi se održao u prvoj polovini novembra tekuće godine. Svi materijali bi bili umnoženi i dostavljeni učesnicima oko mesec dana pre održavanja samog skupa što bi omogućilo adekvatnu pripremu za učešće u radu skupa.

Organizacioni odbor predviđa učešće od oko 50 učesnika, od toga oko 25 naučnih radnika, 10–15 privrednih rukovodilaca i 10–15 državnih i političkih funkcionera.

Očekuje se da skup traje 2–3 dana.

Organizacioni odbor će uskoro završiti preliminarni predlog naučnika i privrednih rukovodilaca koji bi bili pozvani da uče-

stvuju u radu skupa. S obzirom na problematiku i značaj skupa Organizacioni odbor bi bio slobodan da uputi pozive za učešće svim članovima Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ. Pored toga Organizacioni odbor bi pozvao na razgovor druga Pavla Gažija kako bi sa njim dogovorio listu društveno-političkih radnika koji bi bili pozvani da učestvuju u radu skupa.

U prilogu Vam dostavljamo i dodatne informacije o ovom skupu.

Pošto bi ovaj skup po svojoj koncepciji i cilju bio logičan nastavak skupa kojeg je organizovalo Predsedništvo CK SKJ u Zagrebu ove godine, molimo Vas družu Mojsov da u svojstvu predsedavajućeg Predsedništva CK SKJ, primite članove Organizacionog odbora na jedan konsultativni razgovor u što skorije vreme, i unapred Vam se zahvaljujemo na razumevanju za našu inicijativu.

Drugarski pozdrav,

Beograd, 18. septembar 1981.

DIREKTOR
INSTITUTA EKONOMSKIH NAUKA

Dr Zvonimir Marović

PRESEDNIK
ORGANIZACIONOG ODBORA

Prof. dr Branko Horvat

DR DUŠAN DRAGOSAVAC,
PRESEDAVAJUĆI PREDSEDNIŠTVA CK SKJ
Beograd

PREDMET: Skup naučnih, političkih i privrednih radnika

Poštovani družu Dragosavac,

U Institutu ekonomskih nauka je pokrenuta inicijativa za održavanje skupa naučnih, političkih i privrednih radnika sa ciljem da se kolektivnim naporom prouče i predlože celovita i dugoročna rešenja za prevladavanje naših ekonomskih poteškoća.

O našoj inicijativi smo upoznali CK SKJ putem pisma drugu Lazaru Mojsovu (u prilogu) i razgovora sa drugom P. Gažijem.

U medjuvremenu su pripreme za ovaj skup tekle normalno, pripremljene su radne verzije referata koje su bile prodiskutovane od strane svih referenata, a izrada definitivnih tekstova referata je pri kraju.

Organizacioni odbor skupa je ocenio da bi, pre održavanja samog skupa, bilo neophodno porazgovarati sa Predsedavajućim Predsedništva CK SKJ te je u tom smislu upućeno pismo drugu Lazaru Mojsovu. Pošto do isteka mandata druga L. Mojsova do sastanka nije uspeo doći, molim Vas da primite na razgovor članove Organizacionog odbora skupa.

Radi se o informativno-konsultativnom razgovoru jer članovi Organizacionog odbora osećaju potrebu da Vas o tome informišu, a isto tako da se zajednički razmotre određene dileme koje odbor nije mogao sam da razreši. Organizacioni odbor je na poslednjoj sednici zaključio da su dileme takve prirode da se one jedino mogu rešiti u neposrednom razgovoru Organizacionog odbora sa Vama. Organizacioni odbor smatra da od rešavanja tih dilema zavisi i samo organizovanje skupa i vreme njegovog održavanja.

Bili bismo Vam zahvalni ukoliko bi do razgovora došlo u što skorije vreme kako bi finalizacija ove ideje mogla biti pravovremena.

Unapred Vam se zahvaljujemo na razumevanju za našu akciju.

Drugarski pozdrav,

Beograd, 10. novembar 1981.

DIREKTOR
INSTITUTA EKONOMSKIH NAUKA

Dr Zvonimir Marović

PRESEDNIK
ORGANIZACIONOG ODBORA

Prof. dr Branko Horvat

Prilog

SKUP NAUČNIH, POLITIČKIH I PRIVREDNIH RADNIKA

Društveno-ekonomski problemi Jugoslavije:
Konceptijske osnove dugoročnih rešenja

Organizator: Institut ekonomskih nauka
Mesto: Beograd
Vreme: prva polovina novembra 1981. godine

Cilji i koncepcija: Privreda se već duže vremena nalazi u krizi. Ta se kriza reperkutuje na društvene i medjunacionalne i medjurepubličke odnose. Očigledno je da se stvari ne popravljaju nego pogoršavaju. Na taj način stvara se složena, ne samo privredna, već i politička pa u izvesnoj meri i spoljnopolitička situacija. Očigledno je da nam je potreban naučno i politički fundiran celovit i konstruktivan program reformi. Umesto toga već više od godinu dana i državni organi i naučne institucije uglavnom samo sastavljaju registre propusta i neuspeha i vrše kritiku i samokritiku uz povremeno predlaganje privremenih palijativa. Iako je to neophodno kao prvi korak, nabranje propusta ne rešava probleme, a osim toga stvara osećaj frustriranosti i besperspektivnosti. Ukoliko su ove konstatacije tačne, inicijatori ovog skupa – organizacioni odbor i referenti – predlažu da se učini kolektivni napor na konstruktivnom sagledavanju, a zatim i izgradnji mogućih celovitijih i dugoročnijih rešenja. Cilj skupa je *da se traže najpogodnija rešenja* sadašnje složene ekonomske situacije, a ne da se ponavljaju već opštepoznate konstatacije i ocene. Kako rad skupa ne bi bio opterećen neizbežnim razmatranjima političkog i drugog oportuniteta, smatramo da treba da bude zatvoren i bez ikakvog publiciteta. Željeli bismo da se stvori atmosfera ničim ograničene komunikacije ideja i rezultata istraživanja. Umesto uobičajene podele na političke, naučne i privredno-praktične skupove, ta komunikacija ideja u ovom slučaju može dovesti do poželjnih rezultata samo ako sve tri komponente budu zastupljane na istom skupu. Zbog toga se pored naučnih radnika pozivaju i državni i politički funkcioneri kao i istaknuti privrednici. Da bi skup imao zaista radni karakter sa mogućnostima dijaloga i neposrednih objašnjenja, broj učesnika valja ograničiti na oko pedeset, iako je očigledno da je mnogo veći broj onih koji bi kvalificirano mogli učestvovati na ovakvom skupu.

Radni naslovi referata

1. Problemi i implikacije društvene svojine,
2. Sociološki aspekt situacije u globalnom društvu,
3. Odnos politike i ekonomije i problem države,
4. Problem uprave i pravnog sistema,
5. Samoupravljanje i država,
6. Cijene i zakon o cijenama,
7. Financijski sistem,
8. Fiskalni i parafiskalni sistem,
9. Raspodjela dohotka,
10. Medjunarodni ekonomski odnosi,
11. Problemi tehnološkog razvoja,
12. Privredni sistem, samoupravljanje i republičke privrede.

Napomena autora. Iz radova koji su ušli u ovu zbirku vidi se da su jugoslavenski ekonomisti odmah uočili da je sistem institucija i politika, izgradjivan od 1971. godine na dalje, pogrešno koncipiran i da će zemlju dovesti u veoma tešku situaciju. Medjutim to je znanje teško prodiralo u javnost, a konstruktivna kritika je onemogućavana. Prije nekoliko godina postignut je praktično konsensus da je, ukoliko se ništa bitnije ne promijeni, ozbiljna ekonomska i društvena kriza neminovna. Prvi put je u javnosti postavljen zahtjev za neodložnom društveno-ekonomskom reformom na sastanku ekonomista u Opatiji u februaru 1980. Zahtjev je ostao bez odziva i nije zabilježen od novinskih izvjestilaca. Nešto kasnije, na moju inicijativu, jedna grupa od desetak naučnih radnika formirala je organizacioni odbor za saziv jednog zatvorenog savjetovanja naučnih radnika, privrednika i političara na kome bi se iznijeli i pretresli zabrinjavajući rezultati naučnih istraživanja o prilikama u zemlji i predložio program za sprečavanje krize. Upućeno je pismo predsjedavajućem Predsjedništva SKJ drugu Lazaru Mojsovu i, nekoliko mjeseci kasnije, drugu Dušanu Dragosavcu, koji ga je na istoj dužnosti zamijenio, s molbom da prime članove organizacionog odbora na razgovor. Na ta pisma, koja se u tekstu objavljuju, nije nikad dobijen odgovor niti je članovima organizacionog odbora omogućen razgovor. Dio članova organizacionog odbora i neki autori referata interpretirali su taj stav kao odbijanje podrške partijskog rukovodstva pa čak i kao mogućnost da budu podvrgnuti sankcijama ako se s radom nastavi. I tako se desilo da su referati bili napisani i savjetovanje je bilo pripremljeno, ali nije nikad održano. Dva rada pripremljena za savjetovanje objavljuju se u ovoj zbirci (Knjiga II). U trenutku kad pišem ovu napomenu (lipanj 1982.) broj nezaposlenih u Jugoslaviji veći je od cjelokupne

radničke klase prije rata i približava se 900.000, stopa inflacije dvaput je veća nego što je rezolucijom predviđeno i predstavlja evropski rekord, a stopa privrednog rasta postala je negativna, proizvodnja se počela apsolutno smanjivati. Možda bi trebalo dodati da je u međuvremenu formirana komisija saveznih savjeta za stabilizaciju (ne za reformu, jer nužnost reforme još uvijek nije prihvaćena). Komisija je, prema pisanju štampe, angažirala 300 stručnjaka i naučnih radnika. Autor ovog teksta nije pozvan na suradnju. Komentar izostavljam.

12. ANALIZA MAJSKE ANALIZE*

Nadovezujem se na predgovornike, a posebno na Oskara Kovača, koji je konstatirao kako je jedna samoinicijativna grupa ekonomista** već davno ranije došla do rezultata koji se sada opisuju kao veliko otkriće Kraigherove komisije. Većina članova te grupe su ovdje prisutni pa prema tome nisu anonimni.

Medjutim, ja bih htio da govorim, ne kao profesor ekonomije, već kao angažirani ekonomist, koji je u okviru, naravno, svojih mogućnosti učestvovao u stvaranju ove države. I nekako mi izgleda da je to u stvari definicija marksističkog pristupa ekonomskoj problematici.

Sve ovo što mi danas govorimo, rečeno je mnogo puta. Sve što treba uraditi, zna se. Oskar Kovač je to sasvim jasno rekao.

Ekonomisti u ovoj zemlji imaju jedinstven stav o svim strateškim problemima naše privrede danas. Taj stav je opet jednom bio potvrđen nedavno na Skupu ekonomista u Herceg Novom.

Prema tome, zaista nije problem u tome, da mi po ne znam koji puta govorimo o tom, šta treba uraditi. Problem je u tome, da to što treba uraditi, nije uradjeno. I još veći problem u tome, da neće biti uradjeno. Ja ovdje ne vidim ni jednog političkog funkcionera naše zemlje. A očekivao bih, ako ne predsjednika Vlade, onda bar potpredsjednika zaduženog za privredu. Očekivao bih nekoga iz partijskog Predsjedništva, da ovdje sjede, da

* Izlaganje na sjednici Saveznog ekonomskog savjeta u junu 1983. g. u vezi s *Izveštajem* Saveznog izvršnog vijeća od 31. maja 1983. g. Skupštini SFRJ o ostvarivanju društvenog plana 1981–1985. s ocjenom mogućnosti razvoja u 1984. g.

** Vidi gl. 12: *Dva pisma*.

slušaaju i da postavljaju pitanja. I da poslije toga direktno informiraju svoja tijela o onom što su čuli. Medjutim, njih nema. Kao da se u ovoj zemlji ništa ozbiljno ne dešava. Kao da imamo najnormalniju situaciju u svijetu.

S druge strane informirali su me moje kolege, koji sjede po saveznom resorima, da izvještaji sa ovih naših sastanaka, uglavnom završavaju u korpi za smeće. Jer, to i ne vrijedi čitati. Ne zbog nekog karikiranja, nego zato što ti politički funkcioneri očigledno nisu ovdje jer mi nismo relevantni. Ono što se ovdje govori, nije relevantno za ekonomsku politiku u ovoj zemlji. Relevantno je nešto drugo. I upravo zbog toga, meni izgleda sasvim beskorisno trošenje vremena ponavljati po ko zna koji put ono što svi znamo, u čemu se svi slažemo, a što za ekonomsku politiku Jugoslavije nije relevantno.

Ja bih zato, prišao problemu, na jedan malo drugačiji način, nego što sam godinama prilazio kad sam i sam bio savezni funkcioner. I htio bih upozoriti, da je problem, kao što reče opet Oskar Kovač, ne u nedostatku znanja, nego u načinu prilazjenja ekonomskoj politici. Dozvolite mi da to ilustriram sa četiri karakteristična momenta.

Prvo, u materijalu odmah na početku – upravo prva rečenica Izvještaja – stoji: Društveni plan Jugoslavije za period od 1981–1985, u 1981. i 1982. g., ostvarivan je u mnogo težim uslovima, nego što se pretpostavljalo prilikom donošenja Plana, pa su rezultati znatno nepovoljniji od predviđenih. To nije tačno. Mi smo znali da će uslovi biti otprilike ovakvi kakvi jesu. I upozoravali i publicirali smo te podatke. Konkretno za ovu godinu znalo se da će porast cijena biti preko 30%.* Da proizvodnja uopće neće rasti, nego će doći do pada. Da porast izvoza na konvertibilno područje od 20% realno u vrijeme kad sav izvoz svjetski pada, nije ni realno ni nominalno, nego nerealno.** To se sve znalo. Ja sam sâm objavio te podatke u decembru prošle godine. A moram da kažem, da su i kolege iz savezne administracije to isto znali. Zašto to nije ušlo u rezoluciju, kad se znalo? Ko je taj, koji sprečava ljudima koji savjesno rade u saveznom organima, da to svoje znanje učine dostupnim organima koji donose odluke? U ovom slučaju Saveznoj skupštini. I na koncu čitavom narodu u ovoj zemlji. To je prvi problem na koji treba odgovoriti.

* Stvarni porast cijena prešao je 37% u 11 mjeseci. (EIPF, *Privredna kretanja Jugoslavije*, Dec. 1983, s. 53.)

** U trenutku kad ovaj tekst predajem u štampu poznati su podaci o *nominalnom* izvozu za 11 mjeseci; izvoz na konvertibilno područje porasao 14,1%, ukupni izvoz 1%. (Ibid., s. 51). *Realni* izvoz je nekoliko procenata manji.

Drugi problem, i tu se moram reći malo razilazim s kolegom Čičin-Šainom, jer smatram da ovaj izvještaj ne zadovoljava. Sad tu na njega ne gledam kao uski ekonomist, nego gledam na njega kao ekonomist, koji želi naći izlaz iz krize. Bilo je mnogo gimnastike sa tim terminom kriza: da je to nekakva konstruktivna kriza, razvojna kriza, itd. Nakon Skupa u Herceg Novom, mislim da je svima u ovoj zemlji jasno, da je to najobičnija privredna kriza. Vrlo teška, koja ima tendencije da se razvije u društvenu i političku krizu. I u tom kontekstu je trebalo taj izvještaj raditi. Ne u kontekstu da li su cijene malo više ili malo niže. I u tom kontekstu, ja mislim da je neodrživ nastavak jedne prakse, koja je započela negdje oko 1968. g. u saveznoj administraciji. Spominjem tu godinu, jer je to godina početka demontiranja federacije u ovoj zemlji. Postalo je praksa da savezna vlada drži predavanja. Umjesto da poduzima akcije i preuzima odgovornost.

Dozvolite, da to ilustriram da ne bude gola tvrdnja, iako je to prilično očigledno. Na 8. strani kaže se: Medjutim, na nepovoljnu situaciju u industrijskoj proizvodnji u znatnoj mjeri utiče i sporost organa društveno-političkih zajednica i komorskog sistema u nalaženju rješenja za korišćenje raspoloživih inostranih sredstava za uvoz na kredit. Šta sad to znači? To mogu ja ili neko od vas da kaže. Ali vlada jedne zemlje to ne može da kaže. Ona treba da kaže: mi smo propustili da uradimo, to i to. I snosimo zato punu odgovornost. A ne da nam obrazloži da Komora ili neko deseti nešto nije uradio. I to ne nešto beznačajno, nego nešto što je u stvari ključno za ostvarivanje Rezolucije, koju je ta vlada predložila Skupštini. I Skupština usvojila, početkom godine.

Na istoj strani: Nastavlja se smanjivanje obima gradjevske proizvodnje, prije svega zbog smanjenih investicija, ali i zbog nagomilanih problema, kao što su imobilnost itd. Medju ostalim i sistemske smetnje, kao što je nepostojanje uslova da se grade stanovi za tržište. Kome se to predavanje drži? Ko je odgovoran za te sistemske smetnje? Da li to mi držimo sada neku lekciju studentima prve godine, ili se radi o vladi koja je dužna da te probleme riješi.

Na strani 9: Iako se smanjuje broj upisanih na visoke i više škole, veoma se sporo i nedovoljno preduzimaju mjere za usklađivanje obrazovnog sistema itd. Kome to opet predavanje, da se mjere sporo preduzimaju?

Na strani 21, još samo dva primjera radi ilustracije da ne dužim: Osim toga Savezno izvršno vijeće smatra da treba ubrzati aktivnosti na korišćenju ovih zaključenih robnih kredita sa pojedinim zemljama. Naročito kredita kojima se obezbjeđuje uvoz itd.

Savezno izvršno vijeće nema šta da smatra. Ono ili preuzima odgovornost da će to uraditi ili kaže, da to ne može da uradi. A ne može da daje nekakva svoja mišljenja, koja vise u zraku.

Na strani 22, to je naročito karakteristično: S obzirom na to, da do sada nije nadjeno rješenje za uredno plaćanje fiksnih i garantovanih obaveza prema inostranstvu, spoljna likvidnost zemlje nije obezbjedjena na efikasan način. Tačno! U što kraćem roku, mora se izgraditi odgovarajući mehanizam, naročito za plaćanje kamate i drugih fiksnih i garantovanih obaveza, koji se u 1983. g. ne refinansiraju. Predavanje ponovno. U tom smislu će Savezno izvršno vijeće, na osnovu Zakona predložiti odgovarajući dogovor sa izvršnim vijećima skupština republika i izvršnim vijećima skupština autonomnih pokrajina.

U jednoj federaciji to nije stvar dogovora izvršnih vijeća, nego zakona i odluka Savezne skupštine. Ako budemo ponovo išli na te dogovore koji su onemogućili da se petogodišnji plan u trećoj godini plana još uvijek ne donese, onda nećemo ni to donijeti. A SIV će ponovno moći održati predavanje kako se »dogovaranje odvija sporije nego što se pretpostavljalo«.

Prema tome, očigledno je, da dok se bude ta manira držanja predavanja i dalje održavala, mi ne možemo očekivati da ova naša vlada nešto ozbiljno poduzme.

Treći elemenat načina pristupa ekonomskoj politici, je usporavanje Rezolucije sa onim što je urađeno. Za ovu godinu je nesumnjivo utvrđeno da poljoprivreda ima prioritet. I onda konstatiramo da je na stotine hiljada hektara ostalo neobrađeno. Da nemamo gnojiva. Da nemamo insekticida. Nemamo pesticida i nemamo goriva. Upravo sve ovo što treba za tu poljoprivredu. Ja tu govorim, malo iz vlastitog iskustva, kao poljoprivredni proizvođač, kooperant i zadrugar. I u tom trostrukom svojstvu, nisam bio u stanju da nabavim u Općini Varaždin ni jedan kilogram umjetnog gnojiva ove godine. I sad kad gledam nasade kako mi rastu, onda vidim rezultate. Naravno, nisam ja jedini. Mojim susjedima se to desilo isto.

Još nešto o poljoprivredi. Ja i ti moji susjedi, i taj kraj ima trave s kojom ne znaju šta da rade, jer se više ne gaji stoka tamo. U isto vrijeme novine javljaju, da je Bosna prošle godine, negdje sredinom godine, ostala bez stočne hrane. Naročito bez sijena. Slično se dešava ove godine zbog suše u Srbiji i nikomu nije palo na pamet da organizira kako bi se trava koja u Varaždinu nikome ne treba, pokosila i da se nekoliko vagona pošalje u Bosnu odnosno u Srbiju.

Naša savezna i republička vlada su u toj mjeri – neko je ovdje govorio o organizacionim problemima – operativno nesposobne da čak ni takav zadatak – jednu kompoziciju sijena iz Varaždina u Bosnu ili Srbiju – ne može više da se organizuje, i to u vrijeme kad smo proklamirali da poljoprivreda ima prioritet.

A ako ove godine ljetina ponese, što, naravno, svi želimo bit će to mnogo više rezultat politike sv. Petra nego naše vlade.

Isto tako prvi prioritet imala je vanjskotrgovinska razmjena, a do sredine godine naša poduzeća nisu znala uvjete pod kojima će tu razmjenu vršiti. I sad ja postavljam pitanja: – Kakve veze ima Rezolucija koju Skupština donosi sa odgovornošću vlade koja dozvoljava da se ovakve stvari dešavaju, a to zapravo u izvještaju ne nailazi ni na kakav odjek? Nema nikakvog obrazloženja u izvještaju zašto se to dešava?

Da spomenem samo još stanoarine prema kojima smo uzeli neke međunarodne obaveze, a nije uređeno ništa. Te povišene stanoarine su, naravno, trebalo da budu izvor sredstava za gradjevinarstvo itd., a u tom gradjevinarstvu imamo desetke hiljada nezaposlenih, i ta nezaposlenost rapidno raste.

Sad postavljam pitanje: Gdje je ta ekonomska politika? Čak i u ovom uskom krugu, užasno suženom krugu mjera koje su bile predviđene, osnovne stvari nisu urađene da bi postavljeni ciljevi mogli da se postignu.

I ako pogledamo što zapravo naša savezna vlada radi, ona se ograničila na zabrane, ona zabranjuje ovo i zabranjuje ono, ne možeš izaći iz zemlje, ne možeš u banki dići devize, ne možeš uvesti, ne možeš investirati. A, šta konstruktivno radi, osim onoga (kako jedan kolega iz savezne administracije reče to prije ovog sastanka) što nam je MMF nametnuo: praktički ništa. Mi imamo jedan program zabrana bez programa konstruktivnih mjera. Drugim riječima, naša vlada uopće nema koncepciju ekonomske politike za izlaženje iz krize i to se lijepo vidi u ovim konstatacijama iz Izvještaja da je veliki uspjeh da nije došlo do većeg pada proizvodnje! I da se ne može očekivati da će biti do konca godine bolje! Znači koncepcija ekonomske politike apsolutno nedostaje.

I, šta se onda radi? Onda se čeka da Kraigherova komisija završi rad – to je sad zgodna jedna isprika, pa će onda to sve biti operacionalizirano. Kakav je status Kraigherove komisije?

Ona u stvari nema nikakav odredjeni status u našem pravno-institucionalnom sistemu, ona nije komisija ni vlade, ni Predsjedništva, ni Skupštine, ona je komisija dvaju savjeta, koji opet ne mogu drugo nego da savjetuju. Dakle, savjetodavno-savjetna komisija, je sad ključni momenat na koji vlada čeka da bi mogla

nešto početi da radi, a mi smo na granici moratorija. U stvari, očigledno je da nijedan od programa tzv. prve faze stabilizacionog programa ne će biti realiziran do oktobra 1983. g. kako je predviđeno. A kad se bude postavilo pitanje poštovanja rokova, vlada će nam održati novo predavanje.

I, u tom smislu, ja mislim da je ovaj Izvještaj apsolutno nezadovoljavajući i on pokazuje zapravo kako smo mi u ovu situaciju došli i pokazuje nam, naravno, i šta će nam se desiti.

Da kažem još nešto. Iako nije uradjeno ono što je trebalo uraditi, Kraigherova komisija i pored svih ograničenja nešto je pozitivno uradila. Makar se vrlo često radi o kompromisu – kompromisa, nešto je pozitivno uradjeno. I to što je pozitivno uradjeno nailazi sada na opstrukciju. Imam utisak da politički funkcioneri u mojoj Republici prednjače u toj opstrukciji, iako ni drugi mnogo ne zaostaju, kod čega stvari ostaju anonimne, i zato ih ne možemo dokumentirati. Ja slučajno znam neke stvari, ali to je jedna slučajna informacija. Mi nemamo jedan javni proces gdje oni koji vrše sistematsku opstrukciju ovog vrlo ograničenog rada Kraigherove komisije, da ih istjeramo u javnost, da vidimo koji su to argumenti.

Tu i tamo se nešto u javnosti i pojavi i ja bih mogao da navedem nešto što izgleda sasvim nevjerovatno. Onaj početni dokument Kraigherove komisije – polazne osnove koji je ušao i u zaključke Kongresa – taj je u Hrvatskoj napadnut od čovjeka koji sjedi u Predsjedništvu Partije, a branio ga je netko ko sjedi ovdje s nama na ovoj sjednici.

To je sasvim grubo ocrtan prilaz ekonomskoj politici. Uz ovakav prilaz, što god mi ovdje rekli, kako god naučne modele izračunavanja i statistike, koje predlažu Čičin-Šain, Kovač i drugi, pripremili sve je to irelevantno. Jer, ovaj način rada će sve to upropastiti.

Ja bih sada prešao na drugu poentu mog izlaganja i htio bih da napravim samo tri konstatacije. U vodjenju privredne politike nema potrebe da uzmete u obzir sto raznih komponenti. Obično nekoliko komponenti obrazovnom ekonomistu dostaje. Tih nekoliko komponenti tačno ocrtava situaciju u jednoj zemlji, u jednoj privredi, u jednom društvu.

Ja mislim da su to u ovoj našoj sadašnjoj situaciji ove tri komponente:

Prvo, pripremljena je jedna ravnodušna i nonšalantna analiza, kao da ju je izradio OECD za neku afričku zemlju a ne naš Savezni zavod za planiranje koji sjedi na žeravici. Umjesto toga ja bih očekivao jednu eksploziju angažiranosti i prijedloga. Me-

djutim, sasvim hladnokrvno se konstatira da imamo 920.000 nezaposlenih, i sa sadašnjom stopom povećanja tog broja, mi ćemo do proljeća imati preko milion, a to je dobrano više nego što je bila cijela radnička klasa ove zemlje prije revolucije. Šta sad to znači? Od tih milion nezaposlenih pola su omladinci koji nikad još nisu bili zaposleni. To znači da mi tu našu omladinu, i to ne 5 %, 2 %, 1 %, nego polovinu, stavljamo u jednu situaciju krajnje demoralizacije. Ne mora čovjek da bude sociolog ili psiholog da zna šta znači za jednog mladog čovjeka, koji je završio nekakav zanat, nekakvu školu, hoće sad da krene u život, da nešto u tom životu uradi, da se oženi, da ima djecu, da formira porodicu itd., a ne može prvi korak uraditi jer ne može da se zaposli. To je takav jedan stupanj demoralizacije koji se više do kraja života ispraviti ne može, da ne govorimo o tome, kako ti ljudi ne stiču radne navike, nego obrnuto – stiču navike špekuliranja, simuliranja itd., nema više nikakvih normalnih kriterija koji važe. I da podsjetim na jednu televizijsku emisiju, prije nekih godinu i po, koja je mene prestravila. Prestravila me je po onome što je rečeno i po onome kako na to niko nije reagirao. TV reporter je pozvao nekoliko mladih djevojaka i žena, koje su bile nezaposlene, i one su mu ispričale da je način zapošljavanja, kroz krevet rukovodilaca poduzeća. I na to niko nije reagirao! I to se dešava u socijalizmu, sa socijalističkim moralom, sa revolucionarnom tradicijom.

Evo, to znači tih milion nezaposlenih. Da li mi to možemo sebi dozvoliti a da ne riskiramo raspad ovog društva? To je pitanje koje ja postavljam, a koga u izvještaju nema.

Druga negativna konstatacija je čisto ekonomska. Mi, naime, imamo ne mali porast produktivnosti, nego negativni porast produktivnosti – minus 2 %, minus 3 %, negativni porast tehnološkog progressa. U vrijeme kad smo programirali da ćemo se uključivati u svjetsku privredu, sad ćemo mi konkurirati s 20 % povećanja realnog izvoza u konvertibilno područje uz negativnu produktivnost i negativni tehnološki progres! Dalje o tome ne treba govoriti.

Prema tome, mi smo u jednoj situaciji privredne i tehničke regresije.

I treća konstatacija. Vidim u Planu koji nam je institucija Miloša Sindjića priredila predviđa se da će realni lični dohoci do 1985. godine padati. I da ćemo 1985. godine imati niže realne lične dohotke nego 1970. godine. To prevedeno na narodni jezik znači da planiramo da ćemo upropastiti 15 godina razvoja ove zemlje i ovog društva, od 1970. do 1985. 15 godina genijalnih

inovacija u našem privrednom sistemu od OUR-izacije i nacionalnih proletarijata i nacionalnih platnih bilanci pa na dalje.

Kakve su konsekvence toga? Je li mi to možemo podnijeti?

I tu bi jednu komparaciju trebalo napraviti. Mi nismo Engleska sa jednim stabiliziranim sistemom koji je kroz generacije prihvaćen i gdje uz 10% nezaposlenosti ljudi ipak biraju konzervativce na vlast. Mi nismo takva zemlja, iako moram u prilog konzervativaca reći da su oni u medjuvremenu dobili jedan rat i da realni lični dohoci u Engleskoj ipak rastu. Mi smo u medjuvremenu dobili Kosovo a naši realni lični dohoci padaju.

I osim toga ne ponašamo se kao Engleska nego bliže kao nekakva Poljska. Prema tome, šta se kod nas dešava? Šta ta ekonomska politika koja ima ove karakteristike koje sam naveo predstavlja? Ona predstavlja, po mom mišljenju, sistematsko pripremanje društvenog i političkog bankrota. I to nije dramati-zacija.

I sad se tu postavlja ključno pitanje za nas kao ekonomiste i za nas kao građane ove zemlje? Zar nema alternative? Zar je zaista tačno što piše ovdje u izvještaju da ne možemo povećati proizvodnju, ne možemo zaposliti ljude itd? Zar zaista nema alternative?

Moj odgovor je naravno da ima, objektivno ima, stvar je u tome da se ta alternativa odabere i sprovede. Odgovor se zapravo svodi na to da alternativa nije sitno krpanje i nekakvo mijenjanje nekakvih pojedinačnih mjera itd. Alternativa je jedna opća društvena mobilizacija. Ja gledam pred sobom ovu sliku ovdje (borci u jurišu na zidu dvorane Beograd – u Palači Federacije gdje se održavala sjednica) i čini mi se da ona personificira ono što bismo mi morali uraditi. A ono što mi radimo to je jedna slika koju niko ne bi imao hrabrosti da objesi na ovaj zid u Saveznom izvršnom vijeću.

I dozvolite da konkretiziram kako ja zamišljam tu društvenu mobilizaciju, da ne ostane na paroli.

Prvo, očigledno je, da isto kao što je radila partija prije rata i rukovodstvo u NOB trebalo bi uraditi i sada, naime, mobilizirati najbolje kadrove iz cijele zemlje na najodgovornija operativna mjesta i mjesta gdje se donose privredne odluke. Šta mi umjesto toga imamo? Imamo na mjestima nekim, da pojedinačno ne pominjem, ljude koji nemaju elementarno znanje ili sposobnosti za vršenje poslova koje njihov resor zahtijeva.

Pričaju se u Beogradu anegdote o neznanju pojedinih naših pregovarača sa MMF u dobijanju zajmova. To je u vrijeme kad bismo morali imati zaista briljantne ljude na tim pozicijama

kako bismo se mogli nositi sa »gorilama« iz svjetske privrede i da se nekako izvučemo.

I kad postavite pitanje zašto je to tako, onda dobivate nehajan odgovor, pa to je po ključu. Po ključu ćemo tačno napraviti neizmjerne štete o kojima sam govorio. Prema tome to je prvo pitanje. Radi se o kadrovskoj promjeni. Nama sad više nisu dovoljni samo adekvatni kadrovi, nama su zaista sada potrebni izuzetni kadrovi na ključnim mjestima da bismo mogli privredu da pokrenemo i da razbijemo ovu letargiju, nevjericu i demoralizaciju do koje je u zemlji došlo.

Drugo, očigledno je potrebno eliminirati anonimnost u donošenju odluka. Potrebno je znati zašto neka odluka nije sprovedena. Ko je bio taj koji se protivio da neki program ne može da se prihvati itd.

A da bi to mogli da uradimo, potrebno je očigledno da uradimo ono što je ključno za jednu federativnu državu, naime, da Skupština postane centar javne diskusije u ekonomskoj i drugoj politici. Ne nekakvi savjeti, pa savjeti savjeta, pa nekakve komisije, pa grupe itd. To je tačno put za neodgovornost i za omogućavanje anonimnim grupama i pojedincima da manipuliraju i nameću svoje interese. Nego Savezna skupština u Beogradu sa svojim Odborima. Ništa ne može da se sprovede a da nije bilo diskutirano na tim odborima (Glas: Ne sa ovim delegatima, ne znaju ljudi ništa). U to ne bih sad ulazio, nadam se da će i to biti na dnevnom redu jedanput.

Sa jednom praksom koja postoji u normalnim političkim demokracijama u svijetu, naime, da ti odbori (pretpostavljam da pravno mogućnost imaju, ali da to sad postane i praksa) počnu sa sistematskim saslušavanjem najkompetentnijih ljudi o problemima koji su na dnevnom redu. Ako se radi o stambenoj izgradnji da se onda urbanisti, inženjeri, ekonomisti i arhitekti jedan za drugim javno ispituju na odgovarajućem odboru Skupštine šta oni misle o stambenoj izgradnji u zemlji. Ako se radi o energetici, ako se radi o stranim kreditima, itd. da se povede ispitivanje i materijali publiciraju. I na osnovu toga Skupština donosi odluke, a ne da se odluke donose na osnovu toga što iz nekakvog republičkog centra 20 anonimnih pojedinaca daje svoje mišljenje i sad je to mišljenje za nekog obavezno. Takva anonimna mišljenja bi morala biti potpuno neobavezna u jednoj samoupravnoj socijalističkoj privredi.

Treće, ta reformirana vlada gdje bi bili skupljeni najbolji kadrovi kojima zemlja trenutno raspolaže, morala bi izaći sa svojom koncepcijom. Ne nekom drugom ili savjetodavnom, nego

svojom koncepcijom za koju preuzima onda i obavezu izvršenja kad je Skupština jedanput usvoji. A to znači da preuzima i punu odgovornost. I ako nakon tri mjeseca ili pet mjeseci, kao recimo ova Majska analiza, ustanovimo stereotipnom frazom da se predviđeni uvjeti ne ispunjavaju itd. onda iza te fraze treba da slijedi i ostavka te vlade. Bez toga očigledno ne možemo očekivati efikasnost organizacije.

Naravno, u toj najavljenoj koncepciji apsolutno ne može da stoji stagnacija proizvodnje ili povećanje nezaposlenosti ili pad ličnih dohodaka do 1985. Vlada koja bi izašla sa tom koncepcijom pala bi prije nego što bi bila izabrana.

I na koncu, ne na koncu po redosljedu, nego po ovim mojim bilješkama, potrebna je brža korekcija, ustvari brza, jer se skoro nikakva korekcija i nije vršila, najtežih promašaja u pogrešnoj koncepciji privrednog sistema i sistemskih rješenja od 1974. na dalje.

Mislim tu na sistemske zakone kojima se ovaj Savjet svima odreda protivio makar su oni kasnije bili sprovedeni. To su zakoni o planiranju, cijenama, proširenoj reprodukciji itd. Mislim takodjer na OUR-izaciju o čemu je bilo govora na prethodnom savjetu itd. Bez takve korekcije institucionalnog sistema očigledno ni jedna vrlo odgovorna i kompetentna vlada ne bi bila u stanju da nas izvuče iz ovih teškoća.

Ja, očigledno nisam naveo sve uvjete za izlazak iz krize. Ljubiša Adamović je spomenuo pitanje delegatskog sistema. Ima i drugih problema iz okvira političkog sistema. Ali, ja sam, nadam se, naveo ono što matematičari nazivaju minimalnim skupom za egzistenciju rješenja. Mi ne možemo politički sistem promijeniti iz mjeseca u mjesec. To je jedan proces koji je dugotrajan.

Ono što sam ja ovdje naveo, to možemo relativno brzo uraditi – ako hoćemo. I tu je taj kondicional koji je ključan.

Mislim da je to minimalni skup preduvjeta za koji bi trebalo sasvim jasno reći ako bilo koji od njih nije ispunjen nema govora o izlaženju iz krize, a ta kriza ako ostanemo u njoj ima užasno opasan rizik društvene katastrofe.

Ako racionalno gledamo na čitavu stvar, mi alternative ustvari nemamo. Ili ćemo ostvariti te uvjete za izlazak iz krize, ili da se pripremimo na velike potrese – ja ne vidim treće mogućnosti.

SADRŽAJ

Knjiga I: Prognoze i kritike

<i>Predgovor</i>	5
 <i>Razdoblje 1967–1972</i>	
1. Koja je cijena usporavanja privrednog rasta	13
2. Ekonomska nauka i privreda	
A. Kratak spoj između znanja i njegove primjene	28
B. Naučni instituti danas	33
C. Ekonomska nauka i naša privreda	37
3. Dvije polemike	
A. Ilustrativni dijalog	58
B. Razgovor u redakciji <i>Pitanja</i>	70
4. Interna memoranda	
A. Teze o privrednoj situaciji	102
B. Neki problemi ekonomske situacije i ekonomske politike	107
C. Primjedbe u vezi s prednacrtom plana 1971–1975 g.	110
D. Pismo predsjedniku Saveznog izvršnog vijeća	122
E. Pismo predsjedniku SIV-a o perspektivama za 1972. g.	122
5. O privrednoj reformi	
A. Privredna kretanja i ekonomska politika u naredne dvije godine (1969–1970)	125
B. Analiza privrednih kretanja i prijedlozi za ekonomsku politiku	146

C. Od reforme do (promašaja) ekonomske politike	167
D. Nova reforma	178
6. O raspodjeli dohotka	
A. Radna snaga kao faktor proizvodnje i bruto lični dohodak	184
B. Neka pitanja ekonomske politike i teorije dohotka	189
C. O predstojećem društvenom dogovoru o uskladjivanju raspodjele dohotka i ličnih dohodaka	196
 <i>Razdoblje 1974–1983</i>	
7. Svjetska ekonomska kriza 1980?	205
8. Produktivnost rada, intenzivnost privredjivanja i privredni rast	217
9. O novom srednjeročnom planu 1981–1985	
A. Pravi uzroci privrednih poteškoća	225
B. O materijalima Saveznog zavoda za privredno planiranje za novi srednjeročni plan	230
10. Dva razgovora s urednicima <i>Duge</i>	
A. O sadašnjoj društveno-ekonomskoj situaciji	240
B. Ekonomija i alternative	245
11. Dva pisma	253
12. Analiza majske analize	259

1

BRANKO HORVAT
JUGOSLAVENSKA PRIVREDA 1953–1983
PROGNOZE I KRITIKE

Grafička oprema
NENAD DOGAN

Tehnički urednik
MARIJAN OSMAN

Izdanje
CANKARJEVE ZALOŽBE
LJUBLJANA

Glavni urednik
JANEZ STANIČ

Direktor
MARTIN ŽNIDERŠIČ

Tisak
TISKARNA »JOŽE MOŠKRIČ«
Ljubljana 1984

Naklada 5000